THE HARVARD ORIENTAL SERIES

VOLUME SIXTEEN

HARVARD ORIENTAL SERIES

EDITED

WITH THE COÖPERATION OF VARIOUS SCHOLARS

BY

CHARLES ROCKWELL LANMAN

WALES PROFESSOR OF SANSKRIT AT
HARVARD UNIVERSITY

Volume Sixteen

CAMBRIDGE, MASSACHUSETTS

Harvard University Press

1922

KALIDASA'S ŚAKUNTALA

an ancient Hindu Drama

CRITICALLY EDITED, IN THE ORIGINAL SANSKRIT AND PRAKRIT

OF THE BENGALI RECENSION, BY THE LATE

RICHARD PISCHEL

PROFESSOR OF SANSKRIT AT THE UNIVERSITY OF BERLIN

SECOND EDITION

CAMBRIDGE, MASSACHUSETTS

Harvard University Press

1922

THE volumes of the HARVARD ORIENTAL SERIES are printed at the expense of funds given to Harvard University by Henry Clarke Warren (1854-1899), of Cambridge, Massachusetts. The third volume, Warren's *Buddhism*, is a noble monument to his courage in adversity and to his scholarship. The Series as a contribution to the work of enabling the Occident to understand the Orient, is the fruit of an enlightened liberality which now seems to have been an almost prophetic anticipation on his part of a great political need.

A brief account of Mr. Warren's life is given at the end of volume 30, Burlingame's *Buddhist Legends*. The account is reprinted at the end of the seventh and eighth issues (1922) of volume 3, Warren's *Buddhism*.

This volume, number 16,
was printed from type at the Press of
W. KOHLHAMMER, STUTTGART, GERMANY.

One Thousand Copies.

CONTENTS.

PREFATORY NOTE BY PROFESSOR LANMAN.

On February 18, 1898, Professor Pischel, in reply to a suggestion that he should undertake a revision of his first edition (of 1877) of Kālidāsa's Śakuntalā, wrote to me from Halle as follows: Ihre Anfrage wegen der Śakuntalā kann ich nur mit einem freudigen „Ja" beantworten. Es ist der sehnlichste Wunsch meines Lebens, eine korrekte Ausgabe zu machen, und ich hoffe, alte Manuskripte aus Calcutta zu erhalten . . . . Mit der Prākritgrammatik hoffe ich um Pfingsten herum fertig zu werden. Dann will ich gleich nach Manuskripten schreiben und dann zur Neubearbeitung schreiten.

The Prakrit grammar appeared in 1900. In the spring of 1902, Pischel was called from Halle to Berlin as Professor of Sanskrit. And he died in India just after Christmas of 1908. His tenure of the Berlin chair was all too brief, something over six years, and those years were filled not only with the very distracting business-preparations of the Prussian Expedition to Chinese Turkestan, but also with the labor of winning from the rich finds that were brought back, the splendid results that his learning and insight were able to win. In spite of these difficulties, he somehow managed to embody his revision of the Śakuntalā in an interleaved copy of his first edition, and it is from that copy that the text of this second edition has been printed.

Finally came the appointment from the Government of India to deliver a course of lectures on Prakrit at the University of Calcutta before an audience of Hindu scholars – an extraordinary distinction, and for Pischel a fatal one. After Pischel's death, Professor Ernst Windisch suggested that the conduct of the printing be entrusted to our common friend, Professor Carl Cappeller of Jena. This work of pietas Professor Cappeller most kindly undertook, and for the proofs of the text he has had the help of our colleagues, Professors Geldner and Konow and Hertel. To all these scholars the thanks of Indianists are due.

To Professor Cappeller's learning and pains we are chiefly indebted (apart from our debt to Pischel) for whatever new merits this edition may show. His were the laborious tasks of preparing for press the „Sanskrit Equivalents of the Prakrit Words" (pages 111–147), and of sifting the Variants and of recasting the report of those worth reporting (pages 151–249), and of making the Table of Divergences of this

edition from the first edition (pages 249–255). He has written for this edition a Preface, in which he says what needs to be said about the Text and about the other matters just mentioned. And he has added a section giving an account of the metres. To this I have added a list of the metres in the order of the stanzas.

An essay entitled „A Method for citing Sanskrit Dramas" was written by me and prefixed to Belvalkar's Translation of Rama's Later History, volume 21 of this Series, pages xvii–xxvii. The essay points out the annoyances and hindrances and waste of time occasioned by bad methods or lack of method, and discusses the essential features of a good one. The method, in briefest statement, is as follows:

Method of citing the metrical parts of a play. – These are cited by act, and by stanza as numbered from the beginning of that act, and by quarter or pāda, the pāda being indicated by a or b or c or d.

Method of citing the prose parts of a play. — The prose lines between any two consecutive stanzas are numbered from the prior to the latter stanza, starting always anew from the prior stanza. A given line is cited by number of act and by number of prior stanza (counted as above) and by number of line as counted from said prior stanza. – If there is no prior stanza (that is, if the act begins with prose), a zero is put in place of the stanza-number.

This is the method used in this volume. For examples, see the head-lines of the pages of the text. A reprint of the essay may be had free on application to the Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, U.S.A. Since uniformity of method is in itself highly desirable, I earnestly hope that this method will be widely accepted and followed by future editors and scholars of India and the Occident.

Pages 1–208 (sheets 1–26) of this volume were printed before the outbreak of the World-war. For the admirable execution of this part of the work, the most generous thanks are due to the honored House of W. Kohlhammer of Stuttgart, who has already laid Orientalists under great obligations. – In the pages that follow 208, I fear that errors and other lapses from the standards of this Series may be found. If so, the death of Professor Pischel, the distresses of the War, the effects of war-prices, the disappearance of part of the printer's copy, and the difficulties of printing in these times at an office thousands of miles distant, may seem to be reasons enough.

Harvard University C. R. Lanman.
February 22, 1922.

PISCHEL'S PREFACE TO THE FIRST EDITION.

The present edition of Kālidāsa's Śakuntalā is based on the following manuscript material:

Z = an excellent ms., Wilson, no. 233; Aufrecht, Cat. Cod. Oxon., no. 253. The ms. is incomplete, beginning with suṇādu ajjo at page 21. 4 of this edition (= i. 24. 48 of ed. 2). It was written in 1710 by Iavadevaka.

EPILOGUE

Written January 12, 1924

THE title-page of this volume is dated 1922, and the prefatory note (page viii, opposite) is dated February 22, 1922. The printed sheets from Stuttgart arrived in Boston on the steamship Fuerst Buelow, November 28, 1923, and were released from the Custom-house just after Christmas. In February, 1922, the printing of this book was so very nearly completed that a further delay of twenty-odd months, or even of ten, in its appearance, seemed as improbable as do the Buddhist stories (H.O.S. 30.307; 29.216) of babes born after a stay of seven years and seven months and seven days in their mothers' belly. The reader may be spared the whys and the wherefores of the long gestation. But he may at least be told that this book has been in very deed the *Schmerzenskind* of the Harvard Oriental Series.

It is therefore a solace to be able to say that, trying as have been the circumstances attending the issue of this work, there has never been any jarring or friction between those concerned in its production, nor ever an unkind word said. It is pleasant to think of the departed Pischel, and of his friendly and helpful colleagues, and of the faithful Swabian printers in Stuttgart.

Before the refractory material of the apparatus criticus was all in type, Professor Cappeller's eyesight failed. At this juncture, Professor Geldner, now of Marburg, came to my aid. It is an especial pleasure for me to thank him publicly for his kindness in reading the proofs of pages 209 to 260. On August 8, 1873, for the first time, Geldner and I sat together in Tuebingen, at the feet of that truly great teacher and master of the interpretation of the Veda, Rudolf Roth. Thus for more than half a century Geldner and I have been friends. One of the bonds between us has been our admiration and love for Roth. And so it is peculiarly fitting that, in thanking Geldner, I wish him — as I heartily do — health and strength to finish the printing of what is sure to be his best claim upon the gratitude of Indianists, his Translation of the Rig-Veda.

C. R. LANMAN

than C. Candraśekhara's text is the basis of the present edition. In the Appendix I have added his version of the Prakrit passages, and his various readings as far as they could be ascertained from his commentary. To make the meaning more clear, I have enclosed in brackets his explanatory notes which occur very often in the middle of the version, and have not corrected the numerous passages in which the laws of sandhi are neglected in the mss.

Ś = Śaṃkara's commentary (Wilson, no. 40; Aufrecht, Cat. Cod. Oxon., no. 254 B). From folio 108 b the ms. contains Candraśekhara's gloss; the last folios, however, again belong to Śaṃkara. Śaṃkara's readings have for the most part been incorporated into Prof. Böhtlingk's edition, and I have therefore abstained from quoting them. Besides, Śaṃkara can hardly be called a commentator of the Bengali recension. His readings are generally quite modern and not supported by the best Bengali mss.

All these manuscripts–ZSNRI and CCaŚ–are written in the Bengali character.

D = a ms. of the Royal Library at Berlin (Chambers, 308) written in the Devanāgarī character. Of this ms. the various readings are given only to the beginning of the second act. I have elsewhere [De Kālidāsae Çākuntali recensionibus, p. 14 sqq.] described the ms. at full length.

y = Chézy's edition, Paris, 1830. I have had no opportunity of collating the Paris ms., but it may easily be seen where Chézy has misread it. It is true that Chézy's edition is „a very imperfect work" and that „it abounds in typographical and other more serious errors", but this is not so much the fault of its editor as of the time and circumstances under which it was accomplished. Chézy is indeed worthy of much praise for his energy and zeal, and I look on this book as a second issue of his edition which I have been fortunately able to bring out in a more correct shape. After all, Chézy's edition has been to the present day the only one from which a true idea of Kālidāsa's Śakuntalā could be obtained. The editions prepared by Indian Pandits which have come under my notice and which profess to be editions of the Bengali recension, are all based on mss. of doubtful value and are altogether uncritical. They are as follows:

β = ed. Calc., śak. 1786, edited by Rāmamayaśarmatarkaratna, republished from the edition prepared by Premacandra Tarkavāgīśa.

δ = ed. Calc., saṃvat 1926, edited by Jaganmohanaśarman and Kedāranātha (Moozoomder's Series).

ε = ed. Calc., śak. 1792, edited by Ḍamaruvallabha Panta of Nepal.

These three editions have constantly been consulted, while I was preparing my text, but I have hardly ever admitted a reading from them into it, unless it was supported by one of my mss. or at least by Śaṃkara.

I have examined again all the Devanāgarī mss. used by Professor Bohtlingk, the ms. Walker, no. 201 e (Aufrecht, Cat. Cod. Oxon., no. 252), and the ms. Chambers, no. 272 (Weber, Catalog, no. 546). I have collated three mss. written in Telugu character (FHP), one written in the Grantha character (L), and one in the Malayālam character (V). I have gone through the commentaries of three Dravidian scholiasts, Abhirāma, Śrīnivāsācārya[1] (these two are written in the Grantha character), and Kāṭayavema (written in Devanāgarī, though copied from a Telugu original). Of all these Dravidian mss. I have given a full account in my papers: „Über eine südindische Recension des Çākuntalam" (Nachrichten von der Königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, 1873, p. 189 ff.), and „Die Recensionen der Çakuntalā" (Breslau, 1875, p. 10 ff.). I have lately got possession of an edition of the Dravidian recension published at Madras, together with Śrīnivāsācārya's commentary in the Telugu character. The text of the latter differs much from the London ms. I shall be glad to publish the Dravidian recension, should this be thought desirable by competent judges.

I need not expatiate here upon the principles according to which this edition has been prepared, as I have already stated these in the papers mentioned before, and also in another paper, „De Kālidāsae Çākuntali recensionibus" (Breslau, 1870). I have further shown in an article published in the „Beiträge zur vergleichenden Sprachforschung" (vol. 8, p. 129 ff.), that in the Dravidian and Devanāgarī recensions the Prakrit is not Śāurasenī, but a wild mixture of various dialects. My edition of the Vikramorvaśīyam (Berlin, 1875) has fully confirmed this view, and has proved that it is in South-India that Sanskrit dramas have been adulterated and abridged.

I have given special attention to the Prakrit passages, and I trust that this edition will contribute to a better knowledge of scenic Prakrit than it has been hitherto possible to acquire. - I have added in the margin and at the end of the stanzas the numbers of Prof. Böhtlingk's edition. [These are cancelled in the second edition.]

1 So, and not Nivāsācārya: see Burnell, Indian Antiquary, 6. 233 (1877).

Prof. Kern of Leiden has laid me under deep obligation by revising the last proof.

A German metrical but literal translation of this text will shortly be published by Mr. L. Fritze, already well known by his version of the Hitopadeśa as an able and elegant translator of Sanskrit works. *[This appeared at Schloss-Chemnitz, 1877.]*

My edition was finished on the 30th of March, 1875, and I have not since then altered a single word in deference to the criticisms of any other scholar.

Kiel, 15th of June, 1876. Richard Pischel.

PREFACE BY CAPPELLER TO THIS, THE SECOND, EDITION.

This revised edition of Pischel's Śakuntalā is made from an interleaved copy of his first edition of the text, in which copy he had entered variants and emendations. For the work of revision, Pischel has not utilized much new manuscript material. Variants of a ms. H have been noted by Pischel at the beginning of act ii, the monologue of the Vidūṣaka; but they are not of consequence enough to warrant any conclusion as to the critical value of that ms. And in addition to the manuscripts described in the preface to the first edition, only one new codex, manuscript B, has been collated throughout.

Even this ms. B is of no special value. It abounds with blunders of every kind. One of these blunders, the senseless āmuṣmān for the common word āyuṣmān, may suffice as an index of the learning or intelligence of the scribe. Of the mss. used for the first edition, N is the one with which the new ms. B agrees the oftenest. As appears from the Variants, pages 151 to 249, it seldom happens that ms. B presents an original reading. This is however sometimes the case; and as examples may be cited ahiarīadu, the reading of B for the ahiṇīadu of i.4.4; its āsaṃsīadi for the jaāvīasi of ii.2.2; its praviśāmi for the gacchāmi of ii.18.11; and its śyālaḥ throughout the prelude to act vi instead of nāgarakaḥ–see vi.0.10 on page 209. – It is moreover worthy of note that four passages appear in ms. B only as marginal additions secunda manu. These are: imaṃ, i.20.14, to mūlādo, i.20.18; rājā, i.24.54, to tiṣṭhati, i.25.1; amī vedīm, iv.10.a, to -taravaḥ, iv.10.6; aṅgulīaassa, vi.1.24, to bhaṭṭiṇā, vi.1.30.

In ms. B, moreover, two passages are entirely missing. One is the brief passage rājā, vii.5.1, to eṣaḥ, vii.6,d; the other is the long passage paricido, iii.28.4, to rūpayantī, iii.35.8. This second lacuna corresponds almost completely (so far as it goes) with a long love-passage which is usually missing in the briefer mss., and of which only the last part (namely, rājā. ayi madirekṣaṇe, iii.35.9, to vaktraṃ ḍhāukate, iii.37,2) appears in ms. B. It would be very strange if this lacuna coincided exactly with missing folios of B, and Pischel would probably have said so explicitly in his interleaved copy if such had been the case. In fact he says: „In B all from cido to rū inclusive is wanting."

We may therefore assume that, beginning at iii. 28. 3, B reads porava. aṇicchāpūrao vi saṃbhāsaṇamettaeṇa paricido [?] viramati. This senseless collocation does indeed convict the scribe of gross negligence; and yet it seems to me quite possible that he had a vague feeling that the second part of the dialogue in question was spurious or at least superfluous. Taken by and large, the new text has not gained much by the collation of ms. B.

The advantages of the new text over the old are due to a more careful working up of the old material, and, above all, to Pischel's Prakrit studies. The results of those studies are embodied in his Prakrit Grammar (Grammatik der Prakritsprachen, Strassburg, Truebner, 1900), and they appear in this text at every step.

It is a matter of course that the new text is printed exactly as Pischel left it in his interleaved copy. The divergences of the new text from the old are given in summary form together near the end of this volume.

Candraśekhara's Sanskrit version of Prakrit words or phrases, and his Variants, together with his explanations of words or phrases, are put by Pischel in his first edition immediately after the text (page 171: atha śrīcandraśekharasya prākṛtacchāyā pāṭhāntarāṇi ca). It seemed to us that we could better meet the needs of the beginner by giving in this volume, at pages 111 to 147, the approximate Sanskrit equivalents of the words of the Prakrit passages in the order of those words. This table of equivalents follows exactly the Prakrit text of this edition. It disregards entirely the rules of phonetic combination, and treats each word as an isolated unit.

Thus, taking Śakuntalā's request at i. 17. 3 as an example: for tā siḍhilehi dāva ṇaṃ, we give, at page 112, as equivalent, tat śithilaya tāvat enat, and not tasmācchithilaya tāvadenat. The prior equivalent, in its external look, corresponds better with the Prakrit; it is clearer for the eye; and it is on the whole more easily and quickly comprehended. Our procedure saves the trouble of first making the combination, and then saves the student the trouble of unmaking it. Both processes are here gratuitous and useless.

A knowledge of only the most important phonetic correspondences between the Prakrit and the Sanskrit is here presupposed; and accordingly, for difficult cases, references to Pischel's Prakrit Grammar have been given in the foot-notes of pages 111 to 147. In some cases the Sanskrit „equivalent" given by us is not the phonetic equivalent of the

Prakrit word, but merely its sense-equivalent. Thus in the example just cited, the form tat, given on page 112 as the Sanskrit equivalent of tā, is not its phonetic equivalent, but merely its sense-equivalent 'therefore, so'. The Prakrit here, as often, is the reflex of an older stage of the language, of the Vedic, and the phonetic equivalent of tā is tāt, one of the normal Vedic forms āt, yāt, tāt, replaced in classical Sanskrit by asmāt, yasmāt, tasmāt. This is all made clear by the footnote and the reference to § 425 of the Prakrit Grammar.

In some cases Candraśekhara's explanation of words or phrases is reported in our foot-notes. See, for examples, the foot-notes to pages 144 and 145.

The Variants. These were given in the first edition on the same page with the text and immediately under it. In this edition they have been put by themselves in a separate part of the volume and have been reduced in extent by about one half. Any one who will take the pains to examine a few pages of the variants of the first edition will readily admit that Pischel has given far more than is necessary or desirable.

Thus, to begin with, I have simply left out manifest blunders due to the scribe's carelessness or lack of intelligence or to the peculiarities of the Bengali alphabet. These Pischel had registered in great numbers, with conscientiousness, but probably not with entire completeness. Examples of such blunders follow (the citations refer to this edition): āmuṣmān for āyuṣmān, i.7.2,6; 9.2; nāṣa for nāma, i.20.30; sāuravasya for pāuravasya, i.24.29; sahūe for sahie, i.24.45; goramī for godamī, i.32.5; vībhat for vīryaṃ, iii.2.a; tecaḥ for cetaḥ, iii.30.c; duṇo for puṇo, iii.37.16; dāra for dāva, iv.0.7.

As for the variants of the Prakrit speeches, many forms which once passed for variants worthy of consideration and registration, may now with the help of Pischel's Grammar be recognized as mere blunders and ignored accordingly. This holds especially for peculiarities of the Śāurasenī and Māhārāṣṭrī and Māgadhī and for the orthography of the particles khu kkhu, jeva jjeva, tāva dāva, and so on.

The numerous variations of the manuscripts among one another in the matter of stage-directions are in like manner quite unworthy of full registration. (Such are the vacillations of the mss. as between svāgatam and ātmagatam; avalokya and ālokya and vilokya; sadṛṣṭi-kṣepam and sadṛṣṭivikṣepam; praviśati and praviśya.) And it is of equally little consequence to record just which mss. use a hā dhik or a bhoḥ a single time and which mss. repeat it, or which mss. leave out and

which mss. put in a superfluous vocative like deva or svāmin. In all this we can draw no hard and fast line; but if we have erred, we believe that we have erred in giving too many rather than too few of these blunders and arbitrary peculiarities of the scribes.

The proper names of the play call for special notice, in particular the three names Anusūyā (name of an attendant of Śakuntalā), and Mādhavya (the jester) and Duḥṣanta (the king). In the Devanāgarī mss. these names appear as Anasūyā and Māṭhavya and Duṣmanta, and there has been much discussion as to the original forms. It will be more useful to give here a comprehensive summary of the manuscript variants of these names than to report the variants confusedly and repetitiously at the places where the names chance to occur.

For Anusūyā or Aṇusūā Pischel registers Anasūyā or Aṇasūā as the variant reading of ms. S at 37 places, that is, at nearly all occurrences in ed. 1 up to page 70.2, where his note says "S Ana- and so always". The reading Anasūyā appears also in his ms. I at 9.10 = i. 16.3 and at 20. 1 = i. 24.31. We may therefore say that all of Pischel's mss., with the exception of S, and with the exception of I in two places, give this name as Anusūyā.

The jester's name appears in the Sanskrit form Mādhavya in six places (ii. 4. 3, 4; ii. 7. 10; vi. 28. 9, 17; vi. 35. 2); and the Prakrit form Mādhavva or Māhavva appears in three places (vi. 18. 2; vi. 26. 3; vi. 28. 10). Only one of the six places shows variants for the Sanskrit form, namely ii. 4. 3, where the ms. I reads Madhavyena and where D prima manu reads Māṭhavyena. For the Prakrit form the mss. are at odds in all the three places, but they favor the reading Mādhavva (so BSR at vi. 18. 2; so Ry at vi. 26. 3; so BSNIR at vi. 28. 10).

The Sanskrit form is given in both editions as Mādhavya. The Prakrit form is given in the first edition as Māhavva, and in this edition as Mādhavva.

The king's name, Duḥṣanta, appears in the mss. with the most variations. It occurs in 13 Sanskrit passages and in 2 Prakrit passages. And at 91.2 (ed. 1) = iv. 22. b (ed. 2) we have its vṛddhi-form, Dāuḥṣantim. The passages (with the citations for both editions) follow. The first 13 are Sanskrit. The last two are Prakrit: the last but one is Śāurasenī, and the last is Māgadhī.

3. 9 = i. 5. c	46. 2 = iii. 0. 2	141. 2 = vi. 26. 6	169. 8 = vii. 33. 11
25. 13 = i. 30. 2	78. 5 = iv. 6. a	145. 3 = vi. 32. d	
37. 15 = ii. 8. 1	107. 11 = v. 24. 1	164. 10 = vii. 26. b	16. 12 = i. 23. 2 Ś
41. 12 = ii. 15. 1	139. 13 = vi. 25. d	165. 6 = vii. 27. 2	160. 10 = vii. 20. 39 M

Pischel's manuscripts treat the Sanskrit form as follows:
S reads Duḥṣva in 11 places, Duḥṣma in 1, Duḥsma in 1, and Dāuṣma.
I reads Duḥsa in 13 places,[1] and Dāuḥsa.
N reads Duṣva in 13 places,[2] and Dāuṣva.
RZy read Duṣma in 13 places,[3] and Dāuṣma.
D reads Duṣma at 3.9 and 25.13.[4]
B reads Dussa in 5 places, Duḥsa in 3, Duḥsma in 2, Duṣma in 2, Duṣva in 1, and Dāussa.

Pischel's manuscripts treat the Prakrit forms as follows: For the Śāurasenī form, all mss. read[5] Dussantaṃ. For the Māgadhī form, the ms. S reads Duḥṣvante, I Duḥsantaḥ, NB Dussante, R Duṣmanto, Z Duṣmante, y Dussanto.

In both editions and in all occurrences Pischel prints the Sanskrit form as Duḥṣanta (Dāuḥṣanti), the Śāurasenī form as Dussantaṃ, and the Māgadhī form as Duśśante.

The Table of Divergences of the second edition from the first. In this, the procedure follows the same principles as with the Variants. Only matters of essential importance have been put into the Table. Many things are left quite unnoticed. As to the divergences left unnoticed in the Table, several summary statements need here to be made.

1. Punctuation. Marks of punctuation are lacking in ed. 1 after vocatives and interjections and often elsewhere. In ed. 2 such marks have been inserted.

2. Orthography. The spelling of single words is often bettered. Thus for patra, koṣa, veśa, añgulīya of ed. 1, the second edition has pattra, kośa, veṣa, añgurīya.

3. The use of final m in the pause is consistently regulated in ed. 2. Often in ed. 1, and especially throughout the first act, anusvāra is made to do duty for m in Indian fashion.

4. Separations and collocations. These concern matters more or less arbitrary. For example, in ed. 1 tatrabhavān is written as two words, while in ed. 2 it is written as one word. In ed. 1 atha kim or adha iṃ is written now as one word and now as two; in ed. 2 it is written as two words.

1 But at 139. 13, Duṣya prima manu.
2 At 41. 12 are two variants for N — the first probably an oversight.
3 At 3. 9 no variant is given for Z.
4 The readings of D are given only as far as 35. 4 = ii. 5. b.
5 But D has rāa-Dūsantam.

5. Prakrit words. Simple orthographic improvements have not been noticed in the Table. Only those cases are registered where Pischel in the face of several possibilities decided to make a change. For example, ed. 1 has Māhavva (133.8; 140.15), which Pischel has changed in ed. 2 to Mādhavva (vi. 18.2; 26.3). The pāava of ed. 1 (13.2) is printed pādava in ed. 2 (i. 20.4) and a reference to § 186 of the Prakrit grammar is made in the Table. So kada of ed. 1 (36.16; 140.13) is changed to kida in ed. 2 (ii. 7.6; vi. 26, 2) and a reference to § 49 is added.

6. Enclitic particles. A careful discrimination between the varying forms of these particles (cf. page XV above) is consistently carried out in ed. 2, but the details are not given in the Table. The critics are probably few who will condemn this as a sin of omission.

Conclusion. – And so we hope that this unpretentious work, in its new form, will accomplish its purpose, and that it will win among students of Sanskrit and among Indianists the same recognition and wide circulation which it attained in such ample measure many years ago.

University of Jena
Saxe-Weimar, Germany.

Carl Cappeller.

TEXT OF THE DRAMA, SANSKRIT AND PRAKRIT.

या सृष्टिः स्रष्टुराद्या वहति विधिहुतं या हविर्या च होत्री
ये द्वे कालं विधत्तः श्रुतिविषयगुणा या स्थिता व्याप्य विश्वम् ।
यामाहुः सर्वबीजप्रकृतिरिति यया प्राणिनः प्राणवन्तः
प्रत्यक्षाभिः प्रसन्नस्तनुभिरवतु वस्ताभिरष्टाभिरीशः ॥ १ ॥

नान्द्यन्ते सूत्रधारः । अलमतिविस्तरेण । ॥ नेपथ्याभिमुखमवलोक्य ॥ आर्ये । यदि नेपथ्यविधानमध्यवसितं तदिहागम्यताम् ।

3 प्रविश्य नटी । अज्ज । इअं म्हि । आणवेदु अज्जो को णिओओ अणुचिट्ठीअदु त्ति ।

सूत्रधारः । आर्ये । अभिरूपभूयिष्ठा परिषत् । तस्यां च श्रीकालिदासग्रथितवस्तुना
6 नवेनाभिज्ञानशकुन्तलनाम्ना नाटकेनोपस्थातव्यमस्माभिः । तत्प्रतिपात्रमाधीयतां यत्नः ।

नटी । सुविहिदप्पओअदाए अज्जस्स ण किं पि परिहाइस्सदि ।

9 सूत्रधारः । ॥ सस्मितम् ॥ आर्ये । कथयामि ते भूतार्थम् ।

आ परितोषाद्विदुषां न साधु मन्ये प्रयोगविज्ञानम् ।
बलवदपि शिक्षितानामात्मन्यप्रत्ययं चेतः ॥ २ ॥

नटी । एवं णेदं । अणन्तरकरणीअं दाणिं आणवेदु अज्जो ।

सूत्रधारः । आर्ये । किमन्यदस्याः परिषदः श्रुतिप्रसादहेतोर्गीतादनन्तरकरणी-
3 यमस्ति ।

नटी । अध कदरं उण उदुं समस्सइअ गाइस्सं ।

सूत्रधारः । आर्ये । नन्विममेव तावन्नातिचिरप्रवृत्तमुपभोगक्षमं ग्रीष्मसमयमाश्रित्य
6 गीयताम् । संप्रति हि

सुभगसलिलावगाहाः पाटलिसंसर्गसुरभिवनवाताः ।
प्रच्छायसुलभनिद्रा दिवसाः परिणामरमणीयाः ॥ ३ ॥

नटी । ॥ गायति ॥

खणचुम्बिआइँ भमरेहिँ उअइ सुउमारकेसरसिहाइं ।
अवअंसअन्ति सदअं सिरीसकुसुमाइँ पमआओ ॥ ४ ॥

सूत्रधारः । आर्ये । साधु गीतम् । असौ हि रागापहृतचित्तवृत्तिरालिखित इव भाति सर्वतो रङ्गः । तत्कतमं प्रयोगमाश्रित्यैनमाराधयामः ।

3 नटी । णं पढमं जेव अज्जेण आणत्तं अहिण्णाणसउन्तलं णाम अउव्वं णाडअं अहिणीअदु त्ति ।

सूत्रधारः । आर्ये । सम्यगवबोधितो ऽस्मि । अस्मिन्क्षणे विस्मृतं खलु मयैतत् ।
6 कुतः ।

तवास्मि गीतरागेण हारिणा प्रसभं हृतः ।
एष राजेव दुःषन्तः सारङ्गेणातिरंहसा ॥ ५ ॥

॥ इति निष्क्रान्तौ ॥

॥ प्रस्तावना ॥

3 ॥ ततः प्रविशति रथारूढः सशरचापहस्तो मृगमनुसरन्राजा सूतश्च ॥

सूतः । ॥ राजानं मृगं चावलोक्य ॥ आयुष्मन् ।

कृष्णसारे ददच्चक्षुस्त्वयि चाधिज्यकार्मुके ।
मृगानुसारिणं साक्षात्पश्यामीव पिनाकिनम् ॥ ६ ॥

राजा । सूत । दूरममुना सारङ्गेण वयमाकृष्टाः । सो ऽयमिदानीं

ग्रीवाभङ्गाभिरामं मुहुरनुपतति स्यन्दने दत्तदृष्टिः
पश्चार्धेन प्रविष्टः शरपतनभयाद्भूयसा पूर्वकायम् ।

शष्पैरर्धावलीढैः श्रमविवृतमुखभ्रंशिभिः कीर्णवर्त्मा
पश्योदग्रप्लुतत्वाद्वियति बहुतरं स्तोकमुर्व्यां प्रयाति ॥ ७ ॥

॥ सविस्मयम् ॥ कथमनुपतत एव मे प्रयत्नप्रेक्षणीयः संवृत्तः ।

सूतः । आयुष्मन् । उद्घातिनी भूमिरिति रश्मिसंयमनाद्रथस्य मन्दीभूतो
3 वेगः । तेन मृग एष विप्रकृष्टः संवृत्तः । संप्रति समदेशवर्ती न ते
दुरासदो भविष्यति ।

राजा । तेन हि विमुच्यन्तामभीशवः ।

6 सूतः । यथाज्ञापयत्यायुष्मान् । ॥ रथवेगं रूपयित्वा ॥ आयुष्मन् । पश्य ।
एते हि

मुक्तेषु रश्मिषु निरायतपूर्वकायाः
स्वेषामपि प्रसरतां रजसामलङ्घ्याः ।
निष्कम्पचामरशिखाश्च्युतकर्णभङ्गा
धावन्ति वर्त्मनि तरन्ति नु वाजिनस्ते ॥ ८ ॥

राजा । ॥ सहर्षम् ॥ कथमतीत्य हरिणं हरयो वर्तन्ते । तथा हि

यदालोके सूक्ष्मं व्रजति सहसा तद्विपुलतां
यदर्धे विच्छिन्नं भवति कृतसंधानमिव तत् ।
प्रकृत्या यद्वक्रं तदपि समरेखं नयनयो -
र्न मे दूरे किं चित्क्षणमपि न पार्श्वे रथजवात् ॥ ९ ॥

नेपथ्ये । भो भो राजन् । आश्रममृगो ऽयं न हन्तव्यो न हन्तव्यः ।

सूतः । ॥ आकर्ण्यावलोक्य च ॥ आयुष्मन् । अस्य खलु ते बाणपातपथ-
3 वर्तिनः कृष्णसारस्यान्तरायौ तपस्विनौ संवृत्तौ ।

राजा । ॥ ससंभ्रमम् ॥ तेन हि निगृह्यन्तामभीशवः ।

सूतः । यथाज्ञापयत्यायुष्मान् । ॥ इति तथा करोति ॥

6 ॥ ततः प्रविशति सशिष्यो वैखानसः ॥

तापसः । ॥ हस्तमुद्यम्य ॥ भो भो राजन् । आश्रममृगः खल्वयम् ।

न खलु न खलु बाणः संनिपात्यो ऽयमस्मि-
न्मृदुनि मृगशरीरे पुष्पराशाविवाग्निः ।
क्व बत हरिणकानां जीवितं चातिलोलं
क्व च निशितनिपाताः सारपुङ्खाः शरास्ते ॥ १० ॥
तदाशु कृतसंधानं प्रतिसंहर सायकम् ।
आर्तत्राणाय वः शस्त्रं न प्रहर्तुमनागसि ॥ ११ ॥

राजा । ॥ सप्रणामम् ॥ एष प्रतिसंहृतः । ॥ इति यथोक्तं करोति ॥

तापसः । ॥ सहर्षम् ॥ सदृशमेवैतत्पुरुवंशप्रभवस्य नरेन्द्रप्रदीपस्य भवतः ।
3 सर्वथोभयचक्रवर्तिनं पुत्रमाप्नुहि ।

राजा । ॥ सप्रणामम् ॥ प्रतिगृहीतं ब्राह्मणवचः ।

तापसौ । राजन् । समिदाहरणाय प्रस्थितावावाम् । एष चास्मद्गुरोः
6 कण्वस्य साधिदैवत इव शकुन्तलयानुमालिनीतीरमाश्रमो दृश्यते । न
चेदन्यकार्यातिपातः प्रविश्यात्र गृह्यतामातिथिसत्कारः । अपि च ।

धर्म्यास्तपोधनानां प्रतिहतविघ्नाः क्रियाः समभिवीक्ष्य ।
ज्ञास्यसि कियद्भुजो मे रक्षति मौर्वीकिणाङ्क इति ॥ १२ ॥

राजा । अथ संनिहितस्तत्र कुलपतिः ।

तापसौ । इदानीमेव दुहितरमतिथिसत्कारायादिश्य दैवमस्याः प्रतिकूलं शम-
3 यितुं सोमतीर्थं गतः ।

राजा । यद्येवं तामेव द्रक्ष्यामि । सैव विदितभक्तिर्मां महर्षये निवेदयिष्यति ।

तापसौ । एवं साधयावस्तावत् । ॥ इति सशिष्यो वैखानसो निष्क्रान्तः ॥

6 राजा । सूत । प्रेरयाश्वान् । पुण्याश्रमदर्शनेनात्मानं पुनीमहे तावत् ।

सूतः । यथाज्ञापयत्यायुष्मान् । ॥ इति भूयो रथवेगं रूपयति ॥

राजा । ॥ समन्तादवलोक्य ॥ अकथितो ऽपि ज्ञायत एव यथायमाभोग-
9स्तपोवनस्य ।

सूतः । कथमिव ।

राजा । किं न पश्यसि । इह हि

नीवाराः शुककोटरार्भकमुखभ्रष्टास्तरूणामधः
प्रस्निग्धाः क्वचिदिङ्गुदीफलभिदः सूच्यन्त एवोपलाः ।
विश्वासोपगमादभिन्नगतयः शब्दं सहन्ते मृगा-
स्तोयाधारपथाश्च वल्कलशिखानिष्यन्दलेखाङ्किताः ॥ १३ ॥

अपि च ।

कुल्याम्भोभिः पवनचपलैः शाखिनो धौतमूला
भिन्नो रागः किसलयरुचामाज्यधूमोद्गमेन ।
एते चार्वागुपवनभुवि च्छिन्नदर्भाङ्कुरायां
नष्टाशङ्का हरिणशिशवो मन्दमन्दं चरन्ति ॥ १४ ॥

सूतः । सर्वमुपपन्नम् ।

राजा । ॥ स्तोकमन्तरं गत्वा ॥ सूत । आश्रमोपरोधो मा भूत्तदिहैव रथं
3स्थापय यावदवतरामि ।

सूतः । धृताः प्रग्रहाः । अवतरत्वायुष्मान् ।

राजा । ॥ अवतीर्यात्मानमवलोक्य च ॥ सूत । विनीतवेषप्रवेश्यानि तपोव-
6नानि । तदिदं तावद्गृह्यतामाभरणं धनुश्च । ॥ इति सूतस्यार्पयति ॥ यावदा-
श्रमवासिनः प्रत्यवेक्ष्य निवर्तिष्ये तावदार्द्रपृष्ठाः क्रियन्तां वाजिनः ।

सूतः । यथाज्ञापयसि । ॥ इति निष्क्रान्तः ॥

9राजा । ॥ परिक्रम्यावलोक्य च ॥ इदमाश्रमपदम् । यावत्प्रविशामि । ॥ प्रविष्टकेन
निमित्तं सूचयित्वा ॥ अये ।

शान्तमिदमाश्रमपदं स्फुरति च बाहुः कुतः फलमिहास्य ।
अथ वा भवितव्यानां द्वाराणि भवन्ति सर्वत्र ॥ १५ ॥

नेपथ्ये । इदो इदो पिअसहीओ ।

राजा । ॥ कर्णं दत्त्वा ॥ अये । दक्षिणेन वृक्षवाटिकामालाप इव श्रूयते ।
3 भवतु । अवगच्छामि । ॥ परिक्रम्यावलोक्य च ॥ अये । एतास्तपस्विकन्यकाः स्वप्रमाणानुरूपैः सेचनघटैर्बालपादपेभ्यः पयो दातुमित एवाभिवर्तन्ते । अहो । मधुरमासां दर्शनम् ।

शुद्धान्तदुर्लभमिदं वपुराश्रमवासिनो यदि जनस्य ।
दूरीकृताः खलु गुणैरुद्यानलता वनलताभिः ॥ १६ ॥

यावदेताश्छायामाश्रितः प्रतिपालयामि । ॥ इति विलोकयन्स्थितः ॥

॥ ततः प्रविशति यथोक्तव्यापारा सह सखीभ्यां शकुन्तला ॥

3 एका । हला सउन्तले । तत्तो वि तादकण्णस्स अस्समरुक्खआ पिअ त्ति तक्केमि जेण णोमालिआकुसुमपरिपेलवा वि तुमं एदेसुं आलवालपूरणेसुं णिउत्ता ।

6 शकुन्तला । हला अणुसूए । ण केवलं तादस्स णिओओ ममावि सहोअरसिणेहो एदेसुं । ॥ इति वृक्षसेचनं नाटयति ॥

प्रियंवदा । सहि सउन्तले । उदअं लम्भिदा एदे गिम्हआलकुसुमदाइणो
9 अस्समरुक्खआ । इदाणिं अदिक्कन्तकुसुमसमए वि रुक्खए सिञ्चम्ह । तेण हि अणहिसंधिगरुओ धम्मो भविस्सदि ।

शकुन्तला । सहि पिअंवदे । रमणीअं मन्तेसि । ॥ इति भूयो वृक्षसेचनं
12 नाटयति ॥

राजा । ॥ आत्मगतम् ॥ कथमियं सा कण्वदुहिता शकुन्तला । ॥ सविस्मयम् ॥

अहो । असाधुदर्शी तत्रभवान्कण्वो य इमां वल्कलधारणे नियुङ्क्ते ।

इदं किलाव्याजमनोहरं वपु-
स्तपःक्षमं साधयितुं य इच्छति ।
ध्रुवं स नीलोत्पलपत्त्रधारया
शमीलतां छेत्तुमृषिर्व्यवस्यति ॥ १७ ॥

भवतु । पादपान्तरितो विश्वस्तां तावदेनां पश्यामि । ॥ इत्यपवार्य स्थितः ॥

शकुन्तला । हला अणुसूए । अदिपिणद्धेण एदिणा वक्कलेण पिअंवदाए 3दढं पीडिद म्हि । ता सिढिलेहि दाव णं । ॥ अनुसूया शिथिलयति ॥

प्रियंवदा । ॥ सहासम् ॥ एत्थ दाव पओहरवित्थारइत्तअं अत्तणो जोव्वणारम्भं उवालहसु ।

6राजा । सम्यगियमाह ।

इदमुपहितसूक्ष्मग्रन्थिना स्कन्धदेशे
स्तनयुगपरिणाहाच्छादिना वल्कलेन ।
वपुरभिनवमस्याः पुष्यति स्वां न शोभां
कुसुममिव पिनद्धं पाण्डुपत्त्रोदरेण ॥ १८ ॥

अथ वा काममप्रतिरूपमस्य वयसो वल्कलं न पुनरलंकारश्रियं न पुष्णाति । कुतः ।

सरसिजमनुविद्धं शैवलेनापि रम्यं
मलिनमपि हिमांशोर्लक्ष्म लक्ष्मीं तनोति ।
इयमधिकमनोज्ञा वल्कलेनापि तन्वी
किमिव हि मधुराणां मण्डनं नाकृतीनाम् ॥ १९ ॥

शकुन्तला । ॥ अग्रतो ऽवलोक्य ॥ सहीओ । एस वादेरिदपल्लवङ्गुलीहिं किं पि वाहरेदि विअ मं चूदरुक्खओ । ता जाव णं संभावेमि । 3॥ इति तथा करोति ॥

प्रियंवदा । हला सउन्तले । इध ज्जेव मुहुत्तअं चिट्ठ ।

शकुन्तला । किं णिमित्तं ।

6 प्रियंवदा । तए समीवट्ठिदाए लदासणाधो विअ अअं चूदरुक्खओ पडिभादि ।

शकुन्तला । अदो ज्जेव पिअंवद त्ति तुमं वुच्चसि ।

9 राजा । अवितथमाह प्रियंवदा । तथा ह्यस्याः

अधरः किसलयरागः कोमलविटपानुकारिणौ बाहू ।
कुसुममिव लोभनीयं यौवनमङ्गेषु संनद्धम् ॥ २० ॥

अनुसूया । हला सउन्तले । इअं सअंवरवहू सहआरस्स तए किदणामहेआ वणदोसिणि त्ति णोमालिआ ।

3 शकुन्तला । ॥ उपगम्यावलोक्य च सहर्षम् ॥ हला अणुसूए । रमणीओ क्खु इमस्स पादवमिधुणस्स वदिअरो संवुत्तो । इअं णवकुसुमजोव्वणा णोमालिआ अअं पि बद्धफलदाए उवभोअक्खमो सहआरो त्ति । ॥ इति 6 पश्यन्ती तिष्ठति ॥

प्रियंवदा । ॥ सस्मितम् ॥ अणुसूए । जाणासि किं णिमित्तं सउन्तला वणदोसिणिं अदिमेत्तं पेक्खदि त्ति ।

9 अनुसूया । ण क्खु विभावेमि । कधेहि ।

प्रियंवदा । जधा वणदोसिणी सरिसेण पादवेण संगदा तधा अवि णाम अहं पि अत्तणो अणुरूवं वरं लहेअं ति ।

12 शकुन्तला । एस अत्तणो दे चित्तगदो मणोरधो । ॥ इति कलसमावर्जयति ॥

अनुसूया । हला सउन्तले । इअं तादकण्णेण तुमं विअ सहत्थसंवड्ढिदा माहवीलदा । इमं विसुमरिदा सि ।

15 शकुन्तला । तदो अत्ताणअं पि विसुमरिस्सं । ॥ लतामुपेत्यावलोक्य च सहर्षम् ॥ अच्छरीअं अच्छरीअं । पिअंवदे । पिअं दे णिवेदेमि ।

प्रियंवदा । **सहि । किं मे पिअं ।**

18 शकुन्तला । **असमए क्खु एसा आ मूलादो मउलिदा माहवीलदा ।**

उभे । ॥ सत्वरमुपगम्य ॥ **सहि । सच्चं सच्चं ।**

शकुन्तला । **सच्चं । किं ण पेक्खध ।**

21 प्रियंवदा । ॥ सहर्षं निरूप्य ॥ **तेण हि पडिप्पिअं दे णिवेदेमि । आसण्णपाणिग्गहणा सि तुमं ।**

शकुन्तला । ॥ सासूयम् ॥ **णूणं एस दे अत्तगदो मणोरधो ।**

24 प्रियंवदा । **ण क्खु परिहासेण भणामि । सुदं खु मए तादकण्णस्स मुहादो तुह कल्लाणसूअअं इदं णिमित्तं ति ।**

अनुसूया । **पिअंवदे । अदो ज्जेव सउन्तला ससिणेहा माहवीलदं**
27 **सिञ्चदि ।**

शकुन्तला । **जदो मे बहिणिआ भोदि तदो किं ति ण सिञ्चिस्सं ।**

॥ इति कलसमावर्जयति ॥

30 राजा । **अपि नाम कुलपतेरियमसवर्णक्षेत्रसंभवा भवेत् । अथ वा कृतं संदेहेन ।**

असंशयं क्षत्रपरिग्रहक्षमा
यदार्यमस्यामभिलाषि मे मनः ।
सतां हि संदेहपदेषु वस्तुषु
प्रमाणमन्तःकरणप्रवृत्तयः ॥ २१ ॥

तथापि तत्त्वत एनामुपलप्स्ये ।

शकुन्तला । ॥ ससंभ्रमम् ॥ **अम्मो । णोमालिअं उज्झिअ वअणं मे महुअरो**
3 **अहिलसदि** ॥ इति भ्रमरबाधां रूपयति ॥

राजा । ॥ सस्पृहम् ॥

यतो यतः षट्चरणो ऽभिवर्तते

ततस्ततः प्रेरितवामलोचना ।
विवर्तितभ्रूरियमद्य शिक्षते
भयादकामापि हि दृष्टिविभ्रमम् ॥ २२ ॥

अपि च । ॥ सासूयमिव ॥

चलापाङ्गां दृष्टिं स्पृशसि बहुशो वेपथुमतीं
रहस्याख्यायीव स्वनसि मृदु कर्णान्तिकचरः ।
करं व्याधुन्वत्याः पिबसि रतिसर्वस्वमधरं
वयं तत्त्वान्वेषान्मधुकर हतास्त्वं खलु कृती ॥ २३ ॥

शकुन्तला । हला । परित्ताअध मं इमिणा दुट्ठमहुअरेण अहिभूअमाणं ।

उभे । ॥ सस्मितम् ॥ काओ अम्हे परित्ताणे । एत्थ दाव दुस्सन्तं सुमर
3 जदो राअरक्खिदाइं तवोवणाइं ।

राजा । अवसरः खल्वयमात्मानं दर्शयितुम् । न भेतव्यम् । ॥ इत्यर्धोक्ते
ऽपवार्य ॥ एवं राजाहमिति परिज्ञानं भवेत् । भवतु । अतिथिसमाचारमवल-
6 म्बिष्ये ।

शकुन्तला । ण एसो दुव्विणीदो विरमदि । ता अण्णदो गमिस्सं ।
॥ पादान्तरे सदृष्टिविक्षेपम् ॥ हद्धी हद्धी । कधं इदो वि मं अणुसरदि । ता
9 परित्ताअध मं ।

राजा । ॥ सत्वरमुपगम्य ॥ आः ।

कः पौरवे वसुमतीं शासति शासितरि दुर्विनीतानाम् ।
अयमाचरत्यविनयं मुग्धासु तपस्विकन्यासु ॥ २४ ॥

॥ सर्वा राजानं दृष्ट्वा किं चिदिव संभ्रान्ताः ॥

अनुसूया । अज्ज । ण किं पि अच्चाहिदं । किं तु इअं णो पिअसही
3 महुअरेण आउलीअमाणा कादरीभूदा । ॥ इति शकुन्तलां दर्शयति ॥

राजा । ॥ शकुन्तलामुपेत्य ॥ अयि तपो वर्धते । ॥ शकुन्तला ससाध्वसमवनतमुखी तिष्ठति ॥

6 अनुसूया । इदाणिं अदिधिविसेसलम्भेण ।

प्रियंवदा । साअदं अज्जस्स । हला सउन्तले । गच्छ । उडआदो फलमिस्सं अग्घं उवहर । इदं पि पादोदअं भविस्सदि ।

9 राजा । भवति । सूनृतयैव वाचा कृतमातिथ्यम् ।

अनुसूया । तेण हि इमस्सिं सहावसीदलाए सत्तवण्णवेदिआए उवविसिअ परिस्समं अवणेदु अज्जो ।

12 राजा । ननु यूयमप्यनेन धर्मकर्मणा परिश्रान्ताः । तन्मुहूर्तमुपविशत ।

प्रियंवदा । ॥ जनान्तिकम् ॥ हला सउन्तले । उइदं णो आदिधिपज्जुवासणं । ता एहि उववि‍सम्ह । ॥ इति सर्वा उपविशन्ति ॥

15 शकुन्तला । ॥ आत्मगतम् ॥ किं णु क्खु इमं जणं पेक्खिअ तवोवणविरोहिणो विआरस्स गमणीअ म्हि संवुत्ता ।

राजा । ॥ सर्वा अवलोक्य ॥ अहो । समानवयोरूपरमणीयं सौहार्दमत्रभवतीनाम् ।

18

प्रियंवदा । ॥ जनान्तिकम् ॥ हला अणुसूए । को णु क्खु एसो दुरवगाहगम्भीराकिदी महुरं आलवन्तो पहुत्तदक्खिण्णं वित्थारेदि ।

21 अनुसूया । हला । ममावि कोदूहलं । पुच्छिस्सं दाव णं । ॥ प्रकाशम् ॥ अज्जस्स महुरालावजणिदो विस्सम्भो मं आलावेदि । कदरो उण अज्जेण राएसिवंसो अलंकरीअदि कदरो वा देसो विरहपज्जुस्सुओ करीअदि ।

24 किं णिमित्तं अज्जेण सुउमारेण तवोवणागमणपरिस्समे अप्पा उवणीदो त्ति ।

शकुन्तला । ॥ आत्मगतम् ॥ हिअअ । मा उत्तम्म । जं तए चिन्तिदं तं अणुसूआ मन्तेदि ।

27 राजा । ॥ स्वगतम् ॥ कथमिदानीमात्मानं निवेदयामि कथं वात्मनः

परिहारं करोमि । ॥ विचिन्त्य ॥ भवत्वेवं तावत् । ॥ प्रकाशम् ॥ भवति । वेदविदस्मि राज्ञः पौरवस्य नगरधर्माधिकारे नियुक्तः पुण्याश्रमदर्शनप्रसङ्गेन
30 धर्मारण्यमिदमायातः ।

अनुसूया । सणाधा धम्मआरिणो । ॥ शकुन्तला शृङ्गारलज्जां नाटयति ॥

सख्यौ । ॥ उभयोराकारं विदित्वा जनान्तिकम् ॥ हला सउन्तले । जइ अज्ज
33 तादो इध संणिहिदो भवे ।

शकुन्तला । तदो किं भवे ।

उभे । तदो जीविदसव्वस्सेणावि इमं अदिधिविसेसं किदत्थं करेदि ।

36 शकुन्तला । ॥ सकृतककोपम् ॥ अवेध । किं पि हिअए कदुअ मन्तेध । ण वो वअणं सुणिस्सं ।

राजा । वयमपि तावद्भवत्यौ सखीगतं किं चित्पृच्छामः ।

39 उभे । अज्ज । अणुग्गहे वि अब्भत्थणा ।

राजा । तत्रभवान्कण्वः शाश्वते ब्रह्मणि वर्तते इयं च वः सखी तस्यात्मजेति कथमेतत् ।

42 अनुसूया । सुणादु अज्जो । अत्थि कोसिओ त्ति गोत्तणामहेओ महप्पहावो राएसी ।

राजा । तत्रभवान्कौशिकः ।

45 अनुसूया । तं सहीए पहवं अवगच्छ । उज्झिदसरीरसंवड्ढणाए उण तादकण्णो से पिदा ।

राजा । उज्झितशब्देन जनितं नः कुतूहलम् । तदा मूलाच्छ्रोतुमिच्छामः ।

48 अनुसूया । सुणादु अज्जो । पुरा किल तस्स राएसिणो उग्गे तवसि वट्टमाणस्स कधं पि जादसङ्केहिं देवेहिं मेणआ णाम अच्छरा णिअमविग्घआरिणी पेसिदा ।

51 राजा । अस्त्येतदन्यसमाधिभीरुत्वं देवानाम् । ततस्ततः ।

अनुसूया । तदो वसन्तोदाररमणीए समए उम्मादइत्तअं ताए रूवं पेक्खिअ ।

॥ इत्यर्धोक्ते लज्जां नाटयति ॥

54 राजा । पुरस्तादवगम्यत एव । सर्वथाप्सरःसंभवैषा ।

अनुसूया । अध इं ।

राजा । उपपद्यते ।

मानुषीभ्यः कथं नु स्यादस्य रूपस्य संभवः ।
न प्रभातरलं ज्योतिरुदेति वसुधातलात् ॥ २५ ॥

॥ शकुन्तला सव्रीडाधोमुखी तिष्ठति ॥

राजा । ॥ आत्मगतम् ॥ हन्त । लब्धावकाशा मे मनोरथाः ।

3 प्रियंवदा । ॥ सस्मितं शकुन्तलां विलोक्य ॥ पुणो वि वत्तुकामो विअ अज्जो ।

॥ शकुन्तला सखीमङ्गुल्या तर्जयति ॥

राजा । सम्यगुपलक्षितं भवत्या । अस्ति नः सुचरितश्रवणलोभादन्यदपि
6 प्रष्टव्यम् ।

प्रियंवदा । तेण हि अलं विआरिदेण । अणिअन्तणाणिओओ क्खु तव-
स्सिअणो ।

9 राजा । एतत्पृच्छामि ।

वैखानसं किमनया व्रतमा प्रदाना -
द्व्यापाररोधि मदनस्य निषेवितव्यम् ।
अत्यन्तमेव सदृशेक्षणवल्लभाभि -
राहो निवत्स्यति समं हरिणाङ्गनाभिः ॥ २६ ॥

प्रियंवदा । अज्ज । धम्माअरणपरव्वसो अअं जणो । गुरुणो उण से अणुरू-
ववरप्पदाणे संकप्पो ।

3 राजा । ॥ आत्मगतं सहर्षम् ॥

भव हृदय साभिलाषं संप्रति संदेहनिर्णयो जातः ।
आशङ्कसे यदग्निं तदिदं स्पर्शक्षमं रत्नम् ॥ २७ ॥

शकुन्तला । ॥ सरोषमिव ॥ अणुसूए । गमिस्सं अहं ।

अनुसूया । किं णिमित्तं ।

3 शकुन्तला । इमं असंबद्धप्पलाविणिं पिअंवदं अज्जाए गोदमीए गदुअ णिवेदइस्सं । ॥ इत्युत्तिष्ठति ॥

अनुसूया । सहि । ण जुत्तं अस्समवासिणो जणस्स अकिदसक्कारं

6 अदिधिविसेसं उज्झिअ सच्छन्ददो गमणं । ॥ शकुन्तला उत्तरमदत्त्वैव प्रस्थिता ॥

राजा । ॥ अपवार्य ॥ कथं गच्छति । ॥ उत्थाय जिघृक्षुरिवेच्छां निगृह्य ॥ अहो । चेष्टाप्रतिरूपिका कामिजनमनोवृत्तिः । अहं हि

अनुयास्यन्मुनितनयां सहसा विनयेन वारितप्रसरः ।
स्वस्थानादचलन्नपि गत्वेव पुनः प्रतिनिवृत्तः ॥ २८ ॥

प्रियंवदा । ॥ शकुन्तलामुपसृत्य ॥ हला चण्डि । ण लब्भदि गन्तुं ।

शकुन्तला । ॥ परिवृत्य सभ्रूभङ्गम् ॥ किं ति ।

3 प्रियंवदा । दुवे मे रुक्खसेअणके धारेसि । तेहिं दाव अत्ताणअं मोआवेहि तदो गमिस्ससि । ॥ इति बलान्निवर्तयति ॥

राजा । वृक्षसेचनादेवात्रभवतीं परिश्रान्तामवगच्छामि । तथा ह्यस्याः

स्रस्तांसावतिमात्रलोहिततलौ बाहू घटोत्क्षेपणा-
दद्यापि स्तनवेपथुं जनयति श्वासः प्रमाणाधिकः ।
बद्धं कर्णशिरीषरोधि वदने घर्माम्भसा जालकं
बन्धे स्रंसिनि चैकहस्तयमिताः पर्याकुला मूर्धजाः ॥ २९ ॥

तदहमेनामनृणां करोमि । ॥ इत्यङ्गुरीयकं ददाति । सख्यौ प्रतिगृह्य नामाक्षराणि वाचयित्वा च परस्परमवलोकयतः ॥

3 राजा । अलमन्यथासंभावनया । राज्ञः प्रतिग्रहो ऽयम् ।

प्रियंवदा । तेण हि णारिहदि इमं अङ्गुरीअविओअं कादुं अज्जो । अज्जस्स वअणादो ज्जेव अरिणा एसा भोदु ।

6 अनुसूया । हला सउन्तले । मोआविदा सि अणुकम्पिणा अज्जेण अध वा महाराएण । ता कहिं दाणिं गमिस्ससि ।

शकुन्तला । ॥ आत्मगतम् ॥ ण एदं परिहरिस्सं जइ अत्तणो पहवे ।

9 प्रियंवदा । संपदं किं ण गच्छीअदि ।

शकुन्तला । इदाणिं पि किं तुह आअत्त म्हि । जदा मे रोअदि तदा गमिस्सं ।

12 राजा । ॥ शकुन्तलां विलोकयन्नात्मगतम् ॥ किं नु खलु यथा वयमस्यामेवमियमप्यस्मान्प्रति स्यात् । अथ वा लब्धावकाशा मे मनोवृत्तिः ।

वाचं न मिश्रयति यद्यपि मद्वचोभिः
कर्णं ददात्यवहिता मयि भाषमाणे ।
कामं न तिष्ठति मदाननसंमुखीयं
भूयिष्ठमन्यविषया न तु दृष्टिरस्याः ॥ ३० ॥

नेपथ्ये । भो भोस्तपस्विनः । तपोवनसंनिहितसत्त्वरक्षणाय सज्जीभवन्तु भवन्तः । प्रत्यासन्नः किल मृगयाविहारी पार्थिवो दुःषन्तः ।

तुरगखुरहतस्तथा हि रेणुर्विटपनिषक्तजलार्द्रवल्कलेषु ।
पतति परिणतारुणप्रकाशः शलभसमूह इवाश्रमद्रुमेषु ॥ ३१ ॥

राजा । ॥ स्वगतम् ॥ अहो धिक् । कथं मदन्वेषिणः सैनिकास्तपोवनमभिरुन्धन्ति ।

पुनर्नेपथ्ये । भो भोस्तपस्विनः । पर्याकुलीकुर्वन्वृद्धस्त्रीकुमारकानेष प्राप्तः

तीव्राघातादभिमुखतरुस्कन्धभग्नैकदन्तः
प्रौढाकृष्टव्रततिवलयासङ्गनाज्जातपाशः ।
मूर्तो विघ्नस्तपस इव नो भिन्नसारङ्गयूथो
धर्मारण्यं विरुजति गजः स्यन्दनालोकभीतः ॥ ३२ ॥

॥ सर्वाः श्रुत्वा ससंभ्रममुत्तिष्ठन्ति ॥

राजा । अहो धिक् । कथमपराद्धस्तपस्विनामस्मि । भवतु तावत् । प्रतिगच्छामि ।

3 सख्यौ । महाभाअ । इमिणा हत्थिसंभमेण पज्जाउलाओ म्ह । ता अणुजाणाहि णो उडअगमणे ।

अनुसूया । ॥ शकुन्तलां प्रति ॥ हला सउन्तले । आउला अज्जा गोदमी 6 भविस्सदि । ता एहि । सिग्घं एकत्थाओ होम्ह ।

शकुन्तला । ॥ गतिसंरोधं रूपयित्वा ॥ हद्धी हद्धी । ऊरुत्थम्भविअल म्हि संवुत्ता ।

राजा । स्वैरं स्वैरं गच्छन्तु भवत्यः । वयमप्याश्रमबाधा यथा न भवति 9 तथा प्रयतिष्यामहे ।

सख्यौ । महाभाअ । विदिदभूइट्ठो सि । णं संपदं जं उवआरमज्झत्थदाए अवरद्धाओ म्ह तं मरिसेसि । असंभाविदसक्कारं भूओ वि पच्चवेक्खणणिमित्तं 12 सपरिहारं अज्जं विण्णवेमो ।

राजा । मा मैवम् । दर्शनेनैवात्रभवतीनां पुरस्कृतो ऽस्मि ।

शकुन्तला । अहिणवकुससूइपरिक्खदं मे चलणं कुरुवअसाहापरिलग्गं च 15 मे वक्कलं । ता पडिवालेध मं जाव णं मोआवेमि ।

॥ इति राजानमवलोकयन्ती सह सखीभ्यां निष्क्रान्ता ॥

राजा । ॥ निःश्वस्य ॥ गताः सर्वाः । भवतु । अहमपि गच्छामि । 18 शकुन्तलादर्शनादेव मन्दौत्सुक्यो ऽस्मि नगरगमनं प्रति । यावदनुयात्रिकानतिदूरे तपोवनस्य निवेशयामि । न खलु शक्तो ऽस्मि शकुन्तलाव्यापारादात्मानं निवर्तयितुम् । कुतः ।

गच्छति पुरः शरीरं धावति पश्चादसंस्थितं चेतः ।
चीनांशुकमिव केतोः प्रतिवातं नीयमानस्य ॥ ३३ ॥

॥ इति निष्क्रान्ताः सर्वे ॥

॥ इत्याखेटको नाम प्रथमो ऽङ्कः ॥

॥ ततः प्रविशति विदूषकः ॥

विदूषकः । ॥ निःश्वस्य ॥ ही माणहे भो । हदो म्हि एदस्स मिअआसीलस्स
3 रण्णो वअस्सभावेण णिव्विण्णो । अअं मिओ अअं वराहो त्ति मज्झंदिणे
वि गिम्हे विरलपादवच्छाआसुं वणराईसुं आहिण्डिअ पत्तसंकरकसाअ-
विरसाइं उण्हकडुआइं पिवीअन्ति गिरिणदीसलिलाइं । अणिअदवेलं च
6 उण्हुण्हं मंसं भुञ्जीअदि । तुरअगआणं च सद्देण रत्तिं पि णत्थि
पकामसुइदव्वं । महन्ते ज्जेव पच्चूसे दासीएपुत्तेहिं साउणिअलुद्धेहिं कण्णोव-
घादिणा वणगमणकोलाहलेण पवोधीआमि । एत्तिकेणावि दाव पीडा
9 ण वुत्ता जदो गण्डस्स उवरि विप्फोडओ संवुत्तो । जेण किल अम्हेसुं
अवहीणेसुं तत्थभवदा मिआणुसारिणा अस्समपदं पविट्ठेण मम अधण्णदाए
सउन्तला णाम का वि तावसकण्णआ दिट्ठा । तं पेक्खिअ संपदं
12 णअरगमणस्स कधं पि ण करेदि । एदं जेव चिन्तअन्तस्स मम पहादा
अच्छीसुं रअणी । ता का गदी । जाव णं किदाआरपरिकम्मं पिअवअस्सं
पेक्खामि । ॥ परिक्रम्यावलोक्य च ॥ एसो बाणासणहत्थो हिअअणिहिद-
15 पिअअणो वणपुप्फमालाधारी इदो ज्जेव आअच्छदि पिअवअस्सो ।
भोदु । अङ्गमद्दविअलो भविअ चिट्ठिस्सं । एवं पि णाम विस्सामं लहेअं ।
॥ इति दण्डकाष्ठमवलम्ब्य स्थितः ॥

18 ॥ ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टो राजा ॥

राजा । ॥ आत्मगतम् ॥

कामं प्रिया न सुलभा मनस्तु तद्भावदर्शनाश्वासि ।
अकृतार्थे ऽपि मनसिजे रतिमुभयप्रार्थना कुरुते ॥ १ ॥

॥ स्मितं कृत्वा ॥ एवमात्माभिप्रायसंभावितेष्टजनचित्तवृत्तिः प्रार्थयिता विप्रलभ्यते । कुतः ।

स्निग्धं वीक्षितमन्यतो ऽपि नयने यत्प्रेरयन्त्या तया
यातं यच्च नितम्बयोर्गुरुतया मन्दं विलासादिव ।
मा गा इत्युपरुद्धया यदपि तत्सासूयमुक्ता सखी
सर्वं तत्किल मत्परायणमहो कामः स्वतां पश्यति ॥ २ ॥

विदूषकः । ॥ तथा स्थित एव ॥ भो राअं । ण मे हत्थो पसरदि । वाआमेत्तकेण जआवीअसि ।

3 राजा । ॥ विलोक्य सस्मितम् ॥ कुतो ऽयं गात्रोपघातः ।

विदूषकः । कधं कुदो त्ति । सअं जेव अच्छिं भञ्जिअ अस्सुकारणं पुच्छसि ।

6 राजा । न खल्ववगच्छामि । भिन्नार्थमभिधीयताम् ।

विदूषकः । जं वेदसो खुज्जस्स लीलं विडम्बेदि तं किं अत्तणो पहावेण अध णदीवेअस्स ।

9 राजा । नदीवेगस्तत्र कारणम् ।

विदूषकः । ममावि भवं ।

राजा । कथमिव ।

12 विदूषकः । जुत्तं णाम एदं जं तए रज्जकज्जाइं तादिसं च अक्खलिदपदं पदेसं उज्झिअ वणचरवित्तिणा भविदव्वं ति । किं एत्थ मन्तीअदु । अहं उण बम्हणो पच्चहं सावदाणुसरणेहिं संखोहिदसंधिबन्धणाणं अत्तणो

15 अङ्गाणं अणीसो म्हि । ता पसीद । एकाहं दाव विस्समीअदु ।

राजा । ॥ स्वगतम् ॥ अयमेवमाह । ममापि कण्वसुतामनुस्मृत्य मृगयां प्रति निरुत्सुकं चेतः । तथा हि

न नमयितुमधिज्यमुत्सहिष्ये धनुरिदमाहितसायकं मृगेषु ।

सहवसतिमुपेत्य यैः प्रियायाः कृत इव लोचनकान्तिसंविभागः ॥ ३ ॥

विदूषकः । ॥ राजानमवलोक्य ॥ अत्थभवं किं पि हिअए कदुअ मन्तेदि । अरण्णे क्खु मए रुदिदं ।

3 राजा । ॥ सस्मितम् ॥ किमन्यत् । अनतिक्रमणीयं सुहृद्वाक्यमिति स्थितो ऽस्मि ।

विदूषकः । ॥ सपरितोषम् ॥ तेण हि चिरं मे जीव । ॥ इत्युत्थातुमिच्छति ॥

6 राजा । तिष्ठ । शृणु मे सावशेषं वचः ।

विदूषकः । आणवेदु भवं ।

राजा । विश्रान्तेन भवता ममान्यस्मिन्ननायासे कर्मणि सहायेन भवितव्यम् ।

9 विदूषकः । किं मोदअखज्जिआए ।

राजा । यद्वक्ष्यामि ।

विदूषकः । गहिदो खणो ।

12 राजा । कः को ऽत्र भोः ।

प्रविश्य दौवारिकः । आणवेदु भट्टा ।

राजा । रैवतक । सेनापतिस्तावदाहूयताम् ।

15 दौवारिकः । तधा । ॥ इति निष्क्रम्य पुनः सेनापतिना सह प्रविश्य ॥ एदु एदु अज्जो । एस आलावदिण्णकण्णो भट्टा इदो ज्जेव चिट्ठदि । उवसप्पदु णं अज्जो ।

18 सेनापतिः । ॥ राजानमवलोक्य स्वगतम् ॥ कथं दृष्टदोषापि मृगया स्वामिनि केवलं गुणायैव संवृत्ता । तथा हि देवः

अनवरतधनुर्ज्यास्फालनक्रूरकर्मा
रविकिरणसहिष्णुः स्वेदलेशैरभिन्नः ।
अपचितमपि गात्रं व्यायतत्वादलक्ष्यं
गिरिचर इव नागः प्राणसारं बिभर्ति ॥ ४ ॥

2320

॥ उपगम्य ॥ जयति जयति स्वामी । स्वामिन् । गृहीतमृगप्रचारसूचितश्वा-
पदमरण्यम् । तत्किमन्यदनुष्ठीयताम् ।

3 राजा । भद्रसेन । भग्नोत्साहः कृतो ऽस्मि मृगयापवादिना माधव्येन ।

सेनापतिः । ॥ अपवार्य ॥ सखे माधव्य । दृढमतिज्ञो भव । अहं तावत्स्वा-
मिनश्चित्तमनुवर्तिष्ये । ॥ प्रकाशम् ॥ देव । प्रलपत्येष वैधेयः । ननु प्रभुरेव

6 निदर्शनम् । पश्यतु देवः ।

मेदश्छेदकृशोदरं लघु भवत्युत्साहयोग्यं वपुः
सत्त्वानामपि लक्ष्यते विकृतिमच्चित्तं भयक्रोधयोः ।
उत्कर्षः स च धन्विनां यदिषवः सिध्यन्ति लक्ष्ये चले
मिथ्या हि व्यसनं वदन्ति मृगयामीदृग्विनोदः कुतः ॥ ५ ॥

विदूषकः । ॥ सरोषम् ॥ अवेहि रे उच्छाहइत्तआ अवेहि । अत्थभवं पइदिं
आवण्णो । तुमं दाव दासीएपुत्तो अडईदो अडइं आहिण्ड जाव सिआल-

3 मिअलोलुवस्स कस्स वि जुण्णरिच्छस्स मुहे णिवडिदो होसि ।

राजा । भद्रसेन । आश्रमसंनिकृष्टे स्थितो ऽस्मीति वचस्ते नाभिनन्दामि ।
अद्य तावत्

गाहन्तां महिषा निपानसलिलं शृङ्गैर्मुहुस्ताडितं
छायाबद्धकदम्बकं मृगकुलं रोमन्थमभ्यस्यतु ।
विस्रब्धैः क्रियतां वराहपतिभिर्मुस्ताक्षतिः पल्वले
विश्रामं लभतामिदं च शिथिलज्याबन्धमस्मद्धनुः ॥ ६ ॥

सेनापतिः । यथा प्रभविष्णवे रोचते ।

राजा । तेन हि निवर्तय पूर्वगतान्धनुर्ग्राहिणः । यथा च सैनिकास्तपोवनं

3 नाभिरुन्धन्ति दूरात्परिहरन्ति च तथा निषेद्धव्याः । पश्य ।

शमप्रधानेषु तपोवनेषु
गूढं हि दाहात्मकमस्ति तेजः ।

स्पर्शानुकूला अपि सूर्यकान्ता-
स्ते ह्यन्यतेजोभिभवाद्दहन्ति ॥ ७ ॥

सेनापतिः । यथाज्ञापयति स्वामी ।

विदूषकः । भो उच्छाहइत्तआ । णिक्कम णिक्कम । ॥ सेनापतिर्निष्क्रान्तः ॥

3 राजा । ॥ परिजनमवलोक्य ॥ मृगयावेषमपनयन्तु भवन्तः । रैवतक । त्वमपि स्वनियोगमशून्यं कुरु ।

रैवतकः । जं महाराओ आणवेदि । ॥ इति निष्क्रान्तः ॥

6 विदूषकः । किदं भवदा णिम्मक्खिअं । ता इमस्सिं पादवच्छाआविरइद-विदाणसणाधे सिलादले उवविसदु भवं जाव अहं पि सुहासीणो होमि ।

राजा । गच्छाग्रतः ।

9 विदूषकः । एदु एदु भवं । ॥ उभौ परिक्रम्योपविष्टौ ॥

राजा । सखे माधव्य । अनवाप्तचक्षुःफलो ऽसि येन त्वया द्रष्टव्यानां परं न दृष्टम् ।

12 विदूषकः । णं भवं जेव मे अग्गदो वट्टदि ।

राजा । सर्वः खलु कान्तमात्मानं पश्यति । अहं तु तामेवाश्रमललामभूतां शकुन्तलामधिकृत्य ब्रवीमि ।

15 विदूषकः । ॥ स्वगतम् ॥ भोदु । ण से पसरं वड्ढाइस्सं । ॥ प्रकाशम् ॥ भो । जदो सा तावसकण्णआ अणब्भत्थणीआ तदो ताए किं दिट्ठाए ।

राजा । मूर्ख ।

निराकृतनिमेषाभिर्नेत्रपङ्क्तिभिरुन्मुखः ।
नवामिन्दुकलां लोकः केन भावेन पश्यति ॥ ८ ॥

न च परिहार्ये वस्तुनि दुःषन्तस्य मनः प्रवर्तते ।

विदूषकः । ता कधेहि ।

3 राजा ।

ललिताप्सरोभवं किल मुनेरपत्यं तदुज्झिताधिगतम् ।
अर्कस्योपरि शिथिलं च्युतमिव नवमालिकाकुसुमम् ॥ ९ ॥

विदूषकः । ॥ विहस्य ॥ भो । जधा कस्स वि पिण्डखज्जूरेहिं उव्वेइदस्स तिन्तिडिआए सद्धा भोदि तधा अन्तेउरइत्थीरदणपरिभोइणो भवदो इअं
3 पत्थणा ।

राजा । सखे । न तावदेनां पश्यसि येन त्वमेवंवादी ।

विदूषकः । तं खु रमणीअं णाम जं भवदो वि विम्हअं उप्पादेदि ।

6 राजा । वयस्य । किं बहुना ।

चित्ते निवेश्य परिकल्पितसर्वयोगा-
रूपोच्चयेन महता मनसा कृता नु ।
स्त्रीरत्नसृष्टिरपरा प्रतिभाति सा मे
धातुर्विभुत्वमनुचिन्त्य वपुश्च तस्याः ॥ १० ॥

विदूषकः । सव्वधा पच्चादेसो क्खु सा रूववदीणं ।

राजा । इदं च मे मनसि वर्तते ।

अनाघ्रातं पुष्पं किसलयमलूनं कररुहै-
रनामुक्तं रत्नं मधु नवमनास्वादितरसम् ।
अखण्डं पुण्यानां फलमिव च तद्रूपमनघं
न जाने भोक्तारं कमिह समुपस्थास्यति भुवि ॥ ११ ॥

विदूषकः । तेण हि लहुं लहुं गच्छदु भवं मा दाव सा तवस्सिणी कस्स वि इङ्गुदीतेल्लचिक्कणसीसस्स हत्थे णिवडिस्सादि ।

3 राजा । परवती खलु तत्रभवती न च संनिहितगुरुजना ।

विदूषकः । अध तुह उवरि कीदिसो उण से चित्तराओ ।

राजा । वयस्य । स्वभावादप्रगल्भास्तपस्विकन्यकाः । तथापि

अभिमुखे मयि संहृतमीक्षितं

हसितमन्यनिमित्तकथोदयम् ।
विनयवारितवृत्तिरतस्तया
न मदनो विवृतो न च संवृतः ॥ १२ ॥

विदूषकः । किं णु क्खु दिट्ठमेत्तस्स ज्जेव भवदो अङ्कं आरोहदु ।

राजा । सखीभ्यां मिथःप्रस्थाने पुनस्तत्रभवत्या मयि भूयिष्ठमाविष्कृतो
3 भावः । तथा हि

दर्भाङ्कुरेण चरणः क्षत इत्यकाण्डे
तन्वी स्थिता कति चिदेव पदानि गत्वा ।
आसीद्विवृत्तवदना च विमोचयन्ती
शाखासु वल्कलमसक्तमपि द्रुमाणाम् ॥ १३ ॥

विदूषकः । गहिदपाधेओ किदो सि ताए । ता अणुरत्तं तवोवणे तुमं तक्केमि ।

राजा । सखे । चिन्तय तावत्केनापदेशेन पुनराश्रमपदं गच्छामः ।

3 विदूषकः । को अवरो अवदेसो । णं भवं राआ ।

राजा । ततः किम् ।

विदूषकः । णीवारछट्ठभाअं मे तावसा उवहरन्तु त्ति ।

6 राजा । मूर्ख । अन्यमेव भागमेते तपस्विनो निर्वपन्ति यो रत्नराशीनपि
विहायाभिनन्द्यते । पश्य ।

यदुत्तिष्ठति वर्णेभ्यो नृपाणां क्षयि तद्धनम् ।
तपःषड्भागमक्षय्यं ददत्यारण्यका हि नः ॥ १४ ॥

नेपथ्ये । हन्त । सिद्धार्थौ स्वः ।

राजा । ॥ आकर्ण्य ॥ अये । धीरप्रशान्तः स्वरः । तत्तपस्विभिर्भवितव्यम् ।

3 प्रविश्य दौवारिकः । जअदु जअदु भट्टा । एदे क्खु दुवे इसिकुमारआ
पडिहारभूमिं उवट्ठिदा ।

राजा । अविलम्बितं प्रवेशय ।

6 दौवारिकः । जं भट्टा आणवेदि । ॥ इति निष्क्रम्य ऋषिकुमारकाभ्यां सह प्रविश्य च ॥ इदो इदो एध ।

एकः । ॥ राजानमवलोक्य ॥ अहो । दीप्तिमतो ऽपि विश्वसनीयता वपुषः ।

9 अथ वा । उपपन्नमेवैतदृषिकल्पे राजनि । कुतः ।

अध्याक्रान्ता वसतिरमुनाप्याश्रमे सर्वभोग्ये
रक्षायोगादयमपि तपः प्रत्यहं संचिनोति ।
अस्यापि द्यां स्पृशति वशिनश्चारणद्वन्द्वगीतः
पुण्यः शब्दो मुनिरिति मुहुः केवलं राजपूर्वः ॥ १५ ॥

द्वितीयः । सखे । अयं स वलभित्सखो दुःषन्तः ।

प्रथमः । अथ किम् ।

3 द्वितीयः । तेन हि

नैतच्चित्रं यदयमुदधिश्यामसीमां धरित्री -
मेकः कृत्स्नां नगरपरिघप्रांशुबाहुर्भुनक्ति ।
आशंसन्ते समितिषु सुराः सक्तवैरा हि दैत्यै -
रस्याधिज्ये धनुषि विजयं पौरुहूते च वज्रे ॥ १६ ॥

उभौ । ॥ उपेत्य ॥ विजयस्व राजन् ।

राजा । ॥ आसनादुत्थाय ॥ अभिवादये भवन्तौ ।

3 ऋषी । स्वस्ति भवते । ॥ इति फलान्युपनयतः ॥

राजा । ॥ सप्रणामं प्रतिगृह्य ॥ आगमनप्रयोजनं ज्ञातुमिच्छामि ।

ऋषी । विदितो भवानिह स्थितस्तपस्विभिस्ते च भवन्तमभ्यर्थयन्ते ।

6 राजा । किमाज्ञापयन्ति ।

ऋषी । तत्रभवतः कुलपतेरसांनिध्याद्रक्षांसि नस्तपोविघ्नमुत्पादयन्ति । तत्क-तिपयरात्रं सारथिद्वितीयेन भवता सनाथीक्रियतामाश्रम इति ।

9 राजा । अनुगृहीतो ऽस्मि ।

विदूषकः । ॥ अपवार्य ॥ अअं दाणिं दे अणुऊलो गलहत्थो ।

राजा । रैवतक । उच्यतामस्मत्सारथिः सबाणकार्मुकं रथमुपस्थापयेति ।

12 रैवतकः । जं देवो आणवेदि । ॥ इति निष्क्रान्तः ॥

ऋषी ।

अनुकारिणि पूर्वेषां युक्तरूपमिदं त्वयि ।
आपन्नाभयसत्रेषु दीक्षिताः खलु पौरवाः ॥ १७ ॥

राजा । गच्छतां भवन्तौ । अहमप्यनुपदमागत एव ।

ऋषी । विजयस्व । ॥ इति निष्क्रान्तौ ॥

3 राजा । माधव्य । अप्यस्ति ते शकुन्तलादर्शनं प्रति कुतूहलम् ।

विदूषकः । पढमं अपरिबाधं आसि । संपदं रक्खसवुत्तन्तेण सपरिबाधं ।

राजा । मा भैषीः । ननु मत्समीप एव वर्तिष्यसे ।

6 विदूषकः । एसो क्खु तुह चक्करक्खी भूदो म्हि ।

प्रविश्य दौवारिकः । सज्जो रधो भट्टिणो विजअपत्थाणं अवेक्खदि । एसो उण णअरादो देवीणं सआसादो करभओ आअदो ।

9 राजा । ॥ सादरम् ॥ किमार्याभिः प्रेषितः ।

दौवारिकः । अध इं ।

राजा । तेन हि प्रवेश्यताम् ।

12 दौवारिकः । ॥ निष्क्रम्य पुनः करभकेण सह प्रविश्य ॥ करभअ । एसो भट्टा । उवसप्पदु भवं ।

करभकः । ॥ उपसृत्य प्रणम्य च ॥ जअदु जअदु भट्टा । देवीओ विण्णवेन्ति ।

15

राजा । किमाज्ञापयन्ति ।

करभकः । आगामिचदुत्थदिअसे पुत्तपिण्डपारणो णाम उववासो भविस्सदि । तत्थ दीहाउणा अवस्सं अम्हे संभाविदव्वाओ त्ति ।

18

राजा । इतस्तपस्विकार्यमितो गुरुजनाज्ञा । उभयमप्यनतिक्रमणीयम् । तत्किमत्र प्रतिविधेयम् ।

21 विदूषकः । ॥ विहस्य ॥ भो । तिसङ्कू विअ अन्तरा चिट्ठ ।

राजा । सत्यमाकुलीकृतो ऽस्मि ।

कृत्ययोर्भिन्नदेशत्वाद्द्वैधीभवति मे मनः ।
पुरः प्रतिहतं शैले स्रोतः स्रोतोवहं यथा ॥ १८ ॥

॥ विचिन्त्य ॥ सखे । त्वमार्याभिः पुत्र इव गृहीतः । स भवानितः प्रतिनिवृत्य तपस्विकार्यव्यग्रतामस्माकं निवेद्य तत्रभवतीनां पुत्रकार्यमनुष्ठातुमर्हति ।

3 विदूषकः । भो । मा रक्खसभीरुअं मं अवगच्छ ।

राजा । ॥ स्मितं कृत्वा ॥ भो महाब्राह्मण । कथमिदं त्वयि संभाव्यते ।

विदूषकः । तेण हि राआणुओ विअ गन्तुं इच्छामि ।

6 राजा । ननु तपोवनोपरोधः परिहरणीय इति सर्वानेवानुयात्रिकांस्त्वयैव सह प्रेषयामि ।

विदूषकः । ॥ सगर्वम् ॥ ही ही । जुअराओ म्हि संवुत्तो ।

9 राजा । ॥ आत्मगतम् ॥ चपलो ऽयं बटुः कदा चिदिमामस्मत्प्रार्थनामन्तःपुरेभ्यो निवेदयेत् । भवत्वेवं तावत् । ॥ विदूषकं हस्ते गृहीत्वा प्रकाशम् ॥ सखे माधव्य । ऋषिगौरवादाश्रमपदं गच्छामि । न खलु सत्यमेव 12 तापसकन्यायामभिलाषो मे । पश्य ।

क्व वयं क्व परोक्षमन्मथो मृगशावैः सह वर्धितो जनः ।
परिहासविकल्पितं सखे परमार्थेन न गृह्यतां वचः ॥ १९ ॥

विदूषकः । एवं णेदं ।

॥ इति निष्क्रान्ताः सर्वे ॥

3 ॥ इत्याख्यानगुप्तिर्नाम द्वितीयो ऽङ्कः ॥

॥ ततः प्रविशति कुशानादाय यजमानशिष्यः ॥

शिष्यः । ॥ विचिन्त्य सविस्मयम् ॥ अहो । महाप्रभावो राजा दुःषन्तः । येन
3 प्रविष्टमात्र एवात्रभवति निरुपप्लवानि नः कार्याणि संवृत्तानि ।

का कथा बाणसंधाने ज्याशब्देनैव दूरतः ।
हूंकारेणेव धनुषः स हि विघ्नान्व्यपोहति ॥ १ ॥

यावदिमान्वेदीसंस्तरणार्थं दर्भानृत्विग्भ्य उपहरामि । ॥ परिक्रम्यावलोक्य च आकाशे ॥ प्रियंवदे । कस्येदमुशीरानुलेपनं मृणालवन्ति च नलिनीदलानि
3 नीयन्ते । ॥ आकर्ण्य ॥ किं ब्रवीषि । आतपलङ्घनाद्बलवदसुस्थशरीरा शकुन्तला । तस्याः शरीरनिर्वापणायेति । प्रियंवदे । यत्नादुपचर्यताम् । सा हि तत्रभवतः कुलपतेरुच्छ्वसितम् । अहमपि वैतानं शान्त्युदकमस्या एव
6 गौतमीहस्ते विसर्जयिष्यामि । ॥ इति निष्क्रान्तः ॥

॥ प्रवेशकः ॥

॥ ततः प्रविशति मदनावस्थो राजा ॥

9 राजा । ॥ सचिन्तं निःश्वस्य ॥

जाने तपसो वीर्यं सा बाला परवतीति मे विदितम् ।
न च निम्नादिव सलिलं निवर्तते मे ततो हृदयम् ॥ २ ॥

भगवन्मन्मथ । कुतस्ते कुसुमायुधस्य सतस्तैक्ष्ण्यमेतत् । ॥ स्मृत्वा ॥ आं ज्ञातम् ।

अद्यापि नूनं हरकोपवह्नि-
स्त्वयि ज्वलत्यौर्व इवाम्बुराशौ ।

त्वमन्यथा मन्मथ मद्विधानां
भस्मावशेषः कथमेवमुष्णः ॥ ३ ॥

अपि च । त्वया चन्द्रमसा च विश्वसनीयाभ्यामभिसंधीयते कामिसार्थः । कुतः ।

तव कुसुमशरत्वं शीतरश्मित्वमिन्दो -
र्द्वयमिदमयथार्थं दृश्यते मद्विधेषु ।
विसृजति हिमगर्भैरग्निमिन्दुर्मयूखै -
स्त्वमपि कुसुमबाणान्वज्रसारीकरोषि ॥ ४ ॥

अथ वा ।

अनिशमपि मकरकेतुर्मनसो रुजमावहन्नभिमतो मे ।
यदि मदिरायतनयनां तामधिकृत्य प्रहरतीति ॥ ५ ॥

भगवन् । एवमुपालब्धस्य ते न मां प्रत्यनुक्रोशः ।

वृथैव संकल्पशतैरजस्र -
मनङ्ग नीतो ऽसि मयातिवृद्धिम् ।
आकृष्य चापं श्रवणोपकण्ठे
मय्येव युक्तस्तव बाणमोक्षः ॥ ६ ॥

क्व नु खलु निरस्तविघ्नैस्तपस्विभिरनुज्ञातः खिन्नमात्मानं विनोदयामि । ॥ निःश्वस्य ॥ न च प्रियादर्शनादृते शरणमन्यत् । ॥ ऊर्ध्वमवलोक्य ॥ 3 इमामुग्रातपां वेलां प्रायेण लतावलयवत्सु मालिनीतीरेषु ससखीजना तत्रभवती गमयति । भवतु । तत्रैव गच्छामि । ॥ परिक्रम्यावलोक्य च ॥ अनया बालपादपवीथ्या सुतनुरचिरगतेति तर्कयामि । कुतः ।

संमीलन्ति न तावद्बन्धनकोशास्तयावचितपुष्पाः ।
क्षीरस्निग्धाश्चामी दृश्यन्ते किसलयच्छेदाः ॥ ७ ॥

॥ स्पर्शं रूपयित्वा ॥ अहो । प्रवातसुभगो ऽयं वनोद्देशः ।

शक्यो ऽरविन्दसुरभिः कणवाही मालिनीतरङ्गाणाम् ।
अङ्गैरनङ्गतप्तैर्निर्दयमालिङ्गितुं पवनः ॥ ८ ॥

॥ विलोक्य ॥ हन्त । अस्मिन्नेव वेतसलतामण्डपे भवितव्यं शकुन्तलया । तथा हि

अभ्युन्नता पुरस्तादवगाढा जघनगौरवात्पश्चात् ।
द्वारे ऽस्य पाण्डुसिकते पदपङ्क्तिर्दृश्यते ऽभिनवा ॥ ९ ॥

यावद्विटपान्तरेणावलोकयामि । ॥ तथा कृत्वा सहर्षम् ॥ अये । लब्धं नेत्रनिर्वाणम् । एषा मनोरथप्रिया मे कुसुमास्तरणशिलापट्टमधिशयाना सखी-
3 भ्यामुपास्यते । भवतु । शृणोमि तावदासां विस्रम्भकथितानि । ॥ इति विलोकयन्स्थितः ॥

॥ ततः प्रविशति सह सखीभ्यां शकुन्तला ॥

6 सख्यौ । ॥ उपवीज्य ॥ हला सउन्तले । अवि सुहाअदि दे णलिणीवत्तवादो ।
शकुन्तला । ॥ सखेदम् ॥ किं वीअअन्ति मं पिअसहीओ । ॥ उभे सविषादं परस्परमवलोकयतः ॥

9 राजा । बलवदसुस्थशरीरा तत्रभवती दृश्यते । ॥ सवितर्कम् ॥ तत्किमयमातपदोषः स्यादुत यथा मे मनसि वर्तते । ॥ विचिन्त्य ॥ अथ वा कृतं संदेहेन ।

स्तनन्यस्तोशीरं प्रशिथिलमृणालैकवलयं
प्रियायाः साबाधं तदपि कमनीयं वपुरिदम् ।
समस्तापः कामं मनसिजनिदाघप्रसरयो -
र्न तु ग्रीष्मस्यैवंसुभगमपराद्धं युवतिषु ॥ १० ॥

प्रियंवदा । ॥ जनान्तिकम् ॥ अणुसूए । तस्स राएसिणो पढमदंसणादो

आरम्भिअ पज्जुस्सुअमणा सउन्तला। ण क्खु से अण्णणिमित्तो आदङ्को
3 भवे।

अनुसूया। ममावि एरिसी आसङ्का। भोदु। पुच्छिस्सं। सहि। पुच्छिदव्वा
सि किं पि। बलीओ क्खु अङ्गसंतावो।

6 राजा। वक्तव्यमेव।

शशिकरविशदान्यस्यास्तथा हि दुःसहनिदाघशंसीनि।
भिन्नानि श्यामिकया मृणालनिर्माणवलयानि॥ ११॥

शकुन्तला। ॥ पूर्वार्धेन शयनादुत्थाय॥ हला। भण जं वत्तुकामा सि।

अनुसूया। हला सउन्तले। अणब्भन्तराओ अम्हे मणोगदस्स दे वुत्त-
3 न्तस्स। किं तु जादिसी इदिहासकधाणुबन्धेसुं कामअमाणाणं अवत्था
सुणीअदि तादिसी तुह त्ति तक्केमि। ता कधेहि किं णिमित्तं दे अअं
आआसो। विआरं परमत्थदो अआणिअ अणारम्भो किल पडीआरस्स।

6 राजा। अनुसूययापि मदीयस्तर्को ऽनुगतः।

शकुन्तला। बलीओ क्खु मे आआसो। ण सहसा सक्कणोमि णिवेदिदुं।

प्रियंवदा। सहि। सुट्ठु क्खु एसा भणादि। किं एदं अत्तणो उवद्दवं
9 णिगूहसि। अणुदिअसं च परिहीअसि अङ्गेसुं। केवलं लावण्णमई छाआ
तुमं ण मुञ्चेदि।

राजा। अवितथमाह प्रियंवदा। तथा ह्यस्याः

क्षामक्षामकपोलमाननमुरः काठिन्यमुक्तस्तनं
मध्यः क्लान्ततरः प्रकामविनतावंसौ छविः पाण्डरा।
शोच्या च प्रियदर्शना च मदनग्लानेयमालक्ष्यते
पत्राणामिव शोषणेन मरुता स्पृष्टा लता माधवी॥ १२॥

शकुन्तला। ॥ निःश्वस्य॥ कस्स वा अण्णस्स कधइस्सं। किं तु आआ-
सइस्सिआ वो भविस्सं।

3उभे । सहि । अदो ज्जेव णो णिब्बन्धो । *संविभत्तं खु दुक्खं सज्झव-अणं भोदि ।*

राजा ।

पृष्टा जनेन समदुःखसुखेन बाला
नेयं न वक्ष्यति मनोगतमाधिहेतुम् ।
दृष्टो निवृत्य बहुशो ऽप्यनया सतृष्ण -
मत्रोत्तरश्रवणकातरतां गतो ऽस्मि ॥ १३ ॥

शकुन्तला । जदो पहुदि सो तवोवणरक्खिदा राएसी मम दंसणपधं गदो । ॥ इत्यर्धोक्ते लज्जां नाटयति ॥

3उभे । कधेदु पिअसही ।

शकुन्तला । तदो पहुदि तग्गदेण अहिलासेण एदावत्थ म्हि संवुत्ता ।

उभे । दिट्ठिआ । इदाणिं दे अणुरूवे वरे अहिणिवेसो । अध वा । साअरं
6उज्झिअ कहिं वा महाणदीए पविसिदव्वं ।

राजा । ॥ सहर्षम् ॥ श्रुतं यच्छ्रोतव्यम् ।

स्मर एव तापहेतुर्निर्वापयिता स एव मे जातः ।
दिवस इवाभ्रश्यामस्तपात्यये जीवलोकस्य ॥ १४ ॥

शकुन्तला । ता जइ वो अणुमदं तदो तधा पअत्तध जधा तस्स राएसिणो अणुकम्पणीआ होमि । अण्णधा सुमरेध मं ।

3राजा । विमर्शच्छेदि वचनम् ।

प्रियंवदा । ॥ जनान्तिकम् ॥ अणुसूए । दूरगदमम्मधा अक्खमा खु इअं कालहरणस्स ।

6अनुसूया । पिअंवदे । को उवाओ भवे जेण अविलम्बिदं णिहुदं च सहीए मणोरधं संपादेमो ।

प्रियंवदा । सहि । णिहुदं ति पअत्तिदव्वं । सिग्घं ति ण दुक्करं ।

9 अनुसूया। कधं विअ।

प्रियंवदा। णं सो वि राएसी इमस्सिं जणे सिणिद्धदिट्ठिसूइदाहिलासो इमेसुं दिअसेसुं पज्जाअरकिसो विअ लक्खीअदि।

12 राजा। सत्यमित्थंभूत एवास्मि। तथा हि

अशिशिरतरैरन्तस्तापैर्विवर्णमणीकृतं
निशि निशि भुजन्यस्तापाङ्गप्रवर्तिभिरश्रुभिः।
अनतिलुलितज्याघाताङ्कान्मुहुर्मणिबन्धना -
त्कनकवलयं स्रस्तं स्रस्तं मया प्रतिसार्यते॥ १५॥

प्रियंवदा। ॥ विचिन्त्य॥ हला अणुसूए। मअणलेहो दाणिं से करीअदु। तं अहं सुमणोगोविदं कदुअ देवदासेसावदेसेण तस्स रण्णो हत्थं पावइस्सं।

3 अनुसूया। सहि। रोअदि मे सुउमारो एसो पओओ। किं वा सउन्तला भणादि।

शकुन्तला। णिओओ वि विअप्पीअदि।

6 प्रियंवदा। तेण हि अत्तणो उवण्णासाणुरूवं चिन्तेहि किं पि ललिदोवणिबन्धणं गीदअं।

शकुन्तला। चिन्तइस्सं। किं तु अवहीरणाभीरुअं वेवदि मे हिअअं।

9 राजा।

अयं स ते तिष्ठति संगमोत्सुको
विशङ्कसे भीरु यतोऽवधीरणाम्।
लभेत वा प्रार्थयिता न वा श्रियं
श्रियो दुरापः कथमीप्सितो भवेत्॥ १६॥

अपि च।

अयं स यस्मात्प्रणयावधीरणा -
मशङ्कनीयां करभोरु शङ्कसे।

उपस्थितस्त्वां प्रणयोत्सुको जनो
न रत्नमन्विष्यति मृग्यते हि तत् ॥ १७ ॥

सख्यौ । अइ अत्तगुणावमाणिणि । को णाम संतावणिव्वावइत्तिअं सारदीअं जोण्हं आदवत्तेण वारइस्सदि ।

3 शकुन्तला । ॥ सस्मितम् ॥ णिओइद म्हि । ॥ इति चिन्तयति ॥

राजा । स्थाने खलु विस्मृतनिमेषेण चक्षुषा प्रियामवलोकयामि । तथा हि

उन्नमितैकभ्रूलतमाननमस्याः पदानि रचयन्त्याः ।
पुलकाचितेन कथयति मय्यनुरागं कपोलेन ॥ १८ ॥

शकुन्तला । हला । चिन्तिदा मए गीदिआ । असंणिहिदाइं उण लेह-साहणाइं ।

3 प्रियंवदा । णं इमस्सिं सुओदरसिणिद्धे णलिणीवत्ते पत्तच्छेदभत्तीए णहेहिं आलिहीअदु ।

शकुन्तला । सुणध दाव णं संगदत्था ण व त्ति ।

6 उभे । अवहिदाओ म्ह ।

शकुन्तला । ॥ पठति ॥

तुज्झ ण आणे हिअअं मम उण मअणो दिवा अ रत्तिं च ।
णिक्किव दावइ बलिअं तुह हुत्तमणोरहाइ अङ्गाइं ॥ १९ ॥

राजा । ॥ सहसोपसृत्य ॥

तपति तनुगात्रि मदनस्त्वामनिशं मां पुनर्दहत्येव ।
ग्लपयति यथा शशाङ्कं न तथा हि कुमुद्वतीं दिवसः ॥ २० ॥

सख्यौ । ॥ विलोक्य सहर्षमुत्थाय ॥ साअदं जधासमीहिदफलस्स अविल-म्बिणो मणोरधस्स । ॥ शकुन्तला उत्थातुमिच्छति ॥

3 राजा । सुन्दरि । अलमलमायासेन ।

संदष्टकुसुमशयनान्याशुविमर्दितमृणालवलयानि ।

गुरुपरितापानि न ते गात्राण्युपचारमर्हन्ति ॥ २१ ॥

शकुन्तला । ॥ ससाध्वसमात्मगतम् ॥ हिअअ । तधा उत्तम्मिअ इदाणिं ण किं पि पडिवज्जसि ।

3 अनुसूया । इदो सिलादलेक्कदेसं अणुगेण्हदु महाराओ । ॥ शकुन्तला किंचिदपसरति ॥

राजा । ॥ उपविश्य ॥ प्रियंवदे । कच्चित्सखीं वो नातिबाधते शरीरतापः ।

6 प्रियंवदा । ॥ सस्मितम् ॥ लद्धोसधो संपदं उवसमं गमिस्सदि । महाराअ । दोण्णं पि वो अण्णोण्णाणुराओ पच्चक्खो । सहीसिणेहो उण पुणरुत्तवाइणिं करेदि मं ।

9 राजा । भद्रे । न तत्परिहार्यं यतो विवक्षितमनुक्तमनुतापं जनयति ।

प्रियंवदा । तेण हि सुणादुं अज्जो ।

राजा । अवहितो ऽस्मि ।

12 प्रियंवदा । अस्समवासिणो जणस्स रण्णा अत्तिहरेण होदव्वं ति णं एसो धम्मो ।

राजा । अस्मात्परं किं तत् ।

15 प्रियंवदा । तेण हि इअं णो पिअसही तुमं उद्दिसिअ भअवदा मअणेण इमं अवत्थन्तरं पाविदा । ता अरिहसि अब्भुववत्तीए जीविदं से अवलम्बिदुं ।

18 राजा । भद्रे । साधारण एष प्रणयः । सर्वथानुगृहीतो ऽस्मि ।

शकुन्तला । ॥ सप्रणयकोपस्मितम् ॥ हला । अलं वो अन्तेउरविरहपज्जुस्सुएण राएसिणा उवरुद्धेण ।

21 राजा ।

इदमनन्यपरायणमन्यथा
हृदयसंनिहिते हृदयं मम ।

यदि समर्थयसे मदिरेक्षणे
मदनबाणहतो ऽस्मि हतः पुनः ॥ २२ ॥

अनुसूया। महाराअ। बहुवल्लहा खु राआणो सुणीअन्ति। ता जधा इअं णो पिअसही बन्धुअणसोअणीआ ण भोदि तधा करिस्ससि।

3 राजा। भद्रे। किं बहुना।

परिग्रहबहुत्वे ऽपि द्वे प्रतिष्ठे कुलस्य नः।
समुद्ररसना चोर्वी सखी च युवयोरियम् ॥ २३ ॥

उभे। णिव्वुदाओ म्ह। ॥ शकुन्तला हर्षं सूचयति ॥

प्रियंवदा। ॥ जनान्तिकम् ॥ अणुसूए। पेक्ख पेक्ख मेहवादाहदं विअ
3 गिम्हे मोरिं खणे खणे पच्चाअदजीविदं पिअसहिं।

शकुन्तला। हला। मरिसावेध लोअवालं जं अम्हेहिं बीसद्धपलाविणीहिं उवआरादिक्कमेण भणिदं।

6 सख्यौ। ॥ सस्मितम्। जेण तं मन्तिदं सो ज्जेव मरिसावेदु। अण्णस्स को अच्चओ।

शकुन्तला। अरिहदि क्खु महाराओ इमं पच्चक्खवअणं विसोढुं। परोक्खं
9 वा किं ण मन्तीअदि।

राजा। ॥ सस्मितम् ॥

अपराधमिमं ततः सहिष्ये
यदि रम्भोरु तवाङ्गसङ्गसृष्टे।
कुसुमास्तरणे क्लमापहं मे
सुजनत्वादनुमन्यसे ऽवकाशम् ॥ २४ ॥

प्रियंवदा। ण एत्तिकेण उण तुट्ठी भविस्सदि।

शकुन्तला। ॥ सरोषमिव ॥ विरम दुल्ललिदे। एदावत्थं गदाए वि मए
3 कीळसि।

अनुसूया । ॥ बहिर्विलोक्य ॥ पिअंवदे । एसो तवस्सिमिअपोदओ इदो तदो दिण्णदिट्ठी णूणं मादरं पब्भट्ठं अणुसरेदि । ता संजोएमि दाव णं ।

6 प्रियंवदा । हला । चवलो क्खु एसो । णं णिवारिदुं एआइणी ण पारेसि । ता अहं पि सहाअत्तणं करइस्सं । ॥ इत्युभे प्रस्थिते ॥

शकुन्तला । इदो अण्णदो ण वो गन्तुं अणुमण्णे जदो असहाइणि म्हि ।

9 उभे । ॥ सस्मितम् ॥ तुमं दाव असहाइणी जाए पुढवीणाधो समीवे वट्टदि ।

॥ इति निष्क्रान्ते ॥

शकुन्तला । कधं गदाओ पिअसहीओ ।

12 राजा । ॥ दिशोऽवलोक्य ॥ सुन्दरि । अलमावेगेन । नन्वयमाराधयिता जनस्ते सखीभूमौ वर्तते । तदुच्यताम् ।

किं शीकरैः क्लमविमर्दिभिरार्द्रवातं
संचालयामि नलिनीदलतालवृन्तम् ।
अङ्के निधाय चरणावुत पद्मताम्रौ
संवाहयामि करभोरु यथासुखं ते ॥ २५ ॥

शकुन्तला । ण माणणीएसुं अत्ताणअं अवराहइस्सं । ॥ अवस्थासदृशमुत्थाय प्रस्थिता ॥

3 राजा । ॥ अवष्टभ्य ॥ सुन्दरि । अपरिनिर्वाणो दिवसः । इयं च ते शरीरावस्था ।

उत्सृज्य कुसुमशयनं नलिनीदलकल्पितस्तनावरणा ।
कथमातपे गमिष्यसि परिबाधाकोमलैरङ्गैः ॥ २६ ॥ ॥ इति धारयति ॥

शकुन्तला । मुञ्च मुञ्च । ण क्खु अत्तणो पहवामि । अध वा सहीमेत्तसरणा किं दाणिं एत्थ करइस्सं ।

3 राजा । धिक् । व्रीडितोऽस्मि ।

शकुन्तला । ण क्खु अहं महाराअं भणामि । देव्वं उवालहामि ।

राजा । अनुकूलकारि दैवं किमुपालभ्यते ।

6 शकुन्तला । कधं दाणिं ण उवालहिस्सं जं मं अत्तणो अणीसं परगुणेहिं लोहावेदि ।

राजा । ॥ स्वगतम् ॥

अप्यौत्सुक्ये महति दयितप्रार्थनासु प्रतीपाः
काङ्क्षन्त्यो ऽपि व्यतिकरसुखं कातराः स्वाङ्गदाने ।
आबाध्यन्ते न खलु मदनेनैव लब्धान्तरत्वा -
दाबाधन्ते मनसिजमपि क्षिप्तकालाः कुमार्यः ॥ २७ ॥

॥ शकुन्तला गच्छत्येव ॥

राजा । कथमात्मनः प्रियं न करिष्ये । ॥ उपसृत्य पटान्तरमवलम्बते ॥

3 शकुन्तला । पोरव । रक्ख विणअं । इदो तदो इसीओ संचरन्ति ।

राजा । सुन्दरि । अलं गुरुजनाद्भयेन । न ते विदितधर्मा तत्रभवान्कण्वः खेदमुपयास्यति ।

गान्धर्वेण विवाहेन बह्व्यो ऽथ मुनिकन्यकाः ।
श्रूयन्ते परिणीतास्ताः पितृभिश्चानुमोदिताः ॥ २८ ॥

॥ दिशो ऽवलोक्य ॥ कथं प्रकाशं निर्गतो ऽस्मि । ॥ शकुन्तलां हित्वा पुनस्तैरेव पदैः प्रतिनिवर्तते ॥

3 शकुन्तला । ॥ पदान्तरे प्रतिनिवृत्य साङ्गभङ्गम् ॥ पोरव । अणिच्छापूरओ वि संभासणमेत्तएण परिचिदो अअं जणो ण विसुमरिदव्वो ।

राजा । सुन्दरि ।

त्वं दूरमपि गच्छन्ती हृदयं न जहासि मे ।
दिनावसानच्छायेव पुरोमूलं वनस्पतेः ॥ २९ ॥

शकुन्तला । ॥ स्तोकमन्तरं गत्वा आत्मगतम् ॥ हद्धी हद्धी । इमं सुणिअ ण

मे चलणा पुरोमुहा पसरन्ति। भोदु। इमेहिं पज्जन्तकुरुवएहिं ओवारि-
3 दसरीरा पेक्खिस्सं दाव से भावाणुबन्धं। ॥ तथा कृत्वा स्थिता ॥

राजा। कथमेवं प्रिये अनुरागैकरसं मामुत्सृज्य निरपेक्षैव गतासि।

अनिर्दयोपभोग्यस्य रूपस्य मृदुनः कथम्।
कठिनं खलु ते चेतः शिरीषस्येव बन्धनम् ॥ ३० ॥

शकुन्तला। एदं सुणिअ णत्थि मे विहवो गच्छिदुं।

राजा। संप्रति प्रियाशून्ये किमस्मिन्करोमि। ॥ अग्रतो ऽवलोक्य ॥ हन्त।
3 व्याहतं गमनम्।

मणिबन्धनगलितमिदं संक्रान्तोशीरपरिमलं तस्याः।
हृदयस्य निगडमिव मे मृणालवलयं स्थितं पुरतः ॥ ३१ ॥

॥ सबहुमानमादत्ते ॥

शकुन्तला। ॥ हस्तं विलोक्य ॥ अम्मो। दोब्बल्लसिढिलदाए परिब्भट्ठं पि
3 मुणालवलअं मए ण परिण्णादं।

राजा। ॥ मृणालवलयमुरसि निक्षिप्य ॥ अहो स्पर्शः।

अनेन लीलाभरणेन ते प्रिये
विहाय कान्तं भुजमत्र तिष्ठता।
जनः समाश्वासित एष दुःखभा -
गचेतनेनापि सता न तु त्वया ॥ ३२ ॥

शकुन्तला। अदो वरं असमत्थ म्हि विलम्बिदुं। भोदु। एदेण ज्जेव
अवदेसेण अत्ताणअं दंसइस्सं। ॥ इत्युपसर्पति ॥

3 राजा। ॥ दृष्ट्वा सहर्षम् ॥ अये। जीवितेश्वरी मे प्राप्ता। परिदेवितानन्तरं
प्रसादेनोपकर्तव्यो ऽस्मि खलु दैवस्य।

पिपासाक्षामकण्ठेन याचितं चाम्बु पक्षिणा।
नवमेघोज्झिता चास्य धारा निपतिता मुखे ॥ ३३ ॥

शकुन्तला । ॥ राज्ञः प्रमुखे स्थित्वा ॥ अज्ज । अद्धपधे सुमरिअ एदस्स हत्थब्भंसिणो मुणालवलअस्स किदे पडिणिउत्त म्हि । आचक्खिदं 3 विअ मे हिअएण तए गहिदं ति । ता णिक्खिव एदं मा मं अत्ताणअं च मुणिअणेसुं पआसइस्ससि ।

राजा । एकेनाभिसंधिना प्रत्यर्पयामि ।

6 शकुन्तला । केण उण ।

राजा । यदिदमहमेव यथास्थानं निवेशयामि ।

शकुन्तला । ॥ आत्मगतम् ॥ का गदी । ॥ इत्युपसर्पति ॥

9 राजा । इतः शिलापट्टकमेव संश्रयाव । ॥ इत्युभौ परिक्रम्योपविष्टौ ॥

राजा । ॥ शकुन्तलाया हस्तमादाय ॥ अहो स्पर्शः ।

हरकोपाग्निदग्धस्य दैवेनामृतवर्षिणा ।
प्ररोहः संभृतो भूयः किं स्वित्कामतरोरयम् ॥ ३४ ॥

शकुन्तला । ॥ स्पर्शं रूपयित्वा ॥ तुवरदु तुवरदु अज्जउत्तो ।

राजा । ॥ सहर्षमात्मगतम् ॥ इदानीमस्मि विश्वस्तः । भर्तुराभाषणपदमेतत् । 3 ॥ प्रकाशम् ॥ सुन्दरि । नातिश्लिष्टः संधिरस्य मृणालवलयस्य । यदि त ऽभिमेतमन्यथा घटयिष्यामि ।

शकुन्तला । ॥ स्मितं कृत्वा ॥ जधा दे रोअदि ।

6 राजा । ॥ सव्याजं विलम्ब्य प्रतिमुच्य ॥ सुन्दरि । दृश्यताम् ।

अयं स ते श्यामलतामनोहरं
विशेषशोभार्थमिवोज्झिताम्बरः ।
मृणालरूपेण नवो निशाकरः
करं समेत्योभयकोटिमाश्रितः ॥ ३५ ॥

शकुन्तला । ण दाव णं पेक्खामि । पवणुक्कम्पिणा कण्णुप्पलरेणुणा कलु-सीकिदा मे दिट्ठी ।

3 राजा । ॥ सस्मितम् ॥ यदि मन्यसे अहमेनां वदनमारुतेन विशदां करिष्ये ।

शकुन्तला । तदो अणुकम्पिदा भवे । किं उण ण दे वीससामि ।

राजा । मा मैवम् । नवो हि परिजनः सेव्यानामादेशात्परं न वर्तते ।

6 शकुन्तला । अअं जेव अब्भुवआरो अविस्सासजणओ ।

राजा । ॥ स्वगतम् ॥ नाहमेतं रमणीयं सेवावकाशमात्मनः शिथिलयिष्ये ।

॥ इति मुखमुन्नमयितुं प्रवृत्तः । शकुन्तला प्रतिषेधं रूपयन्ती विरमति ॥

9 राजा । अयि मदिरेक्षणे । अलमस्मदविनयाशङ्कया । ॥ शकुन्तला किं चिद्दृष्ट्वावनतमुखी तिष्ठति ॥

राजा । ॥ अङ्गुलीभ्यां मुखमुन्नमय्यात्मगतम् ॥

चारुणा स्फुरितेनायमपरिक्षतकोमलः ।
पिपासतो ममानुज्ञां ददातिव प्रियाधरः ॥ ३६ ॥

शकुन्तला । पडिण्णादमन्थरो विअ अज्जउत्तो ।

राजा । सुन्दरि । कर्णोत्पलसंनिकर्षादीक्षणसादृश्यमूढो ऽस्मि । ॥ इति मुख-

3 मारुतेन चक्षुः सेवते ॥

शकुन्तला । भोदु । पइदित्थदंसण म्हि संवुत्ता । लज्जामि उण अणुवआरिणी पिअआरिणो अज्जउत्तस्स ।

6 राजा । सुन्दरि । किमन्यत् ।

इदमप्युपकृतिपक्षे सुरभि मुखं ते मया यदाघ्रातम् ।
ननु कमलस्य मधुकरः संतुष्यति गन्धमात्रेण ॥ ३७ ॥

शकुन्तला । असंतोसे उण किं करेदि ।

राजा । इदमिदम् । ॥ इति व्यवसितो वक्त्रं ढौकते ॥

3 नेपथ्ये । चक्कवाअवहु । आमन्तेहि सहअरं । उवत्थिदा रअणी ।

शकुन्तला । ॥ कर्णं दत्त्वा ससंभ्रमम् ॥ अज्जउत्त । एसा खु मम वुत्तन्तोवलम्भणणिमित्तं अज्जा गोदमी आअदा । ता विडवन्तरिदो होहि ।

6 राजा। तथा। ॥ इत्येकान्ते स्थितः ॥

प्रविश्य पात्रहस्ता गौतमी। जाद। इदं सन्तिउदअं ॥ दृष्ट्वा समुत्थाप्य ॥ अमुत्था इध देवदासहाइणी चिट्ठसि।

9 शकुन्तला। इदाणिं जेव पिअंवदाअणुसूआओ मालिणिं ओदिण्णाओ।

गौतमी। ॥ शान्त्युदकेन शकुन्तलामभ्युक्ष्य ॥ जाद। णिराबाधा मे चिरं जीव। अवि लहुसंतावाइं दे अङ्गाइं। ॥ इति स्पृशति ॥

12 शकुन्तला। अज्जे। अत्थि विसेसो।

गौतमी। परिणदो दिअसो। ता एहि। उडअं जेव गच्छम्ह।

शकुन्तला। ॥ कथं चिदुत्थायात्मगतम् ॥ हिअअ। पढमं जेव सुहोवणदे

15 मणोरधे कालहरणं करेसि। संपदं अणुभव दाव दे किदं। ॥ पदान्तरे प्रतिनिवृत्य प्रकाशम् ॥ लदाहरअ संतावहारअ। आमन्तेमि तुमं पुणोवि-परिभोअत्थं। ॥ इति निष्क्रान्ते ॥

18 राजा। ॥ पूर्वस्थानमुपेत्य सनिःश्वासम् ॥ अहो। विघ्नवत्यः प्रार्थितसिद्धयः।

मुहुरङ्गुलिसंवृताधरोष्ठं प्रतिषेधाक्षरविक्लवाभिरामम्।
मुखमंसविवर्ति पक्ष्मलाक्ष्याः कथमप्युन्नमितं न चुम्बितं तत् ॥ ३८ ॥

क्व नु खलु संप्रति गच्छामि। अथ वा इहैव प्रियापरिभुक्ते लतामण्डपे मुहूर्तं तिष्ठामि। ॥ सर्वतो विलोक्य ॥

तस्याः पुष्पमयी शरीरलुलिता शय्या शिलायामियं
कान्तो मन्मथलेख एष नलिनीपत्रे नखैरर्पितः।
हस्ताद्भ्रष्टमिदं बिसाभरणमित्यासज्यमानेक्षणो
निर्गन्तुं सहसा न वेतसगृहादीशो ऽस्मि शून्यादपि ॥ ३९ ॥

॥ विचिन्त्य ॥ अहो धिक्। असम्यक् चेष्टितं प्रियां समासाद्य कालहरणं कुर्वता मया। तदिदानीं

रहः प्रत्यासत्तिं यदि सुवदना यास्यति पुन-

र्न कालं हास्यामि प्रकृतिदुरवापा हि विषयाः ।
इति क्लिष्टं विघ्नैर्गणयति च मे मूढहृदयं
प्रियायाः प्रत्यक्षं किमपि च तथा कातरमिव ॥ ४० ॥

नेपथ्ये । भो भो राजन् ।

सायन्तने सवनकर्मणि संप्रवृत्ते
वेदीं हुताशनवतीं परितः प्रकीर्णाः ।
छायाश्चरन्ति बहुधा भयमादधानाः
संध्याभ्रकूटकपिशाः पिशिताशनानाम् ॥ ४१ ॥

राजा । ॥ आकर्ण्य सावष्टम्भम् ॥ भो भोस्तपस्विनः । मा भैष्ट । अयमहमागतो ऽस्मि ।

3॥ इति निष्क्रान्तः ॥

॥ इति शृङ्गारभोगो नाम तृतीयो ऽङ्कः ॥

॥ ततः प्रविशतः कुसुमावचयमभिनयन्त्यौ सख्यौ ॥

अनुसूया। पिअंवदे। जइ वि गन्धव्वेण विवाहेण णिव्वुत्तकल्लाणा पिअसही
3 सउन्तला अणुरूवभत्तुभाइणी संवुत्ता तधा वि ण मे णिव्वुदं हिअअं।
प्रियंवदा। कधं विअ।
अनुसूया। अज्ज सो राएसी इट्ठिपरिसमत्तीए इसीहिं पेसिदो अत्तणो
6 णअरं पविसिअ अन्तेउरिआसदसमागदो इमं जणं सुमरेदि ण व त्ति।
प्रियंवदा। एत्थ दाव वीसत्था होहि। ण हि तादिसा आकिदिविसेसा
गुणविरोहिणो होन्ति। एत्तिकं उण चिन्तणीअं। तादो तित्थजत्तादो
9 पडिणिउत्तो इमं वुत्तन्तं सुणिअ ण आणे किं पडिवज्जिस्सदि त्ति।
अनुसूया। जधा मं पुच्छसि तधा अहिमदं तादस्स।
प्रियंवदा। कधं विअ।
12 अनुसूया। किं अण्णं। वरस्स अणुरूवस्स कण्णआ पडिवादणीअअ त्ति
अअं दाव पढमो संकप्पो। तं जइ देव्वं जेव संपादेदि णं कदत्थो
गुरुअणो।
15 प्रियंवदा। एवं णेदं। ॥ पुष्पभाजनं विलोक्य ॥ सहि। अवचिदाइं बलि-
कम्मपज्जत्ताइं खु कुसुमाइं।
अनुसूया। णं सउन्तलाए वि सोहग्गदेवदाओ अच्चिदव्वाओ। ता अव-
18 राइं पि अवचिणम्ह।
प्रियंवदा। जुज्जदि। ॥ उभे तदेव कर्माभिनयतः ॥
नेपथ्ये। अयमहं भोः।
21 अनुसूया। ॥ कर्णं दत्त्वा ॥ सहि। अदिधिणा विअ णिवेदिदं।
प्रियंवदा। णं उडए संणिहिदा सउन्तला। ॥ विचिन्त्य ॥ आं। अज्ज

उण असंणिहिदा हिअएण। तेण हि भोदु एत्तिकेहिं कुसुमेहिं पओअणं।

24 ॥ इति प्रस्थिते ॥

पुनर्नेपथ्ये। आः। कथमतिथिं मां परिभवसि।

विचिन्तयन्ती यमनन्यमानसा
तपोनिधिं वेत्सि न मामुपस्थितम्।
स्मरिष्यति त्वां न स बोधितो ऽपि सन्
कथां प्रमत्तः प्रथमं कृतामिव ॥ १ ॥

॥ उभे श्रुत्वा विषण्णे ॥

प्रियंवदा। हद्धी हद्धी। तं जेव संवुत्तं। कस्सिं पि पूआरिहे अवरद्धा
3 सुण्णहिअआ पिअसही।

अनुसूया। ॥ पुरो ऽवलोक्य ॥ सहि। ण क्खु जस्सिं कस्सिं वा। एसो दुव्वासा सुलहकोवो महेसी। तधा अअं विरलपादुद्धाराए गदीए
6 पडिणिउत्तो।

प्रियंवदा। को अण्णो हुदवहादो दहिदुं पहवदि। ता गच्छ। पादेसुं पडिअ णिअत्तावेहि जाव से अहं पि अग्घोदअं उवकप्पेमि।

9 अनुसूया। तधा। ॥ इति निष्कान्ता ॥

प्रियंवदा। ॥ पदान्तरे स्खलितं रूपयन्ती ॥ अम्मो। आवेअक्खलिदाए पब्भट्ठं मे अग्गहत्थादो पुप्फभाअणं। ॥ नाट्येन पुष्पावचयं विधत्ते ॥

12 प्रविश्य अनुसूया। सहि। सरीरी विअ कोवो कस्स सो अणुणअं गेण्हदि। किं चि उण साणुकम्पो किदो।

प्रियंवदा। एदं जेव तस्सिं बहुदरं। ता कधेहि।

15 अनुसूया। जदो णिअत्तिदुं णेच्छदि तदो पादेसुं पणमिअ विण्णाविदो मए। भअवं। पढमभत्तिं अवेक्खिअ अज्ज तुह अविण्णादपहावपरमत्थस्स दुहिदाजणस्स भअवदा अअं अवराहो मरिसिदव्वो त्ति।

18 प्रियंवदा। तदो तदो।

अनुसूया। तदो सो ण मे वअणं अण्णधा भविदुं अरिहदि। किं तु अहिण्णाणाहरणदंसणादो से सावो णिअत्तिस्सदि त्ति मन्तअन्तो ज्जेव 21 अन्तरिदो।

प्रियंवदा। सक्कं दाणिं अस्ससिदुं। अत्थि तेण राएसिणा संपत्थिदेण अत्तणो णामङ्किदं अङ्गुलीअअं सुमरावणीअं ति सउन्तलाहत्थे सअं 24 जेव पिणद्धाविदं। एसो ज्जेव तस्सिं साहीणो उवाओ भविस्सदि।

अनुसूया। एहि। देवकज्जं दाव से णिव्वत्तम्ह। ॥ इति परिक्रामतः ॥

प्रियंवदा। ॥ विलोक्य ॥ अनुसूए। पेक्ख दाव वामहत्थविणिहिदवअणा 27 आलिहिदा विअ पिअसही तग्गदाए चिन्ताए अत्ताणअं पि ण विभावेदि। किं उण अदिधिविसेसं।

अनुसूया। पिअंवदे। दोण्णं जेव णो हिअए एसो वुत्तन्तो चिट्ठदु। रक्ख- 30 णीआ खु पइदिपेलवा पिअसही।

प्रियंवदा। को दाव उण्होदएण णोमालिअं सिञ्चदि।

॥ इत्युभे निष्क्रान्ते ॥

33 ॥ प्रवेशकः ॥

॥ ततः प्रविशति सुप्तोत्थितः कण्वशिष्यः ॥

शिष्यः। वेलोपलक्षणायादिष्टो ऽस्मि प्रभासात्प्रतिनिवृत्तेन तत्रभवता 36 कण्वेन। तत्प्रकाशं निर्गत्यावलोकयामि किमवशिष्टं रजन्या इति ॥ परिक्रम्या- वलोक्य च ॥ हन्त प्रभातम्। तथा हि

यात्येकतो ऽस्तशिखरं पतिरोषधीना-
माविष्कृतो ऽरुणपुरःसर एकतो ऽर्कः।

तेजोद्वयस्य युगपद्व्यसनोदयाभ्यां
लोको नियम्यत इवैष दशान्तरेषु ॥ २ ॥

अपि च ।

अन्तर्हिते शशिनि सैव कुमुद्वती मे
दृष्टिं न नन्दयति संस्मरणीयशोभा ।
इष्टप्रवासजनितान्यबलाजनेन
दुःखानि नूनमतिमात्रदुरुद्वहानि ॥ ३ ॥

अपि च ।

कर्कन्धूनामुपरि तुहिनं रञ्जयत्यग्रसंध्या
दार्भं मुञ्चत्युटजपटलं वीतनिद्रो मयूरः ।
वेदिप्रान्तात्खुरविलिखितादुत्थितश्चैष सद्यः
पश्चादुच्चैर्भवति हरिणः स्वाङ्गमायच्छमानः ॥ ४ ॥

अपि च ।

पादन्यासं क्षितिधरगुरोर्मूर्ध्नि कृत्वा सुमेरोः
क्रान्तं येन क्षपिततमसा मध्यमं धाम विष्णोः ।
सो ऽयं चन्द्रः पतति गगणादल्पशेषैर्मयूखै -
रत्यारूढिर्भवति महतामप्यपभ्रंशनिष्ठा ॥ ५ ॥

प्रविश्यापटीक्षेपेण अनुसूया । ॥ स्वगतम् ॥ एवं पि णाम विसअपरंमुहस्स जणस्स एदं णिवडिदं जधा तेण रण्णा सउन्तलाए अणज्जं आचरिदं ति ।
3 शिष्यः । यावदुपस्थितां होमवेलां गुरवे निवेदयामि । ॥ इति निष्क्रान्तः ॥
अनुसूया । णं पहादा रअणी । ता लहुं पडिबुद्ध म्हि । अध वा पडिबुद्धा वि किं करइस्सं । ण मे उइदेसुं पि पहादकरणीएसुं हत्था पसरन्ति ।
6 सकामो दाणिं कामो भोदु जेण सुद्धहिअआ पिअसही असच्चसंधे जणे पदं कारिदा । अध वा ण तस्स राएसिणो अवराहो । दुव्वासासावो

क्खु एसो पहवदि । अण्णधा कधं दाणिं सो राएसी तादिसाइं मन्तिअ
9 एत्तिकस्स कालस्स वाआमेत्तकं पि ण विसज्जेदि । ॥ विचिन्त्य ॥ ता
इदो अहिण्णाणङ्गुलीअअं से विसज्जामो त्ति । अध वा णिहुक्खसीदले
तवस्सिअणे को णाम अब्भत्थीअदु । ण अ सहीगामी दोसो त्ति कदुअ
12 ववसिदाओ वि पारेमो तादकण्णस्स दुस्सन्तपरिणीदं आवण्णसत्तं सउन्तलं
णिवेदिदुं । ता एत्थ दाणिं किं णु क्खु अम्हेहिं करणीअं ।

प्रविश्य प्रियंवदा । अणुसूए । तुवर तुवर । सउन्तलाए पत्थाणकोदूहलाइं
15 करीअन्ति ।

अनुसूया । ॥ सविस्मयम् ॥ सहि । कधं विअ ।

प्रियंवदा । सुणाहि । इदाणिं जेव सुहसुत्तिआपुच्छणणिमित्तं सउन्तलाए
18 समीवं गद म्हि ।

अनुसूया । तदो तदो ।

प्रियंवदा । तदो जाव णं लज्जावणदमुहिं परिस्सइअ तादकण्णो एवं
21 अहिणन्देदि । वच्छे । दिट्ठिआ धूमोवरुद्धदिट्ठिणो वि जजमाणस्स पावअस्स
मुहे ज्जेव णिवडिदा आहुदी । सुसिस्सपरिग्गहिदा विअ विज्जा असो-
अणीआ सि मे संवुत्ता । ता अज्ज ज्जेव तुमं इसिपरिग्गहिदं कदुअ
24 भत्तुणो सकासं विसज्जेमि त्ति ।

अनुसूया । सहि । केण उण आचक्खिदो तादकण्णस्स अअं वुत्तन्तो ।

प्रियंवदा । अग्गिसरणं पविट्ठस्स किल सरीरं विणा छन्दोवदीए वाआए ।

27 अनुसूया । ॥ सविस्मयम् ॥ कधं विअ ।

प्रियंवदा । सुण । ॥ संस्कृतमाश्रित्य ॥

दुःषन्तेनाहितं तेजो दधानां भूतये भुवः ।
अवेहि तनयां ब्रह्मन्नग्निगर्भां शमीमिव ॥ ६ ॥

अनुसूया । ॥ प्रियंवदामाश्लिष्य ॥ सहि । पिअं मे पिअं । किं तु अज्ज ज्जेव

सउन्तला णीअदि त्ति उक्कण्ठासाहारणं दाणिं परिदोसं अणुभवामि ।
3 प्रियंवदा । अम्हे कधं पि उक्कण्ठं विणोदइस्सामो । सा दाणिं तवस्सिणी णिव्वुदा भोदु ।
अनुसूया । तेण हि एदस्सिं चूदसाहावलम्बिदे णारिएलसमुग्गए एदंणिमित्तं
6 जेव मए कालहरणक्खमा केसरगुण्डा णिक्खित्ता चिट्ठन्ति । ते तुमं णलिणीवत्तसंगदे करेहि जाव से अहं पि गोरोअणं तित्थमट्टिअं दुव्वाकिसलआइं च मङ्गलसमालहणत्थं विरअआमि । ॥ प्रियंवदा तथा
9 करोति । अनुसूया निष्क्रान्ता ॥
नेपथ्ये । गौतमि । आदिश्यन्तां शार्ङ्गरवशारद्वतमिश्रा वत्सां शकुन्तलां नेतुं सज्जीभवतेति ।
12 प्रियंवदा । ॥ कर्णं दत्त्वा ॥ अनुसूए । तुवर तुवर । एदे क्खु हत्थिणाउरगामिणो इसीओ सद्दावीअन्ति ।
प्रविश्य समालभनहस्ता अनुसूया । सहि । एहि गच्छम्ह । ॥ इति परिक्रामतः ॥
15 प्रियंवदा । ॥ विलोक्य ॥ एसा सुज्जोदए ज्जेव किदमज्जणा पडिच्छिदणीवारवाअणाहिं तावसीहिं अहिणन्दीअमाणा सउन्तला चिट्ठदि । ता उवसप्पम्ह णं । ॥ इति तथा कुरुतः ॥

18 ॥ ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टपरिवारा शकुन्तला गौतमी च ॥
शकुन्तला । भअवदीओ वन्दामि ।
गौतमी । जाद । भत्तुणो बहुमाणसुहइत्तअं देवीसद्दं अधिगच्छ ।
21 तापस्यः । वच्छे । वीरप्पसविणी होहि । ॥ इति गौतमीवर्जं निष्क्रान्ताः ॥
सख्यौ । ॥ उपगम्य ॥ सहि । सुमज्जणं दे भूदं ।
शकुन्तला । साअदं पिअसहीणं । इदो णिसीदध ।

24 सख्यौ । ॥ उपविश्य ॥ हला । उज्जुआ दाव होहि जाव दे मङ्गलसमा-
लहणं करेमो ।

शकुन्तला । उइदं पि एदं अज्ज बहुमण्णिदव्वं । जदो दुल्लहं दाव पुणो
27 मे पिअसहीमण्डणं भविस्सदि । ॥ इति बाष्पं विसृजति ॥

सख्यौ । सहि । ण जुत्तं मङ्गलआले रोदिदुं । ॥ अश्रूणि परिमृज्य नाट्येन
प्रसाधयतः ॥

30 प्रियंवदा । अहो । आहरणारिहं दे रूवं अस्समसुलहेहिं पसाहणेहिं विप्प-
आरीअदि ।

प्रविश्य आभरणहस्तो मुनिकुमारकः । इदमलंकारजातमलंक्रियतामायुष्मती ।
33 ॥ सर्वा विलोक्य विस्मिताः ॥

गौतमी । वच्छ हारीद । कुदो एदं ।

हारीतः । तातकण्वप्रभावात् ।

36 गौतमी । किं माणसी सिद्धी ।

हारीतः । न खलु । श्रूयताम् । तत्रभवता कण्वेन वयमाज्ञापिताः शकुन्त-
लाहेतोर्वनस्पतिभ्यः कुसुमान्याहरतेति । ततः

क्षौमं केन चिदिन्दुपाण्डु तरुणा माङ्गल्यमाविष्कृतं
निष्ठ्यूतश्चरणोपभोगसुलभो लाक्षारसः केन चित् ।
अन्येभ्यो वनदेवताकरतलैरापर्वभागोत्थितै -
र्दत्तान्याभरणानि नः किसलयच्छायाप्रतिस्पर्धिभिः ॥ ७ ॥

प्रियंवदा । ॥ शकुन्तलां विलोक्य ॥ कोडरसंभवा वि महुअरी पोक्खरमहुं
जेव अहिलसदि ।

3 गौतमी । इमाए अब्भुववत्तीए सूइदा भत्तुणो गेहे अणुभविदव्वा राअलच्छी ।
॥ शकुन्तला लज्जां नाटयति ॥

हारीतः । यावदिमां वनस्पतिसेवामभिषेकार्थं मालिनीतीरमवतीर्णाय भगवते

6 कण्वाय निवेदयामि । ॥ इति निष्क्रान्तः ॥

अनुसूया। सहि । अणणुभूदभूसणो अअं जणो कधं तुमं अलंकरेदु ।
॥ चिन्तयित्वा विलोक्य च ॥ चित्तपरिचएण दाणिं दे अङ्गेसुं आहरण-
9 विणिओअं करेम्ह ।

शकुन्तला। जाणामि वो णिउणत्तणं । ॥ सख्यौ नाट्येनालंकारमायुञ्जाते ॥

॥ ततः प्रविशति स्नानोत्तीर्णः कण्वः ॥

12 कण्वः ।

यास्यत्यद्य शकुन्तलेति हृदयं स्पृष्टं समुत्कण्ठया
अन्तर्बाष्पभरोपरोधि गदितं चिन्ताजडं दर्शनम् ।
वैक्लव्यं मम तावदीदृशमहो स्नेहादरण्यौकसः
पीड्यन्ते गृहिणः कथं नु तनयाविश्लेषदुःखैर्नवैः ॥ ८ ॥

॥ इति परिक्रामति ॥

सख्यौ। हला सउन्तले। अवसिदमण्डणा दाणिं सि तुमं। संपदं परिधेहि
3 एदं विचित्तं खोमजुअलं । ॥ शकुन्तला उत्थाय नाट्येन परिधत्ते ॥

गौतमी। जाद । एसो दे आणन्दवाहपरिवाहिणा लोअणेण परिस्सअन्तो
विअ गुरू उवत्थिदो। ता समुदाआरं पडिवज्जसु। ॥ शकुन्तला सव्रीडा
6 बन्दनां करोति ॥

कण्वः । वत्से ।

ययातेरिव शर्मिष्ठा पत्युर्बहुमता भव ।
पुत्रं त्वमपि सम्राजं सेव पूरुमवाप्नुहि ॥ ९ ॥

गौतमी । जाद । वरो क्खु एसो ण उण आसिसा ।

कण्वः । वत्से । इतः सद्योहुताग्नीन्प्रदक्षिणीकुरुष्व । ॥ सर्वे परिक्रामन्ति ॥

3 कण्वः । वत्से ।

अमी वेदीं परितः क्लृप्तधिष्ण्याः
समिद्वन्तः प्रान्तविस्तीर्णदर्भाः ।
अपघ्नन्तो दुरितं हव्यगन्धै -
र्वैतानास्त्वां वह्नयः पालयन्तु ॥ १० ॥

॥ शकुन्तला प्रदक्षिणं करोति ॥

कण्वः । वत्से । प्रतिष्ठस्वेदानीम् । ॥ सदृष्टिविक्षेपं ॥ क्व नु ते शार्ङ्गरवशारद्वतमिश्राः ।

3 प्रविश्य शिष्यौ । भगवन् । इमौ स्वः ।

कण्वः । वत्स शार्ङ्गरव । भगिन्याः पन्थानमादेशय ।

शिष्यः । इत इतो भवती । ॥ सर्वे परिक्रामन्ति ॥

6 कण्वः । भो भोः संनिहितवनदेवतास्तपोवनतरवः ।

पातुं न प्रथमं व्यवस्यति जलं युष्मास्वसिक्तेषु या
नादत्ते प्रियमण्डनापि भवतां स्नेहेन या पल्लवम् ।
आद्ये वः कुसुमप्रवृत्तिसमये यस्या भवत्युत्सवः
सेयं याति शकुन्तला पतिगृहं सर्वैरनुज्ञायताम् ॥ ११ ॥

शार्ङ्गरवः । ॥ कोकिलशब्दं सूचयित्वा ॥ भगवन् ।

अनुमतगमना शकुन्तला सा तरुभिरियं वनवासबन्धुभिः ।
परभृतविरुतं कलं यदासीत्प्रतिवचनीकृतमेभिरात्मनः ॥ १२ ॥

नेपथ्ये ।

रम्यान्तरः कमलिनीहरितैः सरोभि -
श्छायाद्रुमैर्नियमितार्कमरीचितापः ।
भूयात्कुशेशयरजोमृदुरेणुरस्याः
शान्तानुकूलपवनश्च शिवश्च पन्थाः ॥ १३ ॥

॥ सर्वे सविस्मयमाकर्णयन्ति ॥

गौतमी । जाद । णादिकुलसिणिद्धं अब्भणुण्णादा सि तवोवणदेवदाहिं ।
3 ता पणम भअवदीणं ।

शकुन्तला । ॥ सप्रणामं परिक्रम्य जनान्तिकम् ॥ । पिअंवदे । अज्जउत्तदंसणुस्सुआए वि अस्समपदं परिच्चअन्तीए दुक्खदुक्खेण चलणा मे पुरोमुहा णिवडन्ति ।

6 प्रियंवदा । ण केवलं तुमं जेव तवोवणविरहकादरा । तए उवत्थिदवि-ओअस्स तवोवणस्स वि अवत्थं पेक्ख दाव ।

उग्गलिअदब्भकवला मई परिच्चत्तणच्चणा मोरी ।
ओसरिअपण्डुवत्ता मुअन्ति अस्सूइ व लआओ ॥ १४ ॥

शकुन्तला । ॥ स्मृत्वा ॥ ताद । लदाबहिणिअं दाव माहविं आमन्तइस्सं ।

कण्वः । वत्से । अवैमि ते तस्यां सौहार्दम् । इयं सा दक्षिणे । पश्य ।

3 शकुन्तला । ॥ उपेत्य लतामालिङ्ग्य ॥ लदाबहिणिए । पच्चालिङ्ग मं साहामईहिं बाहाहिं । अज्ज पहुदि दूरवत्तिणी खु दे भविस्सं । ताद । अहं विअ इअं तए चिन्तणीआ ।

6 कण्वः । वत्से ।

संकल्पितं प्रथममेव मया त्वदर्थे
भर्तारमात्मसदृशं स्वगुणैर्गतासि ।
अस्यास्तु संप्रति वरं त्वयि वीतचिन्तः
कान्तं समीपसहकारमिमं करिष्ये ॥ १५ ॥

तदितः पन्थानं प्रतिपद्यस्व ।

शकुन्तला । ॥ सख्यावुपेत्य ॥ हला । एसा दोण्णं पि वो हत्थे णिक्खेवो ।

3 सख्यौ । अअं जणो कस्सिं दाणिं समप्पिदो । ॥ इति बाष्पं विसृजतः ॥

कण्वः । अनुसूये प्रियंवदे । अलं रुदितेन । ननु भवतीभ्यामेव शकुन्तला स्थिरीकर्तव्या । ॥ सर्वे परिक्रामन्ति ॥

6 शकुन्तला । ताद । एसा उडअपज्जन्तआरिणी गब्भहारमन्थरा मिअवहू

जदा सुहप्पसवा भवे तदा मे कं पि पिअणिवेअणइत्तअं विसज्जइस्सध । मा एदं विसुमरिस्सध ।

9 कण्वः । वत्से । नेदं विस्मरिष्यामि ।

शकुन्तला । ॥ गतिभेदं रूपयित्वा ॥ अम्मो । को णु क्खु एसो पदक्कन्तो विअ मे पुणो पुणो वसणन्ते सज्जदि । ॥ परिवृत्यावलोकयति ॥

12 कण्वः ।

यस्य त्वया व्रणविरोहणमिङ्गुदीनां
तैलं न्यषिच्यत मुखे कुशसूचिविद्धे ।
श्यामाकमुष्टिपरिवर्धितको जहाति
सो ऽयं न पुत्रकृतकः पदवीं मृगस्ते ॥ १६ ॥

शकुन्तला । वच्छ । किं मं सहवासपरिच्चाइणिं अणुबन्धसि । णं अचिरप्पसूदोवरदाए जणणीए विणा जधा मए वड्ढिदो सि तधा इदाणिं पि
3 मए विरहिदं तादो तुमं चिन्तइस्सदि । ता णिअत्तसु वच्छ णिअत्तसु ।
॥ इति रुदती प्रस्थिता ॥

कण्वः । वत्से । अलं रुदितेन । स्थिरा भव । इतः पन्थानमवलोकय ।

उत्पक्ष्मणोर्नयनयोरुपरुद्धवृत्तिं
बाष्पं कुरु स्थिरतया शिथिलानुबन्धम् ।
अस्मिन्नलक्षितनतोन्नतभूमिभागे
मार्गे पदानि खलु ते विषमीभवन्ति ॥ १७ ॥

शार्ङ्गरवः । भगवन् । उदकान्तं स्निग्धो ऽनुगम्यत इति स्मर्यताम् । तदिदं सरसीतीरम् । अत्र नः संदिश्य प्रतिगन्तुमर्हसि ।

3 कण्वः । तेन हीमां क्षीरवृक्षच्छायामाश्रयामः । ॥ सर्वे तथा नाटयन्ति ॥

कण्वः । किं नु खलु तत्रभवतो दुःषन्तस्य युक्तरूपं संदेष्टुम् । ॥ इति चिन्तयति ॥

अनुसूया । सहि । ण णो अस्समपदे अत्थि को वि चित्तवन्तो जो

6 तए विरहीअन्तो अज्ज ण ऊसुओ किदो । पेक्ख ।

गुडइणिवत्तन्तरिअं वाहरिओ णाणुवाहरेइ पिअं ।
मुहउव्वूढमुणालो तइ दिट्ठिं देइ चक्काओ ॥ १८ ॥

कण्वः । वत्स शार्ङ्गरव । इति त्वया मद्वचनात्स राजा शकुन्तलां पुरस्कृत्याभिधातव्यः ।

अस्मान्साधु विचिन्त्य संयमधनानुच्चैःकुलं चात्मन-
स्त्वय्यस्याः कथमप्यबान्धवकृतां स्नेहप्रवृत्तिं च ताम् ।
सामान्यप्रतिपत्तिपूर्वकमियं दारेषु दृश्या त्वया
दैवाधीनमतः परं न खलु तत्स्त्रीबन्धुभिर्याच्यते ॥ १९ ॥

शिष्यः । भगवन् । गृहीतो ऽयं संदेशः ।

कण्वः । ॥ शकुन्तलां विलोक्य ॥ वत्से । त्वमिदानीमनुशासनीया । वनौकसो
3 ऽपि वयं लोकज्ञा एव ।

शिष्यः । भगवन् । न खलु कश्चिदविषयो नाम धीमताम् ।

कण्वः । वत्से । सा त्वमितः पतिगृहं प्राप्य

शुश्रूषस्व गुरून्कुरु प्रियसखीवृत्तं सपत्नीजने
भर्तुर्विप्रकृतापि रोषणतया मा स्म प्रतीपं गमः ।
भूयिष्ठं भव दक्षिणा परिजने भोगेष्वनुत्सेकिनी
यान्त्येवं गृहिणीपदं युवतयो वामाः कुलस्याधयः ॥ २० ॥

कथं वा गौतमी मन्यते ।

गौतमी । एत्तिकं खु वहूणं उवदेसो । ॥ शकुन्तलां प्रति ॥ जाद । मा
3 विसुमरिस्ससि ।

कण्वः । एहि वत्से । परिष्वजस्व मां सखीजनं च ।

शकुन्तला । ताद । इदो ज्जेव पिअसहीओ णिवत्तिस्सन्ति ।

6 कण्वः । वत्से । इमे अपि प्रदेये । तन्न युक्तमनयोस्तत्र गन्तुम् । त्वया

सह गौतमी गमिष्यति ।

शकुन्तला । ॥ पितुरङ्कमाश्लिष्य ॥ कधं दाणिं तादस्स अङ्कादो परिब्भट्ठा
9 मलअपव्वदुम्मूलिदा विअ चन्दणलदा देसन्तरे जीविदं धारइस्सं ।
॥ इति रोदिति ॥

कण्वः । वत्से । किमेवं कातरासि ।

अभिजनवतो भर्तुः श्लाघ्ये स्थिता गृहिणीपदे
विभवगुरुभिः कृत्यैरस्य प्रतिक्षणमाकुला ।
तनयमचिरात्प्राचीवार्कं प्रसूय च पावनं
मम विरहजां न त्वं वत्से शुचं गणयिष्यसि ॥ २१ ॥

शकुन्तला । ॥ पादयोः पतित्वा ॥ ताद । वन्दामि ।

कण्वः । वत्से । यदहमीहे तदस्तु ते ।

3 शकुन्तला । ॥ सख्यावुपेत्य ॥ सहीओ । एध । दुवे वि मं समं जेव परिस्सअध ।

सख्यौ । ॥ तथा कृत्वा ॥ सहि । जइ कदा वि सो राएसी पच्चहिण्णाणमन्थरो
भवे तदो से अत्तणो णामधेअङ्किदं अङ्गुलीअअं दंसइस्ससि ।

6 शकुन्तला । इमिणा संदेहेण वो कम्पिदं मे हिअअं ।

सख्यौ । सहि । मा भाआहि । सिणेहो पावं आसङ्कदि ।

शार्ङ्गरवः । ॥ विलोक्य ॥ भगवन् । अगान्तरमधिरूढः सविता । तत्त्वरतां
9 भवती ।

शकुन्तला । ॥ भूयः पितुरङ्कमाश्लिष्य ॥ ताद । कदा णु क्खु भूओ तवोवणं
पेक्खिस्सं ।

12 कण्वः । वत्से ।

भूत्वा चिराय सदिगन्तमहीसपत्नी
दौःषन्तिमप्रतिरथं तनयं प्रसूय ।
तत्संनिवेशितधुरेण सहैव भर्त्रा

शान्त्यै करिष्यसि पदं पुनराश्रमे ऽस्मिन् ॥ २२ ॥

गौतमी। जाद। परिहीअदि दे गमणवेला। ता णिअत्तावेहि पिदरं। अध वा चिरेण वि एसा ण णिअत्तइस्सदि। ता णिअत्तदु भवं।

3 कण्वः। वत्से। उपरुध्यते मे तपोवनानुष्ठानम्।

शकुन्तला। तवोवणवावारेण णिरुक्कण्ठो तादो। अहं उण उक्कण्ठाभाइणी संवुत्ता।

6 कण्वः। अयि। किं मामेवं जडीकरोषि। ॥ निःश्वस्य ॥

अपयास्यति मे शोकः कथं नु वत्से त्वयावचितपूर्वम्।
उटजद्वारि विरूढं नीवारबलिं विलोकयतः ॥ २३ ॥

गच्छ। शिवास्ते सन्तु पन्थानः।

॥ इति निष्क्रान्ताः शकुन्तलया सह गौतमीशार्ङ्गरवशारद्वतमिश्राः ॥

3 सख्यौ। ॥ चिरं विलोक्य सकरुणम् ॥ हद्धी हद्धी। अन्तरिदा सउन्तला वणराईहिं।

कण्वः। अनुसूये प्रियंवदे। गता वां सहचरी। निगृह्य शोकावेशं मामनु-

6 गच्छतम्। ॥ सर्वे प्रस्थिताः ॥

उभे। ताद। सउन्तलाविरहिदं सुण्णं विअ तवोवणं पविसामो।

कण्वः। स्नेहवृत्तिरेवंदर्शिनी। ॥ सविमर्शं परिक्रम्य ॥ हन्त भोः। शकुन्तलां

9 विसृज्य लब्धमिदानीं स्वास्थ्यम्। कुतः।

अर्थो हि कन्या परकीय एव
तामेव संप्रेष्य परिग्रहीतुः।
जातो ऽस्मि सद्यो विशदान्तरात्मा
चिरस्य निक्षेपमिवार्पयित्वा ॥ २४ ॥

॥ इति निष्क्रान्ताः सर्वे ॥

॥ इति शकुन्तलाप्रस्थानं नाम चतुर्थो ऽङ्कः ॥

॥ ततः प्रविशति कञ्चुकी ॥

कञ्चुकी । ॥ निःश्वस्य ॥ अहो बत । कीदृशीं वयोवस्थामापन्नो ऽस्मि ।

आचार इत्यधिकृतेन मया गृहीता
या वेत्रयष्टिरवरोधगृहेषु राज्ञः ।
काले गते बहुतिथे मम सैव जाता
प्रस्थानविक्लवगतेरवलम्बनाय ॥ १ ॥

यावदभ्यन्तरगताय देवाय स्वमनुष्ठेयमकालक्षेपार्हं निवेदयामि ।
॥ स्तोकमन्तरं गत्वा ॥ किं पुनस्तत् । ॥ विचिन्त्य ॥ आम् । ज्ञातम् ।
3 कण्वशिष्यास्तपस्विनो देवं द्रष्टुमिच्छन्ति । भोश्चित्रमेतत् ।

क्षणात्प्रबोधमायाति लङ्घ्यते तमसा पुनः ।
निर्वास्यतः प्रदीपस्य शिखेव जरतो मतिः ॥ २ ॥

॥ परिक्रम्य दृष्ट्वा ॥ एष देवः

प्रजाः प्रजाः स्वा इव तन्त्रयित्वा
निषेवते शान्तमना विविक्तम् ।
यूथानि संचार्य रविप्रतप्तः
शीतं दिवा स्थानमिव द्विपेन्द्रः ॥ ३ ॥

यत्सत्यं शङ्कित इवास्मीदानीमेव धर्मासनादुत्थिताय देवाय कण्वशिष्यागमनं निवेदयितुम् । अथ वा कुतो वा विश्रामो लोकपालानाम् । तथा हि

भानुः सकृद्युक्ततुरङ्ग एव
रात्रिंदिवं गन्धवहः प्रयाति ।
शेषः सदैवाहितभूमिभारः

षष्ठांशवृत्तेरपि धर्म एषः ॥ ४ ॥

॥ इति परिक्रामति ॥

॥ ततः प्रविशति राजा विदूषको विभवतश्च परीवारः ॥

3 राजा । ॥ अधिकारखेदं निरूप्य ॥ सर्वः प्रार्थितमधिगम्य सुखी संपद्यते राज्ञां तु चरितार्थतापि दुःखोत्तरैव । कुतः ।

औत्सुक्यमात्रमवसादयति प्रतिष्ठा
क्लिश्नाति लब्धपरिपालनवृत्तिरेव ।
नातिश्रमापनयनाय यथा श्रमाय
राज्यं स्वहस्तधृतदण्डमिवातपत्रम् ॥ ५ ॥

नेपथ्ये वैतालिकौ । जयति जयति देवः ।

एकः ।

स्वसुखनिरभिलाषः खिद्यसे लोकहेतोः
प्रतिदिनमथ वा ते सृष्टिरेवंविधैव ।
अनुभवति हि मूर्ध्ना पादपस्तीव्रमुष्णं
शमयति परितापं छायया संश्रितानाम् ॥ ६ ॥

द्वितीयः ।

नियमयसि विमार्गप्रस्थितानात्तदण्डः
प्रशमयसि विवादं कल्पसे रक्षणाय ।
अतनुषु विभवेषु ज्ञातयः सन्तु नाम
त्वयि तु परिसमाप्तं बन्धुकृत्यं जनानाम् ॥ ७ ॥

राजा । ॥ आकर्ण्य ॥ आश्चर्यम् । एतेन कार्यानुशासनपरिश्रान्ताः पुनर्नवीकृताः स्मः ।

3 विदूषकः । भो । गोविन्दारओ त्ति भणिदस्स रिसभस्स परिस्समो णस्सदि ।

राजा । ॥ सस्मितम् ॥ ननु क्रियतामासनपरिग्रहः ।

6 ॥ उभावुपविष्टौ परिजनश्च यथास्थानं स्थितः । नेपथ्ये वीणाशब्दः ॥

विदूषकः । ॥ कर्णं दत्त्वा ॥ भो वअस्स । संगीदसालन्तरे कण्णं देहि । लअसुद्धाए वीणाए सरसंजोओ सुणीअदि । जाणे तत्थभोदी हंसवदी

9 वण्णपरिचअं करेदि त्ति ।

राजा । तूष्णीं भव यावदाकर्णयामि ।

कञ्चुकी । ॥ विलोक्य ॥ अये । अन्यासक्तचित्तो देवः । तदवसरं प्रति-

12 पालयामि । ॥ इत्येकान्ते स्थितः ॥

नेपथ्ये गीयते ।

अहिणवमहुलोहभाविओ तह परिचुम्बिअ चूअमञ्जरिं ।
कमलवसइमेत्तणिव्वुओ महुअर वीसरिओ सि णं कहं ॥ ८ ॥

राजा । अहो रागपरिवाहिणी गीतिः ।

विदूषकः । भो वअस्स । किं दाव से गीदिआए गहिदो भवदा अक्खरत्थो ।

3 राजा । ॥ सस्मितम् ॥ सकृत्कृतप्रणयो ऽयं जनः । तदहं देवीं हंसवती-मन्तरेणोपालम्भमागतो ऽस्मि । सखे माधव्य । मद्वचनादुच्यतां देवी हंसवती सम्यगुपालब्धो ऽस्मीति ।

6 विदूषकः । जं भवं आणवेदि । उत्थाय ॥ भो वअस्स । गहिदो तए परकेरएहिं हत्थेहिं सिहण्डए अच्छभल्लो । ता अवीदराअस्स विअ समणस्स णत्थि दाणिं मे मोक्खो ।

9 राजा । गच्छ । नागरकवृत्त्या शान्तयैनाम् ।

विदूषकः । का गदी । ॥ इति निष्क्रान्तः ॥

राजा । ॥ स्वगतम् ॥ किं नु खलु गीतमेवंविधमाकर्ण्येष्टजनविरहादृते ऽपि
12 बलवदुत्कण्ठितो ऽस्मि । अथ वा ।

रम्याणि वीक्ष्य मधुरांश्च निशम्य शब्दा -
न्पर्युत्सुको भवति यत्सुखितो ऽपि जन्तुः ।
तच्चेतसा स्मरति नूनमबोधपूर्वं
भावस्थिराणि जननान्तरसौहृदानि ॥ ९ ॥

॥ अस्मृतिनिमित्तमुन्मनस्कत्वं रूपयति ॥

कञ्चुकी । ॥ उपसृत्य ॥ जयति जयति देवः । एते खलु हिमगिरेरुपत्य-
3 कारण्यवासिनः कण्वसंदेशमादाय सस्त्रीकास्तपस्विनः प्राप्ताः । इति श्रुत्वा
देवः प्रमाणम् ।

राजा । ॥ सविस्मयम् ॥ किं कण्वसंदेशहारिणः सस्त्रीकास्तपस्विनः ।

6 कञ्चुकी । अथ किम् ।

राजा । तेन हि विज्ञाप्यतां मद्वचनादुपाध्यायः सोमरातः । अमूनाश्रम-
वासिनः श्रौतेन विधिना सत्कृत्य स्वयमेव प्रवेशयितुमर्हसीति । अहमप्ये-
9 तांस्तपस्विदर्शनोचिते देशे प्रतिपालयामि ।

कञ्चुकी । यथाज्ञापयसि । ॥ इति निष्क्रान्तः ॥

राजा । ॥ उत्थाय ॥ वेत्रवति । अग्निशरणमार्गमादेशय ।

12 प्रतीहारी । इदो इदो एदु देवो । ॥ परिक्रम्य ॥ भट्टा । एसो अहिणव-
संमज्जणरमणीओ संणिहिदहोमधेणू अग्गिसरणालिन्दओ । ता आरोहदु
देवो ।

15 राजा । ॥ साभिनयमारुह्य परिजनांसावलम्बी तिष्ठन् ॥ वेत्रवति । किमुद्दिश्य
तत्रभवता कण्वेन मत्सकाशमृषयः प्रेषिताः ।

किं तावद् व्रतिनामुपोढतपसां विघ्नैस्तपो दूषितं
धर्मारण्यचरेषु केन चिदुत प्राणिष्वसच्चेष्टितम् ।

आहो स्वित्प्रसवो ममापचरितैर्विष्टम्भितो वीरुधा -
मित्यारूढबहुप्रतर्कमपरिच्छेदाकुलं मे मनः ॥ १० ॥

प्रतीहारी। देवस्स धुअसदणिव्वुदे अस्समे कुदो एदं। किं तु सुचरिदा-हिणन्दिणो इसीओ देवं सभाजइदुं आगद त्ति तक्केमि।

3 ॥ ततः प्रविशतो गौतमीसहितौ शकुन्तलामादाय कण्वशिष्यौ पुरतश्चैषां पुरोहितकञ्चुकिनौ॥

कञ्चुकी। इत इतो भवन्तः।

शार्ङ्गरवः। सखे शारद्वत।

महाभागः कामं नरपतिरभिन्नस्थितिरसौ
न कश्चिद्वर्णानामपथमपकृष्टो ऽपि भजते।
तथापीदं शश्वत्परिचितविविक्तेन मनसा
जनाकीर्णं मन्ये हुतवहपरीतं गृहमिव ॥ ११ ॥

शारद्वतः। शार्ङ्गरव। स्थाने खलु पुरप्रवेशात्तवेदृशः संवेगः। अहमपि

अभ्यक्तमिव स्नातः शुचिरशुचिमिव प्रबुद्ध इव सुप्तम्।
बद्धमिव स्वैरगतिर्जनमवशः सङ्गिनमवैमि ॥ १२ ॥

पुरोधाः। अत एव भवद्विधा महान्तः।

शकुन्तला। ॥ दुर्निमित्तमभिनीय ॥ अम्मो। किं ति वामेदरं णअणं मे
3 विप्फुरदि।

गौतमी। जाद। पडिहदं अमङ्गलं। सुहाइं दे होन्तु। इति परिक्रामन्ति ॥

पुरोधाः। ॥ राजानं निर्दिश्य ॥ भोस्तपस्विनः। असावत्र वर्णाश्रमाणां रक्षिता
6 प्रागेव मुक्तासनः प्रतिपालयति वः। पश्यतैनम्।

शार्ङ्गरवः। काममेतदभिनन्दनीयम्। तथापि वयमत्र मध्यस्थाः। कुतः।

भवन्ति नम्रास्तरवः फलोद्गमै -

नैवाम्बुभिर्दूरविलम्बिनो घनाः ।
अनुद्धताः सत्पुरुषाः समृद्धिभिः
स्वभाव एवैष परोपकारिणाम् ॥ १३ ॥

प्रतीहारी । देव । पसण्णमुहा सुत्थकप्पा विअ इसीओ दीसन्ति ।

राजा । ॥ शकुन्तलां निर्वर्ण्य ॥ अये ।

केयमवगुण्ठनवती नातिपरिस्फुटशरीरलावण्या ।
मध्ये तपोधनानां किसलयमिव पाण्डुपत्त्राणाम् ॥ १४ ॥

प्रतीहारी । भट्टा । दंसणीआकिदी खु लक्खीअदि ।

राजा । भवतु । अनिर्वर्ण्यं खलु परकलत्रम् ।

3 शकुन्तला । ॥ उरसि हस्तं दत्त्वा । आत्मगतम् ॥ हिअअ । किं एवं वेवसि । अज्जउत्तस्स भावाणुबन्धं सुमरिअ धीरत्तणं दाव अवलम्बसु ।

पुरोधाः । ॥ पुरो गत्वा ॥ स्वस्ति देवाय । देव । एते खलु विधिवद-
6 र्चितास्तपस्विनः । कश्चिदेतेषूपाध्यायसंदेशः । तं देवः श्रोतुमर्हति ।

राजा । ॥ सादरम् ॥ अवहितो ऽस्मि ।

शिष्यौ । ॥ हस्तमुद्यम्य ॥ भो राजन् । विजयतां भवान् ।

9 राजा । ॥ सप्रणामम् ॥ सर्वानभिवादये वः ।

शिष्यौ । स्वस्ति भवते ।

राजा । अपि निर्विघ्नं तपः ।

12 शिष्यौ ।

कुतो धर्मक्रियाविघ्नः सतां रक्षितरि त्वयि ।
तमस्तपति घर्मांशौ कथमाविर्भविष्यति ॥ १५ ॥

राजा । ॥ आत्मगतम् ॥ सर्वथार्थवान्खलु मे राजशब्दः । ॥ प्रकाशम् ॥ अथ भगवान्कुशली कण्वः ।

3 शार्ङ्गरवः । राजन् । स्वाधीनकुशलाः खलु सिद्धिमन्तः । स भवन्तम-

नामयप्रश्नपूर्वकमिदमाह ।

राजा । किमाज्ञापयति ।

6 शार्ङ्गरवः । यन्मिथःसमवायादिमां मदीयां दुहितरं भवानुपयेमे तन्मया प्रीतिमता युवयोरनुज्ञातम् । कुतः ।

त्वमर्हतां प्राग्रहरः स्मृतो ऽसि नः
शकुन्तला मूर्तिमतीव सत्क्रिया ।
समानयंस्तुल्यगुणं वधूवरं
चिरस्य वाच्यं न गतः प्रजापतिः ॥ १६ ॥

तदिदानीमापन्नसत्त्वेयं गृह्यतां सहधर्मचरणायेति ।

गौतमी । भद्दमुह । वत्तुकाम म्हि । ण मे वअणावकासो त्थि कधिदुं ति ।

3 राजा । आर्ये । कथ्यताम् ।

गौतमी ।

णावेक्खिओ गुरुअणो इमीअ ण तुमे वि पुच्छिआ बन्धू ।
एक्कक्कमेण वरिए किं भण्णउ एक्कमेक्कस्स ॥ १७ ॥

शकुन्तला । किं णु क्खु अज्जउत्तो भणिस्सदि ।

राजा । ॥ साशङ्कमाकुलमाकर्ण्य ॥ अये । किमिदमुपन्यस्तम् ।

3 शकुन्तला । ॥ स्वगतम् ॥ हुं । सावलेवो से वअणावक्खेवो ।

शार्ङ्गरवः । किं नाम किमिदमुपन्यस्तमिति । ननु भवानेव सुतरां लोकवृत्तान्तनिष्णातः ।

सतीमपि ज्ञातिकुलैकसंश्रयां
जनो ऽन्यथा भर्तृमतीं विशङ्कते ।
अतः समीपे परिणेतुरिष्यते
प्रियाप्रिया वा प्रमदा स्वबन्धुभिः । ॥ १८ ॥

राजा । किमत्रभवती मया परिणीतपूर्वा ।

शकुन्तला । ॥ आत्मगतं सविषादम् ॥ हिअअ । संवुत्ता दे आसङ्का ।

3 शार्ङ्गरवः । राजन् । किं कृतकार्यद्वेषाद्धर्मं प्रति विमुखतोचिता राज्ञः ।

राजा । कुतो ऽयमसत्कल्पनाप्रसङ्गः ।

शार्ङ्गरवः । ॥ सक्रोधम् ॥ मूर्छन्त्यमी विकाराः प्रायेणैश्वर्यमत्तानाम् ।

6 राजा । विशेषेणाधिक्षिप्तो ऽस्मि ।

गौतमी । ॥ शकुन्तलां प्रति ॥ जाद । मा लज्ज । अवणइस्सं दाव दे अवगुण्ठणं । तदो भट्टा तुमं अहिजाणिस्सदि । ॥ इति तथा करोति ॥

9 राजा । ॥ शकुन्तलां निर्वर्ण्य । आत्मगतम् ॥

इदमुपनतमेवं रूपमक्लिष्टकान्ति
प्रथमपरिगृहीतं स्यान्न वेत्यध्यवस्यन् ।
भ्रमर इव निशान्ते कुन्दमन्तस्तुषारं
न खलु सपदि भोक्तुं नापि शक्नोमि मोक्तुम् ॥ १९ ॥

प्रतीहारी । ॥ स्वगतम् ॥ अहो धम्मावेक्खिदा भट्टिणो । ईदिसं णाम सुहोवणदं इत्थीरदणं पेक्खिअ को अण्णो विआरेदि ।

3 शार्ङ्गरवः । भो राजन् । किमिदं जोषमास्यते ।

राजा । भोस्तपस्विन् । चिन्तयन्नपि न खलु स्वीकरणमत्रभवत्याः स्मरामि । तत्कथमिमामभिव्यक्तसत्त्वलक्षणामात्मानं क्षेत्रियमिव मन्यमानः प्रतिपत्स्ये ।

6 शकुन्तला । ॥ स्वगतम् ॥ हद्धी हद्धी । कधं परिणए ज्जेव संदेहो । भग्गा दाणिं मे दूरारोहिणी आसालदा ।

शार्ङ्गरवः । मा तावत् ।

कृताभिमर्शामनुमन्यमानः
सुतां त्वया नाम मुनिर्विमान्यः ।
मुष्टं प्रतिग्राहयता स्वमर्थं
पात्रीकृतो दस्युरिवासि येन ॥ २० ॥

शारद्वतः । **शार्ङ्गरव । विरम त्वमिदानीम् । शकुन्तले । वक्तव्यमुक्तमस्माभिः । सो ऽयमत्रभवानेवमाह । दीयतामस्मै प्रतिवचनम् ।**

3 शकुन्तला । ॥ स्वगतम् ॥ **इमं अवत्थन्तरं गदे तादिसे अणुराए किं वा सुमराविदेण । अध वा अप्पा दाणिं मे सोधणीओ । भोदु । ववसिस्सं ।** ॥ प्रकाशम् ॥ **अज्जउत्त ।** ॥ इत्यर्धोक्ते ॥ **अध वा संसइदो दाणिं एसो**

6 **समुदाआरो । पोरव । जुत्तं णाम तुह पुरा अस्समपदे सब्भावुत्ताणहिअअं इमं जणं तधा समअपुव्वं संभाविअ संपदं ईदिसेहिं अक्खरेहिं पच्चाचक्खिदुं ।**

9 राजा । ॥ कर्णौ पिधाय ॥ **शान्तं शान्तम् ।**

> **व्यपदेशमाविलयितुं समीहसे मां च नाम पातयितुम् ।**
> **कूलंकषेव सिन्धुः प्रसन्नमोघं तटतरुं च ॥ २१ ॥**

शकुन्तला । **भोदु । परमत्थदो जइ परपरिग्गहसङ्किणा तए एदं पउत्तं ता अहिण्णाणेण केणावि तुह संदेहं अवणइस्सं ।**

3 राजा । **प्रथमः कल्पः ।**

शकुन्तला । ॥ मुद्रास्थानं परामृश्य ॥ **हद्धी हद्धी । अङ्गुलीअअसुण्णा मे अङ्गुली ।** ॥ इति सविषादं गौतमीमीक्षते ॥

6 गौतमी । **जाद । णं दे सक्कावदारे सचीतित्थे उदअं वन्दमाणाए पब्भट्ठं अङ्गुलीअअं ।**

राजा । **इदं तत्प्रत्युत्पन्नमतित्वं स्त्रीणाम् ।**

9 शकुन्तला । **एत्थ दाव विहिणा दंसिदं पहुत्तणं । अवरं दे कधइस्सं ।**

राजा । **श्रोतव्यमिदानीं संवृत्तम् ।**

शकुन्तला । **णं एक्कदिअसं वेदसलदामण्डवे णलिणीवत्तभाअणगदं उदअं**

12 **तुह हत्थे संणिहिदं आसि ।**

राजा । **शृणुमस्तावत् ।**

शकुन्तला। तक्खणं सो मम पुत्तकिदओ मिअसावओ उवत्थिदो। तदो
15 तए अअं दाव पढमं पिवदु त्ति अणुकम्पिणा उवच्छन्दिदो। ण उण
दे अवरिचिदस्स हत्थादो उदअं उवगदो पादुं। पच्छा तस्सिं जेव
उदए मए गहिदे किदो तेण पणओ। एत्थन्तरे विहसिअ भणिदं तए।
18 सव्वं सव्वो सगन्धे वीससदि जदो दुवे वि तुम्हे आरण्णकाओ त्ति।
राजा। आभिस्ताभिरात्मकार्यनिर्वर्त्तिनीभिर्मधुराभिरनृतवाग्भिराकृष्यन्ते वि-
षयिणः।
21 गौतमी। महाराअ। णारिहसि एवं मन्तिदुं। तवोवणसंवड्ढिदो क्खु अअं
जणो अणहिण्णो केदवस्स।
राजा। तापसवृद्धे।

स्त्रीणामशिक्षितपटुत्वममानुषीषु
संदृश्यते किमुत याः प्रतिबोधवत्यः।
प्रागन्तरीक्षगमनात्स्वमपत्यजात -
मन्यद्विजैः परभृताः किल पोषयन्ति ॥ २२ ॥

शकुन्तला। ॥ सरोषम् ॥ अणज्ज। अत्तणो हिअआणुमाणेण किल सव्वं
एदं पेक्खसि। को णाम अण्णो धम्मकञ्चुअववदेसिणो तणच्छण्ण-
3 कूवोवमस्स तुह अणुकारी भविस्सदि।
राजा। ॥ स्वगतम् ॥ वनवासादविभ्रमः पुनरत्रभवत्याः कोपो लक्ष्यते।
तथा हि

न तिर्यगवलोकितं भवति चक्षुरालोहितं
वचो ऽपि परुषाक्षरं न च पदेषु संसज्जते।
हिमार्त इव वेपते सकल एष बिम्बाधरः
स्वभावविनते भ्रुवौ युगपदेव भेदं गते ॥ २३ ॥

अथ वा संदिग्धबुद्धिं मामधिगत्याकैतवच्छायया कोपो ऽस्याः। तथा ह्यनया

मय्येव विस्मरणदारुणचित्तवृत्तौ
वृत्तं रहः प्रणयमप्रतिपद्यमाने ।
भेदाद्भ्रुवोः कुटिलयोरतिलोहिताक्ष्या
भग्नं शरासनमिवातिरुषा स्मरस्य ॥ २४ ॥

॥ प्रकाशम् ॥ भद्रे । प्रथितं दुःषन्तचरितं प्रजासु । नापीदं दृश्यते ।

शकुन्तला । सुट्ठु । इदाणिं अत्तच्छन्दाणुआरिणी संवुत्त म्हि जा इमस्स
3 पुरुवंसस्स पच्चएण मुहमहुणो हिअअपत्थरस्स हत्थब्भासं उवगदा ।
॥ इति पटान्तेन मुखमावृत्य रोदिति ॥

शार्ङ्गरवः । इत्थमप्रतिहतं चापलं दहति ।

अतः समीक्ष्य कर्तव्यं विशेषात्संगतं रहः ।
अज्ञातहृदयेष्वेवं वैरीभवति सौहृदम् ॥ २५ ॥

राजा । अयि भोः । किमत्रभवतीवचनसंप्रत्ययादेवास्मान्संभृतदोषैरधिक्षिपथ ।

शार्ङ्गरवः । ॥ सासूयम् ॥ श्रुतं भवद्भिरधरोत्तरम् ।

आ जन्मनः शाठ्यमशिक्षितो य-
स्तस्याप्रमाणं वचनं जनस्य ।
पराभिसंधानमधीयते यै-
र्विद्येति ते सन्ति किलाप्तवाचः ॥ २६ ॥

राजा । हंहो सत्यवादिन् । अभ्युपगतं तावदस्माभिरेवंविधा एव वयम् ।
किं पुनरिमामभिसंधाय लभ्यते ।

3 शार्ङ्गरवः । विनिपातः ।

राजा । विनिपातः पौरवैर्लभ्यत इत्यश्रद्धेयमेतत् ।

शार्ङ्गरवः । भो राजन् । किमत्रोत्तरोत्तरैः । अनुष्ठितो गुरुनियोगः । संप्रति
6 निवर्तामहे वयम् ।

तदेषा भवतः पत्नी त्यज वैनां गृहाण वा ।

उपयन्तुर्हि दारेषु प्रभुता सर्वतोमुखी ॥ २७ ॥

गौतमि । गच्छाग्रतः । ॥ इति प्रस्थिताः ॥

शकुन्तला । अहं इमिणा दाव किदवेण विप्पलद्धा । तुम्हे वि मं परिच्चअध ।

3॥ इत्यनुप्रतिष्ठते ॥

गौतमी । ॥ परिवृत्यावलोक्य च ॥ वच्छ सङ्गरव । अणुगच्छदि णो करुणपरिदेविणी सउन्तला । पच्चादेसपिसुणे भत्तारे किं करेदु तवस्सिणी ।

6शार्ङ्गरवः । ॥ सरोषं निवृत्य ॥ आः पुरोभागिनि । किमिदं स्वातन्त्र्यमवलम्बसे । ॥ शकुन्तला भीता वेपते ॥

शार्ङ्गरवः । शृणोतु भवती ।

यदि यथा वदति क्षितिपस्तथा
त्वमसि किं पितुरुत्कुलया त्वया ।
अथ तु वेत्सि शुचि व्रतमात्मनः
पतिगृहे तव दास्यमपि क्षमम् ॥ २८ ॥

तिष्ठ । साधयामो वयम् ।

राजा । भोस्तपस्विन् । किमत्रभवती विप्रलभ्यते । पश्य ।

कुमुदान्येव शशाङ्कः सविता बोधयति पङ्कजान्येव ।
वशिनां हि परपरिग्रहसंश्लेषपराङ्मुखी वृत्तिः ॥ २९ ॥

शार्ङ्गरवः । राजन् । अथ पुनः पूर्ववृत्तं व्यासङ्गाद्विस्मृतं भवेत्तदा कथमधर्मभीरोर्दारपरित्यागः ।

3राजा । भवन्तमेव गुरुलाघवं पृच्छामि ।

मूढः स्यामहमेषा वा वदेन्मिथ्येति संशये ।
दारत्यागी भवाम्याहो परस्त्रीस्पर्शपांसुलः ॥ ३० ॥

पुरोधाः । ॥ विचार्य ॥ यदि तावदेवं क्रियते ।

राजा । अनुशास्तु गुरुः ।

3 पुरोधाः । अत्रभवती तावदा प्रसवादस्मद्गृहे तिष्ठतु ।

राजा । कुत इदम् ।

पुरोधाः । त्वं साधुनैमित्तिकैरादिष्टपूर्वः प्रथममेवोभयचक्रवर्तिनं पुत्रं जन-
6 यिष्यसीति । स चेन्मुनिदौहित्रस्तल्लक्षणोपपन्नो भवति ततः प्रतिनन्द्य शुद्धान्तमेनां प्रवेशयिष्यसि । विपर्यये त्वस्याः पितुः समीपगमनं स्थितमेव ।

राजा । यथा गुरुभ्यो रोचते ।

9 पुरोधाः । ॥ उत्थाय ॥ वत्से । इत इतो ऽनुगच्छ माम् ।

शकुन्तला । भअवदि वसुंधरे । देहि मे अन्तरं ।

॥ इति सह पुरोधसा तपस्विभिर्गौतम्या च रुदती प्रस्थिता । राजा शापव्यवहितस्मृतिः
12 शकुन्तलामेव चिन्तयति ॥

नेपथ्ये । आश्चर्यमाश्चर्यम् ।

राजा । ॥ कर्णं दत्त्वा ॥ किं नु खलु स्यात् ।

15 प्रविश्य पुरोधाः । ॥ सविस्मयम् ॥ देव । अद्भुतं खलु वृत्तम् ।

राजा । किमिव ।

पुरोधाः । परावृत्तेषु कण्वशिष्येषु

सा निन्दन्ती स्वानि भाग्यानि बाला
बाहूत्क्षेपं रोदितुं च प्रवृत्ता ।

राजा । किं तदानीम् ।

पुरोधाः ।

स्त्रीसंस्थानं चाप्सरस्तीर्थमारा-
त्क्षिप्त्वैवाशु ज्योतिरेनां तिरो ऽभूत् ॥ ३१ ॥

॥ सर्वे विस्मयं रूपयन्ति ॥

राजा । गुरो । प्रथममेवास्माभिरेषो ऽर्थः प्रत्यादिष्टः । किं मृषा तर्कणा-
3 न्विष्यते । विश्राम्यताम् ।

पुरोधाः । विजयस्व । ॥ इति निष्क्रान्तः ॥

राजा । वेत्रवति । पर्याकुल इवास्मि । शयनीयगृहमादेशय ।

6प्रतीहारी । इदो इदो एदु देवो ।

राजा । ॥ परिक्रामन्स्वगतम् ॥

कामं प्रत्यादिष्टां स्मरामि न परिग्रहं मुनेस्तनयाम् ।
बलवत्तु दूयमानं प्रत्यायतीव मां हृदयम् ॥ ३२ ॥

॥ इति निष्क्रान्ताः सर्वे ॥

॥ इति शकुन्तलाप्रत्याख्यानं नाम पञ्चमो ऽङ्कः ॥

॥ ततः प्रविशति नागरकः पश्चाद्बाहुबन्धं पुरुषमादाय रक्षिणौ च ॥

रक्षिणौ । ॥ पुरुषं ताडयित्वा ॥ हण्डे कुम्भिलआ । कधेहि कहिं तए एशे
3 महालदणभाशुले उक्किण्णणाम×कले लाअकीए अङ्गुलीअए शमाशादिदे ।

धीवरकः । ॥ भीतिनाटितकेन ॥ पशीदन्तु भावमिश्शा । ण हगे ईदिशश्श
अकय्यश्श कालके ।

6 एकः । किं णु क्खु शोहणे बम्हणे शि त्ति कदुअ लञ्ञा दे पलिग्गहे
दिण्णे ।

धीवरकः । शुणध दाव । हगे क्खु शक्कावदालवाशी धीवले ।

9 द्वितीयः । हण्डे पाडच्चला । किं तुमं अस्मेहिं यादिं वशदिं च पुश्चिदे ।

नागरकः । सूअअ । कधेदु सव्वं कमेण । मा णं पडिबन्धेध ।

उभौ । यं लाउत्ते आणवेदि । लवेहि ले लवेहि ।

12 धीवरकः । शे हगे यालबडिशप्पहुदीहिं मश्चबन्धणोवाएहिं कुडुम्बभलणं
कलेमि ।

नागरकः । ॥ प्रहस्य ॥ विसुद्धो दाणिं दे आजीवो ।

15 धीवरकः । भस्टके । मा एवं भण ।

शहये किल ये वि णिन्दिदे ण हु शे कम्म विवय्यणीअके ।
पशुमालँ कलेदि दालुणं अणुकम्पामिदुले वि शोणिके ॥ १ ॥

नागरकः । तदो तदो ।

धीवरकः । अध एक्कदिअशं मए लोहिदमश्चके खण्डशो कप्पिदे । याव
3 तश्श उदलब्भन्तले एदं महालदणभाशुलं अङ्गुलीअअं पेस्कामि । पश्चा
इध विक्कअस्तं णं दंशअन्ते य्येव गहिदे भावमिश्शेहिं । एत्तिके दाव
एदश्श आगमे । अधुणा मालेध वा कुस्टेध वा ।

6 नागरकः । ॥ अङ्गुरीयकमाघ्राय ॥ जाणुअ । मच्छोदरसंठिदं ति णत्थि संदेहो ।
तधा अअं से विस्सगन्धो । आगमो दाणिं एदस्स विमरिसिदव्वो ।
ता एध । राअउलं जेव गच्छम्ह ।

9 रक्षिणौ । ॥ धीवरं प्रति ॥ गश्च ले गण्ठिश्चेदआ गश्च । ॥ इति परिक्रामन्ति ॥

नागरकः । सूअअ । इध गोउरदुआरे अप्पमत्ता पडिवालेध मं जाव
राअउलं पविसिअ णिक्कमामि ।

12 उभौ । पविशदु लाउत्ते शामिप्पशादस्तं ।

नागरकः । तधा । ॥ इति निष्क्रान्तः ॥

सूचकः । याणुअ । चिलाअदि लाउत्ते ।

15 जानुकः । णं अवशलोवशप्पणीआ खु लाआणो होन्ति ।

सूचकः । याणुअ । स्फुलन्ति मे अग्गहस्ता । ॥ धीवरं निर्दिश्य ॥ इमं
गण्ठिश्चेदअं वावादेदुं ।

18 धीवरकः । णालिहदि भावे अकालणमालके भविदुं ।

जानुकः । ॥ विलोक्य ॥ एशे अस्माणं ईशले पत्ते गेण्हिअ लाअशाशणं ।
॥ धीवरं प्रति ॥ ता शउलाणं मुहं पेस्कशि अध वा गिद्धशिआलाणं बली

21 भविश्शशि ।

प्रविश्य नागरकः । सिग्घं सिग्घं एदं । ॥ इत्यर्धोक्ते ॥

धीवरकः । हा हदे म्हि । ॥ इति विषादं नाटयति ॥

24 नागरकः । मुञ्चेध रे मुञ्चेध जालोवजीविणं । उववण्णो से किल अङ्गुली-
अअस्स आगमो । अम्हसामिणा जेव मे कधिदं ।

सूचकः । यधा आणवेदि लाउत्ते । यमवशदिं गदुअ पडिणिउत्ते क्खु

27 एशे । ॥ इति धीवरं बन्धनान्मोचयति ॥

धीवरकः । ॥ नागरकं प्रणम्य ॥ भस्टके । तव केलके मम यीविदे । ॥ इति
पादयोः पतति ॥

30 नागरकः । उत्थेहि उत्थेहि । एसो भट्टिणा अङ्गुलीअअमुल्लसंमिदो पारिदोसिओ दे पसादीकिदो । ता गेण्ह एदं । ॥ इति धीवराय कटकं प्रयच्छति ॥

धीवरकः । ॥ सहर्षं प्रतिगृह्य ॥ अणुग्गहिदे स्मि ।

33 जानुकः । एशे क्खु लञ्चा तधा णाम अणुग्गहिदे यं शूलादो ओदालिअ हस्तिस्कन्धं शमालोविदे ।

सूचकः । लाउत्ते । पालिदोशिए कधेदि महालिहलदणेण तेण अङ्गुलीअएण 36 शामिणो बहुमदेण होदव्वं ति ।

नागरकः । णं तस्सिं भट्टिणो महारिहरदणं ति ण परिदोसो । एत्तिकं उण ।

39 उभौ । किं णाम ।

नागरकः । तक्केमि तस्स दंसणेण को वि हिअअट्ठिदो जणो भट्टिणा सुमरिदो त्ति जदो तं पेक्खिअ मुहुत्तअं पइदिगम्भीरो वि पज्जुस्सुअमणो 42 आसि ।

सूचकः । तोशिदे दाणिं भस्टा लाउत्तेण ।

जानुकः । णं भणामि इमश्श मश्चलीशत्तुणो किदे त्ति । ॥ इति धीवरमसूयया 45 पश्यति ॥

धीवरकः । भस्टका । इदो अद्धं तुस्माणं पि शुलामुल्लं भोदु ।

जानुकः । धीवल । महत्तले शंपदं मे पिअवअश्शके शंवुत्ते शि । कादम्ब48 लीशद्धिके क्खु पढमं अस्माणं शोहिदे इश्चीअदि । ता शुण्डिकागालं येव गश्चस्म ।

॥ इति निष्क्रान्ताः सर्वे ॥

51 ॥ प्रवेशकः ॥

॥ ततः प्रविशत्याकाशयानेन मिश्रकेशी ॥

मिश्रकेशी । णिव्वत्तिदं मए पज्जाअणिव्वत्तणीअं अच्छरातित्थसंणिज्झं ।
54 ता जाव इमस्स राएसिणो वुत्तन्तं पच्चक्खीकरइस्सं । मेणआसंबन्धेण
सरीरभूदा मे सउन्तला । ताए वि संदिट्ठ म्हि । ॥ समन्तादवलोक्य ॥
किं णु क्खु उवत्थिदक्खणे वि दिअसे णिरूसवारम्भं विअ राअउलं
57 दीसदि । अत्थि मे विहवो पणिधाणेण सव्वं जाणिदुं । किं तु सहीए
आदरो मए माणइदव्वो । भोदु । इमाणं जेव उज्जाणवालिआणं
पासपरिवत्तिणी भविअ तिरक्करिणीए पच्छण्णा उवलहिस्सं । ॥ इति नाट्ये-
60 नावतीर्य स्थिता ॥

॥ ततः प्रविशति चूताङ्कुरमवलोकयन्ती चेटी तस्याश्च पृष्ठतो ऽपरा ॥

प्रथमा ।

आअम्बहरिअवेण्टं ऊससिअं विअ वसन्तमासस्स ।
दिट्ठं चूअङ्कुरअं छणमङ्गलअं णिअच्छामि ॥ २ ॥

द्वितीया । परहुदिए । किं एदं एक्काइणी मन्तेसि ।
प्रथमा । सहि महुरिए । चूदलदिअं पेक्खिअ उम्मत्तिआ खु परहुदिआ
3 भोदि ।
द्वितीया । ॥ सहर्षम् ॥ कधं उवत्थिदो महुमासो ।
प्रथमा । महुरिए । तुहावि दाणिं एस कालो मदविब्भमग्गीदाणं ।
6 द्वितीया । सहि । अवलम्बसु मं जाव अग्गपदे परिट्ठिदा भविअ इमिणा
पसवेण संपादेमि कामदेवस्स वाअणं ।

प्रथमा । जइ एवं ता ममावि अद्धं वाअणफलस्स ।

9 द्वितीया । सहि । अभणिदे वि एवं संपज्जदि ज्जेव जदो एक्कं जेव णो एदं सरीरं । ॥ सख्यामवलम्बनं कृत्वा नाट्येन चूतप्रसवं गृहीत्वा ॥ अम्महे । अप्पबुद्धो वि चूदप्पसवो बन्धणभङ्गसुरही एस वाअदि ।

12 ॥ कपोतहस्तं कृत्वा ॥ णमो भअवदो मअरद्धअस्स ।

अरिहसि मे चूअङ्कुर दिण्णो कामस्स गहिअचावस्स ।
सच्चविअजुअइलक्खो पञ्चब्भहिओ सरो होउं ॥ ३ ॥

॥ इति चूताङ्कुरं क्षिपति ॥

प्रविश्य कञ्चुकी । ॥ सक्रोधम् ॥ मा तावदनात्मज्ञे । देवेनैवं निषिद्धे ऽपि

3 मधूत्सवे चूतकलिकाभङ्गमारभसे ।

उभे । ॥ भीते ॥ पसीददु पसीददु अज्जो । अगहिदत्थाओ अम्हे ।

कञ्चुकी । । हुम् । न खलु श्रुतं भवतीभ्यां तावद्वासन्तैस्तरुभिरपि प्रमाणीकृतं

6 देवस्य शासनं तदाश्रयिभिश्च । तथा हि

चूतानां चिरनिर्गतापि कलिका बध्नाति न स्वं रजः
संनद्धं यदपि स्थितं कुरुवकं तत्कोरकावस्थया ।
कण्ठेषु स्खलितं गते ऽपि शिशिरे पुंस्कोकिलानां रुतं
शङ्के संहरति स्मरो ऽपि चकितस्तूणार्धकृष्टं शरम् ॥ ४ ।

मिश्रकेशी । णत्थि एत्थ संदेहो । महप्पहावो क्खु एसो राएसी ।

प्रथमा । अज्ज । कदि चि दिअसा मित्तावसुणा रट्ठिएण भट्टिणो पादमूलं

3 पेसिदाणं अम्हाणं इध पमदवणे चित्तकम्मं अप्पिदुं । अदो ण सुदपुव्वो अम्हेहिं एसो वुत्तन्तो ।

कञ्चुकी । तेन हि न पुनरेवं प्रवर्तितव्यम् ।

6 उभे । कोदूहलं णो । जइ इमिणा जणेण सोदव्वं ता कधेदु अज्जो किं णिमित्तं भट्टिणा वसन्तूसवो णिसिद्धो ।

मिश्रकेशी । ऊसवप्पिआ राआणो होन्ति । ता गुरुणा कारणेण एत्थ 9 होदव्वं ।

कञ्चुकी । ॥ स्वगतम् ॥ बहुलीभूतो ऽयमर्थः किं न कथ्यते । ॥ प्रकाशम् ॥ अस्ति भवत्योः कर्णपथमागतं शकुन्तलाप्रत्यादेशकौलीनम् ।

12 उभे । अज्ज । सुदं रट्ठिअमुहादो अङ्गुलीअअदंसणं जाव ।

कञ्चुकी । तेन हि स्वल्पं कथयितव्यम् । यदैवाङ्गुरीयकदर्शनादनुस्मृतं देवेन सत्यमूढपूर्वा रहसि मया तत्रभवती शकुन्तला मोहात्प्रत्यादिष्टेति 15 तदैव पश्चात्तापमनुगतो देवः ।

रम्यं द्वेष्टि यथा पुरा प्रकृतिभिर्न प्रत्यहं सेव्यते
शय्योपान्तविवर्तनैर्विगमयत्युन्निद्र एव क्षपाः ।
दाक्षिण्येन ददाति वाचमुचितामन्तःपुरेभ्यो यदा
गोत्रेषु स्खलितस्तदा च भवति व्रीडाविलक्षश्चिरम् ॥ ५ ॥

मिश्रकेशी । पिअं मे पिअं ।

कञ्चुकी । अस्मात्प्रभवतो वैमनस्यादुत्सवः प्रत्याख्यातः ।

3 उभे । जुज्जदि ।

नेपथ्ये । एदु एदु भवं ।

कञ्चुकी । ॥ कर्णं दत्त्वा ॥ अये । इत एवाभिवर्तते देवः । तद्गच्छतम् । 6 स्वकर्मानुष्ठीयताम् । ॥ इत्युभे निष्क्रान्ते ॥

॥ ततः प्रविशति पश्चात्तापसदृशवेषो राजा विदूषकः प्रतीहारी च ॥

कञ्चुकी । ॥ राजानं विलोक्य ॥ अहो । सर्वास्ववस्थासु रामणीयकमाकृ- 9 तिविशेषाणाम् । तथा ह्येवं वैमनस्यपरीतो ऽपि प्रियदर्शनो देवः । य एषः

प्रत्यादिष्टविशेषमण्डनविधिर्वामप्रकोष्ठे श्लथं

बिभ्रत्काञ्चनमेकमेव वलयं श्वासोपरक्ताधरः ।
चिन्ताजागरणप्रताम्रनयनस्तेजोगुणैरात्मनः
संस्कारोल्लिखितो महामणिरिव क्षीणो ऽपि नालक्ष्यते ॥ ६ ॥

मिश्रकेशी । ॥ राजानमवलोक्य ॥ ठाणे क्खु पच्चादेसविमाणिदा बि इमस्स कारणादो सउन्तला किलम्मदि ।

3 राजा । ॥ ध्यानमन्दं परिक्रम्य ॥

प्रथमं सारङ्गाक्ष्या प्रियया प्रतिबोध्यमानमपि सुप्तम् ।
अनुशयदुःखायेदं हतहृदयं संप्रति विबुद्धम् ॥ ७ ॥

मिश्रकेशी । ईदिसाइं से तवस्सिणीए भाअधेआइं ।

विदूषकः । ॥ स्वगतम् ॥ भूओ वि लङ्घिदो एसो सउन्तलावादेण । ण 3 आणे कधं चिकिच्छिदव्वो भविस्सदित्ति ।

कञ्चुकी । ॥ उपगम्य ॥ जयति जयति महाराजः । प्रत्यवेक्षिताः प्रमद-वनभूमयः । यथाकाममध्यास्तां विनोदस्थानानि देवः ।

6 राजा । वेत्रवति । मद्वचनादमात्यपिशुनं ब्रूहि । अद्य चिरप्रबोधान्न संभावितमस्माभिर्धर्मासनमध्यासितुम् । यत्प्रत्यवेक्षितमार्येण पौरकार्यं तत्प-त्त्रमारोप्य प्रस्थाप्यतामिति ।

9 प्रतीहारी । जं देवो आणवेदि । ॥ इति निष्क्रान्ता ॥

राजा । पार्वतायन । त्वमपि स्वनियोगमशून्यं कुरु ।

कञ्चुकी । तथा । ॥ इति निष्क्रान्तः ॥

12 विदूषकः । किदं भवदा णिम्मक्खिअं । संपदं सिसिरविच्छेदरमणीए इमस्सिं उज्जाणे अत्ताणअं विणोदेहि ।

राजा । ॥ निःश्वस्य ॥ वयस्य । रन्ध्रोपनिपातिनो ऽनर्था इति यदुच्यते 15 तदव्यभिचारि । पश्य ।

मुनिसुताप्रणयस्मृतिरोधिना

मम च मुक्तमिदं तमसा मनः ।
मनसिजेन सखे प्रहरिष्यता
धनुषि चूतशरश्च निवेशितः ॥ ८ ॥

अपि च ।

उपहितस्मृतिरङ्गुलिमुद्रया
प्रियतमामनिमित्तनिराकृताम् ।
अनुशयादनुरोदिमि चोत्सुकः
सुरभिमाससुखं समुपस्थितम् ॥ ९ ॥

विदूषकः । भो वअस्स । चिट्ठ दाव जाव इमिणा दण्डअट्ठेण कन्दप्पबाणं णासेमि । ॥ इति दण्डकाष्ठमुद्यम्य चूताङ्कुरं पातयितुमिच्छति ॥

3 राजा । ॥ सस्मितम् ॥ भवतु । दृष्टं ब्रह्मवर्चसम् । सखे । क्वेदानीमुपविष्टः प्रियायाः किं चिदनुकारिणीषु लतासु दृष्टिं विनोदयामि ।

विदूषकः । णं भवदा आसण्णपरिचारिआ लिविअरी मेधाविणी आदिट्ठा । 6 माहवीलदाघरए इमं वेलं अदिवाहइस्सं तहिं च मे चित्तफलए सहत्थालिहिदं तत्थभोदीए सउन्तलाए पडिकिदिं आणेसु त्ति ।

राजा । ईदृशमेव मे हृदयप्रत्याश्वासनम् । तत्तदेवादेशय माधवीलतागृहम् ।

9 विदूषकः । इदो इदो एदु भवं । ॥ इति परिक्रामतः । मिश्रकेशी अनुगच्छति ॥

विदूषकः । एस मणिसिलापट्टसणाधो माहवीलदामण्डवो विवित्तदाए णीसद्दसाअदेण विअ पडिच्छादि तुमं । ता पविसिअ उवविसम्ह । ॥ उभौ 12 तथा कुरुतः ॥

मिश्रकेशी । लदाए अन्तरिदा पेक्खिस्सं दाव पिअसहीपडिकिदिं । तदो से भत्तुणो अणुराअं बहुमदं णिवेदइस्सं । ॥ तथा स्थिता ॥

15 राजा । ॥ निःश्वस्य ॥ सखे । सर्वमिदानीं स्मरामि । शकुन्तलायाः प्रथमदर्शनवृत्तान्तं कथितवानस्मि भवते । स भवान्प्रत्याख्यानकाले मत्समीपगत

एव नासीत् । प्रथममपि तत्रभवत्याः कीर्तितं नाम मया । कच्चिदहमिव
18 विस्मृतवांस्त्वमपि ।

मिश्रकेशी । अदो ज्जेव महीवदीहिं खणं पि सहिअआ सहाआ ण
विरहिदव्वा ।

21 विदूषकः । भो । ण विसुमरामि । किं तु सव्वं कधिअ तए ज्जेव
अवसाणे कधिदं । परिहासविअप्पो एसो ण भूदत्थो त्ति । मए मन्दबु-
द्धिणा तधा जेव गहिदं । अध वा भविदव्वदा एत्थ बलवदी ।

24 मिश्रकेशी । एवं णेदं ।

राजा । ॥ क्षणं ध्यात्वा ॥ सखे । परित्रायस्व माम् ।

विदूषकः । भो वअस्स । एदं किं उववण्णं तुह । ण कदा वि सप्पुरिसा
27 सोअवत्तव्वा होन्ति । णं पवादे वि णिक्कम्पा जेव गिरीओ ।

राजा । वयस्य । निराकरणविक्लबायास्ते सख्यास्तामवस्थामनुस्मृत्य बलव-
दशरणो ऽस्मि । सा हि

इतः प्रत्यादिष्टा स्वजनमनुगन्तुं व्यवसिता
स्थिता तिष्ठेत्युच्चैर्वदति गुरुशिष्ये गुरुसमे ।
पुनर्दृष्टिं बाष्पप्रसरकलुषामर्पितवती
मयि क्रूरे यत्तत्सविषमिव शल्यं दहति माम् ॥ १० ॥

मिश्रकेशी । अम्महे । इमस्स ईदिसी अकज्जपरदा संतावेदि ।

विदूषकः । भो । अत्थि मे तक्को । केण वि तत्थभोदी आआससंचारिणा
3 णीद त्ति ।

राजा । वयस्य । कः पतिव्रतां तामन्यः परामष्टुमुत्सहते । मेनका किल
सख्यास्ते जन्मप्रतिष्ठेति सखीजनादस्मि श्रुतवान् । तत्सहचरीभिस्तया
6 वा नीतेति मे हृदयमाशङ्कते ।

मिश्रकेशी । संमोहो क्खु विम्हअणीओ ण उण पडिबोधो ।

विदूषकः। भो। जइ एवं ता समस्ससदु भवं। अत्थि क्खु समागमो
9 तत्थभोदीए।

राजा। कथमिव।

विदूषकः। भो। ण हि मादा पिदा वा भत्तुविरहिदं चिरं दुहिदरं
12 पेक्खिदुं पारेदि।

राजा। वयस्य।

स्वप्नो नु माया नु मतिभ्रमो नु
क्लृप्तं नु तावत्फलमेव पुण्यैः।
असंनिवृत्त्यै तदतीव मन्ये
मनोरथानामतटप्रपातम् ॥ ११ ॥

विदूषकः। भो। मा एवं भण। णं अङ्गुलीअअं जेव एत्थ णिदंसणं
अवस्संभाविणो अचिन्तणीआ समागमा होन्ति त्ति।

3 राजा। ॥ अङ्गुरीयकमालोक्य ॥ इदं तदसुलभस्थानभ्रंशि शोचनीयमङ्गुरीयकम्।

तव सुचरितमङ्गुरीय नूनं प्रतनु ममेव विभाव्यते फलेन।
अरुणनखमनोहरासु तस्याश्च्युतमसि लब्धपदं यदङ्गुलीषु ॥ १२ ॥

मिश्रकेशी। जइ अण्णहत्थगदं भवे तदा सच्चं सोअणीअं भवे। सहि।
दूरे वट्टसि। एआइणी जेव कण्णसुहाइं अणुभवामि।

3 विदूषकः। भो। इअं णाममुद्दा केण उण उवुग्घादेण भवदा तत्थभोदीए
हत्थसंसग्गं पाविदा।

मिश्रकेशी। मम विअ कोदूहलेण आलाविदो एसो।

6 राजा। वयस्य। श्रूयताम्। यदा तपोवनात्स्वनगराय प्रस्थितं मां प्रिया
सबाष्पमिदमाह कियच्चिरेणार्यपुत्रः पुनरस्माकं स्मरिष्यतीति।

विदूषकः। तदो तदो।

9 राजा। अथेमां नाममुद्रामङ्गुल्यां निवेशयता मया प्रत्यभिहिता।

विदूषकः । किं ति ।

राजा ।

एकैकमत्र दिवसे दिवसे मदीयं
नामाक्षरं गणय यासि न यावदन्तम् ।
तावत्प्रिये मदवरोधनिदेशवर्ती
नेता जनस्तव समीपमुपैष्यतीति ॥ १३ ॥

तच्च मोहाद्दारुणमनुष्ठितम् ।

मिश्रकेशी । रमणीओ क्खु अवही विहिणा विसंवादिदो ।

3 विदूषकः । अध कधं रोहिदमच्छस्स मुहं बडिसं विअ एदं पविट्ठं आसि ।

राजा । शचीतीर्थे सलिलं वन्दमानायास्तव सख्याः परिभ्रष्टम् ।

विदूषकः । जुज्जदि ।

6 मिश्रकेशी । अदो क्खु तवस्सिणीए सउन्तलाए अधम्मभीरुणो राएसिणो परिणए संदेहो । अध वा ण ईदिसो अणुराओ अहिण्णाणं अवेक्खदि । ता कधं विअ एदं ।

9 राजा । भवतु । उपालप्स्ये तावदिदमङ्गुरीयकम् ।

विदूषकः । ॥ सस्मितम् ॥ अहं पि एदं दण्डअट्ठं उवालहिस्सं । कधं उज्जुअस्स मे कुडिलं तुमं सि त्ति ।

12 राजा । ॥ अनाकर्णितनाटितकेन ॥

कथं नु तं कोमलबन्धुराङ्गुलिं
करं विहायासि निमग्नमम्भसि ।

अथ वा

अचेतनं नाम गुणं न वीक्षते
मयैव कस्मादवधीरिता प्रिया ॥ १४ ॥

मिश्रकेशी । सअं जेव पडिवण्णो जं म्हि वत्तुकामा ।

विदूषकः । भो । सव्वधा अहं खु बुभुक्खाए मारिदव्वा ।

3 राजा । ॥ अनादृत्य ॥ प्रिये । अकारणपरित्यागानुशयदग्धहृदयस्तावदनुकम्प्यतामयं जनः पुनर्दर्शनेन ।

प्रविश्य चित्रफलकहस्ता चेटी । भट्टा । इअं चित्तगदा भट्टिणी । ॥ इति
6 चित्रफलकं दर्शयति ॥

राजा । ॥ विलोक्य ॥ अहो रूपमालेख्यस्य । तथा हि

दीर्घापाङ्गविसारिनेत्रयुगलं लीलाञ्चितभ्रूलतं
दन्तान्तःपरिकीर्णहासकिरणज्योत्स्नाभिषिक्ताधरम् ।
कर्कन्धूद्युतिपाटलोष्ठरुचिरं तस्यास्तदेतन्मुखं
चित्रे ऽप्यालपतीव विभ्रमलसत्प्रोद्भिन्नकान्तिद्रवम् ॥ १५ ॥

विदूषकः । ॥ विलोक्य ॥ भो । भावमहुरा रेहा । खलदि विअ मे दिट्ठी णिण्णुण्णदप्पदेसेसुं । किं बहुणा । सत्ताणुप्पवेससङ्काए आलवणकोदूहलं
3 मे जणेदि ।

मिश्रकेशी । अहो राएसिणो वत्तिआरेहाणिउणदा । जाणे पिअसही मे अग्गदो वट्टदि त्ति ।

6 राजा । वयस्य ।

यद्यत्साधु न चित्रे ऽस्मिन्क्रियते तत्तदन्यथा ।
तथापि तस्या लावण्यं रेखया किं चिदन्वितम् ॥ १६ ॥

मिश्रकेशी । सरिसं पच्छादावगुरुणो सिणेहस्स ।

राजा । ॥ निःश्वस्य ॥

साक्षात्प्रियामुपगतामपहाय पूर्वं
चित्रार्पितामहमिमां बहु मन्यमानः ।
स्रोतोवहां पथि निकामजलामतीत्य
जातः सखे प्रणयवान्मृगतृष्णिकायाम् ॥ १७ ॥

विदूषकः । तिण्णि आइदीओ दीसन्ति । सव्वाओ ज्जेव दंसणीआओ । ता कदमा तत्थभोदी सउन्तला ।

3 मिश्रकेशी । अणहिण्णो एस तवस्सी सहीए रूवस्स । मोहचक्खुणो इअं ण गदा से पच्चक्खदं ।

राजा । त्वं तावत्कतमां तर्कयसि ।

6 विदूषकः । ॥ निर्वर्ण्य ॥ तक्केमि जा एसा अवसेअसिणिद्धपल्लवं असोअलदिअं संसिदा सिढिलकेसबन्धुव्वम्मन्तकुसुमेण बद्धसेदबिन्दुणा वअणेण विसेसणमिदसाहाहिं बाहालदिआहिं ऊससिदणीविणा वसणेण ईसिपरिस्सन्ता

9 विअ आलिहिदा सा तत्थभोदी सउन्तला सेसाओ सहीओ त्ति ।

राजा । निपुणो भवान् । अस्त्यत्र ममापि भावचिह्नम् ।

स्विन्नाङ्गुलीनिवेशाद्रेखा प्रान्तेषु दृश्यते मलिना ।

अश्रु च कपोलपतितं लक्ष्यमिदं वर्णकोच्छ्वासात् ॥ १८ ॥

चतुरिके । अर्धलिखितमेतद्विनोदस्थानमस्माभिः । तद्गच्छ । वर्तिकास्तावदानय ।

चेटी । अज्ज माधव्व । अवलम्बसु चित्तफलअं जाव गच्छामि ।

3 राजा । अहमेवैनमवलम्बे । ॥ इति यथोक्तं करोति । चेटी निष्क्रान्ता ॥

विदूषकः । भो । किं एत्थ अवरं आलिहिदव्वं ।

मिश्रकेशी । जो जो पिअसहीए अहिमदो पदेसो तं तं आलिहिदुकामो

6 त्ति तक्केमि ।

राजा । सखे । श्रूयताम् ।

कार्या सैकतलीनहंसमिथुना स्रोतोवहा मालिनी

पादास्तामभितो निषण्णचमरो गौरीगुरोः पावनः ।

शाखालम्बितवल्कलस्य च तरोर्निर्मातुमिच्छाम्यधः

शृङ्गे कृष्णमृगस्य वामनयनं कण्डूयमानां मृगीम् ॥ १९ ॥

विदूषकः । ॥ अपवार्य ॥ जधा मन्तेदि तधा तक्केमि पूरिदो अणेण

चित्तफलओ आइदीहिं कुश्चाणदाणं तावसाणं ति ।

3 राजा । अन्यच्च शकुन्तलायाः प्रसाधनमभिप्रेतमत्रालिखितुं विस्मृतमस्माभिः ।

विदूषकः । किं विअ ।

मिश्रकेशी । वणवासस्स कण्णआभावस्स च सरिसं भविस्सदि ।

6 राजा ।

कृतं न कर्णार्पितबन्धनं सखे
शिरीषमागण्डविलम्बिकेसरम् ।
न वा शरच्चन्द्रमरीचिकोमलं
मृणालसूत्रं रचितं स्तनान्तरे ॥ २० ॥

विदूषकः । किं णु क्खु तत्थभोदी रत्तकुवलअसोहिणा अग्गहत्थेण मुहं ओवारिअ चकिदचकिदा विअ ठिदा । ॥ दृष्ट्वा ॥ आं । एसो दासीए-

3 पुत्तो कुसुमरसपाडच्चरो धिट्ठमहुअरो तत्थभोदीए वअणकमलं अहिलसदि ।

राजा । ननु वार्यतामेष धृष्टः ।

विदूषकः । तुमं जेव अविणीदसासणे पहवसि ।

6 राजा । युज्यते । अयि भोः कुसुमलताप्रियातिथे । किमितः परिपतनखेदमनुभवसि ।

एषा कुसुमनिषण्णा तृषितापि सती भवन्तमनुरक्ता ।
प्रतिपालयति भ्रमरी न खलु मधु त्वां विना पिबति ॥ २१ ॥

मिश्रकेशी । अहिजादं खु वारिदो ।

विदूषकः । पडिसिद्धवामा खु एसा जादी ।

3 राजा । ॥ सकोपम् ॥ भोः । न मे शासने तिष्ठसि । श्रूयतां तर्हि संप्रति ।

अक्लिष्टबालतरुपल्लवलोभनीयं
पीतं मया सदयमेव रतोत्सवेषु ।
बिम्बाधरं दशसि चेद्भ्रमर प्रियाया -

स्त्वां कारयामि कमलोदरबन्धनस्थम् ॥ २२ ॥

विदूषकः । भो । एवं तिक्खदण्डस्स दे कधं ण भाइस्सदि । ॥ प्रहस्यात्मगतम् ।
एसो दाव उम्मत्तओ अहं पि एदस्स सङ्गेण ईदिसो ज्जेव संवुत्तो ।

3 राजा । कथं निवार्यमाणो ऽपि स्थित एव ।

मिश्रकेशी । धीरं पि जणं रसो विआरेदि ।

विदूषकः । ॥ प्रकाशम् ॥ भो । चित्तं खु एदं ।

6 राजा । कथं चित्रम् ।

मिश्रकेशी । अहं पि दाणिं जेव अवगदत्था किं उण जधाचिन्तिदाणुभावी एसो ।

9 राजा । किमिदमनुष्ठितं पौरोभाग्यम् ।

दर्शनसुखमनुभवतः साक्षादिव तन्मयेन हृदयेन ।
स्मृतिकारिणा त्वया मे पुनरपि चित्रीकृता कान्ता ॥ २३ ॥

॥ इति बाष्पं विसृजति ॥

मिश्रकेशी । अम्मो । पुव्वावरविरुद्धो एसो विहिणो मग्गो ।

3 राजा । वयस्य । कथमविश्रामं दुःखमनुभवामि ।

प्रजागरात्खिलीभूतस्तस्याः स्वप्नसमागमः ।
बाष्पस्तु न ददात्येनां द्रष्टुं चित्रगतामपि ॥ २४ ॥

मिश्रकेशी । सव्वधा वअस्स संमज्जिदं तए पच्चादेसदुक्खं पिअसहीए सउन्तलाए पच्चक्खं जेव सहीअणस्स ।

3 प्रविश्य चतुरिका । भट्टा । वत्तिआकरण्डअं गेण्हिअ इदो अहं पत्थिद म्हि ।

राजा । किं ततः ।

6 चेटी । सो मे पिङ्गलिआदुदिआए देवीए वसुमदीए अहं जेव अज्जउत्तस्स उवणइस्सं ति भणिअ सबलक्कारं गहिदो ।

विदूषकः । तुमं कधं विमुक्का ।

9 चेटी । जाव लदाविडवलग्गं देवीए परिचारिआ अञ्चलं मोआवेदि ताव णिण्हुविदो मए अप्पा ।

नेपथ्ये । एदु एदु भट्टिणी ।

12 विदूषकः । ॥ कर्णं दत्त्वा ॥ भो अहिधावन्ती एसा अन्तेउरवग्घी मेधाविणिं मइं विअ कवलिदुं उवत्थिदा ।

राजा । वयस्य । उपस्थिता देवी बहुमानगर्विता । तद्भवानिमां प्रतिकृतिं

15 रक्षतु ।

विदूषकः । अत्ताणअं पि किं ति ण भणसि । ॥ चित्रफलकमादाय उत्थाय च ॥ जइ भवं अन्तेउरवाउरादो मुच्चिस्सदि तदो मं मेहच्छण्णप्पासादे सद्दावेसि ।

18 एदं च तहिं गोवेमि जहिं पारावदं उज्झिअ ण को वि अण्णो पेक्खदि ।

॥ इति द्रुतपदं निष्क्रान्तः ॥

मिश्रकेशी । अम्मो । अण्णसंकन्तहिअओ वि पढमसंभावणं रक्खदि । थिर-

21 सोहिदो दाव एसो ।

प्रविश्य पत्रहस्ता प्रतीहारी । जअदु जअदु देवो ।

राजा । वेत्रवति । न खल्वन्तरे दृष्टा त्वया देवी वसुमती ।

24 प्रतीहारी । देव । दिट्ठा । पत्तहत्थं मं पेक्खिअ पडिणिउत्ता ।

राजा । कालज्ञा देवी कार्योपरोधं मे परिहरति ।

प्रतीहारी । देव । अमच्चो विण्णवेदि । अत्थजादस्स बहुलदाए एक्कं मए

27 पोरकज्जं पच्चवेक्खिदं । तं देवो पत्तारोविदं पच्चक्खीकरेदु त्ति ।

राजा । इतः पत्रं दर्शय । प्रतीहारी तथा करोति ॥

राजा । ॥ वाचयति ॥ विदितमस्तु देवपादानाम् । धनवृद्धिनामा वणिग्वा-

30 रिपथोपजीवी नौव्यसनेन विपन्नः । स चानपत्यस्तस्यानेककोटिसंख्यं वसु । तदिदानीं राजार्थतामापद्यते । इति श्रुत्वा देवः प्रमाणमिति ।

राजा । ॥ सविषादम् ॥ कष्टं खल्वनपत्यता । वेत्रवति । महाधनत्वाद्बहु-
33 पत्नीकेनानेन भवितव्यम् । तदन्विष्यतां यदि काचिदापन्नसत्त्वा तस्य भार्या स्यात् ।

प्रतीहारी । इदाणिं जेव साकेदअपुरस्स सेट्ठिणो दुहिदा णिव्वुत्तपुंसवणा
36 तस्स जाआ सुणीअदि ।

राजा । ननु स गर्भः पित्र्यमृक्थमर्हति । गत्वैवममात्यं ब्रूहि ।

प्रतीहारी । जं देवो आणवेदि । ॥ इति प्रस्थिता ॥

39 राजा । एहि तावत् ।

प्रतीहारी । ॥ निवृत्य ॥ एस म्हि ।

राजा । अथ वा किमनेन संततिरस्ति नास्ति वा ।

येन येन वियुज्यन्ते प्रजाः स्निग्धेन बन्धुना ।
स स पापादृते तासां दुःषन्त इति घुष्यताम् ॥ २५ ॥

प्रतीहारी । इदं णाम घोसइदव्वं । ॥ निष्क्रम्य पुनः प्रविश्य ॥ देव । काले पवुट्ठं विअ सासणं अहिणन्दिदं महाजणेण देवस्स ।

3 राजा । ॥ दीर्घं निःश्वस्य ॥ एवं भोः संततिविच्छेदनिरवलम्बना मूल-पुरुषावसाने संपदः परमुपतिष्ठन्ते । ममाप्यन्ते पुरुवंशश्रिय एष वृत्तान्तः ।

प्रतीहारी । पडिहदं अमङ्गलं ।

6 राजा । धिङ्मामुपनतश्रेयोवमानिनम् ।

मिश्रकेशी । असंसअं पिअसहिं जेव हिअए कदुअ णिन्दिदो अणेण अप्पा भविस्सदि ।

9 राजा ।

संरोपिते ऽप्यात्मनि धर्मपत्नी
त्यक्ता मया नाम कुलप्रतिष्ठा ।
कल्पिष्यमाणा महते फलाय

वसुंधरा काल इवोप्तबीजा ॥ २६ ॥

मिश्रकेशी । अपरिच्चत्ता दाणिं दे भविस्सदि ।

चेटी । ॥ जनान्तिकम् ॥ अज्जे । एदं पत्तं पेसअन्तेण दिउणाणुदावो किदो
3 भट्टा अमच्चेण । ता मेहच्छण्णावट्ठिदं संतावणिव्वावइत्तअं अज्जमाधव्वं
गेण्हिअ आअच्छ ।

प्रतीहारी । सुट्ठु दे भणिदं । ॥ इति निष्क्रान्ता ॥

6 राजा । अहो । दुःषन्तस्य संशयमारूढाः पिण्डभाजः ।

अस्मात्परं बत यथास्मृति संभृतानि
को नः कुले निवपनानि करिष्यतीति ।
नूनं प्रसूतिविकलेन मया प्रसिक्तं
धौताश्रुसेकमुदकं पितरः पिबन्ति ॥ २७ ॥

मिश्रकेशी । सदि क्खु दीवे ववधाणदोसेण अन्धआरं अणुभवदि राएसी ।

चेटी । भट्टा । अलं संताविदेण । वअत्थो ज्जेव पहू अवरासुं देवीसुं
3 अणुरूवपुत्तजम्मेण पुव्वपुरिसाणं अरिणो भविस्सदि । ॥ आत्मगतम् ॥
ण मे वअणं पडिच्छदि भट्टा । अध वा अणुरूवं जेव ओसधं आदङ्कं
णिअत्तेदि ।

6 राजा । ॥ शोकनाटितकेन ॥ सर्वथा

आमूलशुद्धसंतति कुलमेतत्पौरवं प्रजावन्ध्ये ।
मय्यस्तमितमनार्ये देश इव सरस्वतीस्रोतः ॥ २८ ॥

॥ इति मोहमुपागतः ॥

चेटी । ॥ ससंभ्रमम् ॥ समस्ससदु समस्ससदु भट्टा ।

3 मिश्रकेशी । किं इदाणिं जेव णं णिव्वुदं करइस्सं । अध वा सुदं मए
सउन्तलं संभावअन्तीए देवजणणीए मुहादो जण्णभाअसमूसुआओ
देवदाओ ज्जेव तधा करइस्सन्ति जधा सो भत्ता तुमं अइरेण धम्मवर्त्ति

6 अहिणन्दिस्सदि त्ति । ता ण जुत्तं मम एत्थ विलम्बिदुं । जाव इमिणा वुत्तन्तेण पिअसहिं सउन्तलं समस्ससेमि । ॥ इत्युद्भ्रान्तकेन निष्क्रान्ता ॥

नेपथ्ये । भो । अब्बम्हण्णं अब्बम्हण्णं ।

9 राजा । ॥ प्रत्यागतचेतनः कर्णं दत्त्वा ॥ अये । माधव्यस्येवार्तनादः ।

चेटी । भट्टा । मा णाम सो माधव्वतबस्सी पिङ्गलिआमिस्सिआहिं चित्तफलअहत्थो पाविदो भविस्सदि ।

12 राजा । चतुरिके । गच्छ । मद्वचनादनिषिद्धपरिजनां देवीमुपालभस्व ।

चेटी । जं देवो आणवेदि । ॥ इति निष्क्रान्ता ॥

नेपथ्ये । भो । अब्बम्हण्णं अब्बम्हण्णं ।

15 राजा । परमार्थतो भीतिभिन्नस्वरो ब्राह्मणः । कः को ऽत्र भोः ।

प्रविश्य कञ्चुकी । आज्ञापयतु देवः ।

राजा । निरूप्यतां किमेवं माधव्यमाणवकः क्रन्दतीति ।

18 कञ्चुकी । यावदालोकयामि । ॥ इति निष्क्रम्य ससंभ्रमं पुनः प्रविष्टः ॥

राजा । पार्वतायन । न खलु किं चिदत्याहितम् ।

कञ्चुकी । एवम् ।

21 राजा । तत्कुतो ऽयं वेपथुः । तथा हि

प्रागेव जरसा कम्पः सविशेषेण संप्रति ।
आविष्करोति सर्वाङ्गमश्वत्थमिव मारुतः ॥ २९ ॥

कञ्चुकी । परित्रायतां सुहृदं महाराजः ।

राजा । कस्मात्परित्रातव्यः ।

3 कञ्चुकी । महतः कृच्छ्रात् ।

राजा । अयि । भिन्नार्थमभिधीयताम् ।

कञ्चुकी । यो ऽसौ दिगवलोकनप्रासादो मेघच्छन्नो नाम ।

6 राजा । किं तत्र ।

कञ्चुकी ।

तस्याग्रभागादृहनीलकण्ठै -
रनेकविश्रामविलङ्घ्यशृङ्गात् ।
सखा प्रकाशेतरमूर्तिना ते
केनापि सत्त्वेन निगृह्य नीतः ॥ ३० ॥

राजा । ॥ सहसोत्थाय ॥ आः । ममापि सत्त्वैरभिभूयन्ते गृहाः । अथ वा बहुप्रत्यवायं नृपत्वम् ।

अहन्यहन्यात्मन एव ताव -
ज्ज्ञातुं प्रमादस्खलितं न शक्यम् ।
प्रजासु कः केन पथा प्रयाती -
त्यशेषतः कस्य पुनः प्रभुत्वम् ॥ ३१ ॥

नेपथ्ये । अविद् अविद् भो ।

राजा । ॥ आकर्ण्य गतिभेदं रूपयन् ॥ सखे । न भेतव्यं न भेतव्यम् ।

3 नेपथ्ये । भो । कधं ण भाइस्सं । एसो मं को वि पच्छामोडिअ सिरोधरं इक्खुं विअ भग्गगण्ठिं करिदुं इच्छदि ।

राजा । ॥ सदृष्टिविक्षेपम् ॥ धनुर्धनुस्तावत् ।

6 प्रविश्य धनुर्हस्ता यवनी । भट्टा । एदं ससरं सरासणं हत्थावाओ अ ।

॥ राजा सशरं धनुरादत्ते ॥

नेपथ्ये ।

एष त्वामभिनवकण्ठशोणितार्थी
शार्दूलः पशुमिव हन्मि चेष्टमानम् ।
आर्तानां भयमपनेतुमात्तधन्वा
दुःषन्तस्तव शरणं भवत्विदानीम् ॥ ३२ ॥

राजा । ॥ सक्रोधम् ॥ कथं मामेवोद्दिशति । आः । तिष्ठ तिष्ठ कौणपापसद ।

अयमिदानीं न भवसि । ॥ चापमारोप्य ॥ पार्वतायन । सोपानमार्गमादेशय ।
3 कञ्चुकी । इत इतो देवः । ॥ सर्वे सत्वरमुपसर्पन्ति ॥
राजा । ॥ समन्तादवलोक्य ॥ अये । शून्यमिदम् ।
नेपथ्ये । परित्ताहि परित्ताहि । अहं भवन्तं पेक्खामि तुमं ण मं पेक्खसि ।
6 मज्जारगहिदो विअ उन्दुरो णिरासो म्हि जीविदे ।
राजा । भोस्तिरस्करिणीगर्वित । किं मदीयमस्त्रमपि त्वां न पश्यति ।
स्थिरो भव । मा च ते वयस्यसंपर्काद्विश्वासो भूत् । एष तमिषुं संदधे

यो हनिष्यति वध्यं त्वां रक्ष्यं रक्षिष्यति द्विजम् ।
हंसो हि क्षीरमादत्ते तन्मिश्रा वर्जयत्यपः ॥ ३३ ॥

॥ इति शस्त्रं संधत्ते ॥

॥ ततः प्रविशति मातलिर्विदूषकश्च ॥

3 मातलिः । आयुष्मन् ।

कृताः शरव्यं हरिणा तवासुराः
शरासनं तेषु विकृष्यतामिदम् ।
प्रसादसौम्यानि सतां सुहृज्जने
पतन्ति चक्षूंषि न दारुणाः शराः ॥ ३४ ॥

राजा । ॥ ससंभ्रममस्त्रमुपसंहरन् ॥ अये । कथं मातलिः । स्वागतं देवराज-
सारथे ।
3 विदूषकः । भो । मणं म्हि इमिणा अहं पसुमारणेण मारिदुं ण पारिदो ।
भवं उण इमं साअदेण अहिणन्ददि ।
मातलिः । ॥ सस्मितम् ॥ आयुष्मन् । श्रूयतां यदर्थमस्मि हरिणा त्वत्सकाशं
6 प्रेषितः ।

राजा। अवहितो ऽस्मि।

मातलिः। अस्ति कालनेमिप्रसूतो दुर्जयो नाम दानवगणः।

9 राजा। श्रुतपूर्वो मया नारदात्।

मातलिः।

सख्युस्ते स किल शतक्रतोरवध्य-
स्तस्य त्वं रणशिरसि स्मृतो निहन्ता।
उच्छेत्तुं प्रभवति यन्न सप्तसप्ति-
स्तन्नैशं तिमिरमपाकरोति चन्द्रः॥ ३५॥

स भवानात्तचाप एवेदानीं देवरथमारुह्य विजयाय प्रतिष्ठताम्।

राजा। अनुगृहीतो ऽस्म्यनया मघवतः संभावनया। अथ भवद्भिर्माधव्यं 3 प्रति किमेवं प्रयुक्तम्।

मातलिः। एतदपि कथ्यते। किंनिमित्तादपि मनस्तापादायुष्मान्विक्लबो दृष्टः। पश्चात्कोपयितुमायुष्मन्तं तथा कृतवानस्मि। कुतः।

ज्वलति चलितेन्धनो ऽग्निर्विप्रकृतः पन्नगः फणां कुरुते।
तेजस्वी संक्षोभात्प्रायः प्रतिपद्यते तेजः॥ ३६॥

राजा। वयस्य। अनतिक्रमणीया दिवस्पतेराज्ञा। तद्गच्छ। परिगतार्थं कृत्वा मद्वचनादमात्यपिशुनं ब्रूहि।

त्वन्मतिः केवला तावत्प्रतिपालयतु प्रजाः।
अधिज्यमिदमन्यस्मिन्कर्मणि व्यापृतं धनुः॥ ३७॥

विदूषकः। जं भवं आणवेदि। ॥ इति निष्क्रान्तः॥

मातलिः। रथमारोहत्वायुष्मान्। ॥ राजा तथा करोति॥

3 ॥ इति निष्क्रान्ताः सर्वे॥

॥ इति शकुन्तलाविरहो नाम षष्ठो ऽङ्कः॥

॥ ततः प्रविशत्याकाशवर्त्मना रथारूढो राजा मातलिश्च ॥

राजा । मातले । अनुष्ठितनिदेशो ऽपि मघवतः सत्क्रियाविशेषादनुपयुक्त-
3 मिवात्मानं समर्थये ।

मातलिः । आयुष्मन् । उभयत्राप्यसंतोषमवगच्छ । कुतः ।

उपकृत्य हरेस्तथा भवाल्लँघु सत्कारमवेक्ष्य मन्यते ।
गणयत्यवदानसंमितां भवतः सो ऽपि न सत्क्रियामिमाम् ॥ १ ॥

राजा । मा मैवम् । स खलु मनोरथानामप्यतिदूरवर्ती विसर्जनावसरे सत्कारः । मम हि दिवौकसां समक्षमर्धासनोपविष्टस्य

अन्तर्गतप्रार्थनमन्तिकस्थं
जयन्तमुद्वीक्ष्य कृतस्मितेन ।
प्रमृज्य वक्षो हरिचन्दनाङ्कं
मन्दारमाला हरिणा पिनद्धा ॥ २ ॥

मातलिः । किमिव सुरेशादायुष्मान्नार्हति । पश्य ।

सुखपरस्य हरेरुभयैः कृतं
त्रिदिवमुद्धृतदानवकण्टकम् ।
तव शरैरधुना नतपर्वभिः
पुरुषकेसरिणश्च पुरा नखैः ॥ ३ ॥

राजा । अत्र खलु शतक्रतोरेव महिमा । पश्य ।

सिध्यन्ति कर्मसु महत्स्वपि यन्नियोज्याः
संभावनागुणमवेहि तमीश्वराणाम् ।
किं प्राभविष्यदरुणस्तमसां वधाय
तं चेत्सहस्रकिरणो धुरि नाकरिष्यत् ॥ ४ ॥

मातलिः । सदृशं तवैतत् । ॥ स्तोकमन्तरं गत्वा ॥ आयुष्मन् । इतः पश्य नाकपृष्ठप्रस्थितस्य सौभाग्यमात्मयशसः ।

विच्छित्तिशेषैः सुरसुन्दरीणां
वर्णैरमी कल्पलतान्तरेषु ।
संचिन्त्य गीतिक्षममर्थतत्त्वं
दिवौकसस्त्वच्चरितं लिखन्ति ॥ ५ ॥

राजा । मातले । असुरसंप्रहारोत्सुकेन पूर्वेद्युरधिरोहता न लक्षितो ऽयं प्रदेशो मया । तत्कतमस्मिन्पथि वर्तामहे मरुताम् ।

3 मातलिः ।

त्रिस्रोतसं वहति यो गगनप्रतिष्ठां
ज्योतींषि वर्तयति चक्रविभक्तरश्मिः ।
तस्य व्यपेतरजसः प्रवहस्य वायो -
र्मार्गो द्वितीयहरिविक्रमपूत एषः ॥ ६ ॥

राजा । अतः खलु मे सबाह्यकरणो ऽन्तरात्मा प्रसीदति । ॥ रथाङ्गमवलोक्य ॥ शङ्के मेघपदवीमवतीर्णाः स्मः ।

3 मातलिः । आयुष्मन् । कथमवगम्यते ।

राजा ।

अयमरविवरेभ्यश्चातकैर्निष्पतद्भि -
र्हरिभिरचिरभासां तेजसा चानुलिप्तैः ।
गतमुपरि घनानां वारिगर्भोदराणां
पिशुनयति रथस्ते शीकरक्लिन्ननेमिः ॥ ७ ॥

मातलिः । अथ किम् । अन्यच्च । क्षणादूर्ध्वमायुष्मानात्माधिकारभूमौ वर्तिष्यते ।

3 राजा । ॥ अधो ऽवलोक्य ॥ मातले । वेगावतरणादाश्चर्यदर्शनः संपद्यते

मनुष्यलोकः । तथा हि

शैलानामवरोहतीव शिखरादुन्मज्जतां मेदिनी
पर्णाभ्यन्तरलीनतां विजहति स्कन्धोदयात्पादपाः ।
संधानं तनुभागनष्टसलिलव्यक्त्या व्रजन्त्यापगाः
केनाप्युत्क्षिपतेव पश्य भुवनं मत्पार्श्वमानीयते ॥ ८ ॥

मातलिः । आयुष्मन् । साधु दृष्टम् । ॥ सबहुमानमवलोक्य ॥ अहो । उदग्ररमणीया पृथ्वी ।

3 राजा । मातले । कतमो ऽयं पूर्वापरसमुद्रावगाढः कनकरसनिष्यन्दी सांध्य इव मेघः सानुमानवलोक्यते ।

मातलिः । आयुष्मन् । एष खलु हेमकूटो नाम किंपुरुषपर्वतः परं 6 तपस्विनां सिद्धिक्षेत्रम् । पश्य ।

स्वायंभुवान्मरीचेर्यः प्रबभूव प्रजापतिः ।
सुरासुरगुरुः सो ऽस्मिन्सपत्नीकस्तपस्यति ॥ ९ ॥

राजा । ॥ सादरम् ॥ तेन ह्यनतिक्रमणीयानि श्रेयांसि । प्रदक्षिणीकृत्य भगवन्तं गन्तुमिच्छामि ।

3 मातलिः । आयुष्मन् । प्रथमः कल्पः । ॥ रथावतरणं नाटयित्वा ॥ एतावव-तीर्णौ स्वः ।

राजा । ॥ सविस्मयम् ॥ मातले ।

उपोढशब्दा न रथाङ्गनेमयः
प्रवर्तमानं न च दृश्यते रजः ।
अभूतलस्पर्शतया निरुद्धति -
स्तवावतीर्णो ऽपि न लक्ष्यते रथः ॥ १० ॥

मातलिः । एतावानेवायुष्मतः शतक्रतोश्च रथस्य विशेषः ।

राजा । कतमस्मिन्प्रदेशे मारीचाश्रमः ।

3 मातलिः । ॥ हस्तेन दर्शयन् ॥ पश्य ।

वल्मीकार्धनिमग्नमूर्तिरुरगत्वग्ब्रह्मसूत्रान्तरः
कण्ठे जीर्णलताप्रतानवलयेनात्यन्तसंपीडितः ।
अंसव्यापि शकुन्तनीडनिचितं बिभ्रज्जटामण्डलं
यत्र स्थाणुरिवाचलो मुनिरसावभ्यर्कबिम्बं स्थितः ॥ ११ ॥

राजा । ॥ विलोक्य ॥ नमो ऽस्मै कष्टतपसे ।

मातलिः । ॥ संयतप्रग्रहं रथं कृत्वा ॥ एतावदितिपरिवर्धितमन्दारवृक्षकं प्रजा-
3 पतेराश्रमपदं प्रविष्टौ स्वः ।

राजा । अहो । स्वर्गादिदमधिकतरं निर्वृतिस्थानम् । अमृतह्रदमिवावगाढो ऽस्मि ।

6 मातलिः । ॥ रथं स्थापयित्वा ॥ अवतरत्वायुष्मान् ।

राजा । ॥ साभिनयमवतीर्य ॥ भवान्कथमिदानीम् ।

मातलिः । समययन्त्रित एवायमास्ते रथः । तद्वयमप्यवतरामः । ॥ तथा
9 कृत्वा ॥ आयुष्मन् । इतो दृश्यन्तामत्रभवतां सिद्धमुनीनां तपोवनभूमयः ।

राजा । ननु विस्मयादुभयमप्यवलोकयामि ।

प्राणानामनिलेन वृत्तिरुचिता सत्कल्पवृक्षे वने
तोये काञ्चनपद्मरेणुकपिशे पुण्याभिषेकक्रिया ।
ध्यानं रत्नशिलागृहेषु विबुधस्त्रीसंनिधौ संयमो
यद्वाञ्छन्ति तपोभिरन्यमुनयस्तस्मिंस्तपस्यन्त्यमी ॥ १२ ॥

मातलिः । उत्सर्पिणी खलु महतां प्रार्थना । ॥ परिक्रम्याकाशे ॥ वृद्धशाकल्य । किंव्यापारो भगवान्मारीचः । ॥ आकर्ण्य ॥ किं ब्रवीषि । एष दाक्षायण्या
3 पतिव्रतापुण्यमधिकृत्य पृष्टस्तदस्यै कथयतीति । प्रतिपाल्यावसरः खलु प्रस्तावः । ॥ राजानमवलोक्य ॥ अस्यामशोकच्छायायामास्तामायुष्मान्यावत्त्वा-
महमिन्द्रगुरवे निवेदयामि ।

6 राजा । यथा भवान्मन्यते । ॥ इति निष्क्रान्तो मातलिः ॥

राजा । ॥ निमित्तं सूचयित्वा ॥

मनोरथाय नाशंसे किं बाहो स्पन्दसे मुधा ।
पूर्वावधीरितं श्रेयो दुःखं हि परिवर्तते ॥ १३ ॥

नेपथ्ये । मा खु मा खु चवलत्तणं करेहि । जहिं तहिं जेव अत्तणो पइदिं दंसेसि ।

3 राजा । ॥ कर्णं दत्त्वा ॥ अभूमिरियमविनयस्य । तत्को नु खल्वेवं निषिध्यते । ॥ शब्दानुसारेणावलोक्य सविस्मयम् ॥ अये । अयमनुरुध्यमानस्तापसीभ्याम-बालसत्त्वो बालः

अर्धपीतस्तनं मातुरामर्दक्लिष्टकेसरम् ।
विलम्बिनं सिंहशिशुं करेणाहत्य कर्षति ॥ १४ ॥

॥ ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टो बालस्तापस्यौ च ॥

बालः । यिम्भ ले शिंहशावआ यिम्भ । दन्ताइं दे गणइश्शं ।

3 प्रथमा । अविणीद । किं ति णो अपच्चणिव्विसेसाइं सत्ताइं विप्पकरेसि । संपहरदि विअ दे संरम्भो । ठाणे क्खु मुणिअणेण सव्वदमणो त्ति किदणामधेओ सि ।

6 राजा । किं नु खलु बाले ऽस्मिन्नौरस इव पुत्रे स्निह्यति मे हृदयम् । ॥ विचिन्त्य ॥ आम् । नूनमनपत्यता मां वत्सलयति ।

द्वितीया । एसा तुमं केसरिणी लङ्घेदि जइ से पुत्तअं ण मुञ्चेसि ।

9 बालः । ॥ सस्मितम् ॥ अम्मो । बलिअं खु भीदे स्मि । ॥ इत्यधरं दशति ॥

राजा । ॥ सविस्मयम् ॥

महतस्तेजसो बीजं बालो ऽयं प्रतिभाति मे ।

स्फुलिङ्गावस्थया वह्निरेधःक्षय इव स्थितः ॥ १५ ॥

प्रथमा । वच्छ । मुञ्च इमं बालमइन्दअं । अण्णं दे कीळणअं दाइस्सं ।

बालः । कहिं शे । देहि मे । ॥ इति हस्तं प्रसारयति ॥

3 राजा । ॥ हस्तं विलोक्य ॥ कथं चक्रवर्तिलक्षणमनेन धार्यते । तथा हि

प्रलोभ्यवस्तुप्रणयप्रसारितो
विभाति जालग्रथिताङ्गुलिः करः ।
अलक्ष्यपत्त्रान्तरमिद्धरागया
नवोषसा भिन्नमिवैकपङ्कजम् ॥ १६ ॥

द्वितीया । सुव्वदे । ण एसो सक्को वाआमेत्तकेण समइदुं । ता गच्छ । मम केरए उडए मक्कणअस्स इसिकुमारअस्स केरओ वण्णअचित्तिदो
3 मट्टिआमोरो चिट्ठदि । तं से उवहर ।

प्रथमा । तधा । ॥ इति निष्क्रान्ता ॥

बालः । ताव इमिणा येव कीळिश्शं ।

6 तापसी । ॥ विलोक्य हसन्ती ॥ मुञ्च णं ।

राजा । स्पृहयामि खलु दुर्ललितायास्मै । ॥ निःश्वस्य ॥

आलक्ष्यदन्तमुकुलाननिमित्तहासै -
रव्यक्तवर्णरमणीयवचःप्रवृत्तीन् ।
अङ्काश्रयप्रणयिनस्तनयान्वहन्तो
धन्यास्तदङ्गरजसा परुषीभवन्ति ॥ १७ ॥

तापसी । ॥ साङ्गुलितर्जनम् ॥ भो । ण मं गणेसि । ॥ पार्श्वमवलोकयन्ती ॥ को एत्थ इसिकुमारआणं मज्झे । ॥ राजानं दृष्ट्वा ॥ भद्दमुह । एहि । मोआवेहि
3 दाव इमिणा दुम्मोअहत्थग्गहेण डिम्भएण बाधीअमाणं बालमइन्दं ।

राजा । तथा । ॥ इत्युपगम्य सस्मितम् ॥ अयि भो महर्षिपुत्रक ।

एवमाश्रमविरुद्धवृत्तिना

संयमी किमिति जन्मदस्त्वया ।
सत्त्वसंश्रयसुखो ऽपि दूष्यते
कृष्णसर्पशिशुनेव चन्दनः ॥ १८ ॥

तापसी । भद्दमुह । ण क्खु एसो इसिकुमारओ ।

राजा । आकारसदृशं चेष्टितमेवास्य कथयति । स्थानप्रत्ययात्तु वयमतर्किणः ।

3 ॥ यथाभ्यर्थितमनुतिष्ठन्बालकस्य स्पर्शमनुभूयात्मगतम् ॥

अनेन कस्यापि कुलाङ्कुरेण
स्पृष्टेषु गात्रेषु सुखं ममैवम् ।
कां निर्वृतिं चेतसि तस्य कुर्या-
द्यस्यायमङ्गात्कृतिनः प्रसूतः ॥ १९ ॥

तापसी । ॥ उभौ विलोक्य ॥ अच्छरीअं अच्छरीअं ।

राजा । आर्ये । किमिव ।

3 तापसी । इमस्स बालअस्स असंबद्धे वि भद्दमुहे संवादिणी आकिदि त्ति विम्हिद म्हि । अवि अ वामसीलो वि भविअ अवरिचिदस्स ण दे पडिलोमो संवुत्तो ।

6 राजा । ॥ बालकमुल्लापयन् ॥ आर्ये । न चेन्मुनिकुमारको ऽयं तत्को ऽस्य व्यपदेशः ।

तापसी । पोरवो त्ति ।

9 राजा । ॥ स्वगतम् ॥ कथमेकान्वयो ऽयमस्माकम् । अतः खलु संभाव्यते । ॥ प्रकाशम् ॥ अस्त्येतत्कुलव्रतं पौरवाणाम् ।

भवनेषु सुधासितेषु पूर्वं क्षितिरक्षार्थमुशन्ति ये निवासम् ।
विहितैकयतिव्रतानि पश्चात्तरुमूलानि गृहीभवन्ति तेषाम् ॥ २० ॥

कथं पुनरात्मगत्या मानुषाणामेष विषयः ।

तापसी । जधा भद्दमुहो भणादि । अच्छरासंबन्धेण उण इमस्स बालअस्स

3 जणणी देवगुरुणो तवोवणे पसूदा ।

राजा । ॥ आत्मगतम् ॥ हन्त । द्वितीयमिदमाश्वासजननम् ॥ प्रकाशम् ॥ अथ सा तत्रभवती किमाख्यस्य राजर्षेः पत्नी ।

6 तापसी । को तस्स धम्मदारपरिच्चाइणो णामं कित्तइस्सदि ।

राजा । ॥ स्वगतम् ॥ कथमियं कथा मामेव लक्षीकरोति । यदि तावदस्य शिशोर्नामतो मातरं पृच्छेयम् । ॥ विचिन्त्य ॥ अथ वा अनार्यः परदा-
9 रव्यवहारः ।

प्रविश्य मृन्मयमयूरहस्ता तापसी । सव्वदमण । पेक्ख सउन्तलावण्णं ।

बालः । ॥ सदृष्टिविक्षेपम् ॥ कहिं शा मे अय्युआ । ॥ उभे प्रहसिते ॥

12 प्रथमा । णामसारिस्सेण उवच्छन्दिदो मादिवच्छलो ।

द्वितीया । इमस्स मोरस्स रमणीअत्तणं पेक्ख त्ति भणिदो सि ।

राजा । ॥ स्वगतम् ॥ कथं शकुन्तलेत्यस्य मातुराख्या । अथ वा सन्ति
15 पुनर्नामसादृश्यानि । अपि नाम मृगतृष्णिकेव नायमन्ते प्रस्तावो विषादाय कल्पेत ।

बालः । अन्तिके । लोअदि मे चङ्कुलके एशे मऊलके । ॥ इति क्रीडनकमादत्ते ॥

18 प्रथमा । ॥ विलोक्य सावेगम् ॥ अम्मो । रक्खागण्डओ से मणिबन्धे ण दीसदि ।

राजा । आर्ये । अलमावेगेन । नन्वयमस्य सिंहशावकविमर्दात्परिभ्रष्टः ।
21 ॥ इत्यादातुमिच्छति ॥

उभे । मा खु मा खु । ॥ विलोक्य ॥ कधं गहिदं जेव ।

॥ उभे विसयादुरसि निहितहस्ते परस्परमालोकयतः ॥

24 राजा । किमर्थं भवतीभ्यां प्रतिषिद्धो ऽस्मि ।

प्रथमा । सुणादु महाभाओ । महप्पहावा एसा अवराइदा णाम सुरमहोसही इमस्स दारअस्स जादकम्मसमए भअवदा मारीचेण दिण्णा ।

27 एदं किल मादापिदरे अत्ताणअं च वज्जिअ अवरो भूमिपडिदं ण गेण्हदि ।

राजा । अथ गृह्णाति ।

30 प्रथमा । तदा सप्पो भविअ तं दंसदि ।

राजा । अथात्रभवतीभ्यां कदा चिदन्यत्र प्रत्यक्षीकृतमिदम् ।

उभे । अणेअसो ।

33 राजा । ॥ सहर्षम् ॥ तत्किं खल्विदानीं पूर्णमात्मनो मनोरथं नाभिनन्दामि ।

॥ इति बालकं परिष्वजते ॥

द्वितीया । सुव्वदे । एहि । इमं वुत्तन्तं णिअमवाउलाए सउन्तलाए गदुअ

36 णिवेदेम्ह । ॥ इति निष्क्रान्ते ॥

बालः । मुञ्च मं । अय्युआशआशं गमिश्शं ।

राजा । पुत्रक । मयैव सह मातरमभिनन्दयिष्यसि ।

39 बालः । दुश्शन्ते मम तादे ण क्खु तुमं ।

राजा । ॥ सस्मितम् ॥ एष विवाद एव मां प्रत्याययति ।

॥ ततः प्रविशत्येकवेणीधरा शकुन्तला ॥

42 शकुन्तला । ॥ सवितर्कम् ॥ विआरकाले वि पइदित्थं सव्वदमणस्स ओसहिं सुणिअ ण मे आसङ्घो अत्तणो भाअधेएसुं । अध वा जधा मिस्सकेसीए मे आचक्खिदं तधा संभावीअदि एदं । ॥ इति परिक्रामति ॥

45 राजा । ॥ शकुन्तलां दृष्ट्वा सहर्षखेदम् ॥ अये । इयमत्रभवती शकुन्तला

वसने परिधूसरे वसाना नियमक्षाममुखी धृतैकवेणिः ।
अतिनिष्करुणस्य शुद्धशीला मम दीर्घं विरहव्रतं बिभर्ति ॥ २१ ॥

शकुन्तला । ॥ पश्चात्तापविवर्णं राजानमवलोक्य सवितर्कम् ॥ ण क्खु अज्जउत्तो

अअं। ता को णु क्खु एसो किदरक्खामङ्गलं मे दारअं गत्तसङ्गेण
3 दूसेदि।

बालः। ॥ मातरमुपगम्य ॥ अय्युए। एशे के वि पलकेलए मं पुत्तके
त्ति आलवेदि।

5 राजा। प्रिये। क्रौर्यमपि मे त्वयि प्रयुक्तमनुकूलपरिणामं संवृत्तम्।
तदहमिदानीं त्वया प्रत्यभिज्ञातमात्मानमिच्छामि।

शकुन्तला। ॥ स्वगतम् ॥ हिअअ। समस्सस समस्सस। पहरिअ णिव्वु-
9 त्तमच्छरेण अणुकम्पिद म्हि देव्वेण। अज्जउत्तो ज्जेव एसो।

राजा।

स्मृतिभिन्नमोहतमसो दिष्ट्या प्रमुखे स्थितासि मे सुमुखि।
उपरागान्ते शशिनः समुपगता रोहिणी योगम् ॥ २२ ॥

शकुन्तला। जअदु जअदु ॥ इत्यर्धोक्ते बाष्पकण्ठी विरमति ॥

राजा ॥ प्रिये।

बाष्पेन प्रतिषिद्धे ऽपि जयशब्दे जितं मया।
यत्ते दृष्टमसंस्कारपाटलौष्ठमिदं मुखम् ॥ २३ ॥

बालः। अय्युए। के एशे।

शकुन्तला। वच्छ। भाअधेआइं पुच्छ। ॥ इति रोदिति ॥

3 राजा।

सुतनु हृदयात्प्रत्यादेशव्यलीकमपैतु ते
किमपि मनसः संमोहो मे तदा बलवानभूत्।
प्रबलतमसामेवंप्रायाः शुभेष्वपि वृत्तयः
स्रजमपि शिरस्यन्धः क्षिप्तां धुनोत्यहिशङ्कया ॥ २४ ॥

॥ इति पादयोः पतति ॥

शकुन्तला। उत्थेदु उत्थेदु अज्जउत्तो। णूणं मम सुहप्पडिबन्धअं पुराकिदं

3 तेसुं दिअसेसुं परिणामसुहं आसि जेण साणुक्कोसो वि अज्जउत्तो तधा संवुत्तो । ॥ राजा उत्तिष्ठति ॥

शकुन्तला । अध कधं अज्जउत्तेण सुमरिदो अअं दुक्खभाई जणो ।

6 राजा । उद्धृतविषादशल्यः कथयामि ।

मोहान्मया सुतनु पूर्वमुपेक्षितस्ते
यो बाष्पबिन्दुरधरं परिबाधमानः ।
तं तावदाकुटिलपक्ष्मविलग्नमद्य
कान्ते प्रमृज्य विगतानुशयो भवामि ॥ २५ ॥

॥ इति यथोक्तमनुतिष्ठति ॥

शकुन्तला । ॥ प्रमृष्टबाष्पाङ्गुलीयकं विलोक्य ॥ अज्जउत्त । तं इदं अङ्गुलीअअं ।

3 राजा । अथ किम् । अस्मादद्भुतोपलम्भान्मया स्मृतिरुपलब्धा ।

शकुन्तला । संपादिदं खु अणेण जं तधा अज्जउत्तस्स पच्चअकारणं दुल्लहं मे आसि ।

6 राजा । तेन ऋतुसमागमाशंसि प्रतिपद्यतां लता कुसुमम् ।

शकुन्तला । ण से विस्ससामि । अज्जउत्तो ज्जेव णं धारेदु ।

प्रविश्य मातलिः । दिष्ट्या धर्मपत्नीसमागमेन पुत्रमुखसंदर्शनेन चायुष्मा-
9 न्वर्धते ।

राजा । सुहृत्संपादितत्वात्साधुतरफलो मे मनोरथः । मातले । न खलु विदितो ऽयमाखण्डलस्यार्थः ।

12 मातलिः । ॥ सस्मितम् ॥ किमीश्वराणां परोक्षम् । एहि । भगवान्मारीचस्ते दर्शनमिच्छति ।

राजा । प्रिये । अवलम्ब्यतां पुत्रः । त्वामेव पुरस्कृत्य भगवन्तं द्रष्टु-
15 मिच्छामि ।

शकुन्तला । लज्जामि क्खु अज्जउत्तेण सद्धं गुरुअणसमीवं गन्तुं ।

राजा । आचरितमेतदभ्युदयकालेषु । तदेहि तावत् । ॥ इति परिक्रामन्ति ॥

18 ॥ ततः प्रविशत्यदित्या सहासनोपविष्टो मारीचः ॥

मारीचः । ॥ राजानमवलोक्य ॥ दाक्षायणि ।

पुत्रस्य ते रणशिरस्ययमग्रयायी
दुःषन्त इत्यभिहितो भुवनस्य भर्ता ।
चापेन यस्य विनिवर्तितकर्म जातं
तत्कोटिमत्कुलिशमाभरणं मघोनः ॥ २६ ॥

अदितिः । संभावणीअप्पहावा खु से आकिदी ।

मातलिः । भूपते । एतौ पुत्रप्रीतिपिशुनेन चक्षुषा दिवौकसां पितरावा-
3 युष्मन्तमेवावलोकयतः । तदुपसर्प ।

राजा । मातले ।

प्राहुर्द्वादशधा स्थितस्य मुनयो यत्तेजसः कारणं
भर्तारं भुवनत्रयस्य सुषुवे यद्यज्ञभागेश्वरम् ।
यस्मिन्नात्मभुवः परो ऽपि पुरुषश्चक्रे भवायास्पदं
द्वन्द्वं दक्षमरीचिसंभवमिदं तत्स्रष्टुरेकान्तरम् ॥ २७ ॥

मातलिः । अथ किम् ।

राजा । ॥ प्रणिपत्य ॥ उभाभ्यामपि वां वासवनियोज्यो दुःषन्तः प्रणमति ।
3 मारीचः । वत्स । चिरं पृथिवीं पालय ।

अदितिः । जाद । अप्पदिरधो होहि । शकुन्तला पुत्रसहिता पादयोः पतति ।

मारीचः । वत्से ।

आखण्डलसमो भर्ता जयन्तप्रतिमः सुतः ।
आशीरन्या न ते योज्या पौलोमीमङ्गला भव ॥ २८ ॥

अदितिः । जाद । भत्तुणो बहुमदा होहि । अअं च दीहाऊ उहअपक्खं अलंकरेदु । ता एध । उवविसध । सर्वे उपविशन्ति ॥

3 मारीचः । ॥ एकैकं निर्दिशन् ॥

दिष्ट्या शकुन्तला साध्वी सदपत्यमिदं भवान् ।
श्रद्धा वित्तं विधिश्चेति त्रितयं तत्समागतम् ॥ २९ ॥

राजा । भगवन् । प्रागभिप्रेतसिद्धिः पश्चाद्दर्शनमित्यपूर्वः खलु वो ऽनुग्रहः । पश्यतु भगवान् ।

उदेति पूर्वं कुसुमं ततः फलं
घनोदयः प्राक्तदनन्तरं पयः ।
निमित्तनैमित्तिकयोरयं विधि -
स्तव प्रसादस्य पुरस्तु संपदः ॥ ३० ॥

मातलिः । आयुष्मन् । एवं विश्वगुरवः प्रसीदन्ति ।

राजा । भगवन् । इमामाज्ञाकरीं वो गान्धर्वेण विधिनोपयम्य कस्य 3 चित्कालस्य बन्धुभिरानीतां स्मृतिशैथिल्यात्प्रत्यादिशन्नपराद्धो ऽस्मि तत्र-भवतो युष्मद्गोत्रस्य कण्वस्य । पश्चादेनामङ्गुरीयकदर्शनादूढपूर्वामवगतो ऽस्मि । तच्चित्रमिव मे प्रतिभाति ।

यथा गजे साधुसमक्षरूपे
कस्मिन्नपि क्रामति संशयः स्यात् ।
पदानि दृष्ट्वाथ भवेत्प्रतीति -
स्तथाविधो मे मनसो विकारः ॥ ३१ ॥

मारीचः । वत्स । अलमात्मापराधशङ्कया । संमोहो ऽपि त्वय्युपपन्न एव । श्रूयताम् ।

3 राजा । अवहितो ऽस्मि ।

मारीचः । यदैवाप्सरस्तीर्थावतरणात्प्रत्याख्यानविक्लवां शकुन्तलामादाय

दाक्षायणीमुपगता मेनका तदैव ध्यानादवगतवृत्तान्तो ऽस्मि दुर्वाससः
6 शापादियं तपस्विनी सहधर्मचारिणा प्रत्यादिष्टेति । स चाङ्गुरीयकदर्शना-
वसानः शापः ।

राजा । ॥ सोच्छ्वासमात्मगतम् ॥ एष वचनीयान्मुक्तो ऽस्मि ।

9 शकुन्तला । ॥ स्वगतम् ॥ दिट्ठिआ । अकामपच्चादेसी अज्जउत्तो । ण उण
सचं मं सुमरेदि । अध वा ण सुदो भवे अअं सुण्णहिअआए मए
सावो जदो सहीहिं अचादरेण संदिट्ठं भत्तुणो अङ्गुलीअअं दंसेसि त्ति ।

12 मारीचः । वत्से । विदितार्थासि । तदिदानीं सहधर्मचारिणं प्रति न
त्वया मन्युः करणीयः । पश्य ।

शापादसि प्रतिहता स्मृतिलोपरूक्षे
भर्तर्यपेततमसि प्रभुता तवैव ।
छाया न मूर्च्छति मलोपहतप्रसादे
शुद्धे तु दर्पणतले सुलभावकाशा ॥ ३२ ॥

राजा । यथाह भगवान् ।

मारीचः । वत्स । कच्चिदभिनन्दितस्त्वया विधिवदस्माभिरनुष्ठितजातकर्मा-
3 दिक्रियः पुत्र एष शाकुन्तलेयः ।

राजा । भगवन् । अत्र खलु मे वंशप्रतिष्ठा ।

मारीचः । तथा शौर्यस्वभावेन चक्रवर्तिनमेनमवगच्छतु भवान् । पश्य ।

रथेनानुद्घातस्तिमितगतिनोत्तीर्णजलधिः
पुरा सप्तद्वीपामवति वसुधामप्रतिरथः ।
इहायं सत्त्वानां प्रसभदमनात्सर्वदमनः
पुनर्यास्यत्याख्यां भरत इति लोकस्य भरणात् ॥ ३३ ॥

राजा । भगवत्कृतसंस्कारे ऽस्मिन्सर्वमाशंसे ।

अदितिः । इमाए दुहिदिआए मणोरधसंपत्तीए कण्णो वि दाव विण्णादत्थो

3 करीअदु । मेणआ उण इध मं परिअरन्ती संणिहिदा जेव चिट्ठदि ।

शकुन्तला । ॥ स्वगतम् ॥ मम मणोरधो वाहरिदो भअवदीए ।

मारीचः । तपःप्रभावात्सर्वमिदं प्रत्यक्षं तत्रभवतः कण्वस्य । ॥ विचिन्त्य ॥

6 तथाप्यसौ दुहितुः सपुत्रायाः पत्या परिग्रहात्प्रियमस्माभिः श्रावयितव्यः ।

कः को ऽत्र भोः ।

प्रविश्य शिष्यः । भगवन् । अयमस्मि ।

9 मारीचः । गालव । मद्वचनादिदानीमेव विहायसा गत्वा तत्रभवते कण्वाय प्रियमावेदय यथा पुत्रवती शकुन्तला दुर्वाससः शापनिवृत्तौ स्मृतिमता दुःषन्तेन गृहीतेति ।

12 शिष्यः । यथाज्ञापयति भगवान् । ॥ इति निष्क्रान्तः ॥

मारीचः । ॥ राजानं प्रति ॥ वत्स । त्वमपि सापत्यदारः सख्युराखण्डलस्य रथमास्थाय स्वां राजधानीं प्रतिष्ठस्व ।

15 राजा । यथाज्ञापयति भगवान् ।

मारीचः । संप्रति हि

> तव भवतु बिडोजाः प्राज्यवृष्टिः प्रजासु
> त्वमपि विततयज्ञो वज्रिणं प्रीणयालम् ।
> युगशतपरिवृत्तैरेवमन्योन्यकृत्यै -
> र्नयतमुभयलोकानुग्रहश्लाघनीयौ ॥ ३४ ॥

राजा । भगवन् । यथाशक्ति श्रेयसि प्रयतिष्ये ।

मारचिः । वत्स । किं ते भूयः प्रियमुपकरोमि ।

3 राजा । भगवन् । अतः परमपि प्रियमस्ति । तथाप्येतदस्तु ।

> प्रवर्ततां प्रकृतिहिताय पार्थिवः
> सरस्वती श्रुतिमहतां महीयताम् ।

ममापि च क्षपयतु नीललोहितः
पुनर्भवं परिगतभक्तिरात्मभूः ॥ ३५ ॥

॥ इति निष्क्रान्ताः सर्वे ॥

॥ इति सप्तमो ऽङ्कः ॥

APPROXIMATE SANSKRIT EQUIVALENTS

OF THE WORDS OF THE PRAKRIT PASSAGES IN THE ORDER OF THOSE WORDS.

ABBREVIATIONS

C. = Candraśekhara, as given in edition I, pages 173–210
H. = Hemacandra's Grammatik der Prâkritsprachen, ed. R. Pischel, Halle, 1877. 1880.
Gr. = Grammatik der Prakritsprachen von R. Pischel, Strassburg, 1900.

ACT I.

1. 3 आर्य ॥ इयम् । अस्मि ॥ आज्ञापयतु । आर्यः । कः । नियोगः । अनुष्ठीयताम्[1] । इति ।

1. 8 सुविहितप्रयोगतया । आर्यस्य । न । किम् । अपि । परिहास्यते ।

2. 1 एवम् । नु-एतत्[2] ॥ अनन्तरकरणीयम् । इदानीम् । आज्ञापयतु । आर्यः ।

2. 4 अथ । कतरम् । पुनः । ऋतुम् । समाश्रित्य[3] । गास्यामि ।

4. a क्षणचुम्बितानि । भ्रमरैः । ऊहत । सुकुमारकेसरशिखानि ।

4. b अवतंसयन्ति । सदयम् । शिरीषकुसुमानि । प्रमदाः ।

4. 3 ननु । प्रथमम् । एव । आर्येण । आज्ञप्तम् । अभिज्ञानशकुन्तलम् । नाम । अपूर्वम् । नाटकम् । अभिनीयताम् । इति ।

15. 1 इतः । इतः । प्रियसख्यौ ।

16. 3 सखि[4] । शकुन्तले ॥ त्वत्तः । अपि । तातकण्वस्य । आश्रमवृक्षकाः । प्रियाः । इति । तर्कयामि । येन । नवमालिकाकुसुमपरिपेलवा । अपि । त्वम् । एतेषु । आलवालपूरणेषु । नियुक्ता ।

16. 6 सखि । अनुसूये ॥ न । केवलम् । तातस्य । नियोगः । ममापि । सहोदरस्नेहः । एतेषु ।

16. 8 सखि । शकुन्तले ॥ उदकम् । लम्भिताः । एते । ग्रीष्मकालकुसुमदायिनः । आश्रम-वृक्षकाः ॥ इदानीम् । अतिक्रान्तकुसुमसमयान् । अपि । वृक्षकान् । सिञ्चाम ॥ तेन । हि ।

---

[1] Cp. Gr. § 216; 483. – [2] Cp. Gr. § 174. – [3] Orig. समाश्रयिय; cp. Gr. § 590. – [4] Cp. H. II. 195; Gr. § 375.

अनभिसंधिगुरुः[1] । धर्मः । भविष्यति ।

16.11 सखि । प्रियंवदे ॥ रमणीयम् । मन्त्रयसे ।

17. 2 सखि । अनुसूये ॥ अतिपिनद्धेन । एतेन । वल्कलेन । प्रियंवदया । दृढम् । पीडिता । अस्मि ॥ तत्[2] । शिथिलय । तावत् । एनत् ।

17. 4 अत्र । तावत् । पयोधरविस्तारयितारम्[3] । आत्मनः । यौवनारम्भम् । उपालभस्व ।

19. 1 सख्यौ ॥ एषः । वातेरितपल्लवाङ्गुलीभिः । किम् । अपि । व्याहरति । इव । माम् । चूतवृक्षकः ॥ तत् । यावत् । एनम् । संभावयामि ।

19. 4 सखि । शकुन्तले ॥ इह[4] । एव । मुहूर्तकं तिष्ठ ।

19. 5 किम् । निमित्तम् ।

19. 6 त्वया । समीपस्थितया । लतासनाथः । इव । अयम् । चूतवृक्षकः । प्रतिभाति ।

19. 8 अतः । एव । प्रियंवदा । इति । त्वम् । उच्यसे ।

20. 1 सखि । शकुन्तले ॥ इयम् । स्वयंवरवधूः । सहकारस्य । त्वया । कृतनामधेया । वनज्यौत्स्नी[5] । इति । नवमालिका ।

20. 3 सखि । अनुसूये ॥ रमणीयः । खलु । अस्य । पादपमिथुनस्य । व्यतिकरः । संवृत्तः ॥ इयम् । नवकुसुमयौवना । नवमालिका । अयम् । अपि । बद्धफलतया । उपभोगक्षमः । सहकारः । इति ।

20. 7 अनुसूये ॥ जानासि । किम् । निमित्तम् । शकुन्तला । वनज्यौत्स्नीम् । अतिमात्रम् । प्रेक्षते । इति ।

20. 9 न । खलु । विभावयामि ॥ कथय ।

20.10 यथा । वनज्यौत्स्नी । सदृशेन । पादपेन । संगता । तथा । अपि । नाम । अहम् । अपि । आत्मनः । अनुरूपम् । वरम् । लभेय । इति ।

20.12 एषः । आत्मनः । ते । चित्तगतः । मनोरथः ।

---

1 Orig. °गरुकः, Gr. § 123. – 2 Orig. = तात् (Vedic for तस्मात्), Gr. § 425. – 3 Orig. °विस्तारयित्रकम्, Gr. § 600. – 4 Gr. § 266. – 5 Gr. § 215.

20.13 सखि । शकुन्तले ॥ इयम् । तातकण्वेन । त्वम् । इव । स्वहस्तसंवर्धिता । माधवी-
लता ॥ इमाम् । विस्मृता । असि ।

20.15 ततः । आत्मानम् । अपि । विस्मरिष्यामि ॥ आश्चर्यम्[1] । आश्चर्यम् ॥ प्रियंवदे ॥
प्रियम् । ते । निवेदयामि ।

20.17 सखि ॥ किम् । मे । प्रियम् ।

20.18 असमये । खलु । एषा । आ । मूलात् । मुकुलिता[2] । माधवीलता ।

20.19 सखि ॥ सत्यम् । सत्यम् ।

20.20 सत्यम् ॥ किम् । न । प्रेक्षेथे ।

20.21 तेन । हि । प्रतिप्रियम् । ते । निवेदयामि ॥ आसन्नपाणिग्रहणा । असि । त्वम् ।

20.23 नूनम् । एषः । ते । आत्मगतः । मनोरथः ।

20.24 न । खलु । परिहासेन । भणामि ॥ श्रुतम् । खलु । मया । तातकण्वस्य । मुखात् ।
तव । कल्याणसूचकम् । इदम् । निमित्तम् । इति ।

20.26 प्रियंवदे ॥ अतः । एव । शकुन्तला । सस्नेहा । माधवीलताम् । सिञ्चति ।

20.28 यतः । मे । भगिनी । भवति । ततः । किम् । इति । न । सेक्ष्यामि ।

21. 2 अम्मो[3] ॥ नवमालिकाम् । उज्झित्वा । वदनम् । मे । मधुकरः । अभिलषति ।

23. 1 सख्यौ ॥ परित्रायेथाम् । माम् । अनेन । दुष्टमधुकरेण । अभिभूयमानाम् ।

23. 2 के । आवाम् । परित्राणे ॥ अत्र । तावत् । दुःषन्तम् । स्मर । यतः । राजर-
क्षितानि । तपोवनानि ।

23. 7 न । एषः । दुर्विनीतः । विरमति ॥ तत् । अन्यतः । गमिष्यामि ॥ हा-धिक् ।
हा-धिक् ॥ कथम् । इतः । अपि । माम् । अनुसरति ॥ तत् । परित्रायेथाम् । माम् ।

24. 2 आर्य ॥ न । किम् । अपि । अत्याहितम् ॥ किम् । तु । इयम् । नौ । प्रियसखी ।
मधुकरेण । आकुलीक्रियमाणा । कातरीभूता ।

24. 6 इदानीम् । अतिथिविशेषलाभेन ।

24. 7 स्वागतम् । आर्यस्य ॥ सखि । शकुन्तले ॥ गच्छ ॥ उटजात् । फलमिश्रम् । अर्घम् ।

---

1 Gr. § 138. — 2 Gr. § 123. — 3 A particle expressing surprise, H. II. 208.

उपहर ॥ इदम् । अपि । पादोदकम् । भविष्यति ।

24.10 तेन । हि । अस्याम् । स्वभावशीतलायाम् । सप्तपर्णवेदिकायाम् । उपविश्य । परिश्रमम् । अपनयतु । आर्यः ।

24.13 सखि । शकुन्तले ॥ उचितम् । नः । अतिथिपर्युपासनम् ॥ तत् । एहि । उपविशाम ।

24.15 किम् । नु । खलु । इमम् । जनम् । प्रेक्ष्य । तपोवनविरोधिनः । विकारस्य । गमनीया । अस्मि । संवृत्ता ।

24.19 सखि । अनुसूये ॥ कः । नु । खलु । एषः । दुरवगाहगम्भीराकृतिः । मधुरम् । आलपन् । प्रभुत्वदाक्षिण्यम् । विस्तारयति ।

24.21 सखि ॥ ममापि । कौतूहलम् ॥ प्रक्ष्यामि । तावत् । एनम् ॥ आर्यस्य । मधुराला-पजनितः । विश्रम्भः । माम् । आलापयति ॥ कतरः । पुनः । आर्येण । राजर्षिवंशः [1] । अलंक्रियते । कतरः । वा । देशः । विरहपर्युत्सुकः । क्रियते ॥ किम् । निमित्तम् । आर्येण । सुकुमारेण । तपोवनागमनपरिश्रमे । आत्मा । उपनीतः । इति ।

24.25 हृदय ॥ मा । उत्ताम्य ॥ यत् । त्वया । चिन्तितम् । तत् । अनुसूया । मन्त्रयते ।

24.31 सनाथाः । धर्मचारिणः ।

24.32 सखि । शकुन्तले ॥ यदि । अद्य । तातः । इह । संनिहितः । भवेत् ।

24.34 ततः । किम् । भवेत् ।

24.35 ततः । जीवितसर्वस्वेनापि । इमम् । अतिथिविशेषम् । कृतार्थम् । करोति ।

24.36 अपेतम् ॥ किम् । अपि । हृदये । कृत्वा [2] । मन्त्रयेथे ॥ न । वाम् । वचनम् । श्रोष्यामि ।

24.39 आर्य ॥ अनुग्रहे । अपि । अभ्यर्थना ।

24.42 शृणोतु [3] । आर्यः ॥ अस्ति । कौशिकः । इति । गोत्रनामधेयः । महाप्रभावः । राजर्षिः ।

24.45 तम् । सख्याः । प्रभवम् । अवगच्छ ॥ उज्झितशरीरसंवर्धनया । पुनः । तातकण्वः । अस्याः । पिता ।

---

[1] Gr. § 57. — [2] Gr. § 581. — [3] Gr. § 503.

24.48 शृणोतु । आर्यः ॥ पुरा । किल । तस्य । राजर्षेः । उग्रे । तपसि । वर्तमानस्य । कथम् । अपि । जातशङ्कैः । देवैः । मेनका । नाम । अप्सराः [1] । नियमविघ्नकारिणी । प्रेषिता ।

24.52 ततः । वसन्तोदाररमणीये । समये । उन्मादयितृ । तस्याः । रूपम् । प्रेक्ष्य ।

24.55 अथ । किम् ।

25. 3 पुनः । अपि । वक्तुकामः । इव । आर्यः ।

25. 7 तेन । हि । अलम् । विचारितेन ॥ अनिर्यन्त्रणनियोगः । खलु । तपस्विजनः ।

26. 1 आर्य ॥ धर्माचरणपरवशः । अयम् । जनः ॥ गुरोः । पुनः । अस्याः । अनुरूपवरप्रदाने । संकल्पः ।

27. 1 अनुसूये ॥ गमिष्यामि । अहम् ।

27. 2 किम् । निमित्तम् ।

27. 3 इमाम् । असंबद्धप्रलापिनीम् । प्रियंवदाम् । आर्यायै । गौतम्यै । गत्वा । निवेदयिष्यामि ।

27. 5 सखि ॥ न । युक्तम् । आश्रमवासिनः । जनस्य । अकृतसत्कारम् । अतिथिविशेषम् । उज्झित्वा । स्वच्छन्दतः । गमनम् ।

28. 1 सखि । चण्डि ॥ न । लभ्यते । गन्तुम् ।

28. 2 किम् । इति ।

28. 3 द्वे । मे । वृक्षसेचनके । धारयसि ॥ ताभ्याम् । तावत् । आत्मानम् । मोचय [2] । ततः । गमिष्यसि ।

29. 4 तेन । हि । न । अर्हति । इमम् । अङ्गुरीयवियोगम् । कर्तुम् । आर्यः ॥ आर्यस्य । वचनात् । एव । अनृणा । एषा । भवतु ।

29. 6 सखि । शकुन्तले । मोचिता । असि । अनुकम्पिना । आर्येण । अथ । वा । महाराजेन ॥ तत् । कुत्र [3] । इदानीम् । गमिष्यसि ।

29. 8 न । एतम् । परिहरिष्यामि । यदि । आत्मनः । प्रभवामि ।

---

[1] Gr. § 328; 410. — [2] Orig. मोचापय, Gr. § 552. — [3] Gr. § 428.

29. 9 सांप्रतम् । किम् । न । गम्यते ।

29.10 इदानीम् । अपि । किम् । तव । आयत्ता । अस्मि ॥ यदा । मे । रोचते । तदा । गमिष्यामि ।

32. 3 महाभाग ॥ अनेन । हस्तिसंभ्रमेण । पर्याकुलाः । स्मः ॥ तत् । अनुजानीहि [1] । नः । उटजगमने ।

32. 5 सखि । शकुन्तले ॥ आकुला । आर्या । गौतमी । भविष्यति ॥ तत् । एहि ॥ शीघ्रम् । एकस्थाः । भवाम ।

32. 7 हा-धिक् । हा-धिक् ॥ ऊरुस्तम्भविह्वला । अस्मि । संवृत्ता ।

32.10 महाभाग ॥ विदितभूयिष्ठः । असि ॥ ननु । सांप्रतम् । यत् । उपचारमध्यस्थतया । अपराद्धाः । स्मः । तत् । मर्षिष्यसि ॥ असंभावितसत्कारम् । भूयः । अपि । प्रत्यवेक्षण-निमित्तम् । सपरिहारम् । आर्यम् । विज्ञापयामः ।

32.14 अभिनवकुशसूचिपरिक्षतम् । मे । चरणम् । कुरुवकशाखापरिलग्नम् । च । मे । वल्कलम् ॥ तत् । प्रतिपालयतम् । माम् । यावत् । एनत् । मोचयामि ।

ACT II.

0. 2 ही । माणहे [2] । भोः ॥ हतः । अस्मि । एतस्य । मृगयाशीलस्य । राज्ञः । वयस्यभावेन । निर्विण्णः ॥ अयम् । मृगः । अयम् । वराहः । इति । मध्यंदिने । अपि । ग्रीष्मे । विरलपादपच्छायासु । वनराजीषु । आहिण्ड्य [3] । पत्त्रसंकरकषा-यविरसानि । उष्णकटुकानि । पीयन्ते । गिरिनदीसलिलानि ॥ अनियतवेलम् । च । उष्णोष्णम् । मांसम् । भुज्यते ॥ तुरगगजानाम् । च । शब्देन । रात्रिम् । अपि । न-अस्ति । प्रकामस्वप्तव्यम् [4] ॥ महति । एव । प्रत्यूषे । दास्याः-पुत्रैः । शाकुनि-कलुब्धैः । कर्णोपघातिना । वनगमनकोलाहलेन । प्रबोध्ये ॥ एतावतापि [5] । तावत् । पीडा । न । वृत्ता । यतः । गण्डस्य । उपरि । विस्फोटकः । संवृत्तः ॥

---

[1] Gr. § 510. — [2] A particle expressing surprise or depression, H. IV. 282. — [3] = परिक्रम्य, C. — [4] Gr. § 497. — [5] H. II. 157; Gr. § 153.

येन । किल । अस्मासु । अवहीनेषु । तत्रभवता । मृगानुसारिणा । आश्रमपदम् । प्रविष्टेन । मम । अधन्यतया । शकुन्तला । नाम । का । अपि । तापसकन्यका । दृष्टा ॥ ताम् । प्रेक्ष्य । सांप्रतम् । नगरगमनस्य । कथाम् । अपि । नं । करोति ॥ एतत् । एव । चिन्तयतः । मम । प्रभाता । अक्ष्णोः[1] । रजनी ॥ तत् । का । गतिः ॥ यावत् । एनम् । कृताचारपरिकर्माणम् । प्रियवयस्यम् । प्रेक्षे ॥ एषः । बाणासनहस्तः । हृदयनिहितप्रियजनः । वनपुष्पमालाधारी । इतः । एव । आगच्छति । प्रियवयस्यः ॥ भवतु ॥ अङ्गामर्दविकलः । भूत्वा । स्थास्यामि ॥ एवम् । अपि । नाम । विश्रामम् । लभेय ।

2. 1 भोः । राजन् ॥ न । मे । हस्तः । प्रसरति ॥ वाङ्मात्रेण[2] । एव । जाप्यसे[3] ।

2. 4 कथम् । कुतः । इति ॥ स्वयम् । एव । अक्षि । भङ्क्त्वा । अश्रुकरणम् । पृच्छसि ।

2. 7 यत् । वेतसः । कुब्जस्य[4] । लीलाम् । विडम्बयति । तत् । किम् । आत्मनः । प्रभावेण । अथ(वा) । नदीवेगस्य ।

2.10 ममापि भवान् ।

2.12 युक्तम् । नाम । एतत् । यत् । त्वया । राजकार्याणि । तादृशम् । च । अस्खलितपदम् । प्रदेशम् । उज्झित्वा । वनचरवृत्तिना । भवितव्यम् । इति ॥ किम् । अत्र । मन्त्र्यताम् ॥ अहम् । पुनः । ब्राह्मणः । प्रत्यहम् । श्वापदानुसरणैः । संक्षोभितसंधिबन्धनानाम् । आत्मनः । अङ्गानाम् । अनीशः । अस्मि ॥ तत् । प्रसीद ॥ एकाहम् । तावत् । विश्रम्यताम् ।

3. 1 अत्रभवान् । किम् । अपि । हृदये । कृत्वा । मन्त्रयते ॥ अरण्ये । खलु । मया । रुदितम् ।

3. 5 तेन । हि । चिरम् । मे । जीव ।

3. 7 आज्ञापयतु । भवान् ।

3. 9 किम् । मोदकखादिकायाम् ।

---

[1] Gr. § 318. — [2] Gr. § 413. — [3] Pass. Caus. of जि; cp. Gr. § 551. — [4] Gr. § 206.

3.11 गृहीतः[1] । क्षणः ।

3.13 आज्ञापयतु । भर्ता ।

3.15 तथा ॥ एतु । एतु । आर्यः ॥ एषः । आलापदत्तकर्णः[2] । भर्ता । इतः । एव । तिष्ठति ॥ उपसर्पतु । एनम् । आर्यः ।

5. 1 अपेहि । रे । उत्साहयितः । अपेहि ॥ अत्रभवान् । प्रकृतिम् । आपन्नः ॥ त्वम् । तावत् । दास्याः-पुत्रः । अटवीतः । अटवीम् । आहिण्ड । यावत् । शृगाल-मृगलोलुपस्य । कस्य । अपि । जीर्णर्क्षस्य । मुखे । निपतितः । भवसि ।

7. 2 भोः । उत्साहयितः ॥ निष्काम । निष्काम ।

7. 5 यत् । महाराजः । आज्ञापयति ।

7. 6 कृतम् । भवता । निर्मक्षिकम् ॥ तत् । एतस्मिन् । पादपच्छायाविरचितवितानसनाथे । शिलातले । उपविशतु । भवान् । यावत् । अहम् । अपि । सुखासीनः । भवामि ।

7. 9 एतु । एतु । भवान् ।

7.12 ननु । भवान् । एव । मे । अग्रतः । वर्तते ।

7.15 भवतु ॥ न । अस्य[3] । प्रसरम् । वर्धयिष्यामि ॥ भोः । यतः । सा । तापसकन्यका । अनभ्यर्थनीया । ततः । तया । किम् । दृष्टया ।

8. 2 तत् । कथय ।

9. 1 भोः । यथा । कस्य । अपि । पिण्डखर्जूरैः । उद्वेजितस्य । तिन्तिडिकायाम् । श्रद्धा । भवति । तथा । अन्तःपुरस्त्रीरत्नपरिभोगिनः[4] । भवतः । इयम् । प्रार्थना ।

9. 5 तत् । खलु । रमणीयम् । नाम । यत् । भवतः । अपि । विस्मयम् । उत्पादयति ।

10. 1 सर्वथा । प्रत्यादेशः । खलु । सा । रूपवतीनाम् ।

11. 1 तेन । हि । लघु । लघु । गच्छतु । भवान् । मा । तावत् । सा । तपस्विनी । कस्य । अपि । इङ्गुदीतैलचिक्कणशीर्षस्य । हस्ते । निपतिष्यति ।

11. 4 अथ । तव । उपरि । कीदृशः । पुनः । अस्याः । चित्तरागः ।

12. 1 किम् । नु । खलु । दृष्टमात्रस्य । एव । भवतः । अहम् । आरोहतु ।

---

1 Gr. § 564. — 2 For दिण्ण = दत्त see Gr. § 566. — 3 Gr. § 423. — 4 Gr. § 344.

13. 1 गृहीतपाथेयः । कुतः । असि । तया ॥ तत् । अनुरक्तम् । तपोवने । त्वाम् । तर्कयामि ।

13. 3 कः । अपरः । अपदेशः ॥ ननु । भवान् । राजा ।

13. 5 नीवारषष्ठभागम् । मे । तापसाः । उपहरन्तु । इति ।

14. 3 जयतु । जयतु । भर्ता ॥ एतौ । खलु । द्वौ । ऋषिकुमारकौ । प्रतिहारभूमिम् । उपस्थितौ ।

14. 6 यत् । भर्ता । आज्ञापयति ॥ इतः । इतः । एतम् ।

16.10 अयम् । इदानीम् । ते । अनुकूलः । गलहस्तः ।

16.12 यत् । देवः । आज्ञापयति ।

17. 4 प्रथमम् । अपरिबाधम् । आसीत् ॥ सांप्रतम् । राक्षसवृत्तान्तेन । सपरिबाधम् ।

17. 6 एषः । खलु । तव । चक्ररक्षी । भूतः । अस्मि ।

17. 7 सज्जः । रथः । भर्तुः । विजयप्रस्थानम् । अपेक्षते ॥ एषः । पुनः । नगरात् । देवीनाम् । सकाशात् । करभकः । आगतः ।

17.10 अथ । किम् ।

17.12 करभक ॥ एषः । भर्ता ॥ उपसर्पतु । भवान् ।

17.14 जयतु । जयतु । भर्ता ॥ देव्यः । विज्ञापयन्ति ।

17.17 आगामिचतुर्थदिवसे । पुत्रपिण्डपालनो । नाम । उपवासः । भविष्यति ॥ तत्र । दीर्घायुषा [1] । अवश्यम् । वयम् । संभावयितव्याः । इति ।

17.21 भोः ॥ त्रिशङ्कुः । इव । अन्तरा । तिष्ठ ।

18. 3 भोः ॥ मा । राक्षसभीरुकम् । माम् । अवगच्छ ।

18. 5 तेन । हि । राजानुजः । इव । गन्तुम् । इच्छामि ।

18. 8 ही । ही ॥ युवराजो । अस्मि । संवृत्तः ।

19. 1 एवम् । नु-एतत् ।

---

[1] Gr. § 411.

ACT III.

9. 6 सखि । शकुन्तले ॥ अपि । सुखायते । ते । नलिनीपत्रवातः ।

9. 7 किम् । वीजयतः । माम् । प्रियसख्यौ ।

10. 1 अनुसूये ॥ तस्य । राजर्षेः । प्रथमदर्शनात् । आरभ्य । पर्युत्सुकमनाः । शकुन्तला ॥ न । खलु । अस्याः । अन्यनिमित्तः । आतङ्कः । भवेत् ।

10. 4 ममापि । ईदृशी । आशङ्का ॥ भवतु ॥ प्रक्ष्यामि ॥ सखि ॥ प्रष्टव्या । असि । किम् । अपि ॥ बलीयान्[1] । खलु । अङ्गसंतापः ।

11. 1 सखि ॥ भण । यत् । वक्तुकामा । असि ।

11. 2 सखि । शकुन्तले ॥ अनभ्यन्तरे । आवाम् । मनोगतस्य । ते । वृत्तान्तस्य ॥ किम् । तु । यादृशी । इतिहासकथानुबन्धेषु । कामयमानानाम् । अवस्था । श्रूयते । तादृशी । तव । इति । तर्कयामि ॥ तत् । कथय । किम् । निमित्तम् । ते । अयम् । आयासः ॥ विकारम् । परमार्थतः । अज्ञात्वा । अनारम्भः । किल । प्रतीकारस्य ।

11. 7 बलीयान् । खलु । मे । आयासः ॥ न । सहसा । शक्नोमि । निवेदयितुम् ।

11. 8 सखि ॥ सुष्ठु । खलु । एषा । भणति ॥ किम् । एतम् । आत्मनः । उपद्रवम् । निगूहसि ॥ अनुदिवसम् । च । परिहीयसे । अङ्गेषु ॥ केवलम् । लावण्यमयी । छाया । त्वाम् । न । मुञ्चति ।

12. 1 कस्य । वा । अन्यस्य । कथयिष्यामि ॥ किम् । तु । आयासयित्री । वाम् । भविष्यामि ।

12. 3 सखि ॥ अतः । एव । नौ । निर्बन्धः ॥ संविभक्तम् । खलु । दुःखम् । सह्य-वेदनम् । भवति ।

13. 1 यतः । प्रभृति । सः । तपोवनरक्षिता । राजर्षिः । मम । दर्शनपथम् । गतः ।

13. 3 कथयतु । प्रियसखी ।

13. 4 ततः । प्रभृति । तद्गतेन । अभिलाषेण । एतदवस्था । अस्मि । संवृत्ता ।

---

[1] Gr. § 409.

13. 5 दिष्ट्या ॥ इदानीम् । ते । अनुरूपे । वरे । अभिनिवेशः ॥ अथ । वा ॥ सागरम् । उज्झित्वा । कुत्र । वा । महानद्या । प्रवेष्टव्यम् ।

14. 1 तत् । यदि । वाम् । अनुमतम् । ततः । तथा । प्रवर्तेथाम्[1] । यथा । तस्य । राजर्षेः । अनुकम्पनीया । भवामि ॥ अन्यथा । स्मरतम् । माम् ।

14. 4 अनुसूये ॥ दूरगतमन्मथा । अक्षमा । खलु । इयम् । कालहरणस्य ।

14. 6 प्रियंवदे ॥ कः । उपायः । भवेत् । येन । अविलम्बितम् । निभृतम् । च । सख्याः । मनोरथम् । संपादयावः ।

14. 8 सखि ॥ निभृतम् । इति । प्रवर्तितव्यम्[2] ॥ शीघ्रम् । इति । न । दुष्करम् ।

14. 9 कथम् । इव ।

14.10 ननु । सः । अपि । राजर्षिः । अस्मिन् । जने । स्निग्धदृष्टिसूचिताभिलाषः । एषु । दिवसेषु । प्रजागरकृशः । इव । लक्ष्यते ।

15. 1 सखि । अनुसूये ॥ मदनलेखः । इदानीम् । अस्याः । क्रियताम् ॥ तम् । अहम् । सुमनोगोपितम् । कृत्वा । देवताशेषापदेशेन । तस्य । राज्ञः । हस्तम् । प्रापयिष्यामि ।

15. 3 सखि ॥ रोचते । मे । सुकुमारः । एषः । प्रयोगः ॥ किम् । वा । शकुन्तला । भणति ।

15. 5 नियोगः । अपि । विकल्प्यते ।

15. 6 तेन । हि । आत्मनः । उपन्यासानुरूपम् । चिन्तय । किम् । अपि । ललितो-पनिबन्धनम् । गीतकम् ।

15. 8 चिन्तयिष्यामि ॥ किम् । तु । अवधीरणाभीरुकम् । वेपते । मे । हृदयम् ।

17. 1 अयि आत्मगुणावमानिनि ॥ कः । नाम । संतापनिर्वापयित्रीम् । शारदीयाम् । ज्योत्स्नाम् । आतपत्रेण । वारयिष्यति ।

17. 3 नियोजिता । अस्मि ।

18. 1 सखि ॥ चिन्तिता । मया । गीतिका ॥ असंनिहितानि । पुनः । लेखसाधनानि ।

18. 3 ननु । अस्मिन् । शुकोदरस्निग्धे । नलिनीपत्रे । पत्रच्छेदभक्त्या । नखैः । आलिख्यताम् ।

---

[1] C. प्रयतेथाम्. — [2] C. प्रयतितव्यम्.

18. 5 शृणुतम् । तावत् । संगतार्थौ । न । वा । इति ।

18. 6 अवहिते । स्वः ।

19. a तव । न । जाने । हृदयम् । मम । पुनः । मदनः । दिवा । च । रात्रिम् । च ।

19. b निष्कृप । तापयति [1] । बलीयः । तव । अभिमुखमनोरथायाः [2] । अङ्गानि ।

20. 1 स्वागतम् । यथासमीहितफलस्य । अविलम्बिनः । मनोरथस्य ।

21. 1 हृदय ॥ तथा । उत्तम्य । इदानीम् । न । किम् । अपि । प्रतिपद्यसे ।

21. 3 इतः । शिलातलैकदेशम् । अनुगृह्णातु । महाराजः ।

21. 6 लब्धौषधः । सांप्रतम् । उपशमम् । गमिष्यति ॥ महाराज ॥ द्वयोः [3] । अपि । वाम् । अन्योन्यानुरागः । प्रत्यक्षः ॥ सखीस्नेहः । पुनः । पुनरुक्तवादिनीम् । करोति । माम् ।

21.10 तेन । हि । शृणोतु । आर्यः ।

21.12 आश्रमवासिनः । जनस्य । राज्ञा । आर्तिहरेण । भवितव्यम् । इति । ननु । एषः । धर्मः ।

21.15 तेन । हि । इयम् । नौ । प्रियसखी । त्वाम् । उद्दिश्य । भगवता । मदनेन । इदम् [4] । अवस्थान्तरम् । प्रापिता ॥ तत् । अर्हसि । अभ्युपपत्त्या । जीवितम् । अस्याः । अवलम्बितुम् ।

21.19 सखि ॥ अलम् । वाम् । अन्तःपुरविरहपर्युत्सुकेन । राजर्षिणा । उपरुद्धेन ।

22. 1 महाराज ॥ बहुवल्लभाः । खलु । राजानः । श्रूयन्ते ॥ तत् । यथा । इयम् । नौ । प्रियसखी । बन्धुजनशोचनीया । न । भवति । तथा । करिष्यसि ।

23. 1 निर्वृते । स्वः ।

23. 2 अनुसूये ॥ प्रेक्षस्व । प्रेक्षस्व । मेघवाताहताम् । इव । ग्रीष्मे । मयूरीम् । क्षणे । क्षणे । प्रत्यागतजीविताम् । प्रियसखीम् ।

23. 4 सख्यौ ॥ मर्षयतम् । लोकपालम् । यत् । अस्माभिः । विस्रब्धप्रलापिनीभिः । उपचारातिक्रमेण । भणितम् ।

---

[1] Gr. § 275. — [2] हुत्त = अभिमुख. C. — [3] Gr. § 437. — [4] Gr. § 429.

23. 6 येन । तत् । मन्त्रितम् । सः । एव । मर्षयतु ॥ अन्यस्य । कः । अत्ययः ।

23. 8 अर्हति । खलु । महाराजः । इदम् । प्रत्यक्षवचनम् । विषोढुम् ॥ परोक्षम् । वा । किम् । न । मन्त्र्यते ।

24. 1 न । एतावता । तुष्टिः । भविष्यति ।

24. 2 विरम । दुर्ललिते ॥ एतदवस्थाम् । गतया । अपि । मया । क्रीडसि ।

24. 4 प्रियंवदे ॥ एषः । तपस्विमृगपोतकः । इतः । ततः । दत्तदृष्टिः । नूनम् । मातरम् । प्रभ्रष्टाम् । अनुसरति ॥ तत् । संयोजयामि । तावत् । एनम् ।

24. 6 सखि ॥ चपलः । खलु । एषः ॥ एनम् । निवारयितुम् । एकाकिनी । न । पारयसि ॥ तत् । अहम् । अपि । सहायत्वम् । करिष्यामि ।

24. 8 इतः । अन्यतः । न । वाम् । गन्तुम् । अनुमन्ये । यतः । असहायिनी । असि ।

24. 9 त्वम् । तावत् । असहायिनी । यस्याः । पृथिवीनाथः । समीपे । वर्तते ।

24.11 कथम् । गते । प्रियसख्यौ ।

25. 1 न । माननीयेषु । आत्मानम् । अपराधयिष्यामि ।

26. 1 मुञ्च । मुञ्च ॥ न । खलु । आत्मनः । प्रभवामि ॥ अथ । वा । सखीमात्रशरणा । किम् । इदानीम् । अत्र । करिष्यामि ।

26. 4 न । खलु । अहम् । महाराजम् । भणामि ॥ दैवम् । उपालभे ।

26. 6 कथम् । इदानीम् । न । उपालप्स्ये । यत् । माम् । आत्मनः । अनीशाम् । परगुणैः । लोभयति ।

27. 3 पौरव ॥ रक्ष । विनयम् ॥ इतः । ततः । ऋषयः । संचरन्ति ।

28. 3 पौरव ॥ अनिच्छापूरकः । अपि । संभाषणमात्रकेण । परिचितः । अयम् । जनः । न । विस्मर्तव्यः ।

29. 1 हा-धिक् । हा-धिक् ॥ इदम् । श्रुत्वा । न । मे । चरणौ । पुरोमुखौ । प्रसरतः ॥ भवतु ॥ एभिः । पर्यन्तकुरुवकैः । अपवारितशरीरा । प्रेक्षिष्ये । तावत् । अस्य । भावानुबन्धम् ।

30. 1 एतत् । श्रुत्वा । नास्ति । मे । विभवः । गन्तुम् ।

31. 2 अम्मो ॥ दौर्बल्यशिथिलतया । परिभ्रष्टम् । अपि । मृणालवलयम् । मया । न । परिज्ञातम् ।

32. 1 अतः । परम् । असमर्था । अस्मि । विलम्बितुम् ॥ भवतु ॥ एतेन । एव । अपदेशेन । आत्मानम् । दर्शयिष्यामि ।

33. 1 आर्य ॥ अर्धपथे । स्मृत्वा । एतस्य । हस्तभ्रंशिनः । मृणालवलयस्य । कृते । प्रतिनिवृत्ता । अस्मि ॥ आख्यातम् । इव । मे । हृदयेन । त्वया । गृहीतम् । इति ॥ तत् । निक्षिप । एतत् । मा । माम् । आत्मानम् । च । मुनिजनेषु । प्रकाशयिष्यसि ।

33. 6 केन । पुनः ।

33. 8 का । गतिः ।

34. 1 त्वरताम् । त्वरताम् । आर्यपुत्रः ।

34. 5 यथा । ते । रोचते ।

35. 1 न । तावत् । एनम् । प्रेक्षे ॥ पवनोत्कम्पिना । कर्णोत्पलरेणुना । कलुषीकृता । मे । दृष्टिः ।

35. 4 ततः । अनुकम्पिता । भवेयम् ॥ किम् । पुनः । न । ते । विश्वसिमि ।

35. 6 अयम् । एव । अत्युपचारः । अविश्वासजनकः ।

36. 1 प्रतिज्ञामन्थरः । इव । आर्यपुत्रः ।

36. 4 भवतु ॥ प्रकृतिस्थदर्शना । अस्मि । संवृत्ता ॥ लज्जे । पुनः । अनुपकारिणी । प्रियकारिणः । आर्यपुत्रस्य ।

37. 1 असंतोषे । पुनः । किम् । करोति ।

37. 3 चक्रवाकवधु ॥ आमन्त्रय । सहचरम् ॥ उपस्थिता । रजनी ।

37. 4 आर्यपुत्र ॥ एषा । खलु । मम । वृत्तान्तोपलम्भननिमित्तम् । आर्या । गौतमी । आगता ॥ तत् । विटपान्तरितः । भव ।

37. 7 जात ॥ इदम् । शान्त्युदकम् ॥ अलस्था । इह । देवतासहायिनी । तिष्ठसि ।

37. 9 इदानीम् । एव । प्रियंवदानुसूये । मालिनीम् । अवतीर्णे ।

37.10 जात ॥ निराबाधा । मे । चिरम् । जीव ॥ अपि । लघुसंतापानि । ते । अङ्गानि ।

37.12 आर्ये ॥ अस्ति । विशेषः ।

37.13 परिणतः । दिवसः ॥ तत् । एहि ॥ उटजम् । एव । गच्छाव ।

37.14 हृदय ॥ प्रथमम् । एव । सुखोपनते । मनोरथे । कालहरणम् । करोषि ॥ सांप्रतम् । अनुभव । तावत् । ते । कृतम् ॥ लतागृहक[1] । संतापहरक ॥ आमन्त्रयामि । त्वाम् । पुनः । अपि । परिभोगार्थम् ।

ACT IV.

0. 2 प्रियंवदे ॥ यदि । अपि । गान्धर्वेण । विवाहेन । निर्वृत्तकल्याणा । प्रियसखी । शकुन्तला । अनुरूपभर्तृभागिनी । संवृत्ता । तथा । अपि । न । मे । निर्वृतम् । हृदयम् ।

0. 4 कथम् । इव ।

0. 5 अद्य । सः । राजर्षिः । इष्टिसमाप्तौ । ऋषिभिः । प्रेषितः । आत्मनः । नगरम् । प्रविश्य । अन्तःपुरिकाशतसमागतः । इमम् । जनम् । स्मरति । न । वा । इति ।

0. 7 अत्र । तावत् । विश्वस्ता । भव ॥ न । हि । तादृशाः । आकृतिविशेषाः । गुणविरोधिनः । भवन्ति ॥ एतावत् । पुनः । चिन्तनीयम् ॥ तातः । तीर्थयात्रातः । प्रतिनिवृत्तः । इमम् । वृत्तान्तम् । श्रुत्वा । न । जाने । किम् । प्रतिपत्स्यते । इति ।

0.10 यथा । माम् । पृच्छसि । तथा । अभिमतम् । तातस्य ।

0.11 कथम् । इव ।

0.12 किम् । अन्यत् ॥ वरस्य । अनुरूपस्य । कन्यका । प्रतिपादनीया । इति । अयम् । तावत् । प्रथमः । संकल्पः ॥ तम् । यदि । दैवम् । एव । संपादयति । ननु । कृतार्थः । गुरुजनः ।

0.15 एवम् । नु-एतत् ॥ सखि ॥ अवचितानि । बलिकर्मपर्याप्तानि । खलु । कुसुमानि ।

0.17 ननु । शकुन्तलया । अपि । सौभाग्यदेवताः । अर्चितव्याः ॥ तत् । अपराणि । अपि । अवचिनवाव ।

---

[1] For Pr. घर, °हर = गृह see H. II. 144.

0.19 युज्यते ।

0.21 सखि ॥ अतिथिना । इव । निवेदितम् ।

0.22 ननु । उटजे । संनिहिता । शकुन्तला ॥ आम् ॥ अद्य । पुनः । असंनिहिता । हृदयेन ॥ तेन । हि । भवतु । एतावद्भिः । कुसुमैः । प्रयोजनम् ।

1. 2 हा-धिक् । हा-धिक् ॥ तत् । एव । संवृत्तम् ॥ कस्मिन् । अपि । पूजार्हे । अपराद्धा । शून्यहृदया । प्रियसखी ।

1. 4 सखि ॥ न । खलु । यस्मिन् । कस्मिन् । वा ॥ एषः । दुर्वासाः । सुलभकोपः । महर्षिः ॥ तथा । अयम् । विरलपादोद्धारया । गत्या । प्रतिनिवृत्तः ।

1. 7 कः । अन्यः । हुतवहात् । दग्धुम् । प्रभवति ॥ तत् । गच्छ ॥ पादयोः । पतित्वा । निवर्तय । यावत् । अस्य । अहम् । अपि । अर्घोदकम् । उपकल्पयामि ।

1. 9 तथा ।

1.10 अम्मो ॥ आवेगस्खलितायाः । प्रभ्रष्टम् । मे । अग्रहस्तात् । पुष्पभाजनम् ।

1.12 शरीरी । इव । कोपः । कस्य । सः । अनुनयम् । गृह्णाति ॥ किम् । चित् । पुनः । सानुकम्पः । कृतः ।

1.14 एतत् । एव । तस्मिन् । बहुतरम् ॥ तत् । कथय ।

1.15 यतः । निवर्तितुम् । नेच्छति । ततः । पादयोः । प्रणम्य । विज्ञापितः । मया ॥ भगवन् ॥ प्रथमभक्तिम् । अवेक्ष्य । अद्य । तव । अविज्ञातप्रभावपरमार्थस्य । दुहितृजनस्य । भगवता । अयम् । अपराधः । मर्षितव्यः । इति ।

1.18 ततः । ततः ।

1.19 ततः । सः । न । मे । वचनम् । अन्यथा । भवितुम् । अर्हति ॥ किम् । तु । अभिज्ञानाभरणदर्शनात् । अस्याः । शापः । निवर्तिष्यते । इति । मन्त्रयन् । एव । अन्तरितः ।

1.22 शक्यम् । इदानीम् । आश्वसितुम् ॥ अस्ति । तेन । राजर्षिणा । संप्रस्थितेन । आत्मनः । नामाङ्कितम् । अङ्गुरीयकम् । स्मरणीयम् । इति । शकुन्तलाहस्ते । स्वयम् । एव । पिनद्धम् ॥ तत् । एषः । एव । तस्मिन् । स्वाधीनः । उपायः ।

भविष्यति ।

1.25 एहि ॥ देवकार्यम् । तावत् । अस्याः । निवर्तयाव ।

1.26 अनुसूये ॥ प्रेक्षस्व । तावत् । वामहस्तविनिहितवदना । आलिखिता । इव । प्रियसखी । तद्गतया । चिन्तया । आत्मानम् । अपि । न । विभावयति ॥ किम् । पुनः । अतिथिविशेषम् ।

1.29 प्रियंवदे ॥ द्वयोः । एव । नौ । हृदये । एषः । वृत्तान्तः । तिष्ठतु ॥ रक्षणीया । खलु । प्रकृतिपेलवा । प्रियसखी ।

1.31 कः । तावत् । उष्णोदकेन । नवमालिकाम् । सिञ्चति ।

5. 1 एवम् । अपि । नाम । विषयपराङ्मुखस्य । जनस्य । एतत् । निपतितम् । यथा । तेन । राज्ञा । शकुन्तलायाम् । अनार्यम् । आचरितम् । इति ।

5. 4 ननु । प्रभाता । रजनी ॥ तत् । लघु । प्रतिबुद्धा । अस्मि ॥ अथ । वा । प्रतिबुद्धा । अपि । किम् । करिष्यामि ॥ न । मे । उचितेषु । अपि । प्रभातकरणीयेषु । हस्तौ । प्रसरतः ॥ सकामः । इदानीम् । कामः । भवतु । येन । शुद्धहृदया । प्रियसखी । असत्यसंधे । जने । पदम् । कारिता ॥ अथ । वा । न । तस्य । राजर्षेः । अपराधः ॥ दुर्वासःशापः । खलु । एषः । प्रभवति ॥ अन्यथा । कथम् । इदानीम् । सः । राजर्षिः । तादृशानि । मन्त्रयित्वा । एतावतः । कालस्य । वाङ्मात्रकम् । अपि । न । विसर्जयति ॥ तत् । इतः । अभिज्ञानाङ्गुरीयकम् । अस्य । विसर्जयामः । इति ॥ अथ । वा । निर्दुःखशीतले । तपस्विजने । कः । नाम । अभ्यर्थ्यताम् ॥ न । च । सखीगामी । दोषः । इति । कृत्वा । व्यवसिताः । अपि । पारयामः । तातकण्वस्य । दुःषन्तपरिणीताम् । आपन्नसत्त्वाम् । शकुन्तलाम् । निवेदयितुम् ॥ तत् । अत्र । इदानीम् । किम् । नु । खलु । अस्माभिः । करणीयम् ।

5.14 अनुसूये ॥ त्वरस्व । त्वरस्व । शकुन्तलायाः । प्रस्थानकौतूहलानि । क्रियन्ते ।

5.16 सखि ॥ कथम् । इव ।

5.17 शृणु ॥ इदानीम् । एव । सुखसुप्तिकाप्रश्ननिमित्तम् । शकुन्तलायाः । समीपम् । गता । अस्मि ।

5.19 ततः । ततः ।

5.20 ततः । यावत् । एनाम् । लज्जावनतमुखीम् । परिष्वज्य । तातकण्वः । एवम् । अभिनन्दति ॥ वत्से ॥ दिष्ट्या । धूमोपरुद्धदृष्टेः । अपि । यजमानस्य । पावकस्य । मुखे । एव । निपतिता । आहुतिः ॥ सुशिष्यपरिगृहीता । इव । विद्या । अशोचनीया । असि । मे । संवृत्ता ॥ तत् । अद्य । एव । त्वाम् । ऋषिपरिगृहीताम् । कृत्वा । भर्तुः । सकाशम् । विसर्जयामि । इति ।

5.25 सखि ॥ केन । पुनः । आख्यातः[1] । तातकण्वस्य । अयम् । वृत्तान्तः ।

5.26 अग्निशरणम् । प्रविष्टस्य । किल । शरीरम् । विना । छन्दोवत्या । वाचा ।

5.27 कथम् । इव ।

5.28 शृणु ।

6. 1 सखि ॥ प्रियम् । मे । प्रियम् ॥ किम् । तु । अद्य । एव । शकुन्तला । नीयते । इति । उत्कण्ठासाधारणम् । इदानीम् । परितोषम् । अनुभवामि ।

6. 3 आवाम् । कथम् । अपि । उत्कण्ठाम् । विनोदयिष्यावः ॥ सा । इदानीम् । तपस्विनी । निर्वृता । भवतु ।

6. 5 तेन । हि । एतस्मिन् । चूतशाखावलम्बिते । नारिकेलसमुद्गके । एतन्निमित्तम् । एव । मया । कालहरणक्षमाः । केसरगुण्डाः । निक्षिप्ताः । तिष्ठन्ति ॥ तान् । त्वम् । नलिनीपत्रसंगतान् । कुरु । यावत् । अस्याः । अहम् । अपि । गोरोचनाम् । तीर्थमृत्तिकाम् । दूर्वाकिसलयानि । च । मङ्गलसमालभनार्थम् । विरचयामि ।

6.12 अनुसूये ॥ त्वरस्व । त्वरस्व ॥ एते । खलु । हस्तिनापुरगामिनः । ऋषयः । शब्दाप्यन्ते[2] ।

6.14 सखि ॥ एहि । गच्छाव ।

6.15 एषा । सूर्योदये । एव । कृतमज्जना । प्रतीष्टनीवारवाचनाभिः । तापसीभिः । अभिनन्द्यमाना । शकुन्तला । तिष्ठति ॥ तत् । उपसर्पाव ।

6.19 भगवतीः । वन्दे ।

6.20 जात ॥ भर्तुः । बहुमानसुखयितारम् । देवीशब्दम् । अधिगच्छ ।

---

1 Orig. आचक्षित:; cp. Gr. § 499. — 2 Orig. शब्दाप्यन्ते; cp. Gr. § 559.

6.21 वत्से ॥ वीरप्रसविनी । भव ।

6.22 सखि ॥ सुमज्जनम् । ते । भूतम् ।

6.23 स्वागतम् । प्रियसखीभ्याम् ॥ इतः । निषीदतम् ।

6.24 सखि ॥ ऋज्वी । तावत् । भव । यावत् । ते । मङ्गलसमालभनम् । कुर्वः ।

6.26 उचितम् । *अपि । एतत् । अद्य । बहुमन्तव्यम् । यतः ।* दुर्लभम् । तावत् । पुनः । मे । प्रियसखीमण्डनम् । भविष्यति ।

6.28 सखि ॥ न । युक्तम् । मङ्गलकाले । रोदितुम् ।

6.30 अहो ॥ आभरणार्हम् । ते । रूपम् । आश्रमसुलभैः । प्रसाधनैः । विप्रकार्यते ।

6.34 वत्स । हारीत ॥ कुतः । एतत् ।

6.36 किम् । मानसी । सिद्धिः ।

7. 1 कोटरसंभवा । अपि । मधुकरी । पुष्करमधु । एव । अभिलषति ।

7. 3 अनया । अभ्युपपत्त्या । सूचिता । भर्तुः । गेहे । अनुभवितव्या । राजलक्ष्मीः ।

7. 7 सखि ॥ अननुभूतभूषणः । अयम् । जनः । कथम् । त्वाम् । अलंकरोतु ॥ चित्रपरिचयेन । इदानीम् । ते । अङ्गेषु । आभरणविनियोगम् । करवाव ।

7.10 जानामि । वाम् । निपुणत्वम् ।

8. 2 सखि । शकुन्तले ॥ अवसितमण्डना । इदानीम् । असि । त्वम् ॥ सांप्रतम् । परिधेहि । एतत् । विचित्रम् । क्षौमयुगलम् ।

8. 4 जात ॥ एषः । ते । आनन्दबाष्पपरिवाहिणा । लोचनेन । परिष्वजमानः । इव । गुरुः । उपस्थितः ॥ तत् । समुदाचारम् । प्रतिपद्यस्व ।

9. 1 जात ॥ वरः । खलु । एषः । न । पुनः । आशीः ।

13. 2 जात ॥ ज्ञातिकुलस्निग्धम् । अभ्यनुज्ञाता । असि । तपोवनदेवताभिः ॥ तत् । प्रणम । भगवतीभ्यः ।

13. 4 प्रियंवदे ॥ आर्यपुत्रदर्शनोत्सुकायाः । अपि । आश्रमपदम् । परित्यजन्त्याः । दुःखदुःखेन । चरणौ । मे । पुरोमुखौ । निपततः ।

13. 6 न । केवलम् । त्वम् । एव । तपोवनविरहकातरा ॥ त्वया । उपस्थितवियोगस्य ।

तपोवनस्य । अपि । अवस्थाम् । प्रेक्षस्व । तावत् ।

14. a उल्ललति[1] दर्भकवलम् । मृगी । परित्यक्तनर्तना । मयूरी ।

14. b अपसृतपाण्डुपत्राः । मुञ्चन्ति । अश्रूणि । इव । लताः ।

14. 1 तात ॥ लताभगिनीम् । तावत् । माधवीम् । आमन्त्रयिष्यामि[2] ।

14. 3 लताभगिनि ॥ प्रत्यालिङ्ग । माम् । शाखामयैः । बाहुभिः[3] ॥ अद्य । प्रभृति । दूरवर्तिनी । खलु । ते । भविष्यामि ॥ तात ॥ अहम् । इव । इयम् । त्वया । चिन्तनीया ।

15. 2 सखि ॥ एषा । द्वयोः । अपि । वाम् । हस्ते । निक्षेपः ।

15. 3 अयम् । जनः । कस्मिन् । इदानीम् । समर्पितः ।

15. 6 तात ॥ एषा । उटजपर्यन्तचारिणी । गर्भभारमन्थरा । मृगवधूः । यदा । सुखप्रसवा । भवेत् । तदा । मे । कम् । अपि । प्रियनिवेदयितारम् । विसर्जयिष्यथ ॥ मा । एतत् । विस्मरिष्यथ ।

15.10 अम्मो ॥ कः । नु । खलु । एषः । पदाक्रान्तः । इव । मे । पुनः । पुनः । वसनान्ते । सज्जति ।

16. 1 वत्स ॥ किम् । माम् । सहवासपरित्यागिनीम् । अनुबध्नासि ॥ ननु । अचिरप्रसूतोपरतया । जनन्या । विना । यथा । मया । वर्धितः । असि । तथा । इदानीम् । अपि । मया । विरहितम् । तातः । त्वाम् । चिन्तयिष्यति ॥ तत् । निवर्तस्व । वत्स । निवर्तस्व ।

17. 5 सखि ॥ न । नः । आश्रमपदे । अस्ति । कः । अपि । चित्तवान् । यः । त्वया । विरह्यमाणः । अद्य । न । उत्सुकः । कृतः ॥ प्रेक्षस्व ।

18. a पुटकिनीपत्रान्तरिताम्[4] । व्याहृतः । नानुव्याहरति । प्रियाम् ।

18. b मुखोद्व्यूढमृणालः[5] । त्वयि । दृष्टिम् । ददाति । चक्रवाकः ।

---

[1] उल्ललइ is a deśī-word, of which उग्गिलइ and उग्गिण्ण are explanatory glosses (I. ed. p. 191, note 2). — [2] C. आमन्त्रयिष्ये. — [3] H. I. 36. — [4] पुटकिणी = पद्मिनी. C. — [5] For उव्वूढ cp. H. I. 120.

20. 2 एतावत्[1] । खलु । वधूनाम् । उपदेशः ॥ जात ॥ मा । विस्मरिष्यसि ।

20. 5 तात ॥ इतः । एव । प्रियसख्यौ । विनिवर्तिष्येते ।

20. 8 कथम् । इदानीम् । तातस्य । अङ्कात् । परिभ्रष्टा । मलयपर्वतोन्मूलिता । इव । चन्दनलता । देशान्तरे । जीवितं । धारयिष्यामि ।

21. 1 तात ॥ वन्दे ।

21. 3 सख्यौ ॥ एतम् ॥ द्वे । अपि । माम् । समम् । एव । परिष्वजेथाम् ।

21. 4 सखि ॥ यदि । कदा । अपि । सः । राजर्षिः । प्रत्यभिज्ञानमन्थरः । भवेत् । ततः । अस्मै । आत्मनः । नामधेयाङ्कितम् । अङ्गुरीयकम् । दर्शयिष्यसि ।

21. 6 अनेन । संदेहेन । वाम् । कम्पितम् । मे । हृदयम् ।

21. 7 सखि ॥ मा । बिभीहि[2] ॥ स्नेहः । पापम् । आशङ्कते ।

21.10 तात ॥ कदा । नु । खलु । भूयः । तपोवनम् । प्रेक्षिष्ये ।

22. 1 जात ॥ परिहीयते । ते । गमनवेला ॥ तत् । निवर्तय । पितरम् ॥ अथ । वा । चिरेण । अपि । एषा । न । निवर्तयिष्यति ॥ तत् । निवर्तताम् । भवान् ।

22. 4 तपोवनव्यापारेण । निरुत्कण्ठः । तातः ॥ अहम् । पुनः । उत्कण्ठाभागिनी । संवृत्ता ।

23. 3 हा-धिक् । हा-धिक् ॥ अन्तरिता । शकुन्तला । वनराजिभिः ।

23. 7 तात ॥ शकुन्तलाविरहितम् । शून्यम् । इव । तपोवनम् । प्रविशावः ।

ACT V.

7. 3 भोः ॥ गोवृन्दारकः । इति । भणितस्य । ऋषभस्य । परिश्रमः । नश्यति ।

7. 7 भोः । वयस्य ॥ संगीतशालान्तरे । कर्णम् । देहि ॥ लयशुद्धायाः । वीणायाः । स्वरसंयोगः । श्रूयते ॥ जाने । तत्रभवती । हंसवती । वर्णपरिचयम् । करोति । इति ।

8. a अभिनवमधुलोभभावितः । तथा । परिचुम्ब्य । चूतमञ्जरीम् ।

8. b कमलवसतिमात्रनिर्वृतः । मधुकर । विस्मृतः । असि । एनाम् । कथम् ।

---

[1] C. एतावान्. — [2] See Gr. § 501.

8. 2 भोः । वयस्य ॥ किम् । तावत् । अस्याः । गीतिकायाः । गृहीतः । भवता । अक्षरार्थः ।

8. 6 यत् । भवान् । आज्ञापयति ॥ भोः । वयस्य ॥ गृहीतः । त्वया । परकीयैः[1] । हस्तैः । शिखण्डके । अच्छभल्लः ॥ तत् । अवीतरागस्य । इव । श्रमणस्य । नास्ति । इदानीम् । मे । मोक्षः ।

8.10 का । गतिः ।

9.12 इतः । इतः । एतु । देवः ॥ भर्तः ॥ एषः । अभिनवसंमार्जनरमणीयः । संनिहितहोमधेनुः । अग्निशरणालिन्दकः ॥ तत् । आरोहतु । देवः ।

10. 1 देवस्य । भुजशब्दनिर्वृते । आश्रमे । कुतः । एतत् ॥ किम् । तु । सुचरिताभिनन्दिनः । ऋषयः । देवम् । सभाजयितुम् । आगताः । इति । तर्कयामि ।

10. 4 इतः । इतः । भवन्तः ।

12. 2 अम्मो ॥ किम् । इति । वामेतरम् । नयनम् । मे । विस्फुरति ।

12. 4 जात ॥ प्रतिहतम् । अमङ्गलम् ॥ शुभानि[2] । ते । भवन्तु ।

13. 1 देव ॥ प्रसन्नमुखाः । स्वस्थकल्पाः । इव । ऋषयः । दृश्यन्ते ।

14. 1 भर्तः ॥ दर्शनीयाकृतिः । खलु । लक्ष्यते ।

14. 3 हृदय ॥ किम् । एवम् । वेपसे ॥ आर्यपुत्रस्य । भावानुबन्धम् । स्मृत्वा । धीरत्वम् । तावत् । अवलम्बस्व ।

16. 2 भद्रमुख ॥ वक्तुकामा । असि ॥ न । मे । वचनावकाशः । अस्ति । कथयितुम् । इति ।

17. a नापेक्षितः । गुरुजनः । अनया । न । त्वया । अपि । पृष्टाः । बन्धवः ।

17. b एकक्रमेण[3] । वृते । किम् । भण्यताम् । एकम्-एकस्य ।

17. 1 किम् । नु । खलु । आर्यपुत्रः । भणिष्यति ।

17. 3 हुं ॥ सावलेपः । अस्य । वचनावक्षेपः ।

18. 2 हृदय ॥ संवृत्ता । ते । आशङ्का ।

---

[1] **केरक = आत्मीय**, 'belonging to'. C.; cp. H. II. 147; Gr. § 176. – [2] Or सुखानि. – [3] **एक्कक्रमेण = अन्योन्यम्**. C.

18. 7 जात ॥ मा । लज्जस्व ॥ अपनेष्यामि । तावत् । ते । अवगुण्ठनम् ॥ ततः । भर्ता । त्वाम् । अभिज्ञास्यति ।

19. 1 अहो । धर्मापेक्षिता । भर्तुः ॥ ईदृशम् । नाम । सुखोपनतम् । स्त्रीरत्नम् । प्रेक्ष्य । कः । अन्यः । विचारयति ।

19. 6 हा-धिक् । हा-धिक् ॥ कथम् । परिणये । एव । संदेहः ॥ भग्ना । इदानीम् । मे । दूरारोहिणी । आशालता ।

20. 3 इदम् । अवस्थान्तरम् । गते । तादृशे । अनुरागे । किम् । वा । स्मारितेन[1] ॥ अथ । वा । आत्मा । इदानीम् । मे । शोधनीयः ॥ भवतु ॥ व्यवसिष्यामि ॥ आर्यपुत्र ॥ अथ । वा । संशयितः । इदानीम् । एषः । समुदाचारः ॥ पौरव ॥ युक्तम् । नाम । तव । पुरा । आश्रमपदे । सद्भावोत्तानहृदयम् । इमम् । जनम् । तथा । समयपूर्वम् । संभाव्य । सांप्रतम् । ईदृशैः । अक्षरैः । प्रत्याख्यातुम्[2] ।

21. 1 भवतु ॥ परमार्थतः । यदि । परपरिग्रहशङ्किना । त्वया । इदम् । प्रयुक्तम् । तत् । अभिज्ञानेन । केनापि । तव । संदेहम् । अपनेष्यामि ।

21. 4 हा-धिक् । हा-धिक् ॥ अङ्गुरीयकशून्या । मे । अङ्गुली ।

21. 6 जात ॥ ननु । ते । शक्रावतारे । शचीतीर्थे । उदकम् । वन्दमानायाः । प्रभ्रष्टम् । अङ्गुरीयकम् ।

21. 9 अत्र । तावत् । विधिना । दर्शितम् । प्रभुत्वम् ॥ अपरम् । ते । कथयिष्यामि ।

21.11 ननु । एकदिवसम् । वेतसलतामण्डपे । नलिनीपत्त्रभाजनगतम् । उदकम् । तव । हस्ते । संनिहितम् । आसीत् ।

21.14 तत्क्षणम् । सः । मम । पुत्रकृतकः । मृगशावकः । उपस्थितः ॥ ततः । त्वया । अयम् । तावत् । प्रथमम् । पिबतु । इति । अनुकम्पिना । उपच्छन्दितः ॥ न । पुनः । ते । अपरिचितस्य । हस्तात् । उदकम् । उपगतः । पातुम् ॥ पश्चात् । तस्मिन् । एव । उदके । मया । गृहीते । कृतः । तेन । प्रणयः ॥ अत्रान्तरे । विहस्य । भणितम् । त्वया ॥ सत्यम् । सर्वः । सगन्धे । विश्वसिति । यतः । द्वौ । अपि ।

---

[1] Orig. स्मरापितेन. — [2] For °चक्खिदुं = °ख्यातुम् see Gr. § 499.

युवाम् । आरण्यकौ । इति ।

21.21 महाराज ॥ नार्हसि । एवम् । मन्त्रयितुम् ॥ तपोवनसंवर्धितः । खलु । अयम् । जनः । अनभिज्ञः । कैतवस्य ।

22. 1 अनार्य ॥ आत्मनः । हृदयानुमानेन । किल । सर्वम् । एतत् । प्रेक्षसे ॥ कः । नाम । अन्यः । धर्मकञ्चुकव्यपदेशिनः । तृणच्छन्नकूपोपमस्य । तव । अनुकारी । भविष्यति ।

24. 2 सुष्ठु ॥ इदानीम् । आत्मच्छन्दानुकारिणी । संवृत्ता । असि । या । अस्य । पुरुवंशस्य । प्रत्ययेन । मुखमधोः । हृदयप्रस्तरस्य । हस्ताभ्याशम् । उपगता ।

27. 2 अहम् । अनेन । तावत् । कितवेन । विप्रलब्धा ॥ यूयम् । अपि । माम् । परित्यजथ ।

27. 4 वत्स । शार्ङ्गरव ॥ अनुगच्छति । नः । करुणपरिदेविनी । शकुन्तला ॥ प्रत्यादेशपिशुने । भर्तरि । किम् । करोतु । तपस्विनी ।

30.10 भगवति । वसुंधरे ॥ देहि । मे । अन्तरम् ।

31. 6 इतः । इतः । एतु । देवः ।

ACT VI.

0. 2 हण्डे[1] । कुम्भीलक ॥ कथय । कुत्र । त्वया । एतत् । महारत्नभासुरम् । उत्कीर्णनामाक्षरम् । राजकीयम् । अङ्गुरीयकम् । समासादितम् ।

0. 4 प्रसीदन्तु । भावमिश्राः ॥ न । अहम् । ईदृशस्य । अकार्यस्य । कारकः ।

0. 6 किम् । नु । खलु । शोभनः । ब्राह्मणः । असि । इति । कृत्वा । राज्ञा ते । परिग्रहः । दत्तः ।

0. 8 शृणुत । तावत् ॥ अहम् । खलु । शक्रावतारवासी । धीवरः ।

0. 9 हण्डे । पाटच्चर ॥ किम् । त्वम् । अस्माभिः । जातिम् । वसतिम् । च । पृष्टः ।

0.10 सूचक ॥ कथयतु । सर्वम् । क्रमेण ॥ मा । एनम् । प्रतिबध्नीतम् ।

0.11 यत् । ईश्वरः[2] । आज्ञापयति ॥ लप । रे । लप ।

---

[1] Used in addressing a mean person (नीचसंबोधने. C.). – [2] Orig. लाउत्त = राजपुत्र, Gr. § 168.

0.12 सः । अहम् । जालबडिशप्रभृतिभिः । मत्स्यबन्धनोपायैः । कुटुम्बभरणम् । करोमि ।
0.14 विशुद्धः । इदानीम् । ते । आजीवः ।
0.15 भर्तः ॥ मा । एवम् । भण ।
1. a सहजम् । किल । यत् । अपि । निन्दितम् । न । खलु । तत् । कर्म । विवर्जनीयम् ।
1. b पशुमारणम् । करोति । दारुणम् । अनुकम्पामृदुलः । अपि । सौनिकः ।
1. 1 ततः । ततः ।
1. 2 अथ । एकदिवसम्[1] । मया । रोहितमत्स्यः । खण्डशः । कल्पितः ॥ यावत् । तस्य । उदराभ्यन्तरे । एतत् । महारत्नभासुरम् । अङ्गुरीयकम् । प्रेक्षे ॥ पश्चात् । इह । विक्रयार्थम् । एतत् । दर्शयन् । एव । गृहीतः । भावमिश्रैः ॥ एषः । तावत् । एतस्य । आगमः ॥ अधुना । मारयत । वा । कुट्टयत । वा ।
1. 6 जानुक ॥ मत्स्योदरसंस्थितम् । इति । नास्ति । संदेहः ॥ तथा । अयम् । अस्य । विस्रगन्धः ॥ आगमः । इदानीम् । एतस्य । विमर्ष्टव्यः ॥ तत् । एत ॥ राजकुलम् । एव । गच्छाम ।
1. 9 गच्छ । रे । ग्रन्थिच्छेदक । गच्छ ।
1.10 सूचक ॥ इह । गोपुरद्वारे । अप्रमत्तौ । प्रतिपालयतम् । माम् । यावत् । राजकुलम् । प्रविश्य । निष्क्रामामि ।
1.12 प्रविशतु । ईश्वरः । स्वामिप्रसादार्थम् ।
1.13 तथा ।
1.14 जानुक ॥ चिरायति । ईश्वरः ।
1.15 ननु । अवसरोपसर्पणीयाः । खलु । राजानः । भवन्ति ।
1.16 जानुक ॥ स्फुरन्ति । मे । अग्रहस्ताः । इमम् । ग्रन्थिच्छेदकम् । व्यापादयितुम् ।
1.18 नार्हति । भावः । अकारणमारकः । भवितुम् ।
1.19 एषः । अस्माकम् । ईश्वरः । प्राप्तः । गृहीत्वा । राजशासनम् ॥ तत् । स्वकुलानाम् । मुखम् । प्रेक्षसे । अथ । वा । गृध्रसृगालानाम् । बलिः । भविष्यसि ।

---

[1] C. °दिवसे.

1.22 शीघ्रम् । शीघ्रम् । एतम् ।

1.23 हा । हतः । अस्मि ।

1.24 मुञ्चतम् । रे । मुञ्चतम् । जालोपजीविनम् ॥ उपपन्नः । अस्य । किल । अङ्गुरीयकस्य । आगमः ॥ असत्स्वामिना । एव । मे । कथितम् ।

1.26 *यथा । आज्ञापयति । ईश्वरः ॥ यमवसतिम् ।* गत्वा । प्रतिनिवृत्तः । खलु । एषः ।

1.28 भर्तः ॥ त्वदीयम्[1] । मम । जीवितम् ।

1.30 उत्तिष्ठ । उत्तिष्ठ ॥ एतत् । भर्त्रा । अङ्गुरीयकमूल्यसंमितम् । पारितोषिकम् । ते । प्रसादीकृतम् ॥ तत् । गृहाण । एतत् ।

1.32 अनुगृहीतः । अस्मि ।

1.33 एषः । खलु । राज्ञा । तथा । नाम । अनुगृहीतः । यत् । शूलात् । अवतार्य । हस्तिस्कन्धम् । समारोपितः ।

1.35 ईश्वर ॥ पारितोषिकम्[2] । कथयति । महार्हरत्नेन । तेन । अङ्गुरीयकेन । स्वामिनः । बहुमतेन । भवितव्यम् । इति ।

1.37 ननु । तस्मिन् । भर्तुः । महार्हरत्नम् । इति । न । परितोषः ॥ एतावत् । पुनः ।

1.39 किम् । नाम ।

1.40 तर्कयामि । तस्य । दर्शनेन । कः । अपि । हृदयस्थितः । जनः । भर्त्रा । स्मृतः । इति । यतः । तत् । प्रेक्ष्य । मुहूर्तकम् । प्रकृतिगम्भीरः । अपि । पर्युत्सुकमनाः । आसीत् ।

1.43 तोषितः । इदानीम् । भर्ता । ईश्वरेण ।

1.44 ननु । भणामि । अस्य । मत्स्यशत्रोः[3] । कृते । इति ।

1.46 भर्तारौ ॥ इतः । अर्धम् । युष्माकम् । अपि । सुरामूल्यम् । भवतु ।

1.47 धीवर ॥ महत्तरः । सांप्रतम् । मे । प्रियवयस्यः । संवृत्तः । असि ॥ कादम्बरीसग्धिके[4] । खलु । प्रथमम् । अस्माकम् । सौहित्यम् । इष्यते ॥ तत् । शौण्डिकागारम् । एव । गच्छाम ।

---

1 Cf. note on V. 8. 6. – 2 C. पारितोषिकः. – 3 मश्चली is a deśi word for मत्स्य 'fish' (I. ed. p. 199, n. 1). – 4 C. सग्धिकायाम्.

1.53 निर्वर्तितम् । मया । पर्यायनिर्वर्तनीयम् । अप्सरस्तीर्थसांनिध्यम् ॥ तत् । यावत् । अस्य । राजर्षेः । वृत्तान्तम् । प्रत्यक्षीकरिष्यामि ॥ मेनकासंबन्धेन । शरीरभूता । मे । शकुन्तला ॥ तया । अपि । संदिष्टा । अस्मि ॥ किम् । नु । खलु । उपस्थितक्षणे । अपि । दिवसे । निरुत्सवारम्भम् । इव । राजकुलम् । दृश्यते ॥ अस्ति । मे । विभवः । प्रणिधानेन । सर्वम् । ज्ञातुम् ॥ किम् । तु । सख्याः । आदरः । मया । मानयितव्यः ॥ भवतु ॥ आसाम् । एव । उद्यानपालिकानाम् । पार्श्वपरिवर्तिनी । भूत्वा । तिरस्करिण्या । प्रच्छन्ना । उपलप्स्ये ।

2. a आताम्रहरितवृन्तम् [1] । उच्छ्वसितम् । इव । वसन्तमासस्य ।

2. b दृष्टम् । चूताङ्कुरम् । क्षणमङ्गलम् । पश्यामि [2] ।

2. 1 परभृतिके ॥ किम् । एतत् । एकाकिनी । मन्त्रयसे ।

2. 2 सखि । मधुरिके ॥ चूतलतिकाम् । प्रेक्ष्य । उन्मत्ता । खलु । परभृतिका । भवति ।

2. 4 कथम् । उपस्थितः । मधुमासः ।

2. 5 मधुरिके ॥ तवापि । इदानीम् । एषः । कालः । मदविभ्रमोद्गीतानाम् ।

2. 6 सखि ॥ अवलम्बस्व । माम् । यावत् । अग्रपदे । परिस्थिता । भूत्वा । अनेन । प्रसवेन । संपादयामि । कामदेवस्य । वाचनम् ।

2. 8 यदि । एवम् । तत् । ममापि । अर्धम् । वाचनफलस्य ।

2. 9 सखि ॥ अभणिते । अपि । एवम् । संपद्यते । एव । यत । एकम् । एव । नौ । एतत् । शरीरम् ॥ अम्महे [3] ॥ अप्रबुद्धः । अपि । चूतप्रसवः । बन्धनभङ्गसुरभिः । एषः । वाति ॥ नमः । भगवते । मकरध्वजाय ।

3. a अर्हसि । मे । चूताङ्कुर । दत्तः । कामस्य । गृहीतचापस्य ।

3. b सत्याकृतयुवतिलक्षः [4] । पञ्चाभ्यधिकः । शरः । भवितुम् ।

3. 4 प्रसीदतु । प्रसीदतु । आर्यः ॥ अगृहीतार्थे । आवाम् ।

4. 1 नास्ति । अत्र । संदेहः ॥ महाप्रभावः । खलु । एषः । राजर्षिः ।

---

[1] Gr. § 295. — [2] H. IV. 181. — [3] A particle expressing joy or surprise. H. IV. 284. — [4] Orig. सत्यापित° (Gr. § 559) = निश्चित°. C.

4. 2 आर्य ॥ कति । चित् । दिवसाः । मित्रावसुना । राष्ट्रियेण । भर्तुः । पादमूलम् । प्रेषितयोः । आवयोः । इह । प्रमदवने । चित्रकर्म । अर्पयितुम् ॥ अतः । न । श्रुतपूर्वः । आवाभ्याम् । एषः । वृत्तान्तः ।

4. 6 कौतूहलम् । नौ ॥ यदि । अनेन । जनेन । श्रोतव्यम् । तत् । कथयतु । आर्यः । किम् । निमित्तम् । भर्त्रा । वसन्तोत्सवः । निषिद्धः ।

4. 8 उत्सवप्रियाः । राजानः । भवन्ति ॥ तत् । गुरुणा । कारणेन । अत्र । भवितव्यम् ।

4.12 आर्य ॥ श्रुतम् । राष्ट्रियमुखात् । अङ्गुरीयकदर्शनम् । यावत् ।

5. 1 प्रियम् । मे । प्रियम् ।

5. 3 युज्यते ।

5. 4 एतु । एतु । भवान् ।

6. 1 स्थाने । खलु । प्रत्यादेशविमानिता । अपि । अस्य । कारणात् । शकुन्तला । क्लाम्यति ।

7. 1 ईदृशानि । अस्याः । तपस्विन्याः । भागधेयानि ।

7. 2 भूयः । अपि । लङ्घितः । एषः । शकुन्तलावातेन ॥ न । जाने । कथम् । चिकित्सितव्यः । भविष्यति । इति ।

7. 9 यत् । देवः । आज्ञापयति ।

7.12 कृतम् । भवता । निर्मक्षिकम् ॥ सांप्रतम् । शिशिरविच्छेदरमणीये । अस्मिन् । उद्याने । आत्मानम् । विनोदय ।

9. 1 भोः । वयस्य ॥ तिष्ठ । तावत् । यावत् । अनेन । दण्डकाष्ठेन । कन्दर्पबानम् । नाशयामि ।

9. 5 ननु । भवता । आसन्नपरिचारिका । लिपिकरी । मेधाविनी । आदिष्टा ॥ माधवीलतागृहके । इमाम् । वेलाम् । अतिवाहयिष्यामि । तत्र । च । मे । चित्रफलके । स्वहस्तालिखिताम् । तत्रभवत्याः । शकुन्तलायाः । प्रतिकृतिम् । आनय । इति ।

9. 9 इतः । इतः । एतु । भवान् ।

9.10 एषः । मणिशिलापट्टसनाथः । माधवीलतामण्डपः । विविक्ततया । निःशब्दरमा-

गतेन । इव । प्रतीच्छति । त्वाम् ॥ तत् । प्रविश्य । उपविशाव ।

9.13 लतया । अन्तरिता । प्रेक्षिष्ये । तावत् । प्रियसखीप्रतिकृतिम् ॥ ततः । अस्याः । भर्तुः । अनुरागम् । बहुमतम् । निवेदयिष्यामि ।

9.19 अतः । एव । महीपतिभिः । क्षणम् । अपि । सहृदयाः । सहायाः । न । विरहितव्याः ।

9.21 भोः ॥ न । विस्मरामि ॥ किम् । तु । सर्वम् । कथयित्वा । त्वया । एव । अवसाने । कथितम् ॥ परिहासविकल्पः । एषः । न । भूतार्थः । इति ॥ मया । मन्दबुद्धिना । तथा । एव । गृहीतम् ॥ अथ । वा । भवितव्यता । अत्र । बलवती ।

9.24 एवम् । नु-एतत् ।

9.26 भोः । वयस्य ॥ एतत् । किम् । उपपन्नम् । तव ॥ न । कदा । अपि । सत्पुरुषाः । शोकवर्तव्याः । भवन्ति ॥ ननु । प्रवाते । अपि । निष्कम्पाः । एव । गिरयः ।

10. 1 अम्महे ॥ अस्य । ईदृशी । अकार्यपरता । संतापयति ।

10. 2 भोः ॥ अस्ति । मे । तर्कः ॥ केन । अपि । तत्रभवती । आकाशसंचारिणा । नीता । इति ।

10. 7 संमोहः । खलु । विस्मयनीयः । न । पुनः । प्रतिबोधः ।

10. 8 भोः ॥ यदि । एवम् । तत् । समाश्वसितु । भवान् ॥ अस्ति । खलु । समागमः । तत्रभवत्याः ।

10.11 भोः ॥ न । हि । माता । पिता । वा । भर्तृविरहिताम् । चिरम् । दुहितरम् । प्रेक्षितुम् । पारयति ।

11. 1 भोः ॥ मा । एवम् । भण ॥ ननु । अङ्गुरीयकम् । एव । अत्र । निदर्शनम् । अवश्यंभाविनः । अचिन्तनीयाः । समागमाः । भवन्ति । इति ।

12. 1 यदि । अन्यहस्तगतम् । भवेत् । तदा । सत्यम् । शोचनीयम् । भवेत् ॥ सखि । दूरे । वर्तसे ॥ एकाकिनी । एव । कर्णसुखानि । अनुभवामि ।

12. 3 भोः ॥ इयम् । नाममुद्रा । केन । पुनः । उपोद्घातेन । भवता । तत्रभवत्याः । हस्तसंसर्गम् । प्रापिता ।

12. 5 मम । इव । कौतूहलेन । आलापितः । एषः ।

12. 8 ततः । ततः ।

12.10 किम् । इति ।

13. 2 रमणीयः । खलु । अवधिः । विधिना । विसंवादितः ।

13. 3 अथ । कथम् । रोहितमत्स्यस्य । मुखम् । बडिशम् । इव । एतत् । प्रविष्टम् । आसीत् ।

13. 5 युज्यते ।

13. 6 अतः । खलु । तपस्विन्याः । शकुन्तलायाः । अधर्मभीरोः । राजर्षेः । परिणये । संदेहः ॥ अथ । वा । न । ईदृशः । अनुरागः । अभिज्ञानम् । अपेक्षते ॥ तत् । कथम् । इव । एतत् ।

13.10 अहम् । अपि । एतत् । दण्डकाष्ठम् । उपालप्स्ये ॥ कथम् । ऋजोः । मे । कुटिलम् । त्वम् । असि । इति ।

14. 1 स्वयम् । एव । प्रतिपन्नः । यत् । अस्मि । वक्तुकामा ।

14. 2 भोः ॥ सर्वथा । अहम् । खलु । बुभुक्षया । मारयितव्यः ।

14. 5 भर्तः ॥ इयम् । चित्रगता । भर्त्री ।

15. 1 भोः ॥ भावमधुरा । रेखा ॥ स्खलति । इव । मे । दृष्टिः । निम्नोन्नतप्रदेशेषु ॥ किम् । बहुना ॥ सत्त्वानुप्रवेशशङ्कया । आलपनकौतूहलम् । मे । जनयति ।

15. 4 अहो । राजर्षेः । वर्तिकारेखानिपुणता ॥ जाने । प्रियसखी । मे । अग्रतः । वर्तते । इति ।

16. 1 सदृशम् । पश्चात्तापगुरोः । स्नेहस्य ।

17. 1 तिस्रः[1] । आकृतयः । दृश्यन्ते ॥ सर्वाः । एव । दर्शनीयाः ॥ तत् । कतमा । तत्रभवती । शकुन्तला ।

17. 3 अनभिज्ञः । एषः । तपस्वी । सख्याः । रूपस्य ॥ मोहचक्षुषः । इयम् । न गता । अस्य । प्रत्यक्षताम् ।

---

[1] For तिण्णि = तिस्रः see Gr. § 438.

17. 6 तर्कयामि । या । एषा । अवसेकस्निग्धपल्लवाम् । अशोकलतिकाम् । संश्रिता । शिथिलकेशबन्धोद्वमत्कुसुमेन । बद्धस्वेदबिन्दुना । वदनेन । विशेषनमितशाखाभ्याम् । बाहुलतिकाभ्याम् । उच्छ्वसितनीविना । वसनेन । ईषत्परिश्रान्ता । इव । आलिखिता । सा । तत्रभवती । शकुन्तला । शेषाः । सख्यः । इति ।

18. 2 आर्य । माधव्य ॥ अवलम्बस्व । चित्रफलकम् । यावत् । गच्छामि ।

18. 4 भोः ॥ किम् । अत्र । अपरम् । आलिखितव्यम् ।

18. 5 यः । यः । प्रियसख्याः । अभिमतः । प्रदेशः । तम् । तम् । आलिखितुकामः । इति । तर्कयामि ।

19. 1 यथा । मन्त्रयते । तथा । तर्कयामि । पूरितः । अनेन । चित्रफलकः । आकृतिभिः । कूर्चानतानाम् । तापसानाम् । इति ।

19. 4 किम् । इव ।

19. 5 वनवासस्य । कन्यकाभावस्य । च । सदृशम् । भविष्यति ।

20. 1 किम् । नु । खलु । तत्रभवती । रक्तकुवलयशोभिना । अग्रहस्तेन । मुखम् । अपवार्य । चकितचकिता । इव । स्थिता ॥ आम् ॥ एषः । दास्याः-पुत्रः । कुसुमरसपाटच्चरः । धृष्टमधुकरः । तत्रभवत्याः । वदनकमलम् । अभिलषति ।

20. 5 त्वम् । एव । अविनीतशासने । प्रभवसि ।

21. 1 अभिजातम् । खलु । वारितः ।

21. 2 प्रतिषिद्धवामा । खलु । एषा । जातिः ।

22. 1 भोः ॥ एवम् । तीक्ष्णदण्डस्य । ते । कथम् । न । भेष्यति ॥ एषः । तावत् । उन्मत्तः । अहम् । अपि । एतस्य । सङ्गेन । ईदृशः । एव । संवृत्तः ।

22. 4 धीरम् । अपि । जनम् । रसः । विकारयति ।

22. 5 भोः ॥ चित्रम् । खलु । एतत् ।

22. 7 अहम् । अपि । इदानीम् । एव । अवगतार्था । किम् । पुनः । यथाचिन्तितानुभावी । एषः ।

23. 2 अम्मो ॥ पूर्वापरविरुद्धः । एषः । विधेः । मार्गः ।

24. 1 सर्वथा । वयस्य । संमार्जितम् । त्वया । प्रत्यादेशदुःखम् । प्रियसख्याः । शकुन्तलायाः । प्रत्यक्षम् । एव । सखीजनस्य ।

24. 3 भर्तः ॥ वर्तिकाकरण्डकम् । गृहीत्वा । इतः । अहम् । प्रस्थिता । अस्मि ।

24. 6 सः । मे । पिङ्गलिकाद्वितीयया । देव्या । वसुमत्या । अहम् । एव । आर्यपुत्रस्य । उपनेष्यामि । इति । भणित्वा । सबलात्कारम् । गृहीतः ।

24. 8 त्वम् । कथम् । विमुक्ता ।

24. 9 यावत् । लताविटपलग्नम् । देव्याः । परिचारिका । अञ्चलम् । मोचयति । तावत् । निह्नुतः । मया । आत्मा ।

24.11 एतु । एतु । भर्त्री ।

24.12 भोः ॥ अभिधावन्ती । एषा । अन्तःपुरव्याघ्री । मेधाविनीम् । मृगीम् । इव । कवलयितुम् । उपस्थिता ।

24.16 आत्मानम् । अपि । किम् । न । भणसि ॥ यदि । भवान् । अन्तःपुरवागुरातः । मोक्ष्यते । ततः । माम् । मेघच्छन्नप्रासादे । शब्दयसि ॥ एतत् । च । तत्र । गोपयामि । यत्र । पारावतम् । उज्झित्वा । न । कः । अपि । अन्यः । प्रेक्षते ।

24.20 अम्मो ॥ अन्यसंक्रान्तहृदयः । अपि । प्रथमसंभावनाम् । रक्षति ॥ स्थिरसौहृदः । तावत् । एषः ।

24.22 जयतु । जयतु । देवः ।

24.24 देव ॥ दृष्टा ॥ पत्त्रहस्ताम् । माम् । प्रेक्ष्य । प्रतिनिवृत्ता ।

24.26 देव ॥ अमात्यः । विज्ञापयति ॥ अर्थजातस्य । बहुलतया । एकम् । मया । पौरकार्यम् । प्रत्यवेक्षितम् ॥ तत् । देवः । पत्त्रारोपितम् । प्रत्यक्षीकरोतु । इति ।

24.35 इदानीम् । एव । साकेतकपुरस्य । श्रेष्ठिणः । दुहिता । निर्वृत्तपुंसवना । तस्य । जाया । श्रूयते ।

24.38 यत् । देवः । आज्ञापयति ।

24.40 एषा । अस्मि ।

25. 1 इदं । नाम । घोषयितव्यम् ॥ देव ॥ काले । प्रवृष्टम् । इव । शासनम् । अभिन-

न्दितम् । महाजनेन । देवस्य ।

25. 5 प्रतिहतम् । अमङ्गलम् ।

25. 7 असंशयम् । प्रियसखीम् । एव । हृदये । कृत्वा । निन्दितः । अनेन । आत्मा । भविष्यति ।

26. 1 अपरित्यक्ता । इदानीम् । ते । भविष्यति ।

26. 2 आर्ये ॥ एतत् । पत्त्रम् । प्रेषयता । द्विगुणानुतापः । कृतः । भर्ता । अमात्येन ॥ तत् । मेघच्छन्नावस्थितम् । संतापनिर्वापयितारम् । आर्यमाधव्यम् । गृहीत्वा । आगच्छ ।

26. 5 सुष्ठु । ते । भणितम् ।

27. 1 सति । खलु । दीपे । व्यवधानदोषेण । अन्धकारम् । अनुभवति । राजर्षिः ।

27. 2 भर्तः ॥ अलम् । संतापितेन ॥ वयःस्थः । एव । प्रभुः । अपरासु । देवीषु । अनुरूपपुत्रजन्मना । पूर्वपुरुषाणाम् । अनृणः । भविष्यति ॥ न । मे । वचनम् । प्रतीच्छति । भर्ता ॥ अथ । वा । अनुरूपम् । एव । औषधम् । आतङ्कम् । निवर्तयति ।

28. 2 समाश्वसितु । समाश्वसितु । भर्ता ।

28. 3 किम् । इदानीम् । एव । एनम् । निर्वृतम् । करिष्यामि ॥ अथ । वा । श्रुतम् । मया । शकुन्तलाम् । संभावयन्त्याः । देवजनन्याः । मुखात् । यज्ञभागसमुत्सुकाः । देवताः । एव । तथा । करिष्यन्ति । यथा । सः । भर्ता । त्वाम् । अचिरेण । धर्मपत्नीम् । अभिनन्दिष्यति । इति ॥ तत् । न । युक्तम् । मम । अत्र । विलम्बितुम् ॥ यावत् । अनेन । वृत्तान्तेन । प्रियसखीम् । शकुन्तलाम् । समाश्वासयामि ।

28. 8 भोः ॥ अब्रह्मण्यम् । अब्रह्मण्यम् ।

28.10 भर्तः ॥ मा । नाम । सः । माधव्यतपस्वी । पिङ्गलिकाभिश्राभिः । चित्रफलकहस्तः । प्राप्तः । भविष्यति ।

28.13 यत् । देवः । आज्ञापयति ।

28.14 भोः ॥ अब्रह्मण्यम् । अब्रह्मण्यम् ।

31. 1 अविद् । अविद्[1] । भोः ।

31. 3 भोः ॥ कथम् । न । भेष्यामि ॥ एषः । माम् । कः । अपि । पश्चान्मोट्य । शिरोधरम् । इक्षुम् । इव । भग्नग्रन्थिम् । कर्तुम् । इच्छति ।

31. 6 भर्तः ॥ एतत् । सशरम् । शरासनम् । हस्तावापः । च ।

32. 5 परित्राहि । परित्राहि ॥ अहम् । भवन्तम् । प्रेक्षे । त्वम् । न । माम् । प्रेक्षसे ॥ मार्जारगृहीतः । इव । उन्दुरः । निराशः । अस्मि । जीविते ।

34. 3 भोः ॥ मनाक् । अस्मि । अनेन । अहम् । पशुमारणेन । मारयितुम् । न । पारितः ॥ भवान् । पुनः । इमम् । स्वागतेन । अभिनन्दति ।

37. 1 यत् । भवान् । आज्ञापयति ।

ACT VII.

13. 1 मा । खलु । मा । खलु । चपलत्वम् । कुरु ॥ यत्र । तत्र । एव । आत्मनः । प्रकृतिम् । दर्शयसि ।

14. 2 जृम्भस्व । रे । सिंहशावक । जृम्भस्व ॥ दन्तान्[2] । ते । गणयिष्यामि ।

14. 3 अविनीत ॥ किम् । इति । नः । अपत्यनिर्विशेषाणि । सत्त्वानि । विप्रकरोषि ॥ संप्रहरति । इव । ते । संरम्भः ॥ स्थाने । खलु । मुनिजनेन । सर्वदमन । इति । कृतनामधेयः । असि ।

14. 8 एषा । त्वाम् । केसरिणी । लङ्घयति । यदि । अस्याः । पुत्रकम् । न । मुञ्चसि ।

14. 9 अम्भो ॥ बलीयः । खलु । भीतः । अस्मि ।

15. 1 वत्स ॥ मुञ्च । इमम् । बालमृगेन्द्रम् ॥ अन्यम्[3] । ते । क्रीडनकम् । दास्यामि ।

15. 2 कुत्र । एषः ॥ देहि । मे ।

16. 1 सुव्रते ॥ न । एषः । शक्यः । वाङ्मात्रकेण । शमयितुम् ॥ तत् । गच्छ ॥ मदीये[4] । उटजे । मङ्कणकस्य । ऋषिकुमारकस्य । वर्णकचित्रितः । मृत्तिकामयूरः । तिष्ठति ।

---

[1] अतिशीघ्रं गच्छेत्यर्थः, C. — [2] Gr. § 358. — [3] C. अन्यत्. — [4] For केरक see note on V, 8. 6.

तम् । असै । उपहर ।

16. 4 तथा ।

16. 5 तावत् । अनेन । एव । क्रीडिष्यामि ।

16. 6 मुञ्च । एनम् ।

17. 1 भोः ॥ न । माम् । गणयसि ॥ कः । अत्र । ऋषिकुमारकाणाम् । मध्ये ॥ भद्रमुख ॥ एहि ॥ मोचय । तावत् । अनेन । दुर्मोचहस्तग्रहेण । डिम्भकेन । बाध्यमानम् । बालमृगेन्द्रम् ।

18. 1 भद्रमुख ॥ न । खलु । एषः । ऋषिकुमारकः ।

19. 1 आश्चर्यम् । आश्चर्यम् ।

19. 3 अस्य । बालकस्य । असंबद्धे । अपि । भद्रमुखे । संवादिनी । आकृतिः । इति । विस्मिता । अस्मि ॥ अपि । च । वामशीलः । अपि । भूत्वा । अपरिचितस्य । न । ते । प्रतिलोमः । संवृत्तः ।

19. 8 पौरवः । इति ।

20. 2 यथा । भद्रमुखः । भणति ॥ अप्सरःसंबन्धेन । पुनः । अस्य । बालकस्य । जननी । देवगुरोः । तपोवने । प्रसूता ।

20. 6 कः । तस्य । धर्मदारपरित्यागिनः । नाम । कीर्तयिष्यति ।

20.10 सर्वदमन ॥ प्रेक्षस्व । शकुन्तलावण्यम् ।

20.11 कुत्र । सा । मे । अज्जुका [1] ।

20.12 नामसादृश्येन । उपच्छन्दितः [2] । मातृवत्सलः ।

20.13 अस्य । मयूरस्य । रमणीयत्वम् । प्रेक्षस्व । इति । भणितः । असि ।

20.17 अन्तिके [3] ॥ रोचते । मे । चटुलः । एषः । मयूरकः ।

20.18 अम्मो ॥ रक्षागण्डकः । अस्य । मणिबन्धे । न । दृश्यते ।

20.22 मा । खलु । मा । खलु ॥ ॥ कथम् । गृहीतम् । एव ।

---

1 A deśī-word for माता, Gr. § 105. — 2 = प्रलोभितः, C. — 3 अन्तिका = 'elder sister' or 'nurse'. C.

20.25 शृणोतु । महाभागः ॥ महाप्रभावा । एषा । अपराजिता । नाम । सुरमहौषधिः । अस्य । दारकस्य । जातकर्मसमये । भगवता । मारीचेन । दत्ता ॥ एताम् । किल । मातापितरौ । आत्मानम् । च । वर्जयित्वा । अपरः । भूमिपतिताम् । न । गृह्णाति ।

20.30 तदा । सर्पः । भूत्वा । तं । दशति ।

20.32 अनेकशः ।

20.35 सुव्रते ॥ एहि ॥ इमम् । वृत्तान्तम् । नियमव्याकुलायै । शकुन्तलायै । गत्वा । निवेदयाव ।

20.37 मुञ्च । माम् ॥ अज्जुकासकाशम् । गमिष्यामि ।

20.39 दुःषन्तः । मम । तातः । न । खलु । त्वम् ।

20.42 विकारकाले । अपि । प्रकृतिस्थाम् । सर्वदमनस्य । ओषधिम् । श्रुत्वा । न । मे । आसङ्गः [1] । आत्मनः । भागधेयेषु ॥ अथ । वा । यथा । मिश्रकेश्या । मे । आख्यातम् । तथा । संभाव्यते । एतत् ।

21. 1 न । खलु । आर्यपुत्रः । अयम् ॥ तत् । कः । नु । खलु । एषः । कृतरक्षामङ्गलम् । मे । दारकम् । गात्रसङ्गेन । दूषयति ।

21. 4 अज्जुके ॥ एषः । कः । अपि । परकीयः । माम् । पुत्रकः । इति । आलपति ।

21. 8 हृदय ॥ समाश्वसिहि । समाश्वसिहि ॥ प्रहार्य । निर्वृत्तमात्सर्येण । अनुकम्पिता । असि । दैवेन ॥ आर्यपुत्रः । एव । एषः ।

22. 1 जयतु । जयतु ।

23. 1 अज्जुके ॥ कः । एषः ।

23. 2 वत्स ॥ भागधेयानि । पृच्छ ।

24. 2 उत्तिष्ठतु । उत्तिष्ठतु । आर्यपुत्रः ॥ नूनम् । मम । सुखप्रतिबन्धकम् । पुराकृतम् । तेषु । दिवसेषु । परिणामसुखम् । आसीत् । येन । सानुक्रोशः । अपि । आर्यपुत्रः । तथा । संवृत्तः ।

24. 5 अथ । कथम् । आर्यपुत्रेण । स्मृतः । अयम् । दुःखभागी । जनः ।

---

1 आसङ्गः = आश्वासः, C.

25. 2 आर्यपुत्र ॥ तत् । इदम् । अङ्गुरीयकम् ।

25. 4 संपादितम् । खलु । अनेन । यत् । तथा । आर्यपुत्रस्य । प्रत्ययकारणम् । दुर्लभम् । मे । आसीत् ।

25. 7 न । अस्य । विश्वसिमि ॥ आर्यपुत्रः । एव । एनत् । धारयतु ।

25.16 लज्जे । खलु । आर्यपुत्रेण । सार्धम् । गुरुजनसमीपम् । गन्तुम् ।

26. 1 संभावनीयप्रभावा । खलु । अस्य । आकृतिः ।

27. 4 जात ॥ अप्रतिरथः । भव ।

28. 1 जात ॥ भर्तुः । बहुमता । भव ॥ अयम् । च । दीर्घायुः । उभयपक्षम् । अलंकरोतु ॥ तत् । एत ॥ उपविशत ।

31. 9 दिष्ट्या ॥ अकामप्रत्यादेशी । आर्यपुत्रः ॥ न । पुनः । सत्यम् । माम् । स्मरति ॥ अथ । वा । न । श्रुतः । भवेत् । अयम् । शून्यहृदयया । मया । शापः । यतः । सखीभिः । अत्यादरेण । संदिष्टम् । भर्तुः । अङ्गुरीयकम् । दर्शयसि [1] । इति ।

33. 2 अनया । दुहितुः । मनोरथसंपत्त्या । कण्वः । अपि । तावत् । विज्ञातार्थः । क्रियताम् ॥ मेनका । पुनः । इह । माम् । परिचरन्ती । संनिहिता । एव । तिष्ठति ।

33. 5 मम । मनोरथः । व्याहृतः । भगवत्या ।

---

1 दर्शयिष्यसि. C.

VARIANTS.

VARIANTS.

ACT I.

1\. a Before this stanza y has प्रस्तावना। प्रविश्य ब्राह्मणो नान्दीमाशंसते। after it इति नान्द्यन्ते निष्क्रान्तः।

1\. 1 y ततः प्रविशति सूत्रधारः।

1\. 2 D नेपथ्याभिधानम°. – N °नमवसितं. – BNRI तदित आग°.

1\. 3 y अज्जउत्त. – BNDIy इअ. – SBNR ह्मि, I म्मि. – BN ता आण°. – BNRI om. अज्जो.

1\. 4 R °टिट्टीअदु, y °ट्टीअदु for °चिट्ठीअदु.

1\. 5 RID, N (in margin) आर्ये। इयं (om. NDI) हि (om. NDI) रसभावविशेषदीक्षागुरोः श्रीविक्रमादित्यस्य साहसाङ्कस्य (om. RN) अभि°. – y °रूपगुणभूयि°. – BRNI अस्यां, D तदस्यां. – R तु for च. – BNI, D (1. hd.) om. श्री.

1\. 6 y नवेन नाट°, SD नवनाट°. – I अभिनवेनाभि°. – S नाट्यकेनोप°.

1\. 8 BNRIDy को वि for किं पि. – BN परिहासइस्सदि, R परिहाअइ°, D उअहइ°, y पडिहासइ°. (In S transl. न कोप्युपहसिष्यति).

1\. 9 S om. आर्ये. – B 1. hd. om. ते. – y भूता° कथ° ते.

2\. 1 SRDy एवण्णेदं, N एवं क्खु एवं, BI एवं क्खु एदं. – BNRy °रणिज्जं.

2\. 2 BN °प्रसादनहे°. – S गीतादन्यत्. – DN °न्तरं कर°.

2\. 4 D om. अध. – SID समअं for उदुं. – D उग्गइस्सं.

2\. 5 DIy om. आर्ये; S om. तावन्.

3\. a D सुकुमा°; R पाटल°. – I °वनदेवताः।

4\. a BDRSIy °आइं, °रेहिं. – I उअअ.

4. b BNR अवदंस°, Iy अवतंस°. – *Cdd. y* पमदाओ.

4. 1 D अयं हि. – N रागहृतचित्त°.

4. 2 BNy om. भाति. – N ततः for तत्. – S कतरं. – D आराधयावः।

4. 3 SR पढुमं, N पटमं. – I उण for जेव. – y om. अज्जेण. – D आण्णत्तं जहा. – R °शउन्तलणामधेयं. – SI om. अउव्वं.

4. 4 RI अहिल्लअणाडअं. – B अहिअरीअदु (transl. अधिक्रियताम्).

4. 5 B अस्मिन्खलु क्षणे वि°, S क्षणे खलु वि°. – D मयैव तत्.

5. b S दुःष्म°, N दुष्व°, RDy दुष्म°, BI दुःस°. – By शार°.

5. 3 RI put रथा° before राजा. – BSNRI शर° for सशर°.

6. 1 I सूत twice, दूरस्थेन सार°. – BNRDy शारङ्गेण. – y शार° after °कृष्टाः – R वयममुना शार° दूरमाकृष्टाः।

7. b D भिया for भयाद्.

7. c B सस्यैर° (in margin शस्यैर°), Iy शस्यैर°. – D °श्रंसिभिः.

7. 1 I om. एव मे, B om. मे. – NI प्रयत्नात् प्रेक्ष°.

7. 2 y रथरश्मि°. – BNIy om. रथस्य. – B °संयमनान्मन्दीकृतरथवेगः।

7. 3 N रथवेगः – Sy विप्रकृष्टान्तरः – BNRy सम्प्रति हि, D °ति च. – I दूरवर्ती. – D om. ते.

7. 5 R om. तेन हि. – BNDIy मुच्यन्ताम°. – Cddy °भीषवः

7. 6 R भूयो ऽपि रथ°; DR सूचयित्वा. – BIR पश्य twice.

7. 7 I एतेषु for एते हि, which R om.

8. d S वर्त्मसु. – N तरन्त्यनु°.

8. 1 B 1. hd. om. हरिणं and तथा हि; NI om. तथा हि.

9. b D superscr. अन्तर् for अर्धे.

9. d S किं चिद् भवति न च पार्श्वे; gloss in S क्षणमपि स पार्श्वे इत्यपि पाठः – D रथरयात्.

9. 1 S om. भो once. – D 2. hd. superscr. आश्रममृगः, om. ऽयं. – I न हन्तव्य twice.

9. 2,3 y पश्यास्य. – R ते खलु. – I om. ते. – S बाणवर्त्तिनः (corr. 2. hd.), I °पातपथस्य वर्त्तिनः, D वानपातसमवर्तिनः °न्तरा तपस्विनो व्यवस्थिताः

9. 4 NRI गृह्य° for निगृह्य° – Cdd. y °भीषवः।

9. 5 S सूतस्तथेति रथं स्थापयति, D तथा इति र° स्था°.

9. 6 S . . . वैखानस आत्मना द्वितीयस्तापसः; D ततः प्रविशति द्वितीयस्तापसः।

9. 7 BNI om. तापसः – S भो राजन् न हन्तव्य आश्रममृगः खल्वयं, B om. भो once and reads मृगो, after which 2. hd. adds यं न हन्तव्यः, N om. भो once and adds न हन्तव्यो न हन्तव्यः, R . . . °मृगो ऽयं न हन्तव्यः, I भो राजन् आश्रममृगः खलु न हन्तव्यो न हन्तव्यः, D om. भो भो and reads °मृगो ऽयं न हन्तव्यो न हन्तव्यः and adds अपि च.

10. b R and marginal gloss in y तूलराशावि°.

10. c I तव for बत. – B जीवनश्चाति°.

11. 1 S om. सप्रणामम्. – B संहृत एव, Ny संहृतः; R °हृत एवेति यथो°.

11. 2,3 SIR तापसौ. – B om. सहर्षम्. – BNRI उचितमेवैतत्. – BNI °प्रभवनरे°, RI पुरुवंशजातस्य. – R नरेन्द्रदीपस्य. – After भवतः y adds सर्वथा, after which the following stanza is inserted in BNRIy and margin of D:

जन्म यस्य पुरोर्वंशे युक्तरूपमिदं तव ।
पुत्रमेकं गुणोपेतं चक्रवर्तिनमाप्नुहि ॥

[c D पुत्रमेवंगुणोपेतं].

BN then add अपरो ऽपि हस्तमुद्यम्य । सर्व्वथोभयचक्र°, R इतरो ऽपि हस्तमुद्यम्य । सर्व्वथा चक्र°, I अपर हस्तमपि उद्यम्य, y इतरो ऽपि । सर्व्वथोभयलोके चक्र°, D only सर्वथा चक्र°. None of these interpolations is found in SD Candraśekhara Śaṃkara.

11. 4 BNRDCŚ गृहीतं for प्रतिगृहीतं.

11. 5 D तापसः – SID 1. hd. om. राजन्. – D प्रस्थिता वयं.

11. 6 DR एव for इव. – NI °लया अनुमा°.

11. 7 SR, D 2. hd. अन्यः for अन्य, BN om. – BNI °पातस्तदा. – B प्रविश्य तत्र. – R °पातस्तदत्र प्रविश्य अतिथिसत्कारो गृह्यतां. – N प्रविश्यताम् गृह्यताम्. – I om. अत्र; S om. प्रविश्यात्र, प्रगृह्यतां for गृह्यतां.

12. 1 y भगवन् अथ. – D अपि for अथ, B om. – BRI °हितो ऽत्र, Dy हितः (om. तत्र).

12. 2 D °मेव शकुन्तलामनवद्यां दुहितरमति°. – R om. एव.

12. 3 R गत इति.

12. 4 SRID यद्येवं द्रक्ष्यामि तां (तां S in margin). – BN सैव मां विदितभक्तिं महर्°. – R om. मां. – D मुनये for महर्षये. – R °यिष्यत इति.

12. 5 S तापसः। एवं साधयामि तावत्. – I एवं भवतु आवां साध°. – N तावदिति and आवां in margin. – R om एवं. – D साधयावः स्वकार्यं.

12. 6 BS om. सूत. – BNR चोदयाश्वान्, D देशया°. – D 1. hd. om. पुण्य. – BN ° नेन तावदात्मानं. – SRID om. तावत्.

12. 7 B भूयो पि. – D 1. hd. सूचयति for रूपयति.

12. 8 SI om. समन्ताद्. – BN, D 2. hd. विज्ञायते, SI ज्ञायते (om. एव), y ज्ञात, D 3. hd. विज्ञात.

12. 9 SI तपोधनस्य; BN °वनानामिति, R °वनस्येति.

12.10 I om. कथमिव and राजा in next line.

12.11 RNID किं न पश्यति (N प° न) भवान्. – BN अत्र for इह.

13. a I °मुखाभ्र°.

13. b D सुस्निग्धाः

13. d S °निःस्यन्दि°, B °निःस्यन्द°; RID °निस्यन्दि°, y °निस्यन्द°.

14. a I कुल्याम्बोधिपवन°. – S प्रसृतपवनैः, BD and gloss in S प्रसृतिचपलैः, N पवनचलितैः; in D also प्रकृतिचपलैः, in B पवनचपलैः is mentioned.

14. 2 S स्तोकमङ्गत्वात् (sic), corr. 2. hd. स्तोकमन्तरङ्गत्वात् (sic). – y अनन्तरं. – B सूत twice. – Sy भूदिहैव, BI भूदिति इहैव.

14. 4 R प्रग्रहास्तदिहैवावतरत्वा°.

14. 5 R अवतीर्यावलोक्य (om. आत्मानम्). – D विलोक्य for अवलोक्य. – Cdd. °वेश°. – y °वेशः प्रविशामि.

14. 6 D °नानि नाम. – SRID तदिमानि तावद् (om. I) गृह्यन्तामाभरणानि. – B om. तावद्; y तावत् प्रगृह्यतामा°; – BNRI add सूतो गृह्णाति. – S सूत once, I twice before याव°.

14. 7 D °श्रमनिवासिनः – RD प्रेक्ष्य. – S निवर्त्तयिष्ये, BN निवर्त्ते ऽहं.

14. 8 R यथाज्ञापयत्यायुष्मान्.

14. 9 B इदन्तपोवनं यावत् प्रवि°, NR इदं तावत् तपोवनं (N तपो° ता°) प्रवि°. I तद्यावत् प्रवेश्यामि (sic). – R प्रवेष्टकेन, D प्रविशन्.

15. a Cdd. y फलमिहास्माकं.

15. 1 I इदो only once.

15. 2 S om. अये. – SI om. वृक्ष. – D 1. hd. y °वाटिकायामा°. BN °लापः (om. इव).

15. 3 After भवतु B तावदवगच्छा[मि], N तावद्गच्छामि, R तावद्विटपान्तरित एवाव°. – RID तथा कृत्वा, y तथा before परिक्रम्य, which D om. – I y, D 1. hd. om. अये. – BNI तापसकन्याः.

15. 4 D स्वस्वप्रमाणकलसैर्बाल°. – y विटपिभ्यः

15. 5 y inserts सस्पृहमवलोक्य च before अहो.

16. 1 Dy एताः, R एतां. – BNRID आश्रित्य – R, D 1. hd. परिपालयामि.

16. 3 N सख्योरेका, I अनसूया, Dy सख्यौ. – B om. तत्तो वि. – R °मवक्खआ.

16. 4 B णवमा°, N नवमा°; SDN °कुसुमपेलवा. – N om. एदेसुं. – NR °परि-

ऊ(Nउ)रणेसुं, I परिपूर°; y आलबालाम्बुपरिबूर°.

16. 5 R, D 2. hd. add सि.

16. 6 BN om. हला. – S अणसूए. – N णं for ण. – D तादकण्णस्स; BSNy तादणिओओ. – B सहोदर°, I सोदर°, D सोअर°.

16. 7 SRDIy put एदेसुं before सहो°.

16. 8 R द्वितीया, Dy अनुसूया for प्रियंवदा. – BN हला, y पिअसहि. – y उअअं. – SD om. एदे.

16. 9 D om. अस्सम. – R °मवक्खआ. – BNRIDy दाणि, S इदानीं. – I °न्तकुसुमदियसे, D °न्तदिअहे. – NI om. रुक्खए, for which R वक्खके. – BNRSDy सिच्चह्म, I सिच्चम्म.

16.10 NI जेण for तेण. – BSNRIy om. हि. – S ins. णो एदेसुं, DI णो. – I °सन्धीगुरुधम्मो, BN °गुरुओ धम्मो. – I हविस्सदि, D हुविस्सदि.

16.11 RI हला for सहि, S om. – BSNy om. पिअंवदे. – S om. भूयो, y puts it after वृक्ष°.

16.13 IRD निर्वर्ण्य सकौतुकं for आत्म°, BSNy om. – S. om. सा. – I om. सविस्मयम्.

16.14 I om. अहो. – BR om. तत्र; BRID भगवान् for भवान्. – N कण्व इमां.

17. b S तपक्ष्मं (sic).

17. 1 RID अन्तरित एव, y °तस्तावदेनां. – I om. विश्वस्तां, for which D विश्रान्तां.

17. 2 S अणसूए. – y पिणद्धेण. – R om. एदिणा.

17. 3 ID om. दढं. – BN पीलिद. – S सिढिले (sic).

17. 4 ID विहस्य. – D अत्थ. – RI, D 1. hd. पओहरभारवि°; N पओधरवित्थारहेतुअं.

17. 5 BN उआलहस्स(Nस्व), SRy उवा(yबा)लहस्स, ID उआलह.

17. 6 I सम्यगाह प्रियंवदा.

18. 1 Ny अप्रतिमरूपस्य, I अप्रतिहतरूपवयसो जनस्य, D अप्रतिरूपमस्य°, 2. hd.

superscr. अयोग्यं. – SNR वपुषो for वयसो. – I अपि for न. – ID अलङ्क-रण°, IS °शोभां. – y om. न (before पुष्यति; see next line).

18. 2 IDy पुष्यति for पुष्णाति.

19. a SR शैवलेनातिरम्यं, I सैवलेणाभिरम्यं. – After dist. 19 BNRy add अपि च ।

कठिनमपि मृगाक्ष्या वल्कलं कान्तरूपं
न मनसि रुचिभङ्गं स्वल्पमप्यादधाति ।
विकचसरसिजायाः स्तोकनिर्मुक्तकण्ठं
निजमिव कमलिन्याः कर्कशं वृन्तजालं ॥

[d N कर्करं].

19. 1 R सहि. – D वादेरिदपिदपल्ल°; N adds बाह्राहिं.

19. 2 D वमंवुरुक्खओ. – B 1. hd. Sy om. ता.

19. 4 BNy एत्थ for इध. – By दाव for ज्जेव. – BSNRD मुहुत्तं.

19. 6 NI समीववट्ठि°. – SDy °सणाह्रो. – BD विअ मे अअं, R अअं मे (om. विअ).

19. 7 S पडिहाअदि, Ry पडिहादि, I पलिभादि.

19. 8 S पिअम्वदा सि तुमं, B तुमं पिअम्वद त्ति वुचसि. – I भणीअदि (sic) for वुचसि.

19. 9 I अवितथ्यं. – B °वदा तस्याः

20. 1 y om. हला. – R सहअर°, S सअहर°. – S किल after तए. – N कदणा°.

20. 2 BS °मधेआ, NRD °मधेया. – B °दोदिणी, S °दोसि त्ति, D 2. hd °जोसिणि त्ति; NR °सिणीत्ति.

20. 3 I om. सहर्षम्, SRID om. अणुसूए. – BRy कालो after क्खु. – SN °णीए क्खु काले (N adds णो); D °णीयकाले. – N मिच्छुणस्स, cdd. y मिहु°.

20. 4 R जेण before इअं.

20. 5 S अअं च, D इअं पि. – SDy बहुफल°. – y उबआर° for उवभोअ°. – BSRD om. त्ति.

20. 7 BN जाणसि.

20. 8 I °सिर्णी णोमलिअं. – D अदिमत्तं for °मेत्तं, which I puts after पेक्खदि. – SNID om. त्ति.

20. 9 I ता कधेहि. – BSIN put मे after क°, which RC om.

20.10 RID सदिसेण. – SBDNRy put णोमालिआ after संगदा. – SBDNI एवं for तधा. – SBN om. णाम. – I एवं before, D (2. hd.), y after णाम.

20.11 BNR लभेअं(Rअ) त्ति. – y अणुरूएण वरेण होमि.

20.12 R दे अत्तगदो मणो°. – I om. अत्तणो, S om. दे, which y puts before अत्तणो, R om. चित्त.

20.13 R सहत्थेण सम्व°. – B 1. hd. Ny om. सहत्थ and read संवड्ढिदा.

20.14 Dy ता before इमं, which N om. – In B from इमं to मूलादो (20. 18) only 2. hd. in margin.

20.15 NRID अहं अत्ताणम्पि (D अप्पाणं) तदो वि°.

20.16 Cdd. y अबरीअं(Bयं) अब°.

20.17 D पिअं सहि किं°.

20.18 y पहुदि before मउलिदा, which in BN after माधवीलदा (sic).

20.19 NR पिअसहि for सहि.

20.20 SD om. सबं, R om. किं. – I किं सबं किं ण पेक्खध.

20.21 NRy सहि, D सउन्तले before तेण. – D om. हि. – S प्पिअं, Dy पिअं for पडिप्पिअं. – After णिवेदेमि R inserts शकु° । किमपि पडिप्पिअं मे । प्रि° । आसण्ण°.

20.22 D दानिम्, y दाणि before सि.

20.23 BN om. णूणं. – S तुह for एस दे, मन्तेदि after मणोरधो. – y णूणं आत्तणो मणोरहो. – D णूणं अत्तगदो दे म°. – Sy add ण ताव (ता° only y) दे सुणिस्सं वअणं, BRNI ता ण दे ब° सु°.

SNIDy सहि before ण. – SIy अहं परि°. - RD मन्तेमि for भणामि. –

20.24 Cdd. y om. खु. – BN एदं after मए. – S °कण्णादो, om. मुहादो.

20.25 B तुज्ज, RD तव for तुह. – NR एदं for इदं.

20.26 BSRNIy हला पि°. – BNR ससिणेहा सउ°.

20.28 NR बहि° मे; I °णीआ. – BND होदि. – R om. तदो, for which N तदा, y ता.

20.30 y किं before भवेत्.

21. d I प्रणाममन्तःकरणं प्र°.

21. 1 R om. तत्त्वत. – B 2. hd. तत्त्वत एवैनामु°. - Dy उपालप्स्ये.

21. 2 R अह्मो, I अए. – Before णो° BNRI सलिलसेअणं संवु(ख्रु)त्तं ज्ञेण (only R), D °सेअसम्भन्तो. – SIDy भमरो for महुअरो.

21. 3 S अहिभोदि, R अहिभवदि, D अभिभवदि (superscr. अहिवट्टइ द्विः).

21. 4 I सहर्ष विलोक्य। अहो रमणीयकमस्याः।

22. b I °राम° for °वाम°.

22. c BN शिक्ष्यते for शिक्षते.

22. d y भयादकम्पे ऽपि.

23. a S चलापाङ्गीं, D 1. hd. °पाङ्गी, 2. hd. °पाङ्गदृष्टः.

23. b N °कवचः।

23. c B 1. hd. NI मधुसर्व°.

23. d S त्वं ननु कृती. After this stanza R adds: अपि च।

लोलां दृष्टिमितस्ततो वितनुते सभ्रूलताविभ्रमा-
माभुग्नेन विवर्तिता वलिमता मध्येन कम्प्रस्तनी।
हस्ताग्रं विधुनोति पल्लवनिभं शीत्कारभिन्नाधरा
जातेयं भ्रमराभिलङ्घनभिया वाद्यैर्विना नर्तकी॥

23. 1 N om. हला. – RD परित्ता°. – N अहिदुड्ड°, I अदिदुष्टमधु°. – D अभिभू°, BIRy अहिहूयमाणं, S आउलिअमाणं.

23. 2 Cdd. y का. – N अम्हे, B अह्मे. – D अम्हे पडिच्छाणे का, R का सत्ती (sic) अह्मे परि°. – D राअइसन्तं आकण्ण (transl. आकर्णय, superscr. अकन्द).

23. 4 D अवसरः खल्वस्माकमात्म°, R अयमवसरः खल्वस्माकं आत्म°. – BND उपदर्शयितुं. – BRNDI न भेतव्यं (twice), S न ते भयं (twice). – RD °केनाप°.

23. 5,6 R हि after एवं, for which D एतेन. – BNRIy राजाहमस्मीति. – S निवेदितं, D प्रतिज्ञातं for परिज्ञानं. – BNRI भविष्यति, Dy भवति for भवेत्. – B भवतु तावदति°, BNID °सत्कार°. – SI अवलम्बयिष्ये.

23. 8 D पादपान्तरे सह° । हन्त कथमिदो. – BIy अणुसरेदि. – R दाव for ता. –

23. 9 R पडिच्छा°. – D om. मं.

24. 1 S ससम्भ्रमाः for संभ्रान्ताः

24. 2 RD क्खु after ण. – DS किं चि. – D om. किं तु, for which S किन्दु, N किण्णु, B कि णु. – BNIy om. णो, for which R मे.

24. 3 BI आउलीकिदा, R °किअमाणा, y आउलीभूदा for कादरीभूदा, which B om.

24. 4 N अइ. – I ते after अयि, BR after वर्धते.

24. 6 NIy दाणि, R दाणिं, B दानिं, corr. to इदानिं.

24. 8 S °मिस्सिदं. – R अग्घभाअणं. – D उआहर. – S एदं for इदं पि. – I हुविं°, D भुवि°. – R adds इति घटं दर्शयति.

24. 9 I हे before भवति, which S om.

24.10 Cdd. y om. तेण हि. – BNRIDy दाव before सहाव°, which in S after सत्त°. – y छत्तवण्ण°, N च्छत्तवण्ण°, D सत्तरण्ण° (transl. संस्तरणवेदिकायां).

24.11 Cdd. y अज्जो परि° अवणेदु.

24.12 SR om. ननु, for which B अनु, corr. in marg. to अनुसूये.

24.13 R om. णो.

24.14 S सव्वें.

24.1[illegible] [illegible] कथं णु (I क्खु) इमं, y om. किं णु क्खु. – I °वणवासविरो°.

24.17 D 1. hd. om. रूप.

24.19 D om. णु. – By om. एसो. – SD चडु(Dदु)लगम्भीर°.

24.20 BR पउत्तदक्खिण्णं. – D विअरदि (transl. विचरति).

24.21 D om. हला. – R ता before पुच्छिस्सं.

24.22 D °जादो for °जणिदो. – D om. मं, SD (1. hd.) R सम्भावेदि, D 2. hd. मन्तावेदि, N आणवेदि, B आलवेदि. – R एत्थ after उण. – B om. अज्जेण, which y puts after अलंक°.

24.23 SD वण्णो for राए°. – BNRDy कदमो. – BR om. वा. – N °पज्जूसुओ. – – After करीअदि S का उण विज्जा परिग्गहिदा.

24.24 B किण्णिमित्तं वा अज्जेण. – BNy °वणगमणपरि°, I °वणपरि°, SD °परिस्समस्स. – S अत्ता for अप्पा. – BNIy put अप्पा before तवो°.

24.25 N तए जं, B om. तं.

24.27 ID दर्शयामि for निवेदयामि. – S om. कथं वात्म° प° क° । वि°.

24.28 y परिहरं. – B करोमीति; D करिष्ये (om. वि°).

24.29 R पौरववंशस्य. – I नगरे ध°, BN °धिकारनि°.

24.30 D आगत: for आयात:.

24.31 N दाणि, D दाणिं after सणाधा.

24.33 R om. इध. – D भोदि for भवे.

24.35 RD om. तदो. – Sy जीविद° after °सेसं. – R इमं जणं अदि°. – BSNR कदत्थं. – D करे त्ति, 2. hd. करिस्सदि.

24.36 R अवेहि.

24.37 S सुणि° वअ°. – BNI तं for वो वअणं.

24.38 y om. वयमपि. – B, D 1. hd. om. तावद्. – R भवत्यो: for भवत्यौ, which in D after °गतं. – I भवत्यै before वयमपि.

24.39 I पात्थणा, D पत्थणा for अब्भत्थणा.

24.40 I तत्रभगवान्, D अत्रभगवान्. – Iy प्रियसखी तदात्म°.

24.42 y om. गोत्त°.

24.44 S कथं before तत्र°. – NIRB स (om. I) खलु भगवान् (R भवान्) कौशिकः.

24.45 BSIN °रवड्डणाए. – BNRD om. उण.

24.46 BN om. से.

24.47 N उज्झिशब्देन. – S om. तद्. – I °मूलादौ श्रो°. – R इच्छामि.

24.48 Z तवे for तवसि.

24.49 SZRD 1. hd. y वत्तमाणस्स. – B 2. hd. कहिं वि.

24.50 D °विप्पकारिणी (transl. विप्रकारिणी). – D अणुप्पेसिदा.

24.51 S अस्त्येवं समाधि°, RI अस्त्येवान्य°. – y देवतानां. – D om. ततस्.

24.52 Z वसन्तोसवरम°, y °न्तोदररम°. – D om. रमणीए. – I उन्मादहेतुअं, D °दइत्तुकं, y °दहूतुअं. – I तस्सा, D तीअ for ताए. – y om. ताए रूवं.

24.53 BSRDy °केन, N क.

24.54 BSIy पुरस्ताद्गम्यत. – ZD 1. hd. °प्सरसः सं°, I एव अप्सरःसंभवा सर्वथैषा. (In B from 24.54–25.1 only in margin).

25. a D तु for नु.

25. 2 NID om. हन्त. – SDRy °काशो मे °रथः. – D adds किन्तु (2. hd. adds सख्याः) परिहासोदारं (2. hd. °दाहृतं) वरप्रार्थनं अस्याः श्रुत्वापि एतद्वैधकातरं (2. hd. धृतद्वैधीभावं द्विः) मे मनः.

25. 3 BNI उणो for पुणो. – D om. विअ; 2. hd. marg. विअ द्विः. – Cy अज्जो लक्खीअदि.

25. 5 R सम्यगवलोकितं. – S भवत्याः for भवत्या, which Z om. – Ry सच्चरित°, I सुचरित्र°; BZ °श्रवणादन्यदपि, D सच्चरितलोभाद°.

25. 6 R द्रष्टव्यं.

25. 7 Z विआदेण (transl. विवादेन). – S अणिज्जन्तणीओ, Z आलअअन्तणणिओओ तव° (transl. आलययन्त्रणणनियोग:), D तेण हिअविआरणिजन्तणाणिओओ (transl. तेन हितविचारनिर्यन्त्रणानियोग:).

26. 1 S om. अज्ज. – N °समुत्सुओ, I °समुसुओ, y °पज्जुस्सुओ for °परव्वसो. – R एष, D एस for अअं. – SD गुरूणं; y गुरुणं. – D om. से. – S अनुरूअ°, y अनुरूअ°.

27. 1 Sy दाव for अहं.

27. 3 D °वादिणं for °प्पलाविर्णि. – ZI अज्जगोदमीए.

27. 5 Ny ण जुत्तं (twice). – D अकिद° after अदिधि°.

27. 6 N अण्णदो for, R before सच्छ°. – D सछन्दगमणं (corr. 2. hd.).

27. 7 N प्रस्थिता for गच्छति.

27. 8 B चेष्टानिरूपिका, RD चेष्टानुरूपिणी. – S 1. hd. B 1. hd. ZNI om. कामिजन, B 2. hd. in marg. कामि. – B अत्र for अहं.

28. a S वारित: प्रसर:.

28. b I प्रस्था° for स्वस्था°. – R गत्वैव. – D °वृत्ति:.

28. 1 RZD लम्भदि, y अरिहदि for लब्भदि.

28. 3 S °सेचणे, y °सेचणके. – S तर्हि for तेहिं. – R अप्पाणअं.

28. 5 BNRy भवति before वृक्ष°. – RD °न्तां तर्कयामि for °न्तामव°.

29. c SI घर्माम्भसां.

29. 2 S अनुवाच्य, D अनुपाठ्य for वाचयित्वा. – BNRID om. च.

29. 3 D राजप्रतिग्रहो ऽयमिति.

29. 4 I तेण ण अरिहसि, R णार्हदि. – Z अङ्गुरीअमोअणं, S °रीअअं वि°. – D om. कादुं.

29. 5 BS वअणेण, D वअणे जेव. – D अणिरिणा. – S भोदु एसा. – I भोदु सही एसा, BN, D 1. hd. om. एसा (D 2. hd. superscr. दाणि एसा).

29. 6 Z मोइदासि, om. अणु°.

29. 7 BZRy राएसिणा for महाराएण. – Z कदत्था before ता, om. दाणिं; N कद° after ता, om. कहिं; S कद° for कहिं, भविस्ससि for गमि°; R कद° सि तुमं before ता; I कद° दाणि सि गच्छ between ता and कहिं; D कद° दाणिं सि तुमं after महाराएण.

29. 8 R जणं after एदं. – S परिहाइस्सं, ND विसुमरिस्सं. – S पहु भवे (transl. प्रभुर्भवे).

29. 9 Z हला before किं. – SRNZ किं दाणि (NZ संपदं) ण ग°, B किम्पि (2. hd. del. पि) संपदं ण ग°, I किं संपदं (om. ण), D किं दाणि सम्पदं ण गछसि.

29.10 Ry दाणि, I दाणीं for इदाणिं. – R जधा, D जदो for जदा. – BNIy जदो (B यदो) – तदो.

29.12 BZNRIy om. ज़ु, for which D ज़ु (2. hd. किञ्जु). – RD om. एवं.

29.13 D अस्मासु for अस्मान्प्रति. – RN तथा, S न before स्यात्. – Z हन्त after वा. – BS add यतः, R कुतः.

30. a BZNID मे वचोभिः.

30. b R ददात्यभिहिता.

30. 1 BNRDy °वने. – SD सत्वरक्षायै (S क्ष्यै). – N सुसज्जी°. – D om. सज्जी°.

30. 2 D प्रसभश्च, राजा for पार्थिवो, which Z om.

31. d I इवार्द्रपल्लवेषु.

31. 1 ID om. अहो. – BZDNIRy om. कथं. – BZNy ममान्वे°. – NSZ अनुरुन्धन्ति, R रुन्धन्ति.

31. 2 RD पर्याकुलयन्. – NRDy° कुमारान्. – ZD हस्ती, R गजः after एष. – D पर्य्याप्तः for प्राप्तः.

32. a SNIy तीव्रापाता°.

32. b I °संयमज्ञा°, N संयमाज्ञा°, B °सज्जनाज्ञा°.

32. d I स्यन्दने, BZN °नालोकभीरुः, D °नाबद्धदृष्टिः (2. hd. as above).

32. 1 D y उपतिष्ठन्ति for उत्तिष्ठन्ति.

32. 2 I कथमप्यप°. – BIZD, N 1. hd. अपराध्य°. – ZRDy तावत् after गच्छामि. – S puts this line after 3.

32. 3 y °वेण, B °सम्भवेन, Z °सम्भवेण. – NSZDy पज्ञाउल, RB पज्ञाउला.

32. 4 BSNI अणुजाणीहि, D °जाणिहि.

32. 5 y om. सउन्तले. – BIDN पज्ञाउला.

32. 6 B हुविस्सदित्ति for भविस्सदि. – BNRSZDy एकत्था, I एकथा.

32. 7 S गतिभेदं, RD °रोधं. – BNRSZDy उरु°, I उर°. – I °विअल, D °विअलं, N °विअला, B विम्राल म्रि.

32. 8 BZNID स्वैरं only once. – R om. वयमप्य्, BZy om. अप्य्. – D भविष्यति.

32. 9 D तथा अहमपि, R तथाहमपि. – BRD यतिष्ये, Z प्रतियतिष्ये.

32.10 SD महाराअ. – y अविदिद°. – R om. णं. – SI सम्पदि. – BSIN दाणि after जं.

32.11 BSRNy अवरुद्ध, D °रुदु, ZI °रुद्ध. – D दाणि after तं. – BZ भूओविअवे-(Zव)क्खण°.

32.12 BZI परिहारं. – D om. अज्जं. – Ny विण्णवेम्ह, I, S 1. hd. °वेम्ह, R °वेम्हि, B °मेम्ह, D °एम्ह, Z विण्णावेम.

32.13 I अहमेवं दर्श°, S दर्शनादेवात्र. – ZD om. एव and अत्र, RBNIy om. अत्र. – S सम्भावितसत्कारो, D सम्भृत°, R सम्भूत°. – SD om. पुरस्कृतो.

32.14 y अनुसूए, BNZD अणुसूए, IR हला अणुसूए before अहि°. – D °परिस्सदं. – ZI चरणं. – Z °पडिलग्गं, SD पलिलग्गं.

32.15 BSINy om. मे. – BZNRI दाव for ता. – BZR पडिपालेध. – y ण for णं. – BZN मोआएमि, y मोहाएमि.

32.17 N कथं before गताः – y om. गच्छामि.

32.18 S दर्शनादेवात्र. – Z मन्दोत्सुको.

32.19 I °कान्तपोवनस्यातिदूरे. – ZNRIy °लादर्शनव्या°, B 2. hd. °लादर्शनादात्मानं, *D* °नादेवात्मानं.

32.20 I निर्वर्त्तयितुं. – S यत: for कुत:.

33. a D चरति च, supersc. धावति.

33. 2 BISRD om. आखेटको नाम.

ACT II.

0. 2 BZSNIDy ही ही भो, H हद्धी हद्धी भो, R only भो. – SNBHIDy हद.

0. 3 I om. अअं मिओ. – D कदुअ after त्ति.

0. 4 S गिम्हविरल° . . . आहिण्डीअदि, I आहिण्डी (sic). – S °कसाइं, corr. 2. hd.

0. 5 BSD om. उण्ह. – BNRSZDy पिज्जन्ति, HI पिज्झशि. – B 1. hd. HZNIy om. च.

0. 6 ZR उण्णोण्णमंसं, N उण्णमंसं, S सोण्णमंसभूइट्ठं, B ओण्णोण्णं, H ओण्णोण्ण-मंसभूइट्ठं भुञ्जीआमि, I ओण्णोण्णमंसं भूइट्ठं, D सोम्हमंसभूजिट्ठं y अत्तुण्हमांसं, NR also add भूइट्ठं. – SI अविरदतुर°, om. च. – Z पदसद्देण. – BZSRNy add मे after पि. – D पि णिसंकेण मे सुविदुं णत्थि.

0. 7 SI पकामं, H प्पकाम°. – R साउणिलु°. – N कण्णाव°.

0. 8 SR पडिबोधीओ(I आ)ह्मि, R, D 2. hd. पडिबोधिदो ह्मि, N पबोधिदो ह्मि, H पडिबोधआमि, B पबोधिआमि, Z पबोधआमि. – R इत्तिकेण मे पीडा, om. अवि, दाव and ण, N om. अवि and ण, By om. अवि, H om. दाव. – S एत्ति° दाव प्पाणा ण क्खिण्णा, D एत्ति° लहुपीडा (corr. from ण्णहु) मे संपज्जत्ता, transl. एतेनापि लघुपीडा म (sic) संप्राप्ता.

0. 9 ZNR संवुत्ता. – S अअं for जदो. – y adds अअं, I इअं after उवरि. – N °डआ संवुत्ता, I पिडओ संवृत्तो (sic), B पिडआ संवुत्ता, H पीडा संवुत्ता,

D पिडआ (2. hd. पिण्डिआ) संवृत्ता. – BSZNRHIy हि after जेण(y तेण). – D जेण हिण्डन्तेसुं किल अम्हेसुं तत्थ भोदा.

0.10 S मिअं अणु°. – H अधम्मदाए.

0.11 RD तवस्सिकण्णआ (D °ण्णा). – SI च after तं.

0.12 D इदं जेव. – BHNy om. मम, for which Z मे. – R अज्ज एवं जेव चि°, D चि° अज्ज उण सव्वं मम अधण्णाए पुत्तस्स अच्छीअं पभादा रजनी.

0.13 ZRDy °परिग्गहं, HNI °परिस्समं, B °परिअम्मं वअस्सं.

0.15 D °पिअअमो. – BSNRHIy मालाहारी, D °मालभारी.

0.16 Z अङ्गावमद्द°, I, B 2. hd. अङ्गभङ्गविअलो. – D अङ्गविरलो, 2. hd. °विकलो. – Z om. पि. – HZ लम्भेअं, S लभेह त्ति, D लहेह त्ति, I लभे, R लभेअं, B लम्भे हं, y लहेयं.

0.17 BN काष्ठदण्डम°, I काष्ठाद°.

0.18 y om. यथा.

1. a R तद्भावि°.

1. 1 D °प्रवृत्तिः for °चित्तवृत्तिः.

2. b D जातं for यातं.

2. d y तत् सर्व्वं.

2. 1 R om. भो. – BS राअ, N महाराज, RD महाराअ. – SD इत्था पसरन्ति.

2. 2 N वअण° for वाआ°. – D °मेत्तेण. – R ता वाआ°. – B आसंसीअदि for जआवीअसि, N जयासी करेम्हि, I जआसिसं करेमः. – S (in margin) BIN add जअदु भवं (B भअवं).

2. 3 R सखे before कुतो. – I गात्राप°.

2. 4 R अछी. – S अच्छआरणं, BN अस्सका°, Z अछु°, y अच्छु°. – D सअं जेव अक्खि पज्जाउलीकदुअ अत्थका° (transl. अत्र कारणं).

2. 6 y भिन्नार्थतयाभि°.

2. 7 SI क्खु after वेदसो. – Z पहवेण, D प्रभावेण (2. hd. °हा°), SI पभा°; y अत्तणोणुभवेण.

2. 8 BNSRy वा, I किं after अध.

2.10 N भअवं.

2.12 BNRy एवं for एदं. – Z om. जं. – S राजकज्जं, I राजकज्जाइ. – By om. च, which ZNR put after पदेसं. – S अक्खलिदपहवं, D अक्खरपुरदेशं (transl. अक्षरपु°).

2.13 y inserts हिण्णन्तेण after पदेसं. – NSZ °वत्तिणा, D वणेचरेकवुत्तिणा. – y मन्तीयदु.

2.14 D अज्ज for अहं. – S सावङ्ग(i. e. सारङ्ग)सउणाणु°. – D अज्ज उण सव्वं पक्षसे (transl. पृछसि) सावदसाउणिआणुगमणेहिं – D om. अत्तणो.

2.15 ZSD °बन्धाणं, S गत्ताणं for अङ्गाणं, which D om. – S अणीसो संवुत्तो ह्मि, D °सोम्हि संवुत्तो. – After पसीद R मे अज्ज, I मे भवं, D मे क्खु अज्जो. – S पसीददु मे भवं. – SID पि before दाव.

2.16 ZI अयमेवाह. – SI °नुसृत्य.

2.17 NRy om. तथा हि, for which SID 2. hd. कुतः.

3. 1 Z हन्त भवं अब्भुदं किम्पि. – I हिअएण, om. कदुअ. – S ण before मन्तेदि.

3. 3 D om. किमन्यत्. – I अनतीक्ष्णीयं. – S सकृद्वाक्य°.

3. 5 Zy om. मे, for which SN से, R तुमं.

3. 6 D om. तिष्ठ, which BZNI put twice. – RID om. मे. – I सविशेषं.

3. 8 S ममाप्यस्मिन्नना°, B ममाप्यन्य°, DI ममानायासे (I नाआशे) वस्तुनि.

3. 9 I भो before किं. – B °खज्जआए, R °खञ्जिआए.

3.10 SD यत्र वक्ष्यामि.

3.11 DI गिहिदो, By गहीदो. – D पणओ for खणो.

3.12 ZD 1. hd. om. भोः.

3. 15,16 D the whole sentence एदु ... णं अज्जो after v. 4. – I एसो °दत्तकण्णो इधो, D एसो दे अणुवअणदत्तकण्णो तुम ग्येव प्पणिवाणेदि (transl. त्वामेव प्रतिपादयति). – S इध. – Z वट्टदि. – BSNID ता before उव°.

3.17 I एणं for णं, which B 1. hd. D om.

3.18 I om. कथं. – R °दोषा हि. – Z स्वामिनो.

3.19 Z om. केवलं. – D के° after गुणा°, om. संवृत्ता.

4. a SND °क्रूरपूर्वं.

4. b S °सहिष्णुं, BN °ष्णु. – DS क्लेशलेशै(S षै)र°, BNI स्वेदजालैर°. – BSNRID °भिन्नं.

4. 1 SI om. स्वामिन्. – y गृहीतं. – BNIy om. मृग. – D °प्रचारं.

4. 2 R तत्किमनुष्ठीयते, S °मिति स्थीयते; D °मन्यदवस्थीयते (om. तत्), Z °दनुष्ठेयं.

4. 3 S भद्र सेनापते, I भद्रसेन सेनापते, D om. भद्र°; मन्द्रो° for भग्नो. – I मध°, D 1. hd. माठ°.

4. 4 R स्थिर° for दृढ°. – BN पुन: for तावत्.

4. 5 RD चित्तवृत्तिं for चित्तम्°. – N °वर्त्तयिष्ये, विधेय:. – S प्रभुरेवात्र.

5. b SI °नामभिलक्ष्यते, D °नामिव ल°.

5. 1 BN om. रे. – B °इत्तका, ZI °इत्तक, y °इतुआ, N °इदुओ. – ZNy om. the second अवेहि. – R om. अत्थभवं. – N मए पइदं.

5. 2 S पुत्तआ. – BN अज्ज before अडइं. – R आहिण्डिअ, I अहिण्डिआ, Z अहिण्डन्तो. – SR ण, y णं after जाव, which Z om.

5. 3 N °मअलोलुअस्स, I सिआललोलुभास्स (om. मिअ). – RIy जिण्ण°.

5. 4 ZI सेनापते after भद्रसेन, which R om., S भद्र सेनापते. – N कुलपतेराश्र°. – Z °निकृष्टो ऽस्मीति, R °निकर्षे for °निकृष्टे.

6. c B विश्वस्तैश्च, Z विश्रब्धा रचयन्तु शूकरधवा मुस्ताक्षतिं पल्वले.

6. 2 पुरोगतान् for पूर्वगतान्. – I शौनकास् for सैनिकास्.

6. 3 SI om. नाभिरुन्धन्ति and च. – BN °न्धन्ति परि° च दूरात्तथा.

7. a तपोधनेषु.

7. 2 ZNy om. भो. – Z °इत्तक, B °इत्तको, Ny °इतुआ. – SN णिक्कम only once.

7. 3 ZNRy परिजनान्. – S विलोक्य. – I om. l. 3–5.

7. 4 SR दौवारिकः for रैवतकः.

7. 6 BZy कदं for किदं. – I °आवरइद°.

7. 7 Z जधासुहं before उवविसदु. – I अहम्पि जाव, R ता अहम्पि.

7. 9 N भअवं.

7.10 R अनाप्रच°. – SI भवान् for ऽसि. – BZIy om. त्वया, which in N after परं.

7.12 SI मम अग्गदो, R अग्गदो मे.

7.13 ZRNI om. खलु. – N आत्मीयं.

7.15 y अवसरं for पसरं. – S वड्डइस्सं, N वद्धाइस्सं, B वड्ढावइस्सं.

7.16 S जदा दाव सा, I जदो दणि(!) सा, By जइ सा. – RIS तव(Sप)स्सिक°. – By तदा for तदो. – Ry किं ताए (R तए) दिट्ठआए. – B दिट्ठिआए.

7.17 NR धिङ्मूर्ख.

8. a R निवारितनिमे°.

8. 1 I परिहार्ये ऽर्थे.

8. 2,3 I om.

9. a Z °भवं तन्मुनेर°.

9. 1 Sy om. भो, BZ कस्स वि, which in R before तिन्ति°. – R भिण्ड° for पिण्ड°. – SNIy °खज्जु°.

9. 2 BZ तिन्तिडाए. – BNRC om. अन्तेउर. – y पडिहोइणो.

9. 4 R वयस्य तावदेनां न जानासि येन त्वमेवमवादीः.

9. 5 NIy om. वि.

10. a SN °योगा, y °योगाः, R सत्वयोगा.

10. b BZRNy विहिता for महता. – BRI कृशाङ्गी for कृता नु.

10. 1 N om. क्खु, Iy om. सा.

11. a NSZy किशलय°.

11. c SI फलमपि च.

11. d I समुपहास्यति.

11. 1, 2 SC परिणअदु for गच्छदु. – Z om. भवं, after which N परिणेदुं. – S om. दाव सा. – After भवं S जाव ण, Z ण जाव, N मा, R मा जाव (all four om. सा and put कस्स वि before तव°); I सा, y जाव सा (both क° वि before तव° and ण before णिव°).

11. 3 BSZNRI om. खलु. – B वा for च.

11. 4 BN कीरिसो. – B om. से. – BZNRIy om. उण.

11. 5 S विहस्य for वयस्य. – BSNI °ल्भस्त . . . काजनः.

12. a y °तमीक्षणं.

12. c N वाधित for वारित.

12. 1 S om. णु BZNRIy om. णु क्खु, – I °मेत्तको, N °मेत्तकेण.

12. 2 S इतः for मिथः. – Ry insert सलीलया after, B च स° before पुनस्, which ZR om. – BI om. मयि.

13. 1 BZSy भवं कदो for किदो ऽसि. – BIZNR तए for ताए. – BR अणुरक्तं, y अणुरत्तो, I अणुरद्धो, S अणुबन्धो. – R तवोवणं. – INRy त्ति for तुमं.

13. 2 BNIZ मुनेर् for, R after पुनर्. – Z गच्छामि for °मः. – SNRI om. सखे.

13. 5 BZ उवहरन्ति.

13. 6 S मूढ for मूर्ख. – Z अन्यदेव भागधेयं, B अन्यं भागधेयमेव, I अन्यभागं, N पुण्यभागमेव, R पुण्यमेव भागधेयं. – B तापसाः, S रक्षिणो, I नवरक्षिणे (sic), N रक्षिणे for तपस्विनो, which R om. – S निर्वर्तयन्ति. – Z यद्रत्न°. – S °राशिमपि.

13. 7 Sy °भिवन्द्यते. – Z om. पश्य.

14. b I ददते ऽरण्यवासिनः.

14. 2 I वीर° for धीर°. – S °न्तस्व°, Ry °न्तस्वरैस्तप°; B धीरः प्रशान्तः स्वरः तत्त°. – ZSIRy om. तत्. – S भाव्यं.

14. 4 IN °भूमिए. – BZSNR °त्थि° for °ड्डि°; I सम्वत्थिदा.

14. 5 S अविलक्षितं, I अलम्बितं.

14. 6 NR ऋषिभ्यां, om. सह.

14. 7 BRy om. एध, Z adds इसी.

14. 9 R °श्रमेतत् अस्मिनृषि°; S °श्रमेवैतदस्मिनृषि°, om. राजनि. – B om. एव.

15. 1 I om. सखे and स, Ny om. स. – Z सखे वलभिदयं दुष्मन्तो राजा, R °भित्सखो राजा दुष्मन्तः.

16. a I श्यामशोभात् धरित्रीम्.

16. b N कृत्स्नामुरगपरि°.

16. 1 Z उपगम्य for उपेत्य.

16. 3 ZI °न्युपानयतः.

16. 4 NRI परिगृह्य. – NI आज्ञापयेतां (I ज्ञाप°) भवन्तौ. – Z कारणं for प्रयोजनं, which B om.

16. 5 BZR °निहस्थ° for °निह स्थित°. – y om. च.

16. 6 BR add ऋषयः.

16. 7 B °तेरसन्निधानाद्र°. – R नस्तपोवने विघ्नमाचरन्ति. – y om. तत्.

16. 8 R °पयदिवसमात्रं. – I शरासनद्वि°. – B त्वया for भवता.

16.10 B एसो, S सो, y इदं for अअं. – BZy भवदो for दे, which R om. – y °ऊलगलहत्थो.

16.11 IN मत् for अस्मत्, which R om. – SIy om. °बाण°. – I शर° for रथ°. – B °स्थापयति, Zy °स्थापयतु, I °स्थापयत्विति.

17. a N उपकारिणि सर्व्वेषाम्. – BN उपपन्न°, SI अनुरूप° for युक्तरूप°.

17. b BZN °सत्रेण, S °संत्राणदी°; I, S margin आपन्नानां भयत्राणे दी°; B 2 hd. आपन्नानां भयत्राणे इत्यपपाठः.

17. 1 ZR अहमनुपद°.

17. 3 BR om. अपि and put अस्ति after प्रति. – BSZ om. ते. – S °दर्शनकुतूहलं.

17. 4 S पढुमं, R पडमं. – I om. आसि.

17. 5 B नन्वसत्स° वर्त्तिष्यते. – Z एवानुवर्त्तिष्यसे; R वर्त्तिष्ये.

17. 6 S एस for एसो, om. क्खु. – BS तव, N तुअ, Z तए for तुह, which IR om. – I रक्खिदो ह्मि, R रथचक्क°, Z रक्खिदीभूदोह्मि, y भुजचक्करक्खीभूतो म्हि.

17. 7 R जअदु जअदु भट्टा। सज्जो. – I भट्टिणे, R भत्तुणो. – S पडिवालेदि for अवेक्खदि.

17. 9 BNI सत्यमार्य्याभिः, R सत्यं किमार्य्याभिः. – By प्रहितः for प्रेषितः.

17.11 Sy ननु for तेन हि, after which D खलु. – SI प्रविश्यतां. – B राजा। अनुप्रवेश्यतां.

17.14 INRSZy आणवेन्ति, B आणवेदि.

17.16 S adds देव्यः.

17.17 S °दिणे for °दिवसे. – ZC °पालणो, B °वावणो. – S उववासओ.

17.18 N दीहाउसा, B °युशा, y °युसा. – NZ भवदा before अवस्सं, which Z om. – D संभाविदव्वे त्ति, I °विदे त्ति.

17.19 R तपस्विनः का°. – SZR तदुभयमप्यन°, B उभयमित्यन°. – BZRI om. तत्किम° प्रति°.

17.21 I अन्तराइ. – Z भोदु ति for चिट्ठ.

17.22 SRy °लीभूतो.

18. a R क्रिययोर्भि°.

18. b BSR शैलैः. – RB 2. hd. °वहां.

18. 1 Ry माधव्य after सखे. – R त्वमपि आर्यो°.

18. 2 Z °कार्य्ये व्य°, I °कार्य्यमस्माकं, B °तां मे नि°, ZRIy °कमावेद्य. – N om. तत्र, Z om. तत्रभव°. – NI अर्हतीति.

18. 3 SI om. भो; N om. मा, for which I णं. – R मं तुमं अव°.

18. 4 R अहो महा° for भो महा°, which S om. – Z °ब्रह्मन् for °ब्राह्मण, for which B °ब्राह्मणे after त्वयि. – S त्वयि न संभा°.

18. 5 BZ om. हि. – SINBy जधा राजाणुजेण (y राआणु°; I °णुयेण जधा, B °णुरूऐण जधा) गन्तव्वं (N गछीअदि, I °यदि) तधा गमिस्सं (B गच्छम्हि, y गन्तुमिच्छामि).

18. 6 I om. ननु. – RIy °वनावरोधः. – B 2. hd., NI om. इति. – NISZy °त्रिकान् त्व°, R सर्व्वमनुयात्रिकजनं. – Z त्वया for त्वयैव.

18. 7 R om. सह.

18. 9 BR ब्राह्मणवटुः. – S चिदिमां मदभ्यर्थ°, B चिदपि इमामस्मत्प्रार्थ°, I om. अस्मत्.

18.10 Z °पुरिकेभ्यो, BRy °पुरिकाभ्यो. – I निवेदयति. – SNRy तावद्वक्ष्यामि, BZ तावत्प्रकाशं वक्ष्यामि. – Z निगृह्य for गृहीत्वा.

18.11 B प्रविशामि for गच्छामि, om. सत्यमेव.

18.12 By °कन्यकायाम्. – y अनुरागो. – BNI om. मे. – SR om. पश्य.

19. 1 I om. एवं णेदं. – BZNRy add राजा । माधव्य त्वमपि स्वनियोगमनुतिष्ठ अहम् (om. Ry) अपि (om. ZRy) तपोवनरक्षार्थं (y अहमपि) तत्रैव (om. Ny; R तत्रैवाहमपि) गच्छामि.

19. 2 SBI om. आख्यानगुप्तिर्नाम.

ACT III.

0. 2 BSRI om. शिष्यः, Z om. राजा. – R om. येन.

0. 3 Zy प्रवृत्तमात्र, BN om. मात्र, I om. मात्र and एव. – R सारथिद्वितीये after भवति. – S कर्माणि. – N प्रवृत्तानि.

1. a B °शब्देनापि.

1. 1 SINR एतान् for इमान्. – S दर्भानुद्विग्न्य (margin उत्पाट्य).

1. 2 y लक्ष्यं बध्वा after आकाशे. – R बिसिनीदलानि.

1. 3 S om. नीयन्ते. – R कथयसि for ब्रवीषि. – °वदमुख्या शकु°.

1. 4 Z अस्याः. – I °चार्यतां.

1. 5 By om. तत्रभवतः – BZRy कुलपतेर्द्वितीयमुच्छ्र°. – I om. अहं. – R वैतानशा°. – BZIy om. एव.

1. 6 ZNI विस(ष)र्जयामि.

1. 8 R समदना°, I शमदमावस्थो.

2. 1 B कुतस् before तै°, om. ते. – NI इति for एतत्. – SN om. स्मृत्वा.

3. 1 R °मसा चातिविश्व°. – Z om. कुतः.

4. b SR लक्ष्यते for दृश्यते.

4. d BZNI °सारान्करोषि.

5. a Sy रुजमावहत्वभि°.

5. b Z मयि मदि°.

5. 1 S भगवानकाम एवमुपा° ते ऽपि न.

6. d Zy योग्यस्तव.

6. 1 BS विचिन्त्य before क. – y om. नु, S om. खलु. – I °स्ततपस्विविघ्नै°, R °विघ्नैर्मुनिभिरनु°. – Z विनोदयिष्यामि, I निवेदयामि.

6. 2 BN शरण्यं. – y यावदेनां विलोकयामि after अन्यत्.

6. 3 Z इयमुग्र°, y उग्रतमां. – S लतावत्सु, R तमालवत्सु.

6. 4 SR °भवती शकुन्तला गमयति.

6. 5 RI °चिरं ग°. – BN °गतेति लक्ष्यते.

7. a Cdd. y °कोषास्त°.

7. 1 BZNI om. ऽयं. – Sy ऽयमुद्देशः.

8. 1 I om. हन्त, एव and वेतसलता, BZN om. वेतस.

9. a R अत्युन्नता.

9. 1 NIR विटपान्तरितो, after which NI ऽवलो°, R ऽह्मालो°.

9. 2 Z निर्वापणं. – S °स्तरणं शि°. – I °शयानामुपास्यते (!).

9. 3 R लताव्यवहित: after भवतु. – IN om. तावद्, तासां for आसां. – BNIy विश्रम्भ°, SR विश्रब्ध°, Z विश्वस्त°.

9. 6 Z सुहअदि, I सुहाआदि. – B ते for दे. – N adds ण वात्ति.

9. 8 BZRy °मालोकयत:.

9.10 BNI om. स्याद्.

10. b NRI रमणीयं for कमनीयं.

10. 1 S पदुम°, R पडम°.

10. 2 S पज्जसूअ°, Z पज्जुहुअ°. – Iy तु, BNS हु for क्खु. – BZSNRIy °णिमित्ता आसङ्का (B आसिका, y बाधा).

10. 4 Z एतादिसी, S एदिसी, BR एआरिसी. – I सङ्का for आसङ्का.

10. 5 S om. पि. – I रमणीओ for बलीओ. – BZSRy सन्दावो.

11. 1 S पूर्वार्धे. – S om. भण, I om. भण . . . अम्हे.

11. 2 Z अलब्भन्तरे (transl. अलब्धान्तरे). – BIRNSy °न्तरा, after which in N दे, which BRI om.

11. 3 y जारिसी. – S इदिहासकथाप्पबन्धेसुं, R °सव्यवधानुव°. – RI कामिअणाणं. – S om. अवत्था.

11. 4 y तारिसी. – R किंणिमित्तो. – Z om. दे.

11. 5 Z अआणीअ. – I °रम्भा. – S om. किल. – B पडीहवस्स.

11. 6 R °ययावगतो म° तर्क:, S °ययाप्यनुगतस्तर्क:, NI ऽनुकूलित:, Zy ऽनुमत: (Z om. अपि).

11. 7 BZSNRy om. क्खु, I om. मे. – B सक्कोमि, SZ सक्कमि. – B कधेदुं for णिवेदिदुं.

11\. 8 BNy भणेदि, अत्तणो एदं.

11\. 9 S णिगूहेसि. – NI अणुदिणं. – S °मई.

11.11 B तथा हि तस्याः.

12\. a Ny °युक्त° for °मुक्त°.

12\. 1 N om. वा अण्णस्स. – BI om. किं तु.

12\. 2 Z °इत्तका, BSINR °इत्तआ, y °इतुका. – S om. वो.

12\. 3 BZ om. णो. – S विभत्तं.

13\. c y विवृत्य.

13\. 1 I om. सो. – BR °पदं, I °पधे; S °पधगदो.

13\. 2 BRy °अद्धोंक्तेन.

13\. 4 S उण्णदेण for तग्गदेण. – R एदावदवत्थ.

13\. 5 Cdd. y दाणि for इदाणिं. – B अणुरूवो, R °रूअवरे, BNI om. वरे. – R अहिलासो. – BZIN om. अध वा.

13\. 6 S वज्जिअ for उज्झिअ. – BNIy कधं for कहिं. – R om. वा. – IR insert अण्णं between महा° and पवि°. – S प्पसरिदव्वं. – R adds त्ति.

13\. 7 Z तह्लुतं, y तच्छुतं. – I तच्छ्रोतव्यं.

14\. 1 R पअत्तिदव्वं.

14\. 2 BNRZIy होमि त्ति.

14\. 3 Cdd. y विमर्ष°. – S adds एतदवस्थापि मां सुखयति, BZNRIy एतदेव (B एतावत्, I om. एतद्, NR om. एव) तावत् (om. BR) कामफलं यत्नफलमन्यत्। किं तु (only B) एतदवस्थापि (R एतावदव°) मां (B माम्) सुखयति.

14\. 4 I °वल्लहा for °मम्मधा. – Cdd. y om. क्खु.

14\. 6 R वा after को. – S णिहुत्तअं, R om. णि° च.

14\. 7 R सहीम°. – SZy सम्पादेम्ह, (S ह्म), NI संपादेअह्म, R °देमि.

14\. 8 N पअति°, ZR पअदिदव्वं. – B सिक्खं.

14.10 y णूणं for णं, R om. सो वि. – R °दिट्ठिपूरिदाहिलासो.

14.11 B दिवसेसुं, S दिअहेसुं.

14.12 ZI सत्यमेवेत्थं (Z only इत्थं) भूतो ऽस्मि. – Z तथा हीदं, y हि मे; R om.

15. a S इदमशि . . . स्तापाद्वि°. – Z ममीमसं (for मली°?), R °मसीकृतं.

15. b Z °प्रवृत्तिभि°.

15. c RN अनभिलुलित°, I अनतिवलित°; I y °घाताङ्कं मु°.

15. d Ry पुनः for मया.

15. 1 Ry om. अणुसूए. – S om. दाणिं. – B करीअदि.

15. 2 R om. तं. – Zy om. अहं. – I सुमणगो°. – B देवदाव्यवदेशेन, I देवदाए ववदेसेण, S देवदासेवाव°, N °सेसावव°, y °सेवाव्वबदेसेण. – I अस्स for तस्स.

15. 3 N om. एसो. – y भणदि.

15. 5 S सहीणिओओ, y सहि णि°. – BRIy om. वि.

15. 6, 7 I om. अत्तणो. – S कं पि for किं पि, which R om. – N ललिदवदबन्धअं, R °दपदोवणिबन्धनगीदअं, I °दबन्धवदबन्धअं गीदआं, Sy °दोपणिबद्धअं (S transl. °तोपनिबन्धिकां), S गीदिअं (transl. गीतिकां).

15. 8 BNIZ मे वेवदि (Z विवेदि) हि°.

16. a N दर्शनोत्सुको.

17. c R प्रणयोन्मुखो.

17. 1 NI सहि for अइ which Z om. – BIN °णिवा(B व्वा)रणइत्तकं(N तुअं), ZR °णिव्वाणइत्तकं(R अं), S °निव्वारइत्तिकं, y °णिव्वाबणइतुकं. – S सारदिं.

17. 2 BRNI जोण्णं, y जोन्हं, S जोण्णुं.

18. b R पुलकाञ्चितेन.

18. 3 S om. णं. – S सुकोअर°, y सुओअर°. – I om. णलिणीवत्ते, BNR वत्तछेद°. – S णहेण.

18. 4 ZIR आलिहदु, N अहिलिहदु, B आलिहिअदु, S आलिक्खिअ सम्पदं पढीअदु दाव.

8. 5 RI om. णं. – S णं अवि विसदृत्था.

8. 6 BINSZy °हिद, R °हिदो.

9. a SNI तुज्ज.

9. b Z णिक्कव. – S तापइ, N तावइ. – Z बलिओ. – BRy तुअ. – S दिण्ण° for हुत्थ°. – Cdd. y °हाइं.

9. 1 y राजा। अवसरः खल्वयमात्मानं दर्शयितुं। सहसो°.

0. 1 S °चिन्तिद° for °समीहिद°. – B अविरोहिणो for अविलम्बिणो.

0. 2 N सहीए before मणो°.

0. 3 Cdd. om. सुन्दरि. – R अलं only once.

1. a SC °विवर्णित° for °विमर्दित°.

1. 1 ZNI ण after पि (next line).

1. 2 S चि for पि. – S परिवज्जिस्ससि, Z °वज्जसे, y °बज्जसे.

1. 3 B अणुगह्णदु, R अणुगच्छेदु. – BNR महाभाओ, S पिअवअस्सो, y पिअ° महाभाओ.

1. 4 S अपसर्पेति for अपसरति.

1. 5 BZ नाभिबाधते. – S °परिताप: for °ताप:.

1. 6 I लद्धोषधं. – RBNZ महाभाअ for °राअ, before which y अबि.

1. 7 BZNRI om. वो. – BS अण्णोअण्णाणु° (S °ण्णणु), I अण्णोण्णो ऽणु°, R अण्णोणराओ. – Z उणउत्त°, N उणत्त° y उणरुत्त° for पुनरुत्त°.

1. 8 B °वाहिर्णी. – R om. मं, which in SC after उण (l. 7).

1. 9 Z om. भद्रे. – Sy नैतत्परि°. – R om. यतो. – BZNRI °त्तितं ह्यनु°.

1.10,11 R om.

1.12 y भवदा for रण्णा. – S एस, I सो.

1.14 R अस्मत्परं. – y वद before किं.

1.15 Sy om. तेण हि. – BINRZ om. पिअ. – S ज्जेव, y ज्जेवं after तुमं.

21.16 NI अवण्ण(N ण्य)न्तरं. – N om. ता. – SI अब्भव°, ZR अब्भुवत्तीए. – BZNI om. से.

21.17 Zy °लम्बइदुं, R °लम्बयिदुं.

21.18 R एवायं for एष.

21.20 I om. उवरुद्धेण, for which N अणु°, B अव°. – Z उव°, B अव° before राएसिणा.

22. b सदयं for हृदयं.

22. d Z °हतो ऽपि, y कुसुमबाणहतोपि.

22. 1 N वअस्स for महा°, which BZRIy om. – BZNI om. खु. – Z राएसिणो for राआणो. – S होन्ति for सुणीअन्ति.

22. 2 S om. इअं. – BSNIy होदि. – I om. तधा करिस्ससि, for which S करेसि.

22. 3 N om. भद्दे.

23. a S मे for नः.

23. b R 2. hd. corr. °वसना for °रसना.

23. 2 SZ गिम्ह(S म्ह)मोरिं. – Sy खणेण for खणे खणे; पव्वावण्णजी°.

23. 4 Ry om. हला. – S किञ्चि after जं.

23. 5 BZIR उव(BI प)आरा(B राआ)दिक्कमो भणिदो.

23. 6 S जणस्स after अण्णस्स.

23. 8 I om. क्खु. – SZ सोढुं for विसोढुं.

23. 9 Z om. किं, S om. ण. – Z मन्तीअदु.

24. a इदं for इमं. – BN तदा for ततः.

24. b S वामोरु. – BZRI °क्रमृष्टे.

24. 1 NI णं for ण. – BNIZ एत्तकेण(Z °क्केण). – I पुण for उण, which SR om.

24. 2 BZN विरम twice. – y दुव्विणीदे. – R एदावदवत्थां. – SZy om. वि.

24. 3 S किलसि, the rest कीलसि.

24. 4 SRy एस. – Zy °मअ° for °मिअ°, Z °सावओ for °पोदओ.

24. 5 I इदो for तदो. – S °दिट्ठीए, IR °ट्टां, BN °ट्ठां. – y उडआदो after णूणं, पब्भट्ठो for °ट्ठं, which S om. – Sy अण्णेसदि for अणुसरेदि. – Z om. ता. – Z सज्जोजएमि, I संजोज्जएमि, y संजोजेमि. – BZNRIy om. दाव.

24. 6 ZR om. हला. – BZNI चञ्चलो, S तरलो. – S अविणीदो, y दुव्विणीदो after एसो. – S संजोइदुं, y संजोजइदुं for णिवारिदुं. – Sy ण, BIN णूणं for णं. – S णं for ण, y om.

24. 7 S om. ता. – Ny ते, S दे before करइस्सं.

24. 8 y मए after ण. – BI तुम्हेहिं for वो. – R अनुमन्ये, B गन्तुमणुमन्वे. – S om. जदो, BNRI ता, y जा.

24. 9 Z जुत्तं before तुमं. – RIy दाणि for दाव. – BZNIy पुहवी°, R पुहवि°. – BZN दे before समीवे. – BNRI चिट्ठदि, Z चिट्टदि for वट्टदि.

24.11 BZNI om. पिअ.

24.12 I अबोधयिता for अराध°. – SZ om. तदुच्यताम्.

25. a Z °विवर्द्धि°; S विरोधि ° . . . °वातैः, N °वासं.

25. b °वृन्तैः, I °जालवृ°.

25. 1 y जणेसुं after माण°.

25. 3, 4 Sy om. अवष्टभ्य. – I अविणिव्वाणो, y अपनि°. – I इत्थं च शरीरावगते(!)

26. a I °कल्पितं स्तनाभरणा.

26. 1 N मुञ्च only once. – SR सहि°.

26. 4 BNZ महाभाअं. – B किन्तु before देव्वं. – R उवालहे.

26. 5 B °कारिणि दैवे. – Sy दैवं after उपा°. – R कथं for किं.

26. 6 N णं for ण. – I जं णं मं. – B(1. hd.)IN °गुणेसुं.

27. c N आराध्यन्ते. – Z मदनेनापि.

27. d R आबाध्यन्ते. – y प्राप्तकालाः.

27. 2 BZNRy om. न, which I puts before कथं. – BN पटान्तं (B ˚न्तमाल˚), Sy पटान्तरे विधृत्याव˚.

27. 4 I om. सुन्दरि. – Z न before खेदं.

28. a Sy बहुशो, R राज्ञा हि for बहुधो ऽथ. – B ऽपि for ऽथ.

28. 1 BS om. पुनस्.

28. 2 S प्रतिपदैः for पदैः, which I om. – R निवर्तते for प्रतिनि˚.

28. 3 ZNy पादान्तरे. – SR निवृत्य, I निवृत्त for प्रतिनिवृत्य.

28. 4 R सम्भासणा˚, SZ सम्भावणा˚; y ˚मेत्तपरि˚. – S सुमरिदव्वो for विसु˚. In B all from ˚चिदो to विरमति (35. 8) is wanting.

28. 5 ZR om. सुन्दरि.

29. b NR दिवावसाने.

29. 1 R हद्धी once. – N इदं for इमं.

29. 2 ZI चरणा. – S ˚मुहं प्पसरन्ति. – Z अववारिद˚, NR वारिद˚.

29. 3 R भविअ before पेक्खिस्सं. – Sy om. से.

29. 4 y om. प्रिये, which in S before कथं. – N एव. – S corr. निरपेक्षे.

30. a I ˚र्दयस्य भोगस्य.

30. b I शरीरस्यैव.

30. 1 Z इदं for एदं. – ZNRI ण मे before अत्थि, which y om. – I गन्तुं.

30. 2 Sy किमस्मिन्संप्रति प्रिया˚.

30. 3 Sy मे before गमनम्.

31. a IN ˚बन्धाद्गलि˚.

31. b SR om. मे.

31. 2 SR अह्मो, y अम्हो.

31. 3 NZI एदं after पि. – S एदं for पि मुणा˚. – I मुणालवलयं. – S विण्णादं, y ण्णादं for परिण्णादं.

31. 4 Sy कृत्वा for निक्षिप्य.

32. c NI एव for एष.

32. 1 SNRIy अदो अवरं. – I समत्था म्हि ण वि°.

32. 2 NI ववदेसेण.

32. 3 I अथ for अये. – NI om. मे; संप्राप्ता. – I परिवेदनान्तरं.

33. a °क्षम° for °क्षाम°.

33. 1 ZR संमुखे. – S अङ्क for अज्ज.

33. 2 y हत्थविब्भ°. – IRZy कदे. – SZ आअक्खिदं.

33. 3 y हिअए णं तए; मा before पआस° (next line).

33. 4 S om. च. – ZNIy पआसइस्सदि.

33. 5 NI एकेनाभि(I पि)सम्बन्धिना, y एकेनापि सन्धिना. – R प्रत्ययामि.

33. 6 y भण for उण.

33. 7 NR यदीदं for यदिदं, which y om. – Sy ते before यथा°.

33. 8 Between का गदी and इति R भोदु एवं दाव, y भोदु । प्रकाशं । एवं करेहि, I प्रकाशं । जहि रोहदि दे.

33. 9 Z पट्टमेव, y °पट्टैकदेशमेव. – R om. एव.

34. 1 INR तुवर तुवर.

34. 2 NRIy विश्वसित:(y तो), Z आश्वासितो. – S यतो after विश्वस्त:. – R °षणमेतत्.

34. 3, 4 S °वलयस्य तदन्यथा घटयितव्य:. – NRI ऽभिमतं. – R तदान्यथा.

34. 5 I om. जधा दे रोअदि.

35. a R स्वयं for अयं.

35. d Z °भयकोटिमां स्थित: (i. e. °माश्रित:), S समेतोभयकोटिराश्रित: (in margin the above reading is mentioned).

35. 1 ZNR have णं for ण and ण for णं. – Z पवणुक्कम्पिककण्णु°, NRI पवण-कम्पिदकण्णु°.

35. 3 y यद्यनुमन्यसे तदहमे°. – R तदा अहमे°. – I अहमेव मुखमारुतेन. – S करोमि.

35. 4 N तदा for तदो, which SIy om. – Sy अहं after भवे, Z after किं उण, R किन्तु क्खु अहं. – I हि for दे.

35. 5 Sy om. सेव्यानां. – R om. परं. – Sy नातिवर्त्तते.

35. 6 SC अब्बाअरो, I अब्वुपआरो, R पब्बुवआवो(i.e.रो).

35. 7 ZR नाहमेनं, SNIy नाहमेवं. – NI °णीयसेवा°, R °णीयं सेवावसरं.

35. 8 N प्रकाशप्रति°, Iy अकामप्रति°.

35. 9 BZNI आर्य्ये. – S पर्य्यश्रुतान्तेक्षणे, N अश्रुता°.

35.10 After दृष्ट्वा Z सव्रीडाधोमुखी, R व्रीडानतमुखी, B सव्रीडावती अवनतमुखी.

35.11 y उन्नम्यात्मगतं.

36. 1 I पडिह्वाद°. – B पडिण्णाणम°.

36. 2 SI om. सुन्दरि. – S ईक्षणस्य सा°. – N °लसान्निध्यादी . . . श्यसन्मूढो; R ईक्षणमूढो. – I ऽस्मीति.

36. 3 N सिश्चति तस्याः for सेवते.

36. 4 NIZy om. भोदु, which in B twice. – I पइदित्थिददंसण, Sy °सणणअण. – N संवुत्त ह्नि; क्खु for उण.

36. 5 N om. सुन्दरि, y om. किमन्यत्.

37. a N उद्धृति for उपकृति. – R om. मया.

37. b NI न तु for ननु.

37. 1 Sy °तोसेन. – S om. उण.

37. 2 SRy इदं only once. – N व्यवस्थितं.

37. 3 S अवि °वउए, I °वधू, ZNRy °वहू. – R सह° आम°. – NRy आमन्तेदि. – Sy णं before उव°, for which B अव°.

37. 4 Z सविभ्रमं. – NSy om. खु, after which R तादकण्णस्स धम्मकणीअसी मम (2. hd. margin).

37. 5 S °मित्तं तादकण्णस्स धम्मसहआरिणी कणीअसी अज्जा. – NIy om. ता. – R adds दाव before होहि.

37. 7 N जेदे, R यादे for जादे. – Z दे after इदं. – N °उदअं कुदो अच्चाहिदं. – R (after यादे) अच्चाहिदं सुणिअ आअदा। एदं सान्ति°. – I सान्ति° इदं दे कुतो अच्चाहिदं. – y om. असुत्था.

37. 8 R °त्था इव. – N °सहाआ एआइणी.

37. 9 B दार्णि, N दार्णी. – I मालिणीतीरं. – ZBNRI अव° for ओ°.

37.10 N °लामभिषिच्य. – R जादे. – ZNR से, BI सि for मे, which Sy om. – Sy तेण हि before णिर° (the whole sentence in l. 13 before परिणदो).

37.11 I °सम्भावाइं, om. दे, which in R before लहु°.

37.12 I om. अज्जे, for which R अह्मे. – N मे after अत्थि.

37.13 N तेण हि before परि°. – S om. ता. – Z गच्छाम.

37.14 S पढुमं. – BZNRIy om. जेव.

37.15 NIR कदं. – Sy अणु° दाव सम्पदं मणोदु:खं(y दुक्खं). – S om. पदान्तरे, for which Zy पादा°.

37.16 SI लदाहर, Z °घर. – R om. संता°. – y om. तुमं. – N उणो for पुणो.

37.17 y परितोसत्थं.

37.18 Sy प्रार्थि(S थि)तार्थसिद्धय:. – I adds मया हि.

38. a S मुहुरग्राङ्गुलि°. – R °संभृता°.

38. b ZNR कथमुन्नमितं(R °ल्लसितं). – N तु for तत्.

38. 1 S om. संप्रति, which in y after गच्छामि. – Iy इहैवं. – SIy om. प्रिया. – Z °विमुक्ते. – S लतागृहे.

39. a S अस्या:.

39. c S °सह्यमाने°, ZNRI °सज्जमानेक्षणो.

39. 1 Z om. अहो. – S हा धिक् न स°. – y मया before प्रि°. – Sy प्रियामासाद्य.

39. 2 S कृत्वा for कुर्वता. – y om. मया.

40. d BZN किमिव हि, y किमिति च. – B कातरमभूत्.

41. a N om. सवन. – R संनिवृत्ते.

41. 1 I सारम्भं for साव°, which y om. – B om. भो, for which I मा. – Ny मा भैष्ट only once. – Sy om. अहम्. – BZNI आगच्छामि, R आगत एव.

41. 4 S °रोपभोगो, Zy °राभोगो. – IB om. शृङ्गा° नाम.

ACT IV.

0. 1 N °नन्द्वन्त्यौ, B °नन्द्यन्त्यौ, S °नन्द्ययन्त्यौ; I नाटयन्त्यौ.

0. 2 I णिवुत्त°.

0. 3 S °पहु°, I °भवहु°(!) for °भत्तु°. – BNRIy मे ण, S मे after णिव्वुदं (!)

0. 5 BSN om. अज्ज. *– ZRSy* राआ.

0. 6 *y* णअरं before अत्तणो. – S हत्थिणाउरं णअरं. – SI अन्त(Sन्ते)उरिआहिं समा°. – BRy समागमादो. – S °गदो ण आणे इमं.

0. 7 Iy होसि. – S ण हु, y ण तु. – R तादिसआकिदि°.

0. 8 ZRI °विरहिणो, S °विलोहिणो. – S एत्तकं, y एत्तिअं, ZR एत्ति उण, BN एत्ति किं उण. – SI दाणि after तादो.

0. 9 N °णिवुत्तो, B °णिव्वुत्तो; S अहिनिअत्तो कण्णो इमं. – Z °वज्जस्सदि, R °वत्तिस्सदि.

0.10 N सहि before जधा. – S अणुमदं for अहिमदं, after which I तहि (तर्हि). – y जधा णं पेक्खामि तधाणुमदं ता°.

0.12 R om. अण्णं, I om. किं अण्णं. – BNR अणु° वरस्स हत्थे. – I अवस्सं after अणु°. – I कण्णका.

0.13 SI पदुमो. – SRN कप्पो. – I om. तं. – Z om. जेव. – B om. णं.

0.14 S गुरू for गुरुअणो.

0.15 S om. सहि. – RI क्खु (from next line) after °दाइं, S °दाइं कुसु° क्खु बलि°.

0.17 Iy om. णं. – SI अश्वणीआओ.

0.18 SR अवचिणेह्म, N °णेह्मि, y °णुम्ह, I °चिण्णस्स.

0.20 R अहमहं भोः (corr. 2. hd.).

0.22 Sy णं उडअं ज्जेव गच्छम्ह(Sह्म) अध(Sअह)वा उडए. – y आं ज्ञातं.

0.23 In SIy the words तेण . . . पओअणं are spoken by Anusūyā. – N om. तेण, R om. पओ°.

0.25 B om. मां.

1. c y मामुपागतं.

1. d NR प्रथमां कृ°, y प्रथमोदितामिव.

1. 2 After संवुत्तं y जं मए चिन्तिदं. – NRI जस्सिं कस्सिं (sic), B जस्सिं कस्सिं पि.

1. 3 ZIy अण्णहिअआ for सुण्ण°, y सउन्तला before पिअसही.

1. 4 ZNy om. सहि. – I पि for वा, y पि वा.

1. 5 B दुव्वासो. – Sy om. अअं. – S अविरलपादुद्धराए, ZN विरलपादो तुराए (transl. in Z by °पादस्त्वरया), BI पादधाराए, y अविरामपादतुवराए.

1. 7 R ण को. – BZNRy पह° द°. – I पणमिअ पडिअ.

1. 8 ZI णिवत्ता°, Ry णिउत्ता°. – *I om.* पि, *y om.* अहं पि.

1. 9 Z तधा अत्थु.

1.10 R अह्मो. – ZRy °लिदाए गदीए. – SR परिब्भ°.

1.11 S मे in margin. – R पुप्पाचयं. – I आदत्ते.

1.12 Z om. सहि, R om. सो, for which I वि. – BN वअणं for अणुणअं.

1.13 SNy कदो. – R किदो मए, Z मए कदो.

1.14 I णं क्खु एदं. – Z अस्सिं for तस्सिं, which y om. – Z adds केहिं दाणि तए पसादिदो, R कधं दा° त° प°, BI कधं दा° सो तए पसादिदो(B पट्ठाइदो), y कधं सो पसादिदो.

1.15 S जधा for जदो, after which I सो. – SIN ण इच्छदि. – S तधा for तदो. – I पणमिता, Z पडिअ for पणमिअ. – BSZN विण्णत्तो, I वित्थारिदो.

1.16 SI पढुम°, B पढमं भत्ति. – I सुमरिअ for अवेक्खिअ. – BNZy तव for तुह, I तवावि°. – Z om. पहाव.

1.17 I दुहिदिआज°. – B om. अअं.

1.19 I om. अनु° । तदो, Z om. तदो सो. – BRSIN सो भणा(Nणे)दि, y तदो तेण भणिदं ण.

1.20 I °दंसणेण, BNRZy आहरणाहिण्णाणदं°.

1.22 S आसासिदुं. – y om. अत्थि. – NS देण.

1.23 S णामधेअअङ्किदं अत्तणो. – Iy सुमारणीअ. – S सअं सउन्तलाहत्थपि°. – BNRI सउन्तलाए हत्थे.

1.24 BSy एस. – S om. तस्सिं.

1.25 Z सहि before एहि, which I om. – BZN देव्व°. – I से before देव°.

1.26 R पेक्ख twice. – B 1. hd. I °हत्थे, B 2. hd. Z हत्थणिहि°. – S °वअणं.

1.27 S आलिहिदं पिअसहीं. – B विलिहिदा for आलि°, which N om. – B om. पिअ. – I चिन्तिआए. – S एसा ण विभा°, I ण एषा विभा°, BNRZy विहावेदि.

1.29 R हला पि°. – y दोण्हं. – S णो मुहे. – NZ सो for एसो. – ZRC साववुत्त°.

1.31 S दाणि for दाव. – BNRZy सिच्चेदि.

1.33 I विस्कम्भकः for प्रवेशकः, which BZy om.

1.34 I °लक्षणार्थमादिष्टो ऽस्मि तत्र° प्रभा° प्रति° (om. कण्वेन). – R प्रवेशात्, By प्रवासात्. – S भगवता for तत्रभवता.

1.36 After प्रभातं BNIy, S (in margin) यत्सत्यं सूर्याच(य्यच)न्द्रमसौ जगतो ऽस्य सम्पद्विपत्योर (y°पदाम) नित्यतां दर्शयत इव (BNI दर्शयतः om. इव).

2. b BSNRy °कृतारुण°.

3. a y कुमुद्वतीयं.

3. b I °जनितान्यवलोकनेन.

4. c BR वेदी°. – I °श्चैव.

5. d B °रत्यारोहो भवति . . . °निष्ठः.

5. 1 S च, BNRS वि for पि.

5. 2 SI इमस्स before जणस्स. – IBZR एवं for एदं. – I णिवर्त्तिदं, y ण विदिअं. – I जं, ZN तधा for जधा. – BR तधा after जधा. – SI तधाविधेण for तेण. – I राएसिणा for रण्णा. – BZy आअरिदं.

5. 3 BI om. यावद्.

5. 4 Z om. णं, S om. णं . . . अध वा (incl.); Cy णं पहादवेला. – y लहु लहु. – R ता सिग्धं सअणं परिच्चआमि। ता लहु लहु पडि° वि किं करइस्सं.

5. 5 B वा, I दाणि for वि. – NRIy om. पि. – I om. पहाद°; हत्थो पसरदि.

5. 6 Z ता सकामो. – SR जेण णो पिअ° (R पिअ° णो) सु°, I जेण सही सु°. – I °संबन्धे, R असबे. – BZy तस्सिं, NRI तस्सिं before जणे, which y om.

5. 7 N ण before अवराहो. – ZIB om. ण . . .° राहो.

5. 8 Ny om. एसो. – I कधं तादिसो रा°. – S कहिअ for मन्तिअ.

5. 9 Sy °कस्स वि का°. – RIy वात्ता°. – Z अध वा for ता, which BSNR om.

5.10 SRI °ण्णाणमक्कु°, N °ण्णाणं अक्कु°, Z °ण्णाणअक्कु°, BS° रीअअं. – ZNR om. से. – BN विसज्जआमो, y °ज्जामि. – N om. अध वा, R om. वा. – I णिअदुःखसीले, R दुःखसीले, y णिद्दुरसीलए.

5.11 BSNRIy om. णाम. – RI त्थणीअदु. – y णं for ण अ, which I om. – BR °गामिदोसो. – NRy om. कदुअ.

5.12 R विवसिदाए, om. वि. – Z पारेम, I परेम्ह, BSNRy पारे(B वे) म्ह. – N आसण्ण°. – I सहिसउ°; S पिअसहीं (om. सउ°).

5.13 SI om. ता; S om. णु, for which N ण. – BN कर° अत्तोहिं. – I एत्थ दाणि कण्वस्स अत्तोहिं कथणीयं.

5.14 I तुवर तुवर अणुसूए सहिसंड°. – S °कोदुआइं.

5.15 I करिअदु; S सज्जकरीअन्ति, y सज्जीक°.

5.16 y om. सहि.

5.17 Iy दाणि. – RZ °सुत्तिका°, N °सुत्तिअ°.

5.20 BSZNI om. तदो. – Z एणं for णं. – cdd. y से before एवं, which I om.

5.21 BNR वत्से, I वंसे. – NZ धूमाव°. – Sy om. वि. – y इत्थादो after जजमाणस्स.

5.22 y खेव मुहे णि°, ZR आहुदी णि°. – Z °परिणिहिदा. – B विअत्ता.

5.23 I om. मे, B om. सि मे, ZR om. ता.

5.24 S विसज्जामि, R °सज्जेम.

5.25 N om. उण and अअं. – SI अअं वुत्त° ताद°.

5.26 SI णं सुणु (I सुण्णं) अग्गि°. – BI om. किल. – BRNI om. सरीरं विणा, for which S सरीरिणा.

5.28 SZy सुणु for सुण, which BI om.

6. 1 S °दामालिङ्गय. – y पिअं मे (twice).

6. 2 y om. सउन्तला. – S परिओसमत्थ भवहि. – BN अणुभवे.

6. 3 BSINR विअ for पि. – Z कधं कधम्पि. – R विणोदइस्सह. – Z om. सा.

6. 4 S सकामा णि°; I अकामा, om. णि°. – BNy णिव्वुत्ता.

6. 5 Z om. अनुसूया. – y om. हि. – RI चूअसाहाल°.

6. 6 R om. मए. – S कालान्तरक्खमा. – Ny °गुणा, S °चूर्णा, B °चूण्णा, I °गुण्ठणावि. – I ता, Sy तं.

6. 7 B 1. hd. N °वत्तगदे, Ry °संङ्गदं. – I करेसि. – S om. अहं पि. – BR मअरोअणं for गोरो°. – RI °मिस्सिअं, B °मिस्सअं, Z °मस्सिअं.

6. 8 BSINRy om. च. – S मङ्गलसमालहणं करेमि (2. hd. corr. °लत्थं समा°), I मङ्गलत्थं समालहण च. – NI विरएमि.

6. 10 BZNI गौतमि (twice).

6.11 BS °भवन्तु भवन्तः, I °भवन्तु भवन्त इति.

6.14 R om. एहि, which in I twice. – Z गछाम.

6.15 y om. ज्जेव. – Z परिछद°.

6.16 SNRy °रभाअणाहिं(Sहि). – N om. तावसीहिं. – B अहिणन्दणीअमाणा.

6.17 – Z °सप्पेम, S °सप्पह्म, I °सप्पम्म. – Zy om. णं.

6.18 ZR °परीवारा. – SBNI आसनस्थ after °वारा. – I om. च.

6.19 R भअवदीओ, S भअवर्दी.

6.20 R जादे. – BNy °णसुहइतुअं, S °णसूअअं. – y °सइअं. – C अभिगच्छ.

6.21 SI अपरास्तपस्य:(स्यो). – B इत्याशिषं दत्त्वा गौ°.

6.22 NRy om. सहि. – BZI सुहमज्जणं. – N ते.

6.24 I om. हला. – y उज्जुआ. – I दाणि for दाव.

6.25 NRSB करेह्म, y करेम्ह, Z करेम.

6.26 N om. अज्ज. – Z अज्ज एदं ज्जेव. – B बहुअरं मन्तिदव्वं. – BSZNIy om. जदो. – SI दाणि for दाव. – N उणो, y पुणो वि.

6.27 ZIy om. मे. – SI om. पिअ. – y सृजति.

6.28 BZI om. सहि. – I इमस्सिं काले for मङ्गलआले. – SI शकुन्तलाया before अश्रूणि. – I प्रमृज्य, R परित्यज्य.

6.30 I °णारहं. – S से for दे. – B om. पसा°.

6.32 S इदमिदमलं°. – I शकुन्तला च after आयुष्मती.

6.34 BNRIy इदं for एदं, I इदं आसादिदं.

6.35 B °कण्वानुभावात्.

6.37 N न खलु twice.

6.38 I कुसुमानि सुकुमाराण्याह°, S 2. hd. marg. कुसुमानि आभरणान्याह°.

7. b S °णोपभोगसुभगो, BR °णोपरागसुलभो, y °णोपरागसुभगो.

7. d Z °छेदप्रति°. – Ry परिस्प°.

7. 1 I हला कोडर°. – Iy om. वि. – S °रं मधु°. – R om. जेव.

7. 3 S जाद इमाए . . . दे भत्तु°. – B तए before भत्तु°. – R अणुभोदव्वा.

7. 5 R तत्र भवते for भगवते.

7. 8 BR चित्तकम्म(Bकर्म)परि°.

7. 9 BZSNIy दाणि before करेम्ह. – B णिओअं.

7.10 N जाणेमि, I जाणे. – Z दे for वो. – B °कारमाणुश्वते.

8. a BNRIy संस्पृष्टमुत्कण्ठया.

8. c S °दृशमिदं स्ने°.

8. d N,S 2. hd. न for नु.

8. 2 y om. सि, N om. संपदं, which in IS after परि°. – BI ता परि°. – y पिधेहि.

8. 3 Zy विचित्तअं.

8. 4 R जादे for जाद, which B om. – N जल after (or for?) बाह, which BR om. – I चक्खुणा for लोअणेण.

8. 5 N गुरुअणो. – S om. ता. – I आआरं for समु°. – R परिवजस्व, BZ पडिवज्जस्स, SN °स्व, I °वजिस्स. – y सव्रीडं, I सव्रीडाबहुमानं.

9. 1 B भगवं for जाद, which BS om. – BNIy om. उण. – BNR आसिसो.

9. 2 I om. इतः. – BZNy हुतानग्नीन्. – R शकुन्तला तथा करोति। सर्वे निष्क्रामन्ति.

9. 3 SI om. वत्से.

10. a I क्षिप्तधूमाः. – B 1. hd. om. 10. a—10. 6, adds 2. hd. in marg.

10. b I प्राप्तसंस्ती°, B 2. hd. प्रान्तसंस्ती°.

10. d R वैतानाः त्वां परिपालयन्तु.

10. 1 NI प्रदक्षिणीकरोति.

10. 2 I om. नु and शार्ङ्ग° . . . to स्वः (10. 4).

10. 5 Iy om. वत्स. – y प्रस्थान° for पन्थान°.

10. 6 SI om. तपोवन. – SR add शृणुत, I °तः.

11. d In cdd. y the stanza 10 is closely followed by stanza 13. The above is the reading of Candraśekhara and Śaṃkara.

11. 1 Ry कोकिलरुतं. – N आं भगवन्.

12. a BSZy ते for सा, which RI om.

12. b BZ °विरुतं यदद्य प्रति°. – Z om. कलं. – S °रात्मनस्तत्.

13. d N शान्तो ऽनुकूल°.

13. 2 R om. जाद. – Zy ° ण्णादगमणा. – BI °दाहिं गमणे.

13. 3 Ry पणमस्स, B णम.

13. 4 RI हला before पिअं°. – Z °दंसणुछाआए, B दंसणासुआए.

13. 5 y om. दुक्ख. – NZ चरणा. – R om. मे, which BSI put before चलणा. – NR ण णिव°. – B पसरन्ति, I ण पस° for णिवडन्ति.

13. 6 I ण के° तवोपरिश्चअका° तु° ज्जेव.

13. 7 S दाव after वि. – R पेक्ख twice.

14. a N उग्गलइ, Zy उग्गिलइ. – B उग्गिणओ दब्भकवला, S उग्गिण्णदब्भकवला मिई. – R दव्वकरणं. – BNRZI °णत्तण. – R मोअरी, B मोरा.

14. b S °वत्ताइं, BR °पत्ता. – Cdd. y अङ्गाइं वणलदाओ(B°लदा).

14. 1 I om. दाव.

14. 2 B तस्यां, SI अस्यां after सौहार्दम्. – B सेयं for इयं सा. – IS दक्षिणेन for दक्षिणे. – R पश्य twice.

14. 3 S om. लदा. – Ry °बहिणि. – I वणदेसिणि माहविलदा°. – y °लिङ्गस्स, B पछालिङ्ग.

14. 4 R om. बाहाहिं, 2. hd. in marg. has बाहुहिं. – I दे दूर°; SI °वट्टिणी, om. खु.

14. 5 Z दे for तए. – S विअ तए चिन्त° क्खु इअं.

15. c N तस्यास्तु.

15. 1 NRy प्रस्थानं.

15. 2 B om. हला, which in S twice. – N om. वो. – B हत्थे वो. – NS णिक्खित्ता, R णिक्खेदव्वा.

15. 3 y अअं दाणि जणो. – SI कस्स दाणि हत्थे सम°. – B कस्सिं जणे दाणि °दव्वो.

15. 4 SI om. प्रियंवदे. – N तत्र भवती°.

15. 6 S °परिआरिणी, I °चारिणी. – I गब्भभवमन्थरी. – BNRZy मअवहू.

15. 7 BN जधा. – R सुह° जदा. – NI तधा. – SNRy किञ्चि, BZ किम्पि. – I पिअं निवेदइतुअं, N °णिवेदइतुअ. – S °वअइत्तअं, Z °इत्तकं, B °णिवेदणइत्तकं.

15. 8 NZ ण for मा, B णेदं. – R एवं, ZN इदं. – N विसुमरिदव्वं. – I om. this line.

15.10 RI अह्मो. – B को क्खु पादक्खन्तो विअ. – I om. पद° to श्या° incl. (16. c).

15.11 S om. पुणो once. – N उणो उणो. – B पुणो पुणो मे वसणस्स अज्जं (transl. अञ्चलं) गेह्णदि (with the remark अमङ्गलमेतत्)। पादान्तरे प्रतिनिवृत्य विलोकयति.

15.12 B कण्वः। वत्से।

16. a Zy, S 1. hd. °विशोषण°.

16. b y न्यसिच्यत.

16. 1 NR om. वच्छ. – I अणुवज्जेसि.

16. 2 B वड्ढिदो, N वड्ढितो.

16. 3 R om. मए, y om. तुमं. – Z णिअत्तस्स (twice), B णिवत्तस्स (once) IS णिअत्त (twice), y णिउत्त (once); R om. the whole sentence.

16. 5 SI om. वत्से. – I प्रस्थानमव°. – ZR आलोकय.

17. 1 Z भो भग°. – N उदकान्तिकं, SI ओदकान्तात्परं स्निग्धो ऽनुगन्तव्य इति. – B ऽनुगन्तव्य इति श्रूयते. – Z om. तदिदं, for which N तदत्र.

17. 2 N सरस्वतीतीरमिदं नः. – BI om. प्रति.

17. 3 BZ om. हि. – N क्षीरि°. – SI इमां तरुच्छायामा°, स्थिता: for नाटयन्ति.

17. 4 y अत्रभ°. – SBI संदेष्टव्यं, Z °ष्टुमिच्छामि.

17. 5 BZNRy om. ण. – SI सो for णो.

17. 6 BINRSZ विरहिज्जन्तो, y विवज्जयन्तीए. – B °ज्जन्तो तम्मइ (corr. from ण उस्सुइ) अज्ज ता पेक्ख पेक्ख. – N om. अज्ज. – SN उसुओ, I उक्कओ. – BINRSy कदो, Z om. – y पेक्ख दाव.

18. a Sy °पत्त° for वत्त°. – BN वाहरइओ. – BZRy वि णा°, I व णा°. – I °हरेदि, Zy °हरइ.

18. b B °उव्वूह°. – I मुहव्वू°. – Z मिणालो. – BZNR दत्ति, I दत्त. – SNRI चक्कवाओ. – After dist. 18 Z inserts, शकु° । सहि सव्वं ज्जेव णलिणीवत्तन्तरिअं पिअं अणवेक्खन्ती आउलं वसेदि चक्कवइआ सत्तासं दुक्खवरं क्खु करेदि. – y inserts, शकुन्तला । सव्वं ज्जेव नलिनीपत्तान्तरिअं पिअसहअरं अणपेक्खन्ती वाउलं चक्कवाई आलवदि. – I inserts, शकु° । सहि सव्वं ज्जेव नलिनीवत्तन्तरिअं पिअचरं आपृछन्ती आउलं चक्कवाई आरसदि सवासं दु:करं क्खु इयं करेदि । प्रियं° । सहि मा एव मन्तेहि ।। अज्ज पिएणा विणा जं गमेइं राइं विसूरणादिहं । हन्त गुरु वि दुक्खं आसाबन्धो सहावेदि. – B inserts, शकु । सहि सव्वं ज्जेव णलिणीवत्तन्तरिअं पिअं सहअरं अणवेक्खन्ती आउलं (del. 2. hd.) चक्कवाइ आवमदि [i. e. आरमदि] सत्रासं दुक्करं करेदि । प्रियं (del. 2. hd.) अज्ज पिएण विणा जं गमेइ राइं विसूरणादीहं । हन्त गुरुअं पि दुक्कं आसाबन्धो सहावेसि.

18. 2 After व्य: B शार्ङ्ग आज्ञापयतु भगवान्, ZI शा(I सा)र्ङ्ग° आ° भवान् । कण्व: ।

19. c N °प्रवृत्तिपूर्व°.

19. d भाग्याधीन°.

19. 2 R वत्स, y om. – BZNy शासनीया, R शासनीयासि.

19. 3 S लौकिकज्ञा, N लोकव्यवहारज्ञा, Z कालज्ञा.

19. 4 Z om. भगवन्, R om. न खलु, BN om. नाम. – BISZ धीमताम् before अवि°.

19. 5 BIy तहत्से. – B (om. सा) त्वमिदानीं पति°.

20. a Zy °वृत्तिं.

20. c °तुछेकिनी.

20. 2 B ताद् एत्ति°; SN एत्तिअं. – B om. जाद्, for which R जादे. – y between जाद् and मा inserts एवं क्खु हिअए करेसि.

20. 3 SI विसुमरेसि एदं.

20. 4 B om. 4 and 5. – N om. एहि, Z om. वत्से. – R यथेष्टं परि°; Z °ध्वज.

20. 5 NRy om. ताद्. – y सहीओ वि णि°. – N °णिवत्तिस्सान्त.

20. 6 R वेये, y परप्रवेये. – N om. तन्.

20. 8 S °रङ्गमा°, I. hd. अङ्गादो, R अङ्गदो.

20. 9 N °प्पब्बदादो उम्मू°, R °दादुन्मूलिआ, I °व्वदुन्मूलिदा°, B °लिता.

21. 1 Before शकु° BZNy insert, अपि च। इदम् (om. y; N चेदम्) अवधारय (om. y).

यदा शरीरस्य शरीरिणश्च
पृथक्त्वमेकान्तत एव भावि।
आहार्य्ययोगेन(yअह°)वियुज्यमान:
परेण को नाम(Nनम)भवेद्विषादी ॥

21. 2 Z om. वत्से.

21. 3 Z om. वि, I om. मं, y om. समं जेव. – y संपरि°.

21. 4 R om. कदा. – BSR पञमि°.

21. 5 Iy तदा. – NR om. से. – B तदो से तुमं अ°. – y अप्पणो. – SI णामाङ्किदं एदं अङ्गु°. – S दंसेसि त्ति.

21. 6 SZIR सन्देसे(Rशे, Iश)ण. – S °दं विअ मे, y दं हिअअं मे.

21. 7 I om. सहि. – N भीआहि, B भाआइ; उण after सिणेहो. – Iy परमासङ्कवि.

21. 8,9 S अगान्तमधि°, IC युगान्तरमधि°; BZ भगवान्(B°वम्) कथमतिदूरमारूढः, N भगवान् °तरमारूढः R दूरमा°, y गगनान्तर°. – S om. तत्. – BSN त्वरतां twice. – I om. भवती. – N तत्रभवती. – R त्वरयात्रभवतीं.

21.10 Ry om. भूओ.

22. b S °प्रतिहतं.

22. 1 R आदे.

22. 2 SI चिरेणावि एसा तुमं. – Z वि ण एण सा णिअत्तिस्सदि. – BR ण एसा ता णिअत्तअदु. – N णिअत्तेदु.

22. 3 SI मम for मे.

22. 4 y तवोवणावरोधे ण उक्कण्ठिदो तादो. – I om. उण.

22. 6 y om. किं.

23. a y अयि यास्यति, S अपयाति.– SR त्वया रचित° (cf. Kumāras. I, 61 ed. Stenzler).

23. 1 B गच्छ वत्से। शिवाः सन्तु प°. – NZy ते प° स°.

23. 2 Iy om. सह.

23. 3 I om. सउ°.

23. 5 SI प्रियं° अनु(Sन)°. – N शोकावेगं, Z शोकं. – B शोकं निगृह्य. – R मानुग°, SI मामनुगच्छतां भवत्यौ.

23. 8 R स्नेहप्रवृत्तिरेवं, I एव; Sy °वंशंसिनी. – cdd. y °मर्षं. – I om. हन्त.

23. 9 R om. कुतः.

24. b S तामद्य, I यामद्य.

24. c SI सम्यग् for सद्यो. – RI विषदा°.

24. 2 BSZ °स्थानो; NRI om. शकु° नाम.

ACT V.

0. 2 SI यतः after स्मि.

1. b R and gloss in S अवरोधपुरेषु.

1. 1 N यावदन्तर्गताय, om. देवाय. – y स्वनियोगमकालक्षेपं, Z °कालक्षेपं, R °कालप्रतिक्षेपक्षेपं. – SI आवेदयामि.

1. 2 R अनन्तरं. – I संसृत्य. – I आ, Z आः.

2. a y तमसा लक्ष्यते.

3. a N मन्त्रयित्वा for तन्त्रयित्वा.

3. c N रविप्रदीप्तः.

3. d R शीतं गुहास्थान°.

3. 1 S शङ्कितवानस्मि. – IZ °नादुत्थाय.

3. 2 B 2. hd., SIR om. वा after कुतो. – B विश्रामं. – S om. तथा हि.

4. a RI सकुन्मुक°.

4. b N प्रवाति.

4. c N बिभर्ति शेषः सततं धरित्रीं.

4. 2 I विभवतः सपरी°.

4. 3 Ny अधिकारमेवं, Z अधिक्षेपं नि°. – N सर्व्वप्रा°.

4. 4 BNRy om. अपि. – S corr. दुःखोद्भवैव. – R om. कुतः.

5. b ZRy °वृत्तिरेवं.

6. a N खिद्यते.

6. b SI ते वृत्तिरेवं°.

7. c Ny सन्ति.

7. 1 SZ om. आश्चर्यं. – S 1. hd. नवीभूताः, om. स्मः.

7. 3 R विहस्य before भो, which BZNRy om. – N °भस्स वि, R °भस्स किं पि.

7. 6 I om. यथास्थानं.

7. 7 IN °गीदअसा°, BS °गीदअसाल(Bला)ब्भन्तरे.

7. 8 Ny तालवअ°. – B 1. hd., y om. हंसवदी.

7. 9 BSIN om. त्ति.

7.11 SI अये व्यास(Iश)क्कचित्तो.

7.12 B °पादयामि.

8. a I °कुसुम° for °महु°, y °भावुओ.

8. b NRI °वसदि°. – BNRZS °णिव्वुदो, I °णिव्विदो, y निव्वुदो. – I विसुमरिदो, y विसुमरिसेसि. – Z om. सि. – BNZ कधं.

8. 1 y om. अहो. – INRSZy °परिवाहिनी.

8. 2 S om. भो वअस्स, I om. भो. – ZR, B 1. hd. अवि ग°, Iy अवग°. – B 2. hd. om. से. – B भअवदा. – BSNRI एत्थ before अक्स°.

8. 3 y om. कुत. – R जनः। इत्यक्षरार्थः। तदहं. – BN हंस° देवीं.

8. 4 S °रेणोपलब्धमुप°, R °रेण उपालम्भनं.

8. 5 I om. हंसवती. – SN निपुणं for सम्यग्. – BR om. इति.

8. 6 S भअवं. – I om. भो वअस्स. – I गिहीदो.

8. 7 B परकेरकेहिं, corr. 2. hd. परकेहिं. – SZNy परकेहिं, R °कीएहिं, I °केण हत्थेण. – B सिहाण्डके, ISZy सिहण्डके. – B °भल्लुओ.

8. 8 B सुजणस्स, RZ सवणक(Zह)स्स. – S मे दाणिं. – R om. दाणिं, By om. मे.

8. 9 NR सखे गछ. – BZIy नागरवृ°. – BZ शान्त्वयैनाम्, S सान्त्व°.

8.11 BZN om. नु. – ZI om. जन.

9. d S भावस्थितानि.

9. 1 R उन्मनस्कं.

9. 5 SI सादरं सवि°. – N कथं, I सत्यं for किं, which BR om. – Z किन्नु सन्देश°. – y om. तपस्विनः.

9. 7 B (corr.) SI सोमदत्तः for सोमरातः, which Z om.

9. 8 By पुरस्कृत्य for सत्कृत्य. – B om. स्वयमेव. – B अहमेता°.

9. 9 Z तपस्विनो दर्श°. – NI °स्विनोचित°; SI स्थाने, NB प्रवेशे. – S पालयामि.

9.12 SI om. इदो इदो. – S om. भट्टा.

9.13 B °धेणुओ.

9.16 I om. कण्वेन. – Z प्रस्थापिताः for प्रेषिताः, I adds स्युः.

10. c y ममापरिचितैर्वि°.

10. 1 I भुअदण्डणिव्वुदे. – y अस्समपदे. – R जदो for कुदो. – NI एवं, S एदं अव्वाहिदं.

10. 2 S सभाजेदुं.

11. 1 R om. शार्ङ्गरव. – S परपुर°. – R om. पुर. – y प्रवेशाद्भवादृशः, SI तवेत्थंभूतः. – ZRy तथा हि before अहमपि, after which Iy हि.

12. b S सन्निनमुपैति.

12. 1 y हि after एव.

12. 2 B अम्हो, RI अह्मो. – S किं विअ for किं ति, which y om. – Z मे णअणं.

12. 4 R जादे. – BZNRy सुहाणि, S सुहानि; R दे सु°. – B होन्ति, Z भोन्तु.

12. 5 B °नमुद्दिश्य. – N असौ, om. अत्र, for which I अयं. – S रक्षकः.

13. b I भूरि for दूर.

13. 1 Z सम्पन्नमुहा. – SI °मुहराआ. – Z असण्णकज्जा; Iy साणुकम्पा, B °कम्पा. – I इसीओ after °मुहा.

13. 2 S अत्र after अये, which N om. – I तथात्र, B अथात्रभवती.

14. a Z नातिस्फुट°, S नातिपरिस्फुटित°.

14. 1 IRS दंसणीयाकिदि, N °णीआदी.

14. 2 S °वर्णं ते गात्रं. – N भवत्वेवं अलं निर्वर्ण्य. – IN om. खलु, which in By after पर°.

14. 4 SI भावत्थिदिं. – B दाणि before धी°, for दाव. – SI °लम्बेहि, ZN °लम्बस्स, Ry °लम्बस्स.

14. 5 B भवते for, N before देवाय. – S om. देव. – Z ते for एते.

14. 6 N एषु for एतेषु. – B एवास्ति before एतेषु, SNR अस्ति before उपाध्या°. – NI उपाध्यायस्य. – S देव (2. hd. देवः) श्रोतुमर्हसि. – N °तुमिच्छति.

14. 7 I अहमव°, NR अयमव°, B अयमहमव°, Z अलमव°.

14. 9 B सप्रणयं.

14. 10 ZRy देवाय for भवते.

15. a S शासितरि for रक्षितरि.

15. 1 R सर्वदा. – SI खलु after सर्वथा. – Z om. मे. – y om. अथ.

15. 2 Z कण्व: कुशली. – SI तत्र भवान्लोकानुग्रहाय क° कु°.

15. 3 SZIRy om. खलु.

15. 4 SNI °पूर्वमि°, Z °कमित्याह; I om. इदं.

15. 5 Z किमाज्ञापयन्ति.

15. 6 BNRy °समयाद् for °समवायाद्. – y om. मदीयां.

16. c BSIR संयोजयंस्तु°.

16. 1 S प्रतिगृह्यतां. – NR °धर्माचरणाय; I °धर्मचारिणी, BZ °णीति.

16. 2 R ण अ मे. – BR त्ति for त्थि. – y om. मे. – SIy कधेदुं. – S om. ति.

16. 3 N om. आर्ये, BZN add अवहितो ऽस्मि. – In R this line only in margin.

16. 4 After गौ° I I कधेमि, y कथयति.

17. a S इमिणा for इमीअ. – Z °क्खिदो गु °इमिणा ण तुम्हे वि पुछिदो बन्धू. – N इमाए तए ण अ से वि पुछिया. – R इमाए तए वि ण. – I इसीअ (!) अह्मेहिं वि ण पुछिआ. – B इमीए तुम्हेहिं पुछिआ वन्धू:, 2. hd. corr. इमाए तए वि ण पुछिदो वन्धू:. – y तुम्हे ण पु°.

17. b Z एक्कएण चरिदे अत्थे किं भणदु एक्कमेक्कम्हि. – S एक्केक्कमेण. – N किं भण्णतं एक्कमेकस्मि. – R व्वरिए किं भणिदं. – I एक्केक्कमेण व° किं भणउ एक्कमेक्कस्सं. – B भण्णाइ एक्कमेक्कस्सिं. – y (cod.) किं भणउ एक्कमेक्कस्सि (Chézy corrects भण उण).

17. 1 BZINRy उण for णु.

17. 3 B हद्धी twice; N हद्धी after हुं, which y om. – ZN वअणाक्खेवो, S °णोवक्खेवो.

17. 4 I भवन्त एव. – y सुभगं for सुतरां.

17. 5 S लोकवृत्तनिष्णातः.

18. c B ततः, 2. hd. अतः.

18. 1 B शार्ङ्गरव before किं – R om. मया.

18. 2 S समुछिदा; I साअदिदा, ते for दे.

18. 3 SIy om. राजन्. – N om. किं.

18. 6 ZN सविशे°, y विशेषाक्षिप्तो.

18. 7 R जादे. – B लज्जसु, N लज्जस्स, Sy om. मा लज्ज. – R दे दाव, I दाव दोणि दे; B ताव for दाव, which Z om.

18. 8 SI भत्ता. – BNI तुह मुहं पेक्खिअ तुमं (B only 2. hd. in marg., I om.) अहि°. – N अहिआणइस्सदि, B अहिजाण°, SRIy अहिआणिस्सदि. – BSZNIy °स्सदि त्ति.

19. b S पद्यमन्तस्तु°, but कुन्द in margin.

19. c S न सपदि परिभोक्तुं.

19. 2 BZNRIy इत्थीरअणं.

19. 3 S किमद्यापि, I किमिति. – BZ मौनं for जोषं.

19. 4 BS तपस्विनश्चिन्त°, y तपस्विनः चि°. – R om. न खलु.

19. 5 I अभिव्याजसत्वरक्षणां. – Sy अक्षेत्रियं, N अक्षत्रियं; R क्षत्रियं (om. मन्यमानः). – I परक्षैत्रीयमाशङ्कमानः. – B °लक्षणां परस्त्रियमाशङ्कमानः प्रति°.

19. 6 N कधं हद्धी (only once), ZI om. कधं.

19. 7 BZI om. मे. – N दुरवरोहिणी.

20. c B दुष्टः for दुष्टं.

20. 1 N सर्व्वे for शारद्वतः. – I वक्तव्यमिदमुक्तं.

20. 2 BI सो ऽप्रभ°. – S एवाह. – BNI तद् दी°. – SZRI अत्र for अस्मै. – BI प्रत्ययवचनं. – Sy प्रत्ययप्रतिवचनं.

20. 4 I सुमवारित्वेन, y (cod.) सुमरारि (i. e. वि) देण (Chézy corr. सुमरिदेण). – B अह्. – NRSZy अत्ता; I अवपा (i. e. अप्पा) वि मए सोहणीओ. – BZS सोअणीओ, B °णीओ त्ति. – S वदइस्सं, R भोदु किंचिद्वदिस्सं, BIy वदिस्सं; BN add एदं.

20. 5 B एस.

20. 6 y समुदाचारो. – Z om. णाम. – BI णाम एदं तव. – B असमवदे. – N सद्दावुत्ता°, ZR सम्भावु°.

20. 7 B जधा for तधा which I om. – y असमअ°. – I प्पदाविअ (i. e. °रिअ) for संभाविअ. – Gloss in S on अक्खरेहिं: रुक्खवअणेहिं इति च पाठः.

20. 8 S पच्चक्खाइदुं, BNRy पच्चाइक्खिदुं(Rदं), I पच्चाइक्खितुं.

20. 9 NRS शान्तं only once, I शान्तं रूपं (sic).

21. a S व्यपदेशेनावि° किमीहसे. – BN om. नाम.

21. b S सिन्धुप्रस° तटद्रुमश्च (gloss तरुमिति च पाठः).

21. 1 B 1. hd., R om. परम°. – S जइ before एदं, y before परम°. – BRI परिग्गह° (om. पर).

21. 2 BZNRI अहिण्णाणकेणावि (Z केण वि). – Ny केण वि. – B तुइ, INRZy तव for तुह.

21. 3 B अयं before प्रथ°. – I सङ्कल्पः.

21. 4 SR °लीअसु°. – N om. अङ्गुली° and मे.

21. 6 BSNRIy om. जाद. – IR ण हु दे, y णं क्खु दे. – Iy °दारब्भन्तरे. – Ny उअअं. – ZRI परिब्भट्टं.

21. 8 Zy इदं तावत्प्र°. – BNy प्रत्युपपन्न°. – I इदं तत् अहो प्र°.

21. 9 S णं अवरं, R ण अवरं.

21.10 B adds तत्कथय.

21.11 Ny °दिअहं, BI °दिअसे. – SNRZy °मण्डव(Sप)ए. – S om. भाअण.

21.12 B तुअ, NRZy तव for तुह. – Z इत्थसंणि°. – R आसी.

21.14 I पुत्तीकिदो, R किदपुत्तओ. – B 1. hd. NRZy मअसावओ. – I °सावो.

21.15 ZRy om. अअं; R om. दाव, for which S दाणि. – S पढुमं. – I पिअदु त्ति कदुअ अणु° अवछ° उअएण. – I om. ण; S ण अ से, B ण उअएण ण दे (transl. न पुनस्ते).

21.16 Ry उवणदो, I पादुं उअगदो. – BZNy पत्ता.

21.17 I om. उदए; परिग्गहिदे. – y गहीदे. – Z पाणओ (transl. पानकः), R पाओ. – I अत्थन्तरे उअहसिअ अए लमिदं (sic). – y तए भणिदं.

21.18 I सिणीखे, y सअणे for सगन्धे. – Z वीससिदि. – S त्ति for जदो, which BNI om. – B तुमे. – NI अरण्ण°, Z आरण्णाओ. – N om. त्ति.

21.19 RIy आभिस्तावदात्म°, Z आभिस्ताभिरकार्य्यप्रवर्त्तिनीभिर्म°, B °निवर्त्तिनीमधुरा°, I मधुरामि सुनृताभिर्व्वाग्भिराकृष्यते सत्यं वि°, S °निवर्त्तनीभिर्मधुरानृतवाग्भिरा°.

21.21 BNRSZy महाभाअ. – Ry ण अरिहसि, BZN णो अरि°. – BZSN °वञ्चिदो.

21.22 I अणभिण्णो. – BN कैदवस्स, SRI कैत°, Z केत°.

21.23 I अथि ताप°.

22. b S वा for याः. – ZIy परिबो°.

22. 1 N अज्ज; B अणज्ज णो अत्त°. – Z °णुसारेण. – I om. किल.

22. 2 S एध or एवं for एदं. – BRS °कञ्चुअपवेसिणो, Z °कञ्चुअवेसिणो. – I छण्ण° (om. तण).

22. 3 Cdd. y तव for तुह. – BR अणुआरी, SZIy तवाणुकारी.

22. 4 Sy °साद्विभ्रमः. – I कोपो न लक्ष्यते.

23. a S, I 1. hd. नातिर्यगव°.

23. b Zy संगच्छते for संसज्जते.

23. c B एव for एष.

23. d I प्रकामविनते.

23. I BSNRIy अपि च for अथ वा. – B °गम्याकैत°, R °गम्य कैत°, Z °गत्य कैत°, y °कृत्य कैत°. – I मां कुर्म्मेत्याः वैकृवछाय इवास्याः कोपो ऽयं. – B कोपो ह्यस्यास्तथाप्यनया ।

24. a BNRSI मय्येवमस्सरण(Nणा)°.

24. c S अविरोहिता°.

24. I y om. भद्रे. – B °तस्य चरितं. – S प्रजासु तवापीदं, I °सु तथापीदं, y °स्वपीदं, B °सु मापीदं. – B 2. hd. in marg., SZNRI insert before सुहु, y before जा the following dist.:

तुम्हे ज्जेव पमाणं जाणध धम्मत्थिदिं च लोअस्स ।
लज्जाविणिज्जिदाओ जाणन्ति ण किं पि महिलाओ ॥

[a) S तुम्मे. – N जाणधि, B 2. hd. जाणिद. – B 2. hd., NR °दिश्च, y दिम्पि लो°. – S सअललोअस्स, I सअअलो° for च लोअस्स.

b) Z लज्जाणिज्जि°, B °विज्जि°, SIy °विलज्जिदाओ. – ZR ण जाण°. – R om. पि. – S महि° ण किम्पि जा°.]

24. 2 S सुहु. – BSZNRy दाणि, I दाव. – Z °छण्णाणुवाइणी (transl. °ानुरागिणी), R अत्तसच्छण्णाणुआरिणी, I सुछन्दचारिणी, y °आरिणीगणे अहं. – S सम्पत्थिदा, I समुपस्थिता अहं, y समुवत्थिदा, N संवुत्ता अहं. – SNRIy om. म्हि. – NRI गौतमी । जाद (R जादे) इमस्स, B गोतमी जाद जा. – S om. जा.

24. 3 SR पु(R पू)रुवंसपभवेण. – S °मधुणो, I °महुरस्स. – BSR हिअअसत्थधारस्स, Z °पत्थधरस्स. – N हत्थे समुवगदा; I हत्थमुपगदासि.

24. 4 N शकु° पटा°, R शकु° । इति पटा°, ZIy शकु° (om. Zy) पटान्तरेण.

24. 5 N चापल्यं. – R om. the whole line.

25. a I परीक्ष्य.

25. b Z अज्ञानां हृद°. – N एव.

25. I N संभूत, R असंभूत, y सकृद् for संभृत. – NRZ °क्षिप्रुथ, y °क्षिप्यथ. – B °द्दोषैरधिक्षिपन्ति भवन्तः, I °यादृस्मानेवमधिक्षिपन्वि भवन्तः.

25. 2 I उत्तरोत्तरं for अधरो°.

26. d Iy सन्तु for सन्ति.

26. 1 N ह्री हा, *Ry* अहो, *C* हा हा. – S सत्यवादिनः, *Z* सत्यसत्यवादिन्. – S किमभ्युप°. – *R* °गमं. – *I* om. तावद्. – *SIR* युष्माभिरेवं, *B* °भिः एवं. – I om. एव.

26. 4 S °पातः किल, om. इति. – I राजा। पौरवैर्विनिपात न लभ्यते इत्यश्र°.

26. 5 N om. भो राजन्. – Zy किमत्रोत्तरैः, SI किमुत्तरोत्तरैः. – I अनुष्ठितगुरुसन्देशः। प्रतिनिव°. – N गुरुजननि°.

26. 6 ZSy वयं निव°. – B om. वयं.

27. 1 I °भ्रतः। प्रस्थिता वयमिति प्रस्थिता.

27. 2 I om. अहं. – R °लद्धा वि. – B तुम्मे. – I परिट्टअध, B परिछ्अध.

27. 3 S गौतमीमनुगछति (om. इति).

27. 4 SI स्थित्वा before परि°.

27. 5 B पविश्वादेस°. – S पश्चादेसे पिसुणे भर्तरि वा किं, I पश्चादेदारुणे(!) भार्त्तरि. – BN भत्तरि, R 1. hd. भत्तारि, y भत्तरे, ZR 2. hd. भत्तारे.

27. 6 B विनिवृत्य. – R किमेवं. – B अवलम्ब्यसे.

27. 8 S adds सकरुणं, I सकरुणावष्टम्भं.

28. b NRIy किं पुनरुत्कुलया.

28. c y च for तु. – S वेत्सि यदा सुचिमात्म° (but in marg. शुचि व्रतं), B वेत्सि सतीव्रतमा (corr. from सते°).

28. 1 SIZ तत् (om. Z) त्वमितस्तिष्ठ, B अतस्तिष्ठ. – S यावत्साध°, I यावद्यामो.

28. 2 I om. भोस्त°. – S तपस्विनः. – Ry भवतीं विप्रलभसे. – I पश्यत (twice), R पश्य (twice), y om.

29. b By om. हि.

29. 1 y यदि पुनः (om. राजन्). – I राजनतु (?) खलु पूर्वं° अन्यसङ्गमाद्विस्मृतो

भवाश्च चेत्तदा कथं ते अध° दारत्यागः; R सर्व्ववृत्तं . . . °तं यदि भवेत्तदा. – N °स्मृता. – y व्यासङ्गविस्मृतं.

29. 3 N om. गुरु. – ZI °न्तमेवात्र (Z om. अत्र) पृच्छामि गुरुलाघवं.

30. b R 2. hd. अथ for आहो.

30. 1 I °देव क्रियतां. – B देव यदि तावदेवं सन्देहस्तदेवं क्रियते.

30. 2 I भवान्मां for गुरुः.

30. 3 N om. अत्र; S तत्र°. – N तावदस्मद्गृहे तिष्ठतु आ प्रसावात्, y तावदस्मद्गृहे आप्रसवात्तिष्ठतु.

30. 4 BI add उच्यते.

30. 5 B देव त्वं. – ZR °निमित्तकैरा°, BN °नैमित्तकैरा°. – R °दिष्टः प्रथममेव राजचक्र°, SZ °मेवोभयकुलचक्र°, I °मेव चक्र°.

30. 6 °यिष्यामीति. – BZNRy om. इति. – N °त्रस्त्वलक्ष° भवेत्, S °त्रसलक्ष°. – I सत्यन्मुनिदुहितुः पुत्रस्तल्लक्ष° भवति ॥ उभौ अभिनन्द्य . . . (sic!) – Ry प्रत्यभिनन्द्य.

30. 7 I प्रापयिष्यतीति. – B तद्विपर्य्यये. – R °र्य्याये, Sy °र्य्यये ऽस्याः, I नु अस्याः . . . व्यवस्थितमेव.

30. 8 S om. यथा.

30. 9 B आगछ मां.

30.10 S मे ऽन्तरं.

30.11 ZNRIy पुरोधस्तप°, B पुरोहिततपस्विभिर्गौतमी च सह क्रन्दती प्र°. – RI सह for च; ZRy om. रुदती, which in N before सह. – I निष्क्रान्ताः । राजा शकुन्तलागमनमेव चिन्तयति (om. शाप°). – Z व्यपकृत for व्यवहित.

30.15 I संवृत्तं.

30.16 I कथमिव, y किमेव. – BNZ om. this line.

30.17 Sy देव परा°. – B 1. hd, R om. कण्वशिष्येषु.

31. b 1 ZI किं च, Ry ततः किं, B ततः.

31. d B आक्षिप्याशु, S आक्षिप्यैव, I आक्षिप्याङ्के.

31. 2 Z गुरोः. – I भगवन् प्रणामत एव अस्मा°. – BSNI °दिष्ट एव. – I मृषा वितर्के°.

31. 3 BI तद्विश्राम्यतां.

31. 4 I राजन्विजयस्व.

31. 5 y om. वेत्रवति, which SR before शय°. – BI एवास्मि. – NI तत् before शय°.

31. 6 B om. एदु.

32. b S om. तु. – BZNI मे हृदयं.

32. 2 Zy om. शकु° नाम.

ACT VI.

0. 1 Z °बद्धं, y °बन्धनं, N °भङ्गं.

0. 2 B अले for हण्डे. – Z कुम्भिल, अरे before कधेहि, which I om. – SNI एसे, Z से; B एशे before लाअ°.

0. 3 Z °भासुलुक्किण्ण°, I °भासुलोक्किण्ण°. – S एसे महामणिमण्डलुक्किण्ण°. – BNSZIy °क्खले, R °क्षणे. – S om. लाअकीए. – R राअ°. – INRy °कीअअङ्कु°. – B °कीअए अङ्गुलीए. – ZSNIy समासादिदे.

0. 4 BNIy पसी°, S पसीदन्तु twice, Z पसीदध; R पुशीदध twice. – y मे भाव°. – Z भाअ°. – BZSNIy °मिस्सा. – Ny हग्गे. – y ण before कालके. – BZSNI ई(NIइ)दिसस्स.

0. 5 B अकज्जश्शा (but del. श्शा), y °ज्जश्श, ZSNI °ज्जस्स. – R om. अक°. – y कालको.

0. 6 SZ सोहणे, I सोहणो, B शोहणवम्ह. – BS om. शि, for which ZNRI सि. – Z लण्णा, By रण्णा. – B दिण्णे दे. – S परि°, NZy पडिग्गहे, I पडिग्गहो.

0. 8 B सुणाध, SN सुणुध, Z सुणादु. – NIy हग्गे, B णं हगे. – SZNI सक्कावदार (NIल)वासी. – N धीवलो.

0. 9 B अले पडचले. – Z °चल, N पड°, I पट°, R पाट°. – BZ om. तुमं. – BINRSy अम्हेहिं, Z तुम्हेहिं. – Cdd. y जार्दि. – B वसदिश्च, S °दिं जार्दि च. – SNRZI पुछिदे, y पुच्छिदे. – B पुछिदं सि तुमं.

0.10 B श्याल: (so always in this scene for नागरक:) । सूचअ. – Ry शूअअ. – I कधेहिदु. – y om. कमेण. – B पलिवधेध.

0.11 Cdd. y जं. – R लाउते, y लाअउत्ते, B ईशले. – NI ले धीवलआ ल°, y om. the second लवेहि.

0.12 B कुम्भीलक: । – S भो से. – NIZ से, y शो, B om. – NIy हग्गे. – BINSZy जाल°. – ZNS °बडिस°, B °वलिशादिर्हि, I आलबलिस°, y °पहुदिर्हि, BZ मछ°, RI मच्छ°, N मच्छ°, y मश्श°. – I कुलुम्भ; B कुम्वसुलभणं, corr. 2. hd. कुडुम्वसु. – Z °भरणं करेमि.

0.14 RIy विशुद्धो. – B आजीओ.

0.15 B कुम्भी । – Cdd. y भट्टके, R हट्टके. – B भणेध, y भणध, I om.

1. a B शहजे, ZSy सहजे. – BINSZy जे. – B विणिन्दए ण तु. – SINZ से. – B धम्म corr. कम्म. – SZI कस्स वि वज्ज°, R कश्श्य विवज्जणीयके. – Cdd. y °वज्ज°.

1. b ZNRy पसु(Ryशु)मालिकले वि दा°. – BS °मालि. – INRZy दालुणे. – SRy °मिदुके. – Z om. वि. – N सोत्थिए, B शोत्तिए, I सोत्थिओ.

1. 2 B ता for अध. – BS °दिअसे, NZ °सं. – BZI °मछके, N °मच्छके, R °मश्यके, y °मश्शाके. – Z खण्डसे, SIN °सो.

1. 3 SZNI तस्स. – B °ब्भन्तलगदं इमं (del. 2. hd.) उण (del. 2. hd.) महालअण°, S °तले दाव एसे °भास्सले अङ्गुलीअए. – BZNI °भासुलं. – Cdd. y पेक्खामि. – BZNy पचा.

1. 4 B इह. – BNZy °अत्थं, SI °अणत्थं, R °अण्यं. – BSIN om. णं. – R दंशअन्तो; Z दंसअन्ते°, SIN °न्त; y दंसाअ. – B गहिदो. – Z भाअ°, BZSIN °मिस्सेहिं. – y एत्तिकेण.

1. 5 BSZNI एदस्स. – I आगमो. – B शम्पदं, R इध, NI एत्थ for अधुणा. – Z मारेध, NI अणुमालेध. – IRZ om. वा after मालेध. – SN(?) कुट्टेध, ZRIy कुट्टेध, B पिट्टेध. – N om. the final वा.

1. 6 SNy जालुअ, I om. – NI °दलसंत्थिद(दो), S °दरगदो; B मछब्भन्तरगद, y मश्शोदलब्भन्तरगदो, R मश्शोदरगदो. – B ण for णत्थि, which I om.

1. 7 B तधा एदस्स, S तधा अ से, y जधा अअं शे. – Ry विश्श°, B आमिस°. – BRINy add वा(Ry रा)अदि, S वाहदि. – B अङ्गुलीअकआगमो दाव वि°. – R om. वार्णि. – S एसो, Ry एदश्श, Z om. – Z विसुमरिदव्वो.

1. 8 I om. ता. – Sy लाअउलं, B लाउलं. – S गछम्म.

1. 9 IN आगछ, B,R 2. hd. आअछ, Z,R 1. hd. om. – SZINy गण्डि°; B °छेदआ (2. hd. अ), Z °छेदिआ, y °छेअआ, R °श्छेदआ. – BNIy आग(Bअ)छ, Z गछ.

1.10 BS इह. – BRy गोउर(y ल)दुआले. – ZN °पालेध, B वलिवालेध.

1.11 B लाउलं.

1.12 Z विसदु (sic), BS पविसदु, N °सह. – BRI लाउले, y लाअउत्ते. – ZSNI सामि°, cdd. y °दत्थं.

1.13 I भोदु तधा.

1.14 BRZ जाणुअ, SINy जालुअ. – RIy लाअउत्ते.

1.15 SINy जालुक: – BI om. णं. – BSZIN अवसलोव(B प)सप्प°. – B om. खु. – y लाजाणो.

1.16 B जाणुक, RZy जाणुअ, I जालुआ, N जालुअ, S वअस्स, y om. – Zy फुल्लन्ति, NI फुल्लदि, B फुरन्ति. – y om. मे. – NRI °हत्थो, SZy °हत्था.

1.17 INRSZy गण्डि°, BINRSZ °छेदअं, y °छेअअं. – S वावादइदुं, B घादिदुं.

.18 IN ण अलि°. – I अक्काल°, y अआलण°. – Z भोदुं, R होदुं.

.19 R सूचय एशे. – BSNZ एसे, I एदो. – Cdd. y अम्हाणं. – BSN ईसले, Z ईसिले. – B गेह्णिअ, R गेह्णअ, S गेण्णुअ. – BS °सासणं, N °सासणे. Ry शाशणे; Z गाह्दिलाअसासणे. – R adds आगश्चदि.

1.20 INRSZ om. ता. – B ता सम्पदं. – BNR सउलाणं, I सउल्लाणं, S सउणाणं, Z सअणानं (sic); Z om. मुहं (transl. खगणान्). – ZN पेक्खसि, S पेक्ख, I पेक्खि, R पेक्खदि, By पेक्खदु. – I om. वा. – N °सिआलीबली, I °सिआल°, y शिआलीणं; B गिद्धीसिलीणं, Z गिद्धवहुली, S गिध्धबली.

1.21 ZN भविस्ससि, S हुवि°; I हविस्सदि, R हुवि°; By भोदु.

1.22 IN om. एदं, for which S एणं, y एशं.

1.23 B पुरुष: । – NRy हदो, BI हद; cdd. y म्हि.

1.24 S मुध्धध रे मुध्धध. – By ले for रे, which R om. – R एदं, B एणं जा°, B °जीवं. – Ry शे for से, which BIN om. – R om. किल. – B 1 hd. om. from अङ्गुली° l. 24 to भट्टिणा l. 30 incl., adds 2. hd. margin. – Ry °लीअअश्श, B 2. hd. °लीअश्श.

1.25 By °शामिणा. – BNRy जाव for जेव, which I om. – S om. मे, for which ZN से, Ry शे. – N कधिदो.

1.26 Cdd. y जधा. – y लाअउत्ते. – B 2. hd. INSZy जम°. – SZNI °वसदिं. – I पडिणिवुत्तो.

1.27 ZSNI एसे.

1.28,29 Cdd. y भट्टके. – Z केवलके, I केललके, R किदे. – SNRIy सम्पदं, B 2 hd. शंपदं before मम. – I जीविदं, B 2. hd. NRSZy जीविदे. – B 2. hd. SN om. इति पा° प°.

1.30 In B 2. hd. torn off from रक: to भट्टिणा. – SNI om. उत्थेहि once. – ZNI एसो हि, y एशे हि. – R °लीअमुल्ल°; B °लीअअंदसणे समुल्लसिदेण,

N °लीअअंसणसमु°, I °लीअअदंसणसमु°. – B पालिदोसिको; S पारितोसिके, N °तोसिओ, R °तोषिओ, y °तोशिओ.

1.31 I °किदे, B °कदो. – By ददाति for प्रयच्छति.

1.32 BZy अणुगहिदे, NS °गिहिदे, I °ग्गहिद. – Cdd. y म्हि.

1.33 ZR एदे, BS एसे, NI एसो. – Z लण्णा, y रञ्ञा. – B om. तधा (adds 2. hd.) and णाम. – ISN तं णाम, R णं for तधा णाम. – SN अणुग्गिहिदे, Zy °गहिदे; I adds ज्जेव. – B जा, ISZ जं, R ज्जं, y जदो, N om. – BZSNI सूलादो. – B आलिअ, ZS ओआलिअ.

1.34 By हत्थिक्खन्धे, SZ °कन्धं, NI °क्कन्धं, R °स्कन्धं. – BZNI समा°, S °रोहिदे.

1.35 I लाअउत्त, y °त्ते. – B पालितोसिए, S °तोसिके, I °दोसिअं, NZ °दोसिए, R °तोशिए, y °दोएण. – B महालिअलअलेण, S °रिहदंसणेण, R °लिहणदेण. – BZ om. तेण.

1.36 BSNRZ सामिणो, I °णा. – B भविदव्वं. – Cdd. y om. ति.

1.37, 38 S om. णं, एदस्सिं for तस्सिं. – B महाराअस्स after भट्टिणो. – B महा लअण, SZ महारिहरअणं(Sण); NR महालिहलदण, y °हरदण, I °हणदणेण ति. – NI णत्थि, S णत्ति for ण. – S परिओसो, R °दोषो; I पालिदोसो; B अणन्तवविदोसो(!). – I एत्थ किं उण, N किं उण, Ry एत्ति किं उण. – BS add. तक्केमि.

1.39 I उण for णाम, which BSZNR om.

1.40 B om. तक्केमि. – I दाव before तस्स. – R तश्श दंशणेण. – NI हिअअत्थिदो, Ry हिअअट्ठिदो; B हिअअवट्ठी (om. जणो). – Z भट्टिणो.

1.41, 42 B om. तं. – Ry गेण्हिअ for पेक्खिअ, which BSZ om. – B पजूसुहमणा. – I आसी. – y adds स्वामी.

1.43 BSZNI तोसिदे, R तोशिते, y दोशिदे. – Cdd. y भट्टा. – Iy लाअउत्तेण.

1.44, 45 I किं भणासि. – B भणेमि. – BSZNI इमस्स. – ZR मछली°, N मचली°, BI मछाली°, y मछाणं; BSZN °सत्तुणो, I °सत्तुणे.

1.46 I ले before भ°. – NRZIy भट्टका, S भट्टिका, B om. – Cdd. y तुम्हाणं. – I om. पि. – B इदो तुम्हाणम्पि अहं दाणि. – SNZ सुला°, I सुरा°, R शूला°; B 2. hd. मुला(1. hd. रअण?)सुण्णं. – y adds कधं कुप्पेसि.

1.47 For जानुक: S नागरक: (corr. from. जालुक:), B उभौ. – B धीबले. – BSRNIy सम्पदं, after which B उण पिअ° मम. – S से for मे, I om. – BSZN °वअस्सके संवुत्ते सि. – RI संवुत्तो. – y काअम्बली°.

1.48 IZ °सद्धिके, S °सच्चिके, Ry °खज्जिके, B °सोत्थिके, N om. – S पदुमं. – – Cdd. y अम्हाणं. – SZR सोहिदे, N सोहिवदे, I सौहिवदे. – B पदुमसोहिव अम्हाणं इ°. – S इलीअदि, BZNR इछीअदि, y इश्शीअदि. – ZR om. ता; S ता एहि. – ZI सुण्डिआ°, S 2. hd., By शुण्डिआ°; R °शालं, I °णअं, y °आलं. – Cdd. y ज्जेव.

1.49 BZy गछम्ह, NRS गछम्ह.

1.51 Zy om. प्रवेशक:.

1.53 I संवत्तिदं for णिव्व°. – B °णिव्वुत्तणीअं कम्हं (transl. कर्म्म), S °णीअकम्म. – R °तीत्थमज्जणकम्म, y °तित्थमज्जणं; B °सनिज्जं, Z °सण्णिज्जं.

1.54 B (om. ता) जाव साधुजणस्स अभिसेअआलो ताव इमस्स रा° सम्पदं संवुत्तन्तं प°; y ता जाव से सा° अहिसेअकालो भवे इमस्स. – R संबन्धे, N °बद्धे.

1.55, 56 Zy om. मे. – S मे सरी°. – INRy तए. – BZNR om. किं णु क्ख, y om. णु. – B उवत्थिअचूऊसरे (transl. उपस्थितचूतशरो दिवसे), I उवत्थिदुछवक्खणे. – RSZ °छणे. – y दिवसे. – B णिरुसवा°, SN णिरुत्सवा°, R णिरुत्सआ. – Zy om. विअ.

1.57 BS अध वा before अत्थि. – I विहावो. – ZNRI पणिहाणेण.

1.58 B सहीए एस आअरो माणिदव्वो. – ZSR इमिणं. – I om. जेव, for which BZSNRy जाव. – BZR °वाडिआणं.

1.59 NI पासवत्तिणी. – BZSRy तिरक्क(B क्का)रिणीए विज्जाए. – B उवालहिस्सं.

1.62 After प्रथमा I inserts कथं उवत्थिदो महूसवो, R 2. hd. marg. कधं उवट्ठिदो महुमासो.

2. a B आतम्ब°(corr from. आअम्ब°), S आअम्म°, Ry आतम्म°, ZNI °हरिद°. – Ny उस्ससिअं, I उछसिअं.

2. b I क्खणं मङ्गलं; R om. छण, 2. hd. in marg. क्खणमङ्गलअ; y °मङ्गलं (cd. °मङ्गलं).

2. 1 BS सहि before, I after पर°. – B एआइणी, NRI एक्काकिणी.

2. 2 y महुअरिए. – BZNI चूअ°. – BZ om. खु.

2. 3 SI होदि, BR भोदु.

2. 4 B om. the whole line and प्र° । म° of l. 5.

2. 5 I सहि महु°. – INR तवावि, Z तवापि, S तधा वि. – B तव उण कालो एस. – y om. दाणिं. – Z एसो.

2. 6 B ता before सहि, which Z om. – y अवलम्बस्स, ZSNRI °म्बस्स. – I अग्गपादे, S °पदपरि°. – B जाव पादग्गट्ठिआ भविअ.

2. 7 BR चूअप्पसवेण, y चूअप°. – BN कामदेअस्स. – N वाहणं, S उवासणं, Ry आराहणं, I सोत्थिवाअणिअं.

2. 8 B हला before जइ; मम वि. – N वाहण°, R आराहण°, S उवासण°; B आअणस्स फलं; y अद्धं उवणदफलं भविस्सदि त्ति. – I om. ता to एवं l. 9 (incl.).

2. 9 N सहर्षं before सहि, which Z om. – B अभणिअम्पि. – SIy एदं. – SNRIy सम्पदि. – B om. जेव.

2.10 B om. एदं. – After सरीरं B द्विधाविभत्तं पआवइणा, R द्विधाभिण्णं पआवइणा. – B °वलम्बि तकरेण ना°. – Z om. चूत. – R कृत्वा for गृहीत्वा. – S om. ना° चू° गृ°.

2.11 BRZy अम्हहे. – y om. वि; °भङ्गो मु°; om. एस. – Z वादि, S वाहदि, Ny राअदि(for वाअदि).

2.12 R कपोले हस्तं, I इति कपोतहस्ता. – ZR गृहीत्वा for कृत्वा. – Ny °कुजस्स.

3. a Z om. मे, for which R मए. – BRy गहिद°, NI °ग्गाहिद°; S गहिदाआरस्स.

3. b B सत्थविजुइ°, Z सज्झकिद°, R सचाकद°, y सचकिद°, I संव्योहिअ°, S सचाइअयुवअल°. – NR °लक्खे, I °लक्ख. – B पचभ(2. hd. क्भ)विअ, RSZ पच्चक्भइओ, N °क्भधिओ, I °क्भअहिओ. – ZSNR होदुं, By भोदुं.

3. 2 I अनर्थज्ञे.

3. 3 S om. पि. – BR वसन्तोत्सवे. – BS °त्सवे त्वमप्रतश्रूत°. – SINR 1. hd. चूतलतिका°.

3. 4 I om. भीते. – R अणहिगद°, I अग्गाहिद°; BIRZy °दत्था, N °दत्थे. – B क्खु for अम्हे.

3. 5 B हू, S हुँ for हुम्, which I om. – B भवतीभ्यां यद्देवशासनं वासन्तै°; B °तीभ्यां यत्तावद्.

3. 6 Z देवशासनं for देवस्य शा°, which B here om. – y °यिभिः, om. च.

4. c SINRy कण्ठे पि, B कण्ठे च. – Z लागितं – BSNI गते च शिशिरे.

4. 1 Cdd. y महा° for मह°. – S राएसी before एसो, which Iy om.

4. 2 y अहं for अज्ज. – BN दिअसाइं, R °साणि. – N वुड्ढएण, I वुड्ढएण for रड्ढिएण. – Cdd. भत्तुणो. – N पाअ°.

4. 3 R पेसिदा; y om. अम्हाणं, for which N अह्मे. – I एध. – R °कम्म, I °कर्म्म, S चित्तपतिकम्मं. – S अप्पइदुं, Zy अप्पेदुं. – I om. अदो, for which y ता आगन्तुकदाए. – N om. ण. – I असुद°, S सुदपुकवो.

4. 4 Z om. अम्हेहिं, N om. एसो; BIR ए° अ° वु°, S ए° वु° अ°.

4. 5 Z om. तेन हि. – I न before प्रवर्तितव्यम्, for which B पविवर्त्तितव्यं, S प्रवर्त्तनीयं.

4. 6 y उभे। सकौतूहलं। जइ. – BS वसन्दूसवो.

4. 8 S मिश्र°। स्वगतम्।. – NRy उस्सव°, I उछव° हि, B णं उस्सव°. – y राजाणो. – Z om. ता, Iy om. एत्थ.

4.10 SI om. स्वगतम्; R om. न.

4.11 B स्वस्ति भव° कर्णपथं शकु°, Iy आस्से भ°, I °गतं देवस्य शकु°.

4.12 Z रट्टिअमिस्समुहादो, I भट्टिमुहादो. — S सव्वं before अङ्गुरीअ°.

4.13 B अल्पं. — S कथनीयं. — R यदैवं अङ्गु°.

4.14, 15 N °पूर्व्वेयं. — BR मया र(Rब)हसि. — S om. शकु°, after which I मुनिदुहिता. — B मोहोत्पत्या°. — S °पमनुपगतो, B °पमुपागता. — ZI add तथा हि.

5. a NI पुरा यथा.

5. b Z निवर्तनैर्. — y विगणयत्यु°.

5. c Ry वाचमुदिताम°.

5. d SRy तदा भवति च. — I °विलक्ष्यश्चिरं, Z °विणप्तश्चिरं.

5. 2, 10 S °स्यात्प्रत्याख्यातो महोत्सवः, I °ख्यातो देवेन.

5. 3 I भअवं.

5. 5 S दत्वा पुरो विलोक्य. — NI om. अये. — I इतस्तत एवाभि°. — S गछतं युवां स्वकर्म्मानुष्ठानाय. — B तद्गछतां भवत्यौ, y गच्छतं भवत्यौ स्वकार्य्यमनु°.

5. 6 Z उभे। तथेति निष्क्रान्ते.

5. 7 S om. सदृश; SNRI °वेशो; By °तापसदसो. — y विदूषकश्च.

5. 8 IN अवलोक्य. — S रम°, R रामणीयमाङ्क°.

5. 9 y ऽपि देवः प्रिय°.

6. a I °कोष्ठश्लथं.

6. b RI श्वासापरक्ताधरः.

6. c BS °प्रतान्तनयनस्.

6. 1 ZNIy स्थाणे.

6. 2 N कारणे, B °णेण, I °णेन. — Z om. सउ°. — BN किलिम्मदि, Sy किलिस्सदि.

6. 3 R सध्यानं for ध्यानमन्दं.

7. a BSNRZy शार°. — R परिबो°.

7. b R °हृदयं प्रतिविबुद्धं; NI प्रबुद्धं; S प्रबुद्धं मे.

7. 2 R अपवार्य for स्वगतम्, which y om. – R हूं भूओ, S हुँ भुअगेण (transl. भुजगेन) विअ विलपिदो (sic). – NI एस. – I °लद्दोवेण. – B om. ण.

7. 3 N चिह्नत्तिं°, I चिह्नत्तिं°. – BR हुविस्सदि, Iy हुवि°; cdd. y om. त्ति.

7. 4 y उपसृत्य. – S देवः for महा°.

7. 5 S विनोदस्थानोपस्थितो. – R मनोरथस्थानानि.

7. 6 B °मात्यमण्डलं. – R om. अद्य, B om. चिर. – Z °प्रबोधादसं°.

7. 7 N अस्माभिरनुष्ठातं(for तुं)राजकार्य्यं । अतो यत्. – I अध्यासितं(for °तुं)अनुष्ठातुं च ॥ राजाकार्य्यं अतो यत्प्रवेक्षितं. – S पौरकार्यमार्येण.

7. 8 B °मारोप्यतामिति.

7.10 SZIy पर्व्वतायन.

7.12 Z कदं. – IN भवदा सम्पदि णि°. – y °विछेअ°.

7.14 R om. वयस्य. – BIy रन्ध्रोपपातिनो. – BZSRy om. इति and put यदुच्यते before रन्ध्रो°.

7.15 B तद्व्यभिचारि.

8. b BR युक्तमिदं.

8. c S प्रहनिष्यता.

8. 1 S, R 1. hd. om. अपि च.

9. a I उपहत°.

9. d SINy °मासमुखं.

9. 1 BR om. दाव. – Iy °कट्ठेण, B °मुट्ठेग.

9. 2 S om. इति . . . इच्छति, BN om. दण्ड. – BZy °मुहम्य. – For पातयितुम, B ताडयितुम्, N उत्ताडयितुम्, I उत्ताभयितुम्.

9. 3 I तिष्ठ भवतु. – B दृष्टं भवतो भ्र°.

9. 4 S किंचित्किंचिदनु°; R °कारिणीषु सुलभासु लतासु. – S विनोदयिष्यामि.

9. 5 B भअवदा, y भवदा णं. – B °परिआरिआ.

9. 6 Sy °लदाहरए. – Z अवणइस्सं, B अधिवाहइस्सं. – R °फलदाए सहत्थलि°.

9. 7 y om. सउन्तलाए. – B पदिकिदं, I पदिकर्दि. – S आणअ त्ति, Zy आणेअ त्ति.

9. 8 Cdd. om. एव. – BSZR °प्रश्वासनं, NI हृदयाश्वासनं. – BR तत्तावदादेशय.

9. 9 BI om. इदो once. – B एदु एदु. – N भअवं.

9.10 ZR एसो. – S om. मणि°. – N °शिलावट्ट°. – BNRZ माधवी°. – R om. विवि° णीसइ°, S विवित्तभायाए उवआररमणीअदाए णी°.

9.11 y णीसइमारुदेण, I णिसग्गसाअएण (transl. स्वागतेन), N अलिसइसाअदेण. – I om. विअ. – R पडिपछदि.

9.13 y लदासण्णिहिदा दाव पे°, BI °रिदा भविअ पे°. – SIy °सहीए पदि°, I पदिकिदर्दि, B °किदं.

9.14 B om. बहुमदं.

9.15 B सखे before शकु°. – NI सर्व्वमिदं, om. स्मरामि.

9.16 B om. दर्शन. – Sy यत्कथि°. – R °समीपे गत.

9.17 S प्रथममपि न त्वया संकथासु तत्र भवत्या:; R भवत्या: संकथासु. – BSNRI संकीर्त्तितं, om. मया. – SNRI नामापि; y नामादि, om. मया.

9.18 SNRIy विस्मृतस्, SNR त्वमसि.

9.19 I तदो. – SNRI om. सहाआ. – R ण सुहिआ वि°, y ण before सहि°. – B om. lines 19. 20.

9.21 B om. भो. – R ण भो. – NI कहिअ, y गहिअ.

9.22 B अवसाणे before तए ज्जेव (prec. l.), भणिदं for कधिदं. – S वअस्स परि°. N °विकप्पो, ZRy विअप्पिदो. – B एस. – S भूदो त्थि त्ति मए विमन्द°.

9.23 B तह for तधा, अह for अध. – N तत्थ for एत्थ.

9.25 N om. क्षणं. – Z om. सखे. – I परत्रायस्व twice.

9.26 B om. भो वयस्य. – B किण्णेदं, y किं एदं. – Z अणुववण्णं. – Cdd. तव

for तुह, which y om. – B भवणं before कदा. – N विअ for वि, which I om. – y सप्पुरुसा, R सप्फुरिसा.

9.27 B सोअपरिगदा, I सोआवरुद्धा, S सोअवत्तब्धा (transl. शोकावष्टब्धा) y सोअ-च्चिता. – SNRIZy add. त्ति after होन्ति. – Z om. वि. – Cdd. y गिरिओ.

9.28 B सखे for वयस्य, which I om. – B तव for ते. – Z तामहमव°, I तामप-लोक्य नुसृत्य ब°. – B अस्वस्थो for अशरणो. I स्मि संवृत्त:.

10. a B इत: प्रत्याख्यानात्.

10. b S गुरुसुता.

10. c I om. दृष्टिं. – S प्रसव, Iy प्रकर for प्रसव.

10. 1 R अह्मे, ZI अह्महे, y अम्हहे. – B ईदिसी कज्जस्स पव(=र)वसदा इमस्स जणस्स सन्दावेणाधिअदवं(रं) वमेमि(= रमेमि), y ईदिसी पवरसदा(for परव°) इमस्स जणस्स मं बि सन्दावेदि. – R मं before सं°.

10. 2, 3 ZNRI om. भो. – ZSNR दे for मे. – Z om. वि, for which NRI उण. – B विदू° । एत्थ तक्केमि केणावि तत्थभोदि आआसचारिणा. – R णीदे.

10. 4 Iy om. ताम्. – N परिमार्ष्टुं, I °मृष्टिं. – R किं च मेनका.

10. 5, 6 I ते सख्या ज°. – BNI जन्मभूमि(NI मि:) प्रतिष्ठिते. – S तत्सखी°. – B तत्सखीवचनाच्छ्रुतवानस्मि. – RI अतस्तत्सह°. – N °रीभि: सा वा नी°; B वा सा नीतेति, om. मे. – R हृदयमाशङ्कते मे, ZNIy हृ° मे आशङ्कते.

10. 7 R om. ण, N om. उण. – N adds से after °णीओ, B before पडिबोधो.

10. 8 BZR om. भो. – R समस्ससिदु. – S °गमो कालेण, BRN कालेणावि, I काले वि before तत्थ°.

10.11 I om. भो. – R हु for हि, om. वा. – B मादपिदवा(i. e. रा)भत्तुणो विरहिदं दु° पे° पारेन्ति. – I om. चिरं. – S दु° चि°. – I दट्ठुं for पेक्खिदुं.

11. b Z नु पुण्यै: फलमेव तावत्.

11. c I असम्भिवृत्तौ. – B सासम्भिवृत्तै सुदती ममैव.

11. d B प्रपातः.

11. 1 S वअस्स after, B for भो. – y om. णं.

11. 2 N चिन्त°. – I °गमो. – BSI om. त्ति.

11. 3 B °कमवलोक्य, S °कं विलोक्य. – R दुर्लभ for असुलभ. – BNR °स्थानभ्रंशशो°. BS मे before अङ्गु°.

12. a Ry °लीय. – RI ममैव, B मम नैव.

12. 1 y om. जइ. – B °हत्थं गदं. – S तदो. – B सव्वं.

12. 2 y वत्तसि. – B अण्णसुहाइ अणुहवामि.

12. 3 B om. उण. – y उवाएण, B उआएण. – N om. भवदा, which in I after °भोदीए. – B °भोदीहत्थगदा पाविदा.

12. 4 I om. हत्थ. – R संगदं.

12. 5 BSNRIy ममावि को°. – S आआरिदो, IRB वावारि(RB वि)दो, y वाआरिदो.

12. 6 B श्रूयतां तदा स्वनगरप्रस्थितं. – y स्वनगरगमनाय.

12. 7 Cdd. y सवास्पम्. – By om. इदम्. – IN °रेण पुनरार्यपुत्रो ऽस्माकं. – B °पुत्रः प्रतिवार्त्तां दास्यतीति.

12. 9 NRI om. नाम. – I तस्यामङ्गुल्यां. – B मयाभिहिता.

13. b B गनय (!) गच्छति यावदन्तं.

13. c S निवेश for निदेश.

13. d B °पमिहेष्यसीति.

13. 2 BNI अवधी. – I सहीए, N सउन्तलाए before विहिणा. – N सम्पादिदो.

13. 3 SZIy भो अध. – S कधं विअ, y कधम्पि एदं रो°. – I लोहिमदच्छस्स (!) उदलब्भन्तले बडि°; B °मछस्स वलिसं विअ मुहं पविट्ठ एदं आसि; SZRy मुहप(R प्पि)वि°.

13. 4 B वयस्य शचीतीर्थे; BS वन्दमानायाः सख्यास्ते गङ्गा (only B) श्रोतसि परि°. – R तस्याः for तव सख्याः.

13. 5 B हूँ, Sy एदं before जुज्जदि.

13. 6 N एवं, I जइ एवं before अदो, for which B बमणीओ(i. e. रम°). – SZR धम्मभीरुणो. – BS इमस्स before राए°.

13. 7 B om. परिणए. – S संदेहो जादो. – B om. अथ वा to त्ति (13.11). – y अह. – I किं for ण which ZNR om.

13. 8 R कधं पि, I कधं वि, y कधाम्पि.

13. 9 ZI om. इदं.

13.10 R भो वअस्स अहं. – RI उआल°.

13.11 ZNy उज्जुअस्स, R अज्जुअस्य. – R om. सि. – y सि त्ति तुमं.

13.12 S °नाटकेन before राजा. – I आकर्णित°, N अणाकर्णितकेन (sic). – BR अनादृत्य, y सोपलम्भमिव.

14. b ZI विहायाशु, N विहायान्त (°न्तर्नि° ?). – ZI om. अथ वा.

14. 1 B समं, y अअं, N सबं. – N पडिपण्णं. – B पलिवण्णं जं अम्हे व°. – Z अम्हि, R 2. hd. अम्हि for म्हि.

14. 2 SIN om. भो. – y तए अहं; B अहं सव्वधा बु° मा°. – y वुत्तक्खाए.

14. 3 y प्रिये स्वकारणमनादृत्यानुशय°, S °परित्यागातिशय° (a gloss अनुशय इति च पाठः), I °त्यागानुदग्ध°.

14. 4 S कल्प्यताम्. – NI om. जनः.

14. 5 BZIR om. चित्र°. – B लिपिकरी for चेटी.

14. 7 NI om. विलोक्य. – BR रूपमस्याले°. – I om. तथा हि.

15. b Z दन्तान्तःप्रविकीर्ण°, y दन्तालीप्रविकीर्ण°. – BR °ज्योत्स्नाविलिप्ताधरं, y °ज्योत्स्नातिसिक्ताधरं.

15. c S कर्कन्धूकुलपा°. – BSNIy °पाटलौ(I लो)ष्ठ°.

15. d NI विभ्रमलय°, R °लव°, Zy °लयत्प्रो°.

15. 1 After विलोक्य BR साधु वअस्स साधु महुरो दंसिदो(R तो)भावाणुप्पवेसो

खलदि; y साहु वअस्स साहु भो जं तए महुरो भट्टिणा दंसिदो। भावमहुरा खलदि. – S ही ही before भो which I om. – S °मधुरा. – N खेलदि.

15. 2 I णिण्णोणद°, Z णिम्मोण्णद°, B °णिम्मण्णद°, Ny णिहुद° – BR om. किं to जणेदि. – Z सत्ताणुववेस°.

15. 3 Z जणदि, Iy जणअदि, N जाणअदि.

15. 4 B वण्णरेहा° for वत्तिआ°. – S °लेहा° for °रेहा°. – NI om. मे.

15. 5 SZNIy om. त्ति.

16. a N दृश्यते for क्रियते.

16. b y लेखया. – BI रेखायां. – B किञ्चिदङ्कितं. – After dist. 16 ZNIy add: तथाहि।

तस्यास्तुङ्गमिव स्तनद्वयमिदं निम्नेव नाभिः स्थिता
दृश्यन्ते विषमोन्नताश्च वलयो भित्तौ समायामपि।
अङ्गे च प्रतिभाति मार्दवमिदं स्निग्धः स्वभावश्चिरं
प्रेम्णा(!)मन्मुखचन्द्रमीक्षत इव स्मेरेव वक्तीव च॥

[a N अस्यास् for तस्यास् I निम्नैव; c I मार्म्मरमिदं, NI प्रभाव°; d I °मीक्ष्यत, स्मेरैव, y वक्तीति].

16. 1 Z सदिसं. – NRSy पक्ख°; Z °गुणो.

16. 2 Zy om. निःश्वस्य, for which NI वयस्य.

17. a N °यामपग°. – After dist. 17 BRI add: मिश्रकेशी। सअं (B अहं) ज्जेव पडिवण्णो (B पलि°, I °बन्धो) जं अह्मे (B अम्ह) वत्तुकामा.

17. 1 B तिण्णिए एत्थ तत्थभोदीए दी°, R भो वअस्स तिण्णओ एत्थ भोदीओ दी°; I तिसिणआ. – NI आकिदिओ, S भिण्णिआइदिओ (i. e. भिन्नाकृतयो). – BR om. ज्जेव.

17. 2 R अध for ता. – RS कदमा एत्थ तत्थ°, B कधमा एत्थ भोदी.

17. 3, 4 I एसो. – B om. तवस्सी. – S एस सहीरूअस्स मोहचक्खु तपस्सी इअं क्खु

ण; B सहील्हस्स । मूढदिट्ठी णं इअं क्खु मे गदा पच्चक्खदां सही; R सहीलअस्स मूढदिट्ठी। णं इअं क्खु से गदा पच्चक्खदो सही. – NSy मोहचक्खु, I °चक्खुर Z om. – NI add अअं, and ता before ण.

17. 5 BR मन्यसे for तर्कयसि.

17. 6 N चिरं नि°, S चि° विलोक्य. – Iy अहिसेअ°; BR om. अव° to संसिदा (incl.).

17. 7 I संत्थिदा. – B सिढिलिअकेशवन्धूव्वमन्तवणकुसुमेण वद्धसेअ°, R सिढिलिअकेशवन्धणिवडन्तवउलकुसुमेण. – S °बन्धुव्वसत्त° (i. e. बन्धोद्वसत्); y °बन्धब्भमन्त° (i. e. बन्धभ्राम्यत्) केसहत्थेण बद्ध°. – SRy °सेअ° for °सेद°.

17. 8 BNRI om. °णमिद to विअ and read: विसेस(I च)दो दंसणीआ एदस्स (NI एदस्सिं) सिणिद्धोदर(N द्धदर, B द्धदव, R द्धव)पल्लवस्स बालचूअरुक्ख(BN क)स्स (I om. रु°) पासे (I शे, R om.) परिसन्ती विअ (B om., I इस प्पवि°, R माहवी विअ) आलिहिदा. – y णिअम्बेण for वस°. – S इस, y इसि.

17. 9 After विअ y inserts (comp. NRI in prec. line): एदस्स सिणिद्धुदरपल्लवस्स बालचूअरुक्खअस्स पासे. – R एसा for सा. – B om. तत्थभोदी, ZIy om. सउन्तला. – Sy पिअसहीओ.

17.10 R अस्त्यत्र लिङ्गं. – B om. ममापि. – I भाववृद्धं, B भावलिङ्गश्च.

18. a ZC स्निग्धाङ्ग°; INR °लि(ली)विनि°, S °निवेशो . . . मलिनः.

18. b ZR कपोलगलितं. – RS लक्ष्यं. – B वर्ण्णमिलो°.

18. 1 y चेटीं प्रति। चतु°. – BR मेधाविनि for चतुरिके. – R अर्द्ध विलि°. – BR इदं for एतद्. – NI अस्माकं for अस्माभिः. – NI वर्त्तिकां ता°.

18. 2 INZy माहव्व. – BRS अवलम्ब, NZ °म्बस्स, I °म्बनस्स. – y ता जाव गछम्ह. – N गच्छस्स, I गच्छामि.

18. 3 SZy अहमेवावलम्बे. – B करोति निष्क्रान्ता लिपिकरी; R यथोक्तङ्करोमीति लि° नि°.

18. 4 R भो वअस्स किं, I भो एत्थ किं. – BRI लिहिदव्वं.

18. 5, 6 Sy अभिमदो. – SI om. पदेसो. – B °कामो भस्सिदि त्ति तक्केमि, R °कामो राआ हुविस्सदि त्ति तक्केमि.

18. 7 R om. सखे श्रूयताम्.

19. a B शैकतलीनचक्रमि°, R सैकतराजहंसमि° S (in margin), y सैकतिनी सहंसमि°.

19. b S पादास्ता°.

19. c I °तुमिच्छान्यधो.

19. d I वामे कृष्ण°. – Z °नयनां.

19. 1 S स्वगतं for अपवार्य, which ZNI om. – Z भो जधा; R एदं before मन्देदि.
– NI मन्तेसि. – I om. तधा, Z om. अणेण.

19. 2 BSN आकि°, I आक° for आइ°; R om. आइदीहिं. – S कुब्बाणआणं, y कुच्छाणआणं, BZI °लआणं, R भट्टालआणं. – BR °साणं समूहेहिं(B हेण). – S त्ति for ति, which BNRIZy om.

19. 3 R शकुन्तलाप्रसाधनमभिप्रेतमप्यत्र लि°, B अन्यत् शकुन्तलाप्रसाधनमात्रलि°. – I om. अत्र. – Zy अत्र लि°. – S विस्मृतवानस्मि, B प्रस्मृतमस्माभिः.

19. 5 R कण्णआ° before वण°, which Z om. – B अ for च. – ZR सदिसं. – BSNRIy insert से before भविस्सदि.

20. b Cdd. y °केशरं.

20. 1 I om. तत्थभोदी, after which BR एत्थ रत्त°.

20. 2 BR ओआविअ(i. e. °रिअ). – y om. चकिद. – S चकिदा चकिदाकिदी विअ. – S दिट्ठा, BR दीसदि for ठिदा. – SR om. हद्धा. – y आ. – BR आं ही ही भो एसो.

20. 3 R °पुत्तओ for °पुत्तो, which I om. – B कुसुमसवसहअवो. – R om. धिट्ठ°. – B एत्थभोदीए. – R अहिलंघेदि, B लङ्घेदि.

20. 4 S भो for ननु, which I om. – NI अपवार्य्यतां. – BNRI दुष्टः.

20. 5 BR भो तुमं . . . °दाणुसा°.

20. 6 NIy अयि यु°. – S अये for अयि before भोः, which NIy om. – ZRIy किमतः.

21. b SNIy मधुकरी for भ्रमरी.

21. 1 Z अहिआदं, N अहिमुहं, R अयिहत्तं, B अहइत्तं से; I न जुत्तं क्खु से. – S वाहरिदो, I वावाहरिदा, R वाहरिदं, B वाहविद.

21. 2 B भो पहि°. – S om. खु. – I सा for एसा.

21. 3 Sy om. सकोपम्. – NSIy एवं भो. – B तिष्ठति. – BR श्रूयतां। संप्रति हि।

22. a I आक्लिष्टवा°.

22. 1 I भो मा एवं. – R एदं for एवं. – N भहिस्सदि, I भास्सदि.

22. 2 B उम्मत्तो. – SNI संसग्गेण. – R इदिसो.

22. 3 B om. कथं, R om. कथं . . . विदूषकः (22. 5).

22. 4 y om. पि, B om. जणं. – B विहावेदि.

22. 5 NIy om. भो, Z om. खु.

22. 7 BR ममावि दाव अप्पा ण (torn off in B) अन्तरं गणेदि जं (B जा) अह्म्पि दाणि पडिबुद्धा किं उण. – B जधाविचिन्तिदा°; IN जधाचित्तगदाणु°.

22. 8 BRI राजा। सविषादं. – BR वयस्य किमि°. – B om. पौरोभाग्यम्.

23. 1 y सृजति for विसृजति.

23. 2 BI om. अम्मो. – BR सव्वो पु°. – N °रुद्धो विहिणो अउव्वो एसो मग्गो. – Ry विरहिणो for विहिणो. – I संसग्गो for मग्गो.

23. 3 R om. वयस्य. – S अविश्रमं corr. from °श्रामं, y अविश्रामदु°. – BR कथं विश्रामसुखम°. – y adds पश्य.

24. b BR वास्पो ऽपि.

24. 1 S om. वअस्स. – BZ पमज्जिदं. – B पच्चाएसदु°; Z °दुक्खं ज्जेव सहीजनस्स (om. पिअ° सउ° पच्च°).

24. 2 I om. पच्चक्खं. – N सहीजणस्स. – BRZ लिपिकरी, Sy चेटी for चतुरिका.

24. 3 S वण्णिआ, N वट्टिआ°.

24. 5 BRZ किं किं.

24.6 BZR लिपिकरी for चेटी. – R याव, Z जाव for सो; B जाव सो, om. मे. – N पिङ्गलादुहिदिआए, R °लिआदुहिदाए, y °विदिआए.

24.7 B उअणआमि, y उअण°. – Z om. भणिअ. – S बलाक्कारं (om. स).

24.8 BZ कधं तुमं विमुक्का (B विअक्का).

24.9 BZ लिपिकरी for चेटी. – B विडवलदालग्गं. – S देवीए वसुमदीए परि°, NI देवीए अच्चलं परि°.

24.10 B णिव्वाहिदो, R णिक्किमिदो, y णित्तारिदो. – Sy अत्ता.

24.11 BSZ जअदु जअदु for एदु एदु. – Cy om. this line.

24.12 Z om. कर्णं दत्त्वा, NRI om. भो. – Z अभिधावन्ती, BR °धावसि, NI अइधावदि. – S एसा after उवत्थिदा (24, 13). – S अन्तेउररक्षी, R °रक्खणी. – NI अन्ते° after उवत्थिदा. – IS मेधाविणी.

24.13 S om. मइं, for which R मन्दं. – I विअ मइं. – BS om. कवलिदुं.

24.14 y विलोक्य after राजा. – S om. उपस्थिता, Z om. देवी. – y °गर्विता च, B °गर्भिता च. – Z तावद्भवान्. – BRI प्रियाप्रतिकृतिं.

24.16 BI अत्ताणं. – NRIy om. पि, SR om. किं, Z om. ति, R om. ण. – BZR भणेहि, S भणइ, I भणेसि. – After भणसि BZ insert: मिश्र° । सहि एसा पदिकिदी वि दे पदिवक्खस्स (B देवीलेवक्खस्स) अलक्खणीआ (B अहलीआ) करीअदि। विदू°। चित्र°. – Ry om. उत्थाय च.

24.17 N अन्तेउरिआ°, B °उवकुलवासादो, Z °उरकुउवाउवादो (i. e. °कूडवाउरादो), y °वहूवागुरादो. – BSNIRy मुच्चिस्सदि, Z मुच्चीअदि. – S तदा, I ता for तदो, which N om. – I °छण्णणामप्पसादे. – S सद्दावीअदि, NIy °वीअसि, R सम्भाविअसि.

24.18,19 BZ इदं. – S गोवएमि. – Z वज्जिअ. – S om. वि. – NRIy om. को वि and put ण (R णो) before पेक्खदि. – SNRIy om. इति. – NI द्रुतं. – From °दं उ° to द्रुत° torn off in B.

24.20 B अम्हो for अम्मो, which I om. – R °संसत्ताहि°. – BSR पडुम°. – ZS om. दाव.

24.22 y ततः प्रविशति for प्रविश्य. – R जयदि, y जअदि for जअदु (twice). – BZ भट्टा, R देओ for देवो.

24.23 N खलु अभ्यन्ते; I खल्वन्तःपुरे त्वया दृष्टा. – Z om. त्वया, B om. त्वया देवी.

24.24 R देअ for देव, which BZ om. – B om. दिट्ठा. – BZ मं (B मां) उण पे°. – R °णिअत्ता, I °णिवुत्ता; B पलिलिअत्ता (!)

24.25 BZ समयज्ञा for कालज्ञा. – I भवतु का °दे° कार्य्यगौरवं मे प्रतिहरति.

24.26 ZI om. देव. – Z विण्णावेदि. – R अत्थिजणस्स, y जणाणं. – SINy गण-णाबहू°. – y एककं.

24.27 Z पच्चावे°, B पेक्खिदं. – I om. तं. – R देओ° करोदु.

24.29 R om. रा °वा°. – Z भवतां, B भवता for देव°. - N बालकपरिपथो°.

24.30 SNI व्यसने. – B °पत्यः तस्य चानेक°.

24.31 R राजात्मतामा°, y राजस्वतामुपपद्यते; S °स्वतामापद्यत इति. – Z एतत् श्रुत्वा. – B om. first इति, R om. इति twice.

24.32 I अहो before कष्टं, for which ZNRI कष्टा. – B चिन्तयित्वा, R विचिन्त्य before वेत्र°. – I बहुधन°.

24.33 RIy om. अनेन, for which Z तेन. – I om. यदि. – BZI कदा चिद्. – R चिदासन्न°, I चिदप्यस्याप°. – S °सत्वास्य, B °सत्वा कापि torn off – स्य स्यात्. – NRy om. तस्य.

24.34 SZ भार्य्या भवेन्.

24.35 BZ देव इदा° (B दाणि) – S सा केदउरस्स, IN साग्गदणअरस्स, R साकेदअसेट्ठिणो. – Z छेट्ठिणो. – SRy दुहिदिआ. – Ny निवुत°, y °पसवा.

24.37 SIy om. ननु. – B विकथं i. e. (रि°), R अर्थम्. – BZ ततो गत्वै°; SR गत्वैवामात्यं.

24.40 NRI om. निवृत्य, for which S प्रतिनि°. – BZ इअ म्हि.

24.41 R om. अथ वा. – Z om. वा after नास्ति.

25. a Ny विमुच्यन्ते.

25. b B तेषां for तासां. – NI घोष्यतां.

25. 1 Z एदं for इदं. – N om. देव.

25. 2 NIy पविट्ठं, Z पवुद्धं (transl. प्रवृद्धं). – NI om. विअ. – S देवस्स सा° अहि° महाअणेण. – I अतिण°.

25. 3 BR om. दीर्घ, Z om. एवं, R om. विच्छेद्.

25. 4 I पुरुषाभावे सं° परं जनमुप°. – B om. ममाप्यन्ते. – R °वंशाश्रय. – N om. श्रिय.

25. 5 ZS देव पडि°.

25. 6 NI °श्रियो°. – BZ मामुपस्थितश्रेयोविमा°.

25. 7 I इमिणा for अणेण.

25. 8 SN अत्ता. – R हुविस्सदि. – I हविस्सदि.

26. a N °रोपिते चात्मनि.

26. 1 y om. दे.

26. 2 BZ लिपिकरी for चेटी. – R चेढी । प्रती° प्रति जना°. – NI om. अज्जे, for which SZRy अज्ज. – SZy °न्तेण किं विआरिदं अमच्चेण. – I दुउणा°, B विअलाणुभावो. – BN कदो.

26. 3 R भट्टा before किदो. – After °च्चेण ZSNIy insert: पेक्ख दाव भट्टिणो वाह (S वस्प°, I वास्प°, N वाप्प°, Z वाप्फ°) जलावसेओ (Z °जलसेओ) संवुत्तो। अध (I अह) वा ण हु सो अबुद्धिपुव्वं पअ (I पव) त्तिस्सदि. – B °च्चेण। प्रकाशं। वे – torn off – त्ति ता मेहच्छण्णप्पासादावत्थिदं. – SZNI om. ता मे . . . आअच्छ. – R मेहच्छन्दपासादट्ठिदं, y °छण्णागारत्थिदं. – y om. संताव; R सन्दावहरणइत्तअं, y णिव्वारइतुअं. – R अज्जं मा°. – BINSZ माहव्वं.

26. 4 y आगच्छ.

26. 5 SZNI om. this line.

26. 6 B संशयारूढा:

27. a I असत्परं. – BZR यथाश्रुति. – NRIy संहितानि.

27. c S (in margin) प्रसूतिवाहितेन (i. e. रहितेन). – NI प्रदत्तं.

27. 1 By अणवधाण° for वव°, which Z om. – NR अन्धकारं; B अणुवाअमणुहवादि.

27. 2 BZ लिपिकरी, R चेढी. – BZS सन्दावेण, R सन्दावे. – S णववअत्थो, B अणुण्णुवअत्थो (transl. अनूनवयस्थो), R अदूणावत्थो, y एदावत्थो. R पभू, Z देवो. – R अवास्सं (अवश्यं?) for अवरासुं.

27. 3 BSRy अणुरूअ°. – Ny °पुरुसाणं. – S om. पुव्व° – B अलिणो, S णिरिणो, Z असोअणीओ. – BZ भ° देवो.

27. 4 B पलिगेण्हदि, Z पडि°. – SRy om. भट्टा. – RNI अह, Sy om. अध वा. – R °रूअं. – cdd. y ज्जेव (y after आद°). – BZN ओसहं. – BSZNy आतङ्कं.

27. 5 BZ णिवत्तेदि.

27. 6 Z शोकावेशितना°; S °नाटितेन.

28. a By om. पौरवं.

28. 2 Z लिपिकरी for चेटी. – I om. ससंभ्रमम.

28. 3 NI om. किं. – Z एणं, B एदं for णं, which y om. – R णिव्वुत्तं.

28. 4 I सउन्तलाए. – N सम्भावन्तीए. S मुहादो जधा ज°. – BS जण्णु°. – I समुच्छुआओ.

28. 5 RIy देवाओ. – R एध for तधा. – B om. सो. – R om. भत्ता तुमं अइ°. – S तुमं ज्जेव अइ°. – Sy धम्मपत्तिं.

28. 6 B °णन्दइस्सदि, om. त्ति. – After त्ति y inserts: अवलोक्य। किदं देवेहिं ज्जेव. – N om. ता, B om. ण. – BZ जुत्तं इमं कालं मम वि. – B विलम्बिदुं. – I विलम्बिणं जध इ°.

28. 7 R समास्सासेमि, – B समस्सासइस्सामि. – Sy °भ्रान्ति°, I °भ्रान्तनाटकेन.

28. 8 N भो twice, अब्व° once. – R °ह्मणं (twice). – Z om. भो; अव्वण्णं (twice).

28. 9 BZ °गतप्राण:. – B °व्यस्यैवार्त्ते°, SI °व्यस्यार्त°.

28.10 BZR लिपिकरी for चेटी. – RZ om. भट्टा मा, S om. मा, for which BNI आं. – BRZ om. सो. – Zy माहव्व°. – NI पिङ्गला°; Z °मिस्सिदाहिं, Iy मिस्सआहिं. – BRZ ins. देवीहिं, I देवीए.

28.12 B मेधाविनि, Z °णि, R °णी for चतुरिके. – SNIy °भस्वेति.

28.13 BZR लिपिकरी, S चतुरिका for चेटी. – NIy om. चेटी.... आण°, and read चतुरिका निष्क्रान्ता.

28.14 NI om. भो. – After °ध्ये BZRS भूय: (only in B) स एव शब्द:.

28.15 B om. राजा. – BZR परमार्थभीत एव भिन्न°; N भीतिभिदुरस्वरो. – I om. भो:.

28.16 y प्रविशति क°.

28.17 NI om. किमेवं. – R किमेव माधव्यो माण°. – B माधव्यो भूयो माणक: क्र°. – Z om. माधव्य, I om. इति.

28.18 BSNy यावद(B दा)वलो°. – BZR पुन: before ससं°.

28.19 ZSIy पर्व्व°. – B om. न खलु, ZR om. खलु.

28.20 BZR भो राजनेवं.

28.21 NI तव, y तत: for तत् which SR om. – BRZ कम्प: for वेपथु: – BR कञ्चुकी for तथा हि.

29. a S सविशेषस्तु सं°.

29. b R आविस्क°. – B अश्वत्थ इव.

29. 1 BR om. कञ्चुकी, तत्परि° for परि°. – R महासुहृदं, B प्रियसु°, N हृदयं.

29. 4 I om. अयि. – B विभिन्ना°, Z विभिन्नमभि°, R भिन्नमभि°.

29. 5 R देव यो ऽसौ दिगवलोकक:. – Z दिगम्बरलोकग:.

29. 6 SNI किं तत:, BZR किमत्र.

30. a B °प्रभूमेर्गृह°.

30. 1 BZR om. आ:.

30. 2 INRS °प्रत्यवायत्वं. – S adds पश्य.

31. b B प्रमादात्स्खलितं.

31. 1 Z विदूषक: after ने°. – ZNSIy अभिधाव for अविद. – R भो अविद अविद, B only भो: (twice).

31. 2 y निरूपयन्, BZR परिक्रामम्. – I om. सखे.

31. 3 BZ ने° विदूषकं:. – BZR om. भो. – Z कधं णु ण. – cdd. y पखा°; B °पीडिअ, R °विडिअ. – NZIy सिरोहरं.

31. 4 Z इक्खु, Ny इक्खं. – N गट्ठिं, y भग्गण्ठिं, B अट्ठिभङ्गं. – B करेदि, ZI करेदुमिच्छदि.

31. 5 NS °ष्टिक्षेपं. – SNIy om. तावत्.

31. 6 y तत: प्रविशति for प्रविश्य. – S जवनी, BZRIN प्रतीहारी for यवनी. – Sy जअदु जअदु before भट्टा. – BZ देव for भट्टा; बाणभाअणं च for हत्था° अ.

32. a I om. एष.

32. 1 ZR सकोपं. – NI om. कथं and एव. – B मामेवोपदिशति. – Z om. आ: तिष्ठ तिष्ठ; B om. तिष्ठ once. – y आ: कस्तिष्ठ कस्तिष्ठ. – RZ कुणपाप°; I कौणपाधम, B पापापसद.

32. 2 S इदानीमनुभविष्यसि; N न भविष्यसि. – ZSy पर्व्व°. – ZR om. सोपान.

32. 3 Z देव. – B इति स° सत्वरं प्रविशन्ति.

32. 4 NI समन्तादूर्ध्वमवलोक्य. – ZR om. अये. – BZR शून्यं खल्विदं.

32. 5 BZ ने° विदूषक: – y °त्ताआहि °त्ताआहि; ZR अभि (R हि) धाव भो for परि° परि°. – I पेक्खम्हि ण उण मं. – y मं ण.

32. 6 I °ग्गहिदो इन्धूरो. – S उन्दुरुओ. – BZR अणीसो (R °स) for णिरासो, संवुत्तो after जीविदे.

32. 7 I °करणी°. – S °गब्भित, N °गब्भित:, R गब्भितं; B गर्वितं. – BSNIRZ om. किं. – BZR न मदीयमस्त्रं त्वां द्रक्ष्यति (R द्रक्ष्यति).

32. 8 NIy स्थिरो भव twice. – I °श्वासो जात:. – ZR त्वदर्थमिषुं (!), B त्वदमुमिषुं, I एषो ऽहं त°, y om. तमिषुं. – B दधे, y संधत्ते for संदधे.

33. b Iy हंसो ऽपि.

33. 1 BZR इत्यस्त्रं.

33. 2 BR ततः प्रविष्टो, Z प्रविश्य for ततः प्रविशति. – BZ विदूषकं समुत्सृज्य मा°. – NI ततः संभ्रान्तो विदूषकमुत्सृज्य प्रविष्टो. – N मातलिर्विदूषकः – I मातलिः पश्चात् विदूषकश्च.

33. 3 BZSINR om. आयुष्मन्.

34. a BRZ शरव्या.

34. c Z प्रसादलोलानि.

34. 1 N om. ससंभ्रमम्. – BZ संहृत्य, R संकृत्य; N शस्त्रमुप°. – BZSINR om. कथं; मातले (N °लि) for मातलिः – ZRB देवराजसारथे (B om. °राज°) स्वागतम्.

34. 3 Z om. भो. – ZNRI om. मणं म्ही, for which y मणगम्हि. – ZS om. अहं. – NI अहं इमिणा, R अहं अणेन पशुमारं मारिदो. – IN om. ण. – I पवुत्तो, N पउत्तो पारिदो. – B विदू°। अणेण पसुमारं मारिदो अहं.

34. 4 NI om. उण, S om. इमं, for which ZR णं. – N अभिण°. – B भवं उण ए – torn off – आअदेण अहि°.

34. 5 R श्रू° आयु°. – S यदयमस्मि, B यदर्थमहम°, I om. अस्मि here.

34. 6 I प्रेषितो ऽस्मि.

34. 8 Z °नेमिप्रसूतिर्दुर्जे°, R °सूतिदु°, B °नेमिसू – torn off – दुर्जे°, I °नेमिसुतो. – Sy om. नाम.

34. 9 I °पूर्व्वो ऽस्ति मया.

35. a Z खलु for किल.

35. b BZ तस्य त्वं शरसख एव सभि (B निम्र) हन्ता.

35. c Z संछेत्तुं.

35. 1 R स भवानेवास्त° एवेदा°, I °चाप एव देव° इ° वि°. – ZR देवराजरथ°. – R °थमधिरुह्य. – B °रुह्य प्रति° विज°.

35. 2 Z °स्म्यहमनया, R °ह्णीतो ऽहमनया. – I om. अथ, for which B न.

35. 4 y मा° सस्मितं. – BZR इदमपि. – BZRI किंचिन्निमित्तादपि. – BZR °तापान्मया आयु° (R °यायु°). – Sy विकृतो for विक्लवो.

35. 5 B कोपितुम् for कोपयितुम्.

36. b B तेजस्वी मनसं°, ZR तेजस्वी चाक्षेपात्प्रायः.

36. 1 BSINR राजा। जनान्तिकं। व°; y राजा। युक्तमनुष्ठितं भवद्भिः। वयस्य माधव्य अनति°. – BZR तदत्र परि°. – N ज्ञात्वा for कृत्वा.

36. 2 SNIy om. मद्वचनाद्.

37. a R °पालयितुं.

37. 2 SZy °रोहयत्वा°.

37. 4 N शकुन्तलादर्शनो (om. इति); R इत्यादि षष्ठो ऽङ्कः सम्पूर्णः; BZI only: इति (om. BI) षष्ठो ऽङ्कः.

ACT VII.

o. 1 Z °शयानवर्त्मना, y °शवर्त्मनि, R °शयानेन. – B om. रथारूढो.

o. 2 I om. मातले, NI om. पि. – R स च क्रिया°. – y °यानिवेशादनु°.

o. 3 S समन्वये, I समयर्थये.

o. 4 I °यत्रासंतो°.

1. a BR प्रथमोपकृतं मरुत्वतः प्रतिपद्या लघु मन्यते भवान. – ZNy भवान लघु, I भवाल्लघु.

1. b BSR गणयत्युपकारसंमितां.

1. 1 N मैव. – B मनोरथना (sic) – torn off – दूरवर्त्तियो. – RZ यो before वि°. – y विसर्ज्जावसरे.

1. 2 B °द्धासना(i. e. नो)पनिवेशितस्य; ZR °नोपवेशितस्य. – S adds अपि च.

2. a R अन्तर्गत:

2. c SN आमृष्य, Iy आमृज्य. – CI °चन्दनेन, BR चन्दनार्क्क.

2. 1 BZ किमिवायुष्माञ्जामरेश्वराद्दहति, R किमायुष्मानाम°, Sy किमिव नायुष्मन् सुरेश्वराद्दहति.

3. c y °धुनानत°.

3. 1 y अत: खलु. – BR om. एव.

4. b Ry तदीश्वराणां.

4. c ZR किं वाभवि°.

4. 1 BZy °कमनन्तरं.

4. 2 B नाकपृ – torn off – तिष्ठितस्य; N °पृष्ठं प्र°, ZR° पृष्ठप्रतिष्ठस्य, I पृष्ठस्थितस्य. – N om. सौ.

5. b ZRI °लतांशुकेषु (a gloss in S कल्पलतांशुकेष्विति च पुस्तकान्तरे).

5. c B °क्षणम°.

5. d B °सत्त्वरितं.

5. 1 (B om. 5. 1–6. 4). – S °संहारोत्सुकेन, N °संहारोत्केन, ZR संप्रहारौत्सुक्येन. – SNIy पूर्व्वं दूरमधि°, R पूर्वेद्युरारो°.

5. 2 ZR अथ कस्मिन्प्रदेशे वर्त्ता°.

6. c d R तस्य द्वितीयहरिविक्रमपूतमेनं. – R वायोरध: परिवहस्य विदन्ति मार्गं.

6. 1 BZR मे after प्रसीदति. – N °करणान्तरात्मा; y सवाह्यान्त:करणो ऽन्तरात्मा. – ZNR रथमार्गमालोक्य.

6. 3 BZR मा° । सस्मितं. – S आयुष्मान्.

6. 4 SNRIy राजा । विलोक्य ।.

7. a Z स्वयमग°. – R °कैर्न: पत°.

7. 1 N °युष्मानधिकार°.

7. 3 y om. मातले. – SNI °दर्शन: (I °नं) खलु संपद्यते. – ZR समर्थ्यते.

7. 4 R जीवलोक: – S om. तथा हि.

8. b R पर्णप्रस्रवलीनतां (sic).

8. c R °भाव° for °भाग°. – ZR °सलिला व्यक्तं प्र°. – BNI व्यक्ता.

8. 1 S आयुष्मान्. – BNI °नमालोक्य.

8. 2 I उदय for उदग्र, which R om.

8. 3 Z om. मातले. – BZR कतरो. – R °वगाह: – ZBR °निस्य°, S °नि:स्य°.

8. 4 Z मेघसमूह:, R मेघपरिघ: – BS सानुमानमव°.

8. 5 N om. आयुष्मन; हिम° for हेम°. – Z किंपुरुषाणां पर्वत:. – R किन्नरपर्वत:. – NSI अत: परं; Z अतस्तप° (om. परं).

8. 6 IN सिद्धक्षेत्रं.

9. 1 ZR तत्प्रद°.

9. 3 ZR om. आयुष्मन्. – I प्रथमो ऽयं कल्प: – R कल्प:। अवतरत्वायुष्मान्. – BSy अवत° for रथाव°. – S एतावदव°; Z अवर्ता° for एतावदर्ता°.

9. 5 S सविनयं for सविस्मयम्.

10. c B निरुध्यते, N न रुध्यते.

10. d SRy तथाव°. – RI लक्ष्यते. – I रज:.

10. 1 BZ om. आयुष्मन. – BZR एतावानेव शतक्रतोस्तावकस्य च रथस्य (Z adds च) विशेष:

10. 2 BR कतरास्मिन्; Z मातले कस्मिन्.

10. 3 B निर्देशयन्, ZR निर्दिशन् for दर्शयन्.

11. b Z °संवेष्टित:, R °संमीलित:.

11. c I °निचयं, y °खचितं.

11. d y °सावत्यर्क°.

11. 1 R नमस्तस्मै. – S दृष्टतपसे.

11. 2 NIy संयतं(I त)प्रग्रहं कृत्वा. – Z एतत्परिव°, B एतत्परिवर्द्धमन्दार°, Iy एतावदति°, R एतदभिपरिवर्त्तितम°. – I °वृक्षं.

11. 4. 5 BZ स्वर्गादधिकं नि°, R स्वर्गादधिकनि°, I स्वर्गादधिकतमं नि°. – BZR ऽस्मि संवृत्तः – S om. 11, 4–6.

11. 7 I किमिदानीं; INR add नावतीर्णः.

11. 8 I संमन्वित, B समयसंस्थित. – ZR °स्थितो ऽयमास्त एव रथः – N इवायम् for एवायम्. – BSNIy °राम इति तथा (om. S) कृत्वा.

11. 9 B इतः इतः आयुष्मान् आयुष्मन् दृश्यन्तां भवतां, SNRy इत (om. R) इत आयुष्मन् दृ°, I अतः अतः आयु° दृ°. – R महासिद्ध°; y om. सिद्ध. – N तपोधन°.

11.10 RI om. ननु.

12. b Z राग for रेणु, which I om. – B धर्माभिषे°, ZR धर्म्म्याभिषे°.

12. c I om. शिला°. – BZ शिलागुहासु.

12. 1 SNy °साकल्य.

12. 2 B ब्रवीमि for ब्रवीषि. – S om. किं ब्रवीषि. – NI एष मारीचो दा°. – BS दाक्ष्यायण्या, I दाक्षिणायण्या.

12. 3 B °व्रतापुण्यव्रतमधिकृत्य पृष्टस्तस्यै महर्षिः कथयतीति, ZR °व्रतया प्रणय(R पुण्यक)मधिकृत्य पृष्टस्तस्यै महर्षिः पत्नीसहितः कथयतीति. – y संपृष्ट° for पृष्ट°. – I तस्यैव. – IN om. तद्. – After कथयतीति, Z तत्प्रति°, BRS मातलिः। प्रति°.

12. 4 After प्रस्तावः NI मातलिः। राजानमव°. – BR °यायां तावदायुष्मांस्तिष्ठतु (B ति) याव°.

12. 5 Z om. अहं.

12. 6 I भवान्यथा मन्यते. – Z om. मातलिः – BR मातलिर्निष्क्रान्तः (om. इति).

13. a B स्पन्दयसे.

13. b B दुःखाय परि°, ZR दुःखेन परि°.

13. 1, 2 NRIy om. मा खु once. – N चवलदां, I चापलदं, y चवलदं. ZR कधं इदो ज्जेव. – B करेहि (about 2 letters torn off) गदो ज्जेव अत्तणो पइदिं. – NSI जहिं कहिं. – y पकिदिं.

13. 3 BZR आकर्ण्य. – BSI अये अभू°. – ZR °वस्य स्यात्. – I om. तत्. – BR om. एवं.

13. 4 Ny ins. भवत्ववलोकयामि. – NSIy कथं for अये. – BZNIR om. अयम्. – ZR तपस्विनीभ्याम्.

13. 6 BZR °शिशुं बलात्कारेण कर्षति.

14. 1 BZR °हिष्टकर्म्मा.

14. 2 y सहासं after बाल: – BZ जिम्भ, SNRI जिम्भ, y जिम्ह. – cdd. y सिंहसा°. – Z दन्ताणि, R दन्ता. – cdd. y गणइस्सं.

14. 3 NSIy °ससाणि सत्ताणि. – B आविणीद किं त्ति सोअलनिव्विसेसे इमस्सिं सिंहसावए अववद्धो. – torn off – रम्भो; R अवि° किं त्ति सोअरणिव्विशेष इमस्सिं सिंहसावए अवरुद्धो दे समारम्भो.

14. 4 S संपहादि, Z °पहवदि. – S ट्ठाणे, Z ठ्ठाणे. – Z इसिजणेन, B इसीज°. R इसिअणेण. – NSIy °दमण.

14. 5 R सि तुमं.

14. 6 BZ राजा। स्वगतं. – I om. नु, B om. खलु, BZR om. पुत्रे. – BR स्निह्यते. BZR मे मनः.

14. 7 B om. आम्. – Z नूनमपत्यता. – B मे for मां.

14. 8 ZR इमा for एसा. – I क्खु तुमं, BZR क्खु सिंही तुमं लङ्घेदि.

14. 9 RS अह्मो. – B बलीअं. – y om. खु. – ZR भीद, BNIy भीदो. – cdd. y ह्मि (B म्हि).

15. a BZR नः for मे.

15. b BZ एधक्षय. – I वह्निरेषो ऽक्षय. – NI इवास्थितः.

15. 1 S om. वच्छ. – Z मुश्च twice. – B om. इमं. – y इमं मुश्च. – ZR महन्दं. – N कीलणं, Z कीडअं, R कीडणअं, SIy कीलणअं, (I कं), B किलणअं. – BZR देइस्सं.

15. 2 BZ om. शो, for which R से. – y ही ही देहि.

15. 3 SNI om. इ° वि°. – NS °क्षणमप्यनेन, ZR °क्षणमनेन शिशुना धार्यते.

16. b S विभिन्नजाल°.

16. c y आलक्ष्य°.

16. d ZNIy नवोषया.

16. 1 I °तीया। प्रथमां प्रति। सु°. – S ins. णं, BNRI ins. मुध्ध णं. – R om. ण, B om. सक्को. – SIN वारइदुं वाआ°. – From °इदुं to तापसी (16, 6) in S only in margin.

16. 2 Ry केरके. – Z उलए; B उट्टए सालं. – torn off – अणस्स. – Z अक्कणस्स, NS सक्कणस्स, I संकन्दणस्स, R सालक्काअणस्स, y सक्कोअणस्स. – BSNIZy °कुमारस्स. – SNIy om. केरओ. – R चित्तवण्णचित्तिदो, Z वण्णचित्तिदो.

16. 3 ZN मत्तिआ°, BR मित्तिआ°. – y ठिट्ठदि. – SRy उअहर.

16. 4 I भोदु तधेति प्र° नि°.

16. 5 cdd. y दाव. – BZR किं दाव तेण(B देण) इमिणा ज्जेव कीडइस्सं. – SNIy कीलिस्सं.

16. 6 B तापसी – torn off – तं मुध्ध नं. – R मुध्ध twice.

16. 7 BZR राजा। सस्पृहं। स्पृ°. – BZR खलु (om. Z) बालदुर्ललितेभ्यः.

17. a N आलोकयद्° (corr. in margin). – SZR °ह्रासान्.

17. d ZS कलुषीभवन्ति.

17. 1 B अङ्गुलितर्जनं कृत्वा. – ZS मं ण, BR भोदु मं ण.

17. 2 BZR मुणिकुमा°, y कुमाराणां – BZS om. मज्झे. – R 2. hd. प्रति for दृष्ट्वा. – I एहि भद्द°.

17. 3 BZR दुम्मोक्ख°. – I दु° इमिणा. – Z डिम्भिकेण, BNR डिम्भकेण. – ZR बाधिअ°. – I °इन्दअं.

17. 4 y om. सस्मितम्; BZR om. अयि.

18. a N एवमाश्रय°. – B om. विरुद्ध.

18. b R किमिव.

18. c R संश्रयमुखो, y °गुणो. – S दृश्यते, BRy दुष्यते.

18. d N कृष्टस°.

18. 1 BZR om. क्खु. – B मुनि° for इसि°.

18. 2 B °सदृशचे°. – Ry om. अस्य. – B वयमप्रतर्किन:, Z वयमत्र तर्कि°, R वयमेवंत°.

18. 3 BZR बालस्पर्शमुपलभ्यात्मगतं. – y स्वगतं for आत्मगतम्.

19. b Sy स्पृष्टस्य. – y गात्रे सुखिता. – I मदीयं.

19. 1 BZR om. उभौ.

19. 2 BZRI om. आर्ये. – BZR किमाश्चर्यं.

19. 3 NZI बालस्स. – Z °मुहसं°.

19. 4 R बालसीलो. – B om. वि, R om. भविअ. – BRZ °दस्स वि (only R) णाम दे वअणेण, I °दस्स दे ण.

19. 5 y पडिऊलो, I पडिउलो, N पतिउलो. – After वअणेण (19, 4) Z पडि° ण सम्वुत्तो त्ति, R पइदित्थिदो अअं सम्वुत्तेत्ति, B पइसित्तिदो (cp. R) अअं सम्वुत्तो त्ति.

19. 6, 7 B om. बाल .... पयन्. – S °कमुल्लोकयन्. – S om. आर्ये. – Bly °कुमारो. – Z को ऽयमस्य व्यप°, R को ऽयमन्यव्यव°.

19. 7 Z °वो एसो.

19. 8 ZR अपवार्य्य for स्वगतं, which B om. – BZR कथमेक(B व)ान्वयो मम. – Z सम्वध्यते, R सम्वद्यते(?).

19. 9 RZ om. प्रकाशम्. – BZR पौ °कुल°.

20. a After भवनेषु ZS सुवासितेपु, I कर्पूरचूर्ण (gloss) सुधा°. – IR °मुपन्ति.

20. b Sy नियतैक°. – BZR मुनि for यति. – I गृहाणि भवन्ति तेषां.

20. 1 Z प्रकाशं। कथं. – BZR °लशाखा. – BZN एव, R एक for एष.

20. 2 S भणेदि, Ny भणदि. – y किन्तु क्खु अछरा°. – BZNI om. उण. – BZ बालस्स, NI om.

20. 3 N °णी एध ज्जेव दे°, RI इध ज्जेव दे°; B °कणो ज्जेव तवो°.

20.4 BZRy स्वगतं for आत्मगतम्. – ZR °यमिवाश्वासजनकं (R° जननं मम), I °यमिदमाश्वासनं, y °यमाशाजननं. – Z अयि for अथ.

20.5 BSZR om. सा.

20.6 B भो को. – R धम्मआरपविट्ठाइणो (sic). – I णाम, R नाम. – I कित्तिस्सदि.

20.7 BZR अपवार्य for स्वगतम्; तत्किमियं B तत्केयं. – Sy यावद् for यदि तावद्; N भवतु तावदस्य, I भवतु यावदस्य, R एवं यदि.

20.8,9 BZR शिशोर्मातरं नामतः पृ°, I शिशोर्नामतः खलु पृ°. – For अनार्यः BZ न न्याय्यः, S अन्याय्यः, R नार्य्यः. – B परदारप्रछात्मको व्यापारः, ZR °रपृछादिको व्यापारः, Sy °रव्याहारः, I °रकथाव्यवहारः.

20.10 y प्रविशति. – S मृन्मयूर°. – NR पेक्ख twice, y पेक्ख after सउन्त°.

20.11 cdd. y सा. – NRIy अज्जा, S अम्बु, Z अज्जुआ. – I हसिते, Z विहसिते.

20.12 ZR om. प्रथमा. – B °सारिच्छेण, ZRI °सादिस्सेण. – NIy छन्दिदो.

20.13 Z वछ, S वत्स, R वच्छ before इमस्स. – SNIy रमणीअदं. – Z उण after त्ति.

20.14 I आत्मगतं for स्वगतं, which BNZ om. – NRIy किं for कथं. – S किं after °ख्या. – Z सन्ति वा.

20.15 BZ °तृष्णिकेवायं नाम (Z मम) प्रस्तावो, R °तृष्टिकेवायेयस्य प्र°.

20.16 Z कल्प्येत, R कल्पेत्, S कल्प्यते, I कल्पितः.

20.17 NS अत्तिके, R अज्जिके. – IR लोचदि, SZ रोअदि. – R चलके. – BZSNRI एसे. – Z मयूलके, R मउलके, B मेउलके, SNIy मउले. – Z क्रीडनं. – – BZR समादत्ते.

20.18,19 BZR अवलोक्य. – B अम्हो, R अह्मो. – I °गण्ठओ, B °गेण्ठकं, R °गेण्डकं. – N ण दंसेति.

20.20,21 BZ om. आर्ये. – For नन्वयमस्य ZR नन्विदमस्य, B इदमस्य, IN नन्वयं; S अयमस्य only in margin. – I °साववि°, y °शाववि°; R °सावकस्य मार्गोत्परि°. – B °भ्रष्टमिवादातुमिछति.

20.22 After खु BRZ insert आलम्ब(B म्भ)इस्सदि (Z सि). – B अवलोक्य. – BZR °दं अणेण.

20.23 SNIy विस्मयादुभे; ZR उभे विस्मयमापन्ने, B विस्मयापन्ने. – NI उरोनिहि°. – NI °परं मुक्खमालो°, y °परमुक्खमालो°, S °परमवलो°.

20.24 BZR किमर्थमस्मि प्रति° भव°. – I om. l. 24 to इमस्स l. 26.

20.25 B दाव after सुणादु. – Z महाणुभावो, R अज्जो महाणु°. – S अवराजिदा. – B om. सुर. – ZR परम°.

20.26 BZI om. दारअस्स. – S जादकस्स समए; R णामकरणसमए, B णामकरणे.

20.27 I इमं, B इदं for एदं. – I क्खु for किल. – BZR अत्ताणं; N om. च. – NI उज्झिअ for वज्जिअ. – R °पदिदं.

20.30 BZ द्वितीया for प्रथमा. – N om. भविअ. – BRI दंसेदि.

20.31 ZR om. अत्र. – BZ एतत्, R एवं for अन्यत्र. – BZR om. इदम्.

20.32 NI om. खल्वु. – BZR °नीमहं परिपूर्णमा°.

20.35 R सुव्वदे, Z संजदे (transl. संयते). – By om. एहि. – R om. इमं. – R णिअमधारिणीए, y °मवाबडाए, I °मवालोओलाए (sic). · BSNIy om. गदुअ.

20.36 R आणवेदाम्हि, Z °दम्हि, I °दअह्म.

20.37 y मुञ्च मं twice, B मुञ्च मुञ्च मं, R मुञ्च मं विमुञ्च मं. – B जाव before अ°. – ZB अज्जुआ°, R अज्जआ°, NIy अज्जास°, S अज्ज स°. · cdd. y °सआसं गमिस्सं.

20.38 SNIy पुत्र. – R ममैव. – BZR सार्द्धं. – y मातरमान°.

20.39 BN दुस्सन्ते, y °न्तो; Z दुष्यन्त, R °न्तो; S दुःष्वन्ते, I दुःसन्तः. – I क्खु मम. – Ry तादो. – I om. क्खु after ण.

20.40 B om. एव. – NI प्रत्यायततीति, R प्रत्यापयति.

20.41 B सा before शकुन्तला.

20.42 R om. सवितर्कम्. – NI °काले क्खु वि. – Z om. वि. – B पइदिट्ठिदं, Z ° ट्ठिदं.

20.43 I om. ण मे आ°. – S आशङ्का, BN आसंसो, R 2. hd. आसंसा, y आसङ्को.

20.44 BZNRI om. मे. – N आअक्खिदं, y चक्खिदं. – I इदं for एदं, which y om.

20.45 NIy om. शकु° दृ°, BR om. सहर्ष°, for which N °र्ष खेदं. – BZR अये कथमियम° (B दम°).

21. a BNIy परिधूषरे.

21. b B अतिनिस्कर°, R अभिनिस्क°.

21. 1 Z om. पश्चात्ता° and सवि°. – R °विवर्णितं, om. सवि°. – B णं for ण. – R om. ण क्खु. – BR °उत्तो विअ.

21. 2 BZ °मङ्गलअं. – Z om. मे. – BR दा °मे. – I अत्तसङ्गेण, y °सङ्गदेण; BZR हृत्थसंसग्गेण; S बालअं for दारअं.

21. 3 B दूसदि, R दीसेदि, S भूसेदि.

21. 4 BZ तामुपसृत्य, R सहासं मातरमुपसृत्य. – B अज्ज, S अम्ब, NIy अज्जे, R अज्जु, Z अज्जुए. – BSIy को. – Z वि मणुसे (transl. मनुष्यः) – R के एस के मं पु°'त्ति कदुअ आल°. – NI एसे, Sy एसो, Z एहि for एशे, which B om. – B पलक्खे मणुसे मं. – NIRSZy om. पलकेलए. – Zy om. मं. – S पुत्तकं, y पुत्तको.

21. 5 I आणवेदि, Z आलावेदि.

21. 6 Z om. प्रिये. – BZR अनार्य्यमपि. – Z om. मे. – BZR प्रसक्तम°. – Z अकूल° for अनुकूल°.

21. 7 BZR यतो ऽह°, NI यदह°. – y om. इदानीं. – I ज्ञानरत्नं (sic.).

21. 8 BZ आत्मगतं. – R om. समस्सस once. – B [स]मस्सअ णं णवविअ संवुत्ते मछवेण(!) – Z परिहरिअ. – RI णिवुत्त°.

21. 9 Z देवेण. – BZR क्खु for जेव.

22. a S दिष्ट्या त्वं संमुखे स्थिता सुमुखि.

22. b Z समुपत्तो रो° योग: In B 22b .... 23a (incl.) is wanting.

22. 1 After शकु° R सहर्षलज्जं, S सहर्ष. – S °द्गोत्केन. – R बाष्पमन्दकण्ठी, S बा-ष्पासभक°, y बाष्पसभक°, NI बाष्पक°; Z बाष्पं विसृजति.

22. 2 R om. प्रिये.

23. a ZNRIy बाष्पेन. – SIN प्रतिरुद्धे.

23. b BZR °स्काराह्लोलालकमिदं मुखं.

23. 1 B अज्ज, NIy अज्जे, Z अज्जुए, R अजुए, S अम्ब. – BNRZSI एसे.

23. 2 Sy om. वच्छ. – Z भाग°. – B °आइं मे पुच्छ.

23. 3 BZR प्रणिपत्य after राजा.

24. a BZR प्रत्याख्यानव्य°. – ZNy °कमुपैतु ते.

24. b ZR किमिव.

24. c R चपलमनसामेवं°. – B शुभेषु हि.

24. d R शिरःक्षिप्तामान्धास्तनोत्यहि°. – y धुनात्यहि°.

24. 2 R उत्थेदु once, I उत्थेहि twice. – B णं for णूणं. · BZSR सुहपडि°.

24. 3 N अदित्थं(?) before तेसुं. – R तेसु दिअसेसु, y दिव°. – B °णामोभिमुहं, R °णामविमुहं, Z °णामाहिसुहं, y °णामादिसुहं. – S ण आसि. – R विअ for वि.

24. 4 SZ मइ, B मयि, R अअं मयि before तधा.

24. 5 B om. अध. – I om. अज्ज°. – Z सुमराविदो. · By om. अअं. R अअं तादिसो जणो. · Z om. दुक्ख°. – y अणो.

24. 6 B उद्धृतशल्यविषादविशदः, NSIy उद्धृतशल्यविशदः (I °विपदः).

25. a NI पूर्व्वमपे°.

25. b BZNIRy बाष्प°.

25. d Z बाष्पं विसृज्य विगत°.

25. 1 BZRy om. इति. – BZSR मुखमुन्नमयितुं हस्तं प्रसारयति; S adds शकु° यथोक्तम°.

25. 2 B प्रमृज्य. – Ny °बाष्पा°, I °बाष्पाङ्गुलिं; BZR °बाष्पां दृष्टिं कृत्वा (BR दत्वा) अङ्गुरी (B° ली) °वि°। अज्ज° णं इमं तं (om. B) अङ्गु°. – N इअं, I अअं for इदं. – ZNR °रीअअं.

25. 3 I तस्माद°, NI °तोपाल°; BZ अस्मादङ्गुरीयकोपाल°. – Z °कपालब्धा.

25. 4 B समीहिदं क्खु किदं अनेन जं, RZ समी° क्खु अणेण किदं जं. – S तदा for तथा, which BZR om. – I जं इमिणा तदो अज्ज°. – BI °करणं, ZR °करणे.

25. 5 B om. मे.

25. 6 cdd. y तेन हि. – B ऋतुकालसमा°, R ऋतुसमयसमाशंसि, I ऋतुसमाशंसि, Z ऋत्वागमनशंसि. – Z लतास्विव कुसुमं.

25. 7 ZNI ण एणं गेण्हिस्सं। अज्ज°. – I om. णं.

25. 8 y ततः प्रविशति for प्रविश्य. – BIR °दर्शनेन for °संदर्शनेन. – R om. च.

25. 9 I वर्त्तते for वर्धते.

25.10 R सुकृतसम्पादितफलत्वात्, S सुहृत्कार्य्यसम्पादित्वात्(!) – ZR साधुफलो; B साधु सो यं मनी°. – Z om. खलु.

25.11 I विदितो मया अस्स°.

25.12 BZR om. सस्मितम्; आयुष्मन् कि°. – y °राणामप्रत्यक्षं. – NI परोक्षमस्ति तदेहि.

25.14 BZR शकुन्तले for प्रिये. – S अवलम्बतां.

25.16 I लज्जेमि. – BZ सह, R समं for सद्धं. – BZR गुरुसमीवं, NI गुरुअणस्स स°.

25.17 BZ अवारि(B वि)तमे°, R अवाचित°. – Z °काले. – BZ एह्येहीति परि°. – y गच्छाम for तावत्. – S om. इति. – N ° मन्ति सर्वे; I निष्क्रामन्ति सर्वे.

25.18 BZR om. आसनोपविष्टो.

25.19 Z विलोक्य for अवलोक्य.

26. b BZR गोप्ता for भर्ता.

26. c d Z चास्य for यस्य. – BZ विनिवारित°; B °कर्मजातमुत्कोटि°.

26. 1 BZ सम्भावणीआ (om. प्पहावा). – Sy om. से.

26. 2 IR om. भूपते; S om. एतौ. – I °प्रीत्या पिशुनचक्षुषा.

26. 3 SNRIy om. एव.

27. a B प्राह.

27. b Z कर्त्तारं. – SZRy सुसुवे.

27. c N तस्मिन्नात्म°. – Z भवस्यास्पदं.

27. d S °मरीच° for मरीचि°.

27. 2 BZR उपसृत्य. – BSZNRI om. वां.

27. 3 SR om. वत्स. – BSy पृथ्वीं.

27. 4 BRSZIy om. जाद. – BZ अप्पदिहद°, N अपदिहद°, R अप्पदिअहद°; y °रहो, R °वधो, B °ववोधो. – y पुत्रेण सह. – BZR शकु° । भअवं (Z भगवं) दारअसहिदा पाअवन्दणं (B पादवलणं) करेमि । तथा करोति.

27. 5 y om. वत्से.

28. b RI योग्या, S कार्या. – B पौलोमीसदृशी, N °प्रतिमा.

28. 1, 2 I om. च. – ZR उभअउल(Z उअहकुल)णन्दणो भोदु, B उहहअकुशलो नन्दनो भोदु. – N °पक्खं करेदु अलं. – BZR om. एध.

28. 3 BZR निर्दिश्य, I निदर्शयन्, S दर्शयन्.

29. a B तदपत्यमिदं.

29. b BZ त्रितयं समुपागतं, R °यं समुपागमत्, N यत् for तत्.

29. 1 ZR om. भगवन्. – N प्रागपि प्रेत°, B प्रागभिप्रेतार्थसिद्धिः । पश्चाद्दर्शनपूर्वकः (2. hd. del. क). – S खल्वयमनु° (om. वो).

29. 2 BZR पश्यतु हि भग°. – S पश्य (om. भग°). – ZRNI भवाम् for भगवान्.

30. a y उदेति पुष्पं प्रथमं ततः; R पूर्व्वं विटपी (2. hd. margin).

30. c S क्रमस् for विधिस्.

30. 1 R om. आयुष्मन्. – y प्रसी° वि°. BZR एवंविधाचाराः (B °धाः) प्रसीदन्ति महान्तः.

30. 2 S भवन् for भगवन् which BZRy om. – I इमां चेटीं शकुन्तलां आज्ञाविधेयां वो. – NS गन्धर्व्वविधिना°, I गन्धर्व्वविवाहेन.

30. 3 ZR स्मृतिदौर्ब्ब(B र्व)ल्यात्. – Z om. तत्रभवतो.

30. 4 BZ युष्मत्सगो°. – y कण्वस्य कन्यां. – BZR इमाम् for एनाम्. – BRI अङ्गुलीय°. – Sy °दर्शनारूढस्मृतिरूढपू°. – BZR उपगतो for अवगतो.

30. 5 BNI चित्रमेव. – B om. मे. – I °भाति यथा.

31. a I गजे हि साधोः समपेक्षरूपे. – Z समक्षपूर्व्वे.

31. b BR कस्मिन्नतिक्र°, Z तस्मिन्नतिक्र°.

31. c BR दृष्ट्वा भवति, Z दृष्ट्वा तु.

31. 1 SNIR om. वत्स. – B त्वय्यनुपपन्न.

31. 4 BZR °तीर्थात् प्र°. – S °नजातवि°, Z °नजातवैक्लव्यां, B °नवैक्लव्यां; R °प्रत्यक्षवैक्लव्यां.

31. 5 ZR °र्णीं समुपगता. – I ध्यानावग°; Z °नादवगतोऽसि (sic), R °नादेव गतोऽस्मि, B °नादपगतवानस्मि. – R °ससञ्श्र.

31. 6 BZ °मी ते. – I सधर्म्म°, B धर्म्मचारिणी, ZRS सहधर्म्मचारिणी. – BZSRy om. इति. – RZ add नान्यथा, B मान्यथा. – B °लीय°, SN °रीय° for °लीयक°. – NI °दर्शनावशेषः; R सन्दर्शनावसानश्च.

31. 7 I पापः for शापः.

31. 8 BZR om. आत्मगतम्. – R एवं for एष. – S °नीयाप्रमुक्तो (for °यात्प्र°).

31. 9 B om. स्वगतम्, for which ZR अपवार्य; y अप° स्व°.

31.10 I विसुमरदि, Z सुमरावेदि for सुमरेदि. – BSZ अत्ताणअं for मं. – NI om. ण. – B अह वा वुत्तो भवे सुण्णहिआए सावो जदो. – ZR अध वा वुत्तो भवे अण्णहि° सावो मए ण सुदो जदो, S अध वा पत्तो धुवं सुण्ण °मए अअं सावो, y अध वा धुवं पत्तो मए सुण्ण° सावो जधा.

31.11 S अब्बाअरेण, R पच्चादरेण. – ZNRI अङ्गुरी°. – y संदिट्ठा। सो राआ जइ तुमं ण सुमरेदि तदा एदं अङ्गुलीअअं दंसेसि त्ति। तहिं मन्दभाइणीए दढं ण पुछिदं अध वा मुणिसावो मं विप्पकारिदो कधं पुच्छीआदि.

31.12 y मा°। शकुन्तलां विलोक्य। – y °नीं धर्म°. – R om. प्रति.

31.13 R त्वया न. – SNI om. त्वया. – BZR कर्त्तव्यः.

32. a R °लोपदक्षे, S 2. hd. °लोपरुद्धेर (the orig. reading being blotted out).

32. b y स्वस्थे तु भर्तृमनसि प्र°. – N तमेव, R तथैव.

32. d B पि for तु. – I शुलभप्रकाशा.

32. 1 Z भवान्. – I om. the whole line.

32. 2 I om. मारीचः, ins. राजानं प्रति. – ZR om. वत्स. – R त्वयास्माभिर्विधिवदनु°. – Z om. अस्माभिर्.

32. 3 y °क्रियां ऽस्माभिरेष शा°, I °क्रिय एष सा°. – R सुत for पुत्र, which ly om. – Z शकुन्तलायाः.

32. 4 SNIy भगवन् खल्वत्र, after which S in margin भवन्तमीशते.

32. 5 y शौर्य्यानुभावेन. – BZR मा°। तद्भाविनं चक्र°. – I एवम् for एनम्. – S °गच्छ, om. भवान्.

33. a R रथेनानुत्खात°. – B °गतिनातीर्ण्ण°.

33. b y °द्वीपां जयति.

33. c S प्रसभमदनात्.

33. 1 I भवत्कृत°. – Z सर्व्वमिदमाशङ्के.

33. 2 IN om. दुहिदिआए, for which ZRS दुहिदाए. – NIy सुसण्णिहिदमणोर°. – BZR मणोरह°. – B om. दाव; णादविसत्थवो, R विण्णादवित्थरो.

33. 3 B कवीअदि. – R इमं for इध. – Ny om. मं. – N संपरिअरन्ती, Z परिव्वअन्ती (transl. °व्रजन्ती), BR परिच्चयन्ती. – N सुसण्णिहिदा. – y om. चिट्ठदि.

33. 4 ZNRIy om. स्वगतम्. – ZRy मणोगदं. – S वाहारिदो, y वाहरिदं, ZR क्खु कधिदं. – N भवदीए, I भोदीए.

33. 5 y राजा for मारीचः. – ZR सर्वमेतत्प्र°. – After कण्वस्य R राजा। स्वगतं। हन्त। अत एव न मह्यमपि क्रुद्धो गुरुः। मारीचः। विचिन्त्य।; Z राजा। स्वगतं। ममापि न क्रुद्धो गुरुः। मारी°।; y हन्त न मां प्रति क्रुद्धो गुरुः। Zy om. विचिन्त्य.

33. 6 ZR तथापि दुहितुः सपुत्राया भर्त्रा परिग्रहः प्रियमस्माभिरसौ निवेदयितव्यः – N पत्युः – S °ग्रहणात्.

33. 7 N कुत्र for को ऽत्र.

33. 8 B अहमयमास्मि.

33. 9 NI वत्स गालव. – BZR अस्मद्वच°.

33.10 BZR यथा तत्रभवती शकु° तच्छापनिवृत्तौ.

33.11 B परिगृहीता इति, ZR प्रतिगृहीतेति.

33.12 y °पयसि, om. भगवान्.

33.13 BZNRI om. राजानं प्रति.

33.14 BZy स्वराज°; R °स्थाय प्रति° रा°, om. स्वां.

33.15 Z भवान्, I भगवान्पूज्यतमः.

33.16 BZR अपि च before संप्रति हि, which I om.

34. a S भवतु तव.

34. b BNRI विहितयज्ञो. – B वज्रिणो. – R 2. hd. प्रीणयैनं.

34. c S गुणशत°. – B गुरुतरपरिवृत्तेरेव°.

34. d BZNI नियतमुभ°, Sy जयतमुभ°. – B कानुद्वह्°. – BSy श्लाघनीयैः.

After dist. 34 BNRSZI insert: अपि च।

क्रतुभिरुचितभागांस्त्वं सुरान्प्रीणयालं
सुरपतिरपि वृष्टिं त्वत्प्रजार्थं विधत्तां।
इति सममुपकारव्यञ्जितश्रीमहिम्नो –
र्व्रजतु बहुतिथो वां सौहृदेनैव कालः॥

[a NI भावयामून् for प्रीण°. – b B वृष्ट्यां. – c Z °व्याञ्छित°. – d BN व्रजति; S °तिथो ऽयं; BZ °तिथो ऽसौ].

34. 1 NRI om. भगवन्. – BZR राजा। अहमपि यथा°. – NRI श्रेयसे. – BZR यतिष्ये.

34. 2 BR om. वत्स. – y व° भूयः किन्ते प्रियमुपहरामि.

34. 3 SNIy om. भगवन्. – B तथापि भगवान्यदि परं – the rest torn off to प्रवर्त्ततां. – ZR तथापि (R तदपि) यदि भगवान्परं कर्त्तुमिच्छति तदे (Z दे) तदस्तु. – y राजा। यद्यतः परमपि भगवान् प्रसादं कर्तुमर्हति ततः.

35. d NZ °गतशक्ति°, BZ °रात्मना. After dist. 35 NI add मारीचः। तथास्तु, ZR मा°। वत्स एवमस्तु, B मा°. – torn off to °क्रान्ताः.

35. 1 S om. the whole line.

35. 2 S इति कविचक्रचूडामणिश्रीकालिदासकृतमभिज्ञानशकुन्तलं नाम नाटकं समाप्तमिति, R समाप्तं चेदं कविकुलगुरोः श्रीकालिदासस्य कृतिरभिज्ञानशकुन्तलं नाम नाटकमिति, y इति श्रीकालिदासविरचितं अभिज्ञानशकुन्तलं नाम नाटकं समाप्तं. – In R the following stanza is added:

कालिदासस्य सर्वस्वमभिज्ञानशकुन्तलं।
तत्रापि च चतुर्थो ऽङ्को यत्र याति शकुन्तला॥

TABLE OF DIVERGENCES

of the second edition from the first edition.

The principles followed in the making of this Table are set forth by Professor Cappeller in his Preface, near the end. The numbers in parentheses at the end of the items refer to the sections of Pischel's Grammatik der Prakritsprachen, not to the pages. The reading of the text of the second edition is given first in each item, and then (after the word „for") is given the reading of the first edition. Thus the first item of act i is to be understood as follows: „At i. 2. 1 the second edition reads -karaṇtaṃ, instead of -karaṇijjaṃ which was the reading of the first edition. A justification of the change may be found at § 571 of Pischel's Grammar."

The stanzas of ed. 2 correspond in substance and in order to those of ed. 1. The number of each stanza of ed. 2 may be very quickly written with a crayon in the margin of ed. 1 opposite the corresponding stanza, so that references to ed. 2 may easily be found also in ed. 1.

ACT I.

i.2.1 °करणीअं for °करणिज्जं (§ 571).

i.4.a °चुम्बिआइँ भमरेहिँ for चुम्बिआइं भमरेहिं (§ 180).

i.4.b °कुसुमाइँ for °कुसुमाइं (§ 180). – पमआओ for पमदाओ (§ 186).

i.16.6 अणुसूए (wanting in ed. 1).

i.16.11 पिअंवदे (wanting in ed. 1).

i.17.5 उवालहसु for उवालहस्स (§ 467).

i.19.7 पडिभादि for पडिहादि (§ 184).

i.20.3 अणुसूए (wanting in ed. 1).

i.20.4 पादव° for पाअव° (§ 186).

i.20.10 अवि णाम अहं पि अत्तणो अणुरूवं for अहं पि णाम अणुरूअं (cp. below 1. 26. 1).

i.20.15 अत्ताणअं for अत्ताणं (§ 277).

i.23.2 काओ for का (§ 376).

i.24.10 सत्तवण्ण° for छत्तवण्ण° (§ 103).

i.24.28 परिहारं for परिहरं.

i.24.35 किदत्थं for कदत्थं (§ 49).

i.24.42 गोत्तणामहेओ (wanting in ed. 1).

i.24.49 वट्टमाणस्स for वत्तमाणस्स (§ 289).

i.26.1 °परव्वसो for °परवसो (§196). – अणुरूव° for अणुरूअ° (§ 199).

i.31.1 अहो धिक्। कथं मद° for अहो धिक्मद°. – अभिरुन्धन्ति for अनुरुन्धन्ति.

i.32.3 पज्जाउलाओ for पज्जाउल (§ 376).

i.32.6 एकत्थाओ for एकत्था (§ 435. § 376).

i.32.11 अवरद्धाओ for अवरद्ध (§ 376).

i.32.12 विण्णवेमो for विण्णवेम्ह (§ 455).

i.32.14 Om. अणुसूए (in ed. 1 before अहि°).

ACT II.

ii.0.2 भो (wanting in ed. 1).

ii.0.3 मिओ for मओ (§ 54).

ii.0.5 पिवीअन्ति for पिज्जन्ति (§ 539). – °णदी° for °णई° (§ 186).

ii.0.6 उण्हुण्हं for उण्होण्हं (§ 158).

ii.0.10 मिआणुसारिणा for मआणुसारिणा (§ 54).

ii.2.2. वाआमेत्तकेण (At iii. 28 4 °मेत्तएण is left unaltered) for वाआमेत्तएण (§ 598).

ii.2.4 अस्सुकारणं for अच्छुकारणं (§ 74).

ii.2.8 णदी° for णई° (§ 186).

ii.2.13 वणचरविसिणा for वणअरवसिणा (§ 184; § 50).

ii.3.5 मे (wanting in ed. 1).

ii.5.1;7.2 उच्छाहइत्तआ for उच्छाहइत्तका.

ii.7.6 किदं for कदं (§ 49).

ii.11.1 गच्छदु for परिणअदु.

ii.13.1 किदो सि ताए। ता अणुरत्तं तवोवणे तुमं तक्केमि for सि कदो तए ता अणुरत्तो तवोवणे त्ति तक्केमि.

ii.17.6 तुह for तुज्झ (§ 421).

ii.17.14 विण्णवेन्ति for आणवेन्ति.

ii.17.18 दीहाउणा for दीहाउसा (§ 411). – संभाविदव्वाओ for संभाविदव्व (§ 376).

ii.18.6 अनुयात्रिकांस्तस्यैव for अनुयात्रिकान्तस्यैव.

ACT III.

iii.10.2 क्खु for हु (§ 94).

iii.11.2 अणब्भन्तराओ for अणब्भन्तरा (§ 376).

iii.13.6 °णदीए for °णईए (§ 186).

iii.14.2 Om. त्ति after होमि.

iii.14.7 संपादेमो for संपादेम्ह (§ 455).

iii.15.1 अणुसूए (wanting in ed. 1).

iii.17.1 णिव्वावइत्तिअं for णिव्वाणइत्तिअं.

iii.18.3 सुओदर° for सुओअर° (§ 186).

iii.18.5 णं (wanting in ed. 1).

iii.18.6 अवहिदाओ for अवहिद (§ 376).

iii.19.b दावइ for दावइ (§ 275).

iii.21.6 महाराअ for महाभाअ.

iii.21.7 दोण्णं for दोण्हं (§ 436).

iii.21.8 करेदि मं (in ed. 1 मं stands next after उण).

iii.21.15 पिअसही for सही.

iii.23.1 णिव्वुदाओ for णिव्वुद (§ 376).

iii.24.3 कीळसि for कीलसि (§ 240).

iii.26.4 महाराअं for महाभाअं.

iii.28.3 पदान्तरे for पादान्तरे. (At. 1.23.8 पादान्तरे is left unaltered.)

iii.33.2 किदे for कदे (§ 49). – आचक्खिदं for आअक्खिदं (§ 184).

iii.34.2 विश्रब्धः for विश्वसितो.

iii.35.7 नाहमेतं for नाहमेनं.

iii.37.a सुरभि मुखं for सुरभिमुखं.

iii.37.15 किदं for कदं (§ 49). – पदान्तरे for पादान्तरे.

ACT IV.

iv.0.8 एत्तिकं for एत्तिअं (§ 153).
iv.0.12 कण्णआ for कण्णा (§ 598).
iv.1.13 किदो for कदो (§ 49).
iv.1.16 तुह for तव (§ 421).
iv.1.20 अहिण्णाणाहरण° for आहरणाहिण्णाण°.
iv.1.27 विभावेदि for विहावेदि (§ 184).
iv.1.29 दोण्णं for दोण्हं (§ 436).
iv.1.31 सिध्वदि for सिध्येदि.
iv.5.2 आचरिदं for आअरिदं (§ 184).
iv.5.6 Om. तस्सिं before जणे.
iv.5.12 पारेमो for पारेम्ह (§ 455).
iv.5.21 वि (wanting in ed. 1).
iv.5.28 सुण for सुणु (§ 503).
iv.6.17 णं (wanting in ed. 1).
iv.6.25 करेमो for करेम्ह (§ 455).
iv.8.5 पडिवज्जसु for पडिवज्जस्स (§ 467).
iv.12.a सा for ते.
iv.14.b अङ्गाइ for अङ्गाइं (§ 180).
iv.15.2 दोण्णं for दोण्हं (§ 436).
iv.15.6 मिअवहू for मअवहू (§ 54).
iv.16.3 णिअत्तसु for णिअत्तस्स (twice; § 467).
iv.17.6 विरहीअन्तो for विरहिज्जन्तो (§ 535). – किदो for कदो (§ 49).
iv.20.2 एत्तिकं for एत्तिअं (§ 153). – वहूणं for वधूणं (§ 188).

ACT V.

v.8.7 सिहण्डए for सिहण्डके (§ 598).
v.9.13 अग्गिसरणालिन्दओ for अग्गिसरणआलिन्दओ (§ 156).
v.14.4 अवलम्बसु for अवलम्बस्स (§ 467).
v.17.a ण तुमे वि for तुमे वि ण.
v.18.8 Om. त्ति after अहिजाणिस्सदि.
v.20.4 अप्पा for अत्ता (§ 401, note 1).
v.21.2 केणावि for केण वि (§ 143). – तुह for तव (§ 421).
v.21.11 °मण्डवे for °मण्डवए.
v.21.12 तुह for तव (§ 421).
v.21.14 मिअसावओ for मअसावओ (§ 54)
v.21.17 किदो for कदो (§ 49).

v.21.21 महाराअ for महाभाअ. – णारिहसि for ण अरिहसि (§ 170).

v.22.2 तणच्छण्ण° for तणछण्ण° (§ 196).

v.22.3 तुह for तव (§ 421).

v.23.1 मामधिगत्याकैतव° for मामधिगत्य कैतव°.

v.26.5 किमत्रोत्तरोत्तरैः for किमत्रोत्तरैः.

v.27.5 भत्तारे for भत्तरि (§ 390)

ACT VI

vi.0.3 उक्किण्णणाम×कले for उक्किण्णणामक्खले (§ 324).

vi.0.5 अकय्यश्श for अकज्जश्श (§ 284)

vi.0.8 शुणध for शुणुध (§ 503).

vi.0.9 अस्मेहिं for अम्हेहिं (§ 314) - यार्दि for जादिं (§ 236)

vi.0.11 यं for जं (§ 236)

vi.0.12 याल° for जाल° (§ 236)

vi.0.15 भस्टके for भट्टके (§ 271).

vi.1.a शहये for शहजे (§ 236). – ये for जे (§ 236). – विवय्यणीअके for विवज्जणीअके (§ 284).

vi.1.b पशुमालिं for पशुमालि (§ 180). – दालुणं for दालुणे.

vi.1.2 याव for जाव (§ 236).

vi.1.3 पेस्कामि for पेक्खामि (§ 324).

vi.1.4 विक्कअस्तं for विक्कअत्थं (§ 290). – य्येव for ज्जेव (§ 284).

vi.1.5 वा after मालेध (wanting in ed. 1). – कुस्टेध for कुट्टेध (§ 271).

vi.1.9 गण्ठिश्चेदआ for गण्ठिछेदआ (§301)

vi.1.12 °प्पशादस्तं for °प्पशादत्थं (§ 290)

vi.1.14 याणुअ for जाणुअ (§ 236.). – So vi.1.16.

vi.1.16 स्फुलन्ति for फुलन्ति (§ 311). – अग्गहस्ता for अग्गहत्था (§ 310)

vi.1.17 गण्ठिश्चेदअं for गण्ठिछेदअं (§ 301)

vi.1.18 भविदुं for भोदुं (§ 475).

vi.1.19 अस्माणं for अम्हाणं (§ 314).

vi.1.20 ता (wanting in ed. 1), – पेस्कशि for पेक्खशि (§ 324).

vi.1.23 स्मि for म्हि (§ 314). – So vi.1.32

vi.1.26 यधा for जधा (§ 236). – यम° for जम° (§ 236).

vi.1.28 भस्टके for भट्टके (§ 271). – यीविदे for जीविदे (§ 236).

vi.1.32 अणुग्गहिदे for अणुगाहिदे (§ 196). – So vi.1.33.

vi.1.33 यं for जं (§ 236).

vi.1.34 हत्थिक्खन्धं for हत्थिक्खन्धं (§ 310. § 306).

vi.1.43 भस्टा for भट्टा (§ 271).

vi.1.46 भस्टका for भट्टका (§ 271). – तुस्माणं for तुम्हाणं (§ 314).

vi.1.48 अस्माणं for अम्हाणं (§ 314). – येव for जेव (§ 236).

vi.1.49 गअस्स for गअम्ह (§ 314)

vi.1.56 उवस्थिदक्खणे for °दच्छणे (§ 322). – णिरूसवारम्भं for णिरुच्छवारम्भं (§ 327 a).

vi.2.5 तुहावि for तवावि (§ 421).

vi.2.6 अवलम्बसु for अवलम्बस्स (§ 467).

vi.2.11 अम्महे for अम्हहे.

vi.2.12 मअरद्धअस्स for मअरद्धजस्स (§ 186).

vi.3.4 अगाहिदत्थाओ for अगाहिदत्था (§ 376).

vi.5.3 जुत्तदि (twice in ed. 1).

vi.7.3 त्ति (wanting in ed. 1).

vi.8.1 अपि च (wanting in ed. 1).

vi.9.6 माहवी° for माधवी° (§ 188).

vi.9.7 पडिकिदिं for पदिकिदिं (§ 218). – आणेसु for आणेअ (§ 474).

vi.9.10 माहवी° for माधवी° (§ 188).

vi.9.13 पडिकिदिं for पदिकिदिं (§ 218).

vi.9.18 विस्मृतवांस् for विस्मृतम्.

vi.9.22 °विअप्पो for विअप्पिदो.

vi.9.26 तुह for तव (§ 421).

vi.9.27 Om. त्ति (in ed. 1 after होन्ति).

vi.10.1 अम्महे for अम्हहे.

vi.14.b विहायासि for विहायाशु.

vi.14.1 सअं for अअं.

vi.15.2 णिण्णुण्णद° for णिण्णोणद° (§ 158)

vi.15.3 जणेदि for जणअदि (§ 551).

vi.18.2 माधव्व for माहव्व (§ 188). – अवलम्बसु for अवलम्बस्स (§ 467)

vi.18.3 अहमेवैनमवलम्बे for अहमेवालम्बे.

vi.19.2 ति (wanting in ed. 1).

vi.24.20 अम्मो (wanting in ed. 1).

vi.26.2 किदो for कदो (§ 49).

vi.26.3 °माधव्वं for °माहव्वं (§ 188).

vi.28.10 माधव्व° for माहव्व° (§ 188).

vi.31.4 इक्खुं for उक्खुं (§ 321).

vi.32.8 स्थिरो भव (twice in ed. 1).

ACT VII

vii.6.1 रथाक्रमवलोक्य for रथमार्गमा-लोक्य.

vii.14.2 यिम्भ for जिम्भ (twice § 236)

vii.14.9 स्मि for म्हि (§ 314).

vii.15.1 कीळणअं for कीलणअं (§ 226)

vii.16.d नवोषसा for नवोषया.

vii.16.2 इसिकुमारअस्स for °रस्स.

vii.16.5 येव for जेव (§ 236). – कीळइशं for कीलिश्शं (§ 226).

vii.20.11 अय्युआ for अज्जुआ (§ 284). - So vii.20.37.

vii.21.4 अय्युए for अज्जुए (§ 284) So vii.23.1.

vii.27.d °मरीचि° for °मरीच°.

vii.27.4 जाव (wanting in ed. 1).

THE METRES OF THE ŚAKUNTALA.

I. SCHEMES OF THE METRES, WITH THE STANZAS GROUPED ACCORDING TO METRE.

1. Epic śloka.

×××× ⏑––⏓, ×××× ⏑–⏑⏓
×××× ⏑––⏓, ×××× ⏑–⏑⏓

I 5, 6, 11, 25; II. 8, 14, 17, 18; III. 1, 23, 28, 29, 30, 33, 34, 36; IV. 6, 9, V. 2, 15, 25, 27, 30; VI. 16, 24, 25, 29, 33, 37; VII. 9, 13, 14, 15, 23, 28, 29

2. Vedic triṣṭubh.

⏓–––, ⏑⏑––⏑–⏓

IV 10.

3. Āryā.

⏑⏑⏑⏑ ⏑⏑⏑⏑ ⏑⏑⏑⏑, ⏑⏑⏑⏑ ⏑⏑⏑⏑ ⏑⏑⏑⏑ ⏑⏑⏑⏑ ⏓
⏑⏑⏑⏑ ⏑⏑⏑⏑ ⏑⏑⏑⏑, ⏑⏑⏑⏑ ⏑⏑⏑⏑ ⏑ ⏑⏑⏑⏑ .

I 2, 3, 4, 12, 15, 16, 20, 24, 27, 28, 33; II. 1, 9; III. 2, 5, 7, 8, 9, 11, 14, 18, 20, 21, 26, 31, 37; IV. 14, 18, 23; V. 12, 14, 17, 21, 29, 32; VI. 2, 3, 7, 18, 21, 23, 28, 36; VII. 22.

4. Gīti.

⏑⏑⏑⏑ ⏑⏑⏑⏑ ⏑⏑⏑⏑, ⏑⏑⏑⏑ ⏑⏑⏑⏑ ⏑⏑⏑⏑ ⏑⏑⏑⏑ ⏑
⏑⏑⏑⏑ ⏑⏑⏑⏑ ⏑⏑⏑⏑, ⏑⏑⏑⏑ ⏑⏑⏑⏑ ⏑⏑⏑⏑ ⏑⏑⏑⏑ ⏓

III 19.

5. Vāitālīya.

⏑⏑ ⏑⏑ ⏑–⏑–
⏑⏑––⏑⏑–⏑–⏑⏓

II. 19; VI. 1; VII 1.

6 Aupacchandasika.

⏑⏑–⏑⏑–⏑–⏑––
⏑⏑––⏑⏑–⏑–⏑–⏓

III. 24, 38; VII 20, 21.

7. Aparavaktra.

⏑⏑⏑⏑⏑⏑–⏑–⏑–
⏑⏑⏑⏑–⏑⏑–⏑–⏑⏓

V. 8.

8. Puṣpitāgrā.

⏑⏑⏑⏑⏑⏑–⏑–⏑––
⏑⏑⏑⏑–⏑⏑–⏑–⏑–⏓

I. 31; II. 3; VI. 12.

9. Combination of Puṣpitāgrā and Aparavaktra.

⏑⏑⏑⏑⏑⏑–⏑–⏑––
⏑⏑⏑⏑–⏑⏑–⏑–⏑⏓

IV. 12.

10. Upajāti.

⏓–⏑––⏑⏑–⏑–⏓

II. 7; III. 3, 6; IV. 24; V. 3, 4, 20, 26; VI. 11, 26, 30, 31; VII. 2, 5, 19, 31.

11. Śālinī.

––––, –⏑––⏑––

V. 31.

12. Rathoddhatā.

–⏑–⏑⏑⏑–⏑–⏑–

VII. 18.

13. Vaṃśastha.

⏑–⏑––⏑⏑–⏑–⏑–

I. 17, 21, 22; III, 16, 17, 32, 35; IV. 1; V. 13, 16, 18; VI. 14, 20, 34; VII. 10, 16, 30.

14. Drutavilambita.

⏑⏑⏑–⏑⏑–⏑⏑–⏑–

II. 12; III. 22; V. 28; VI. 8, 9; VII. 3.

15. Praharṣiṇī.

–––, ⏑⏑⏑⏑–⏑–⏑––

VI. 32, 35.

16. Rucirā.

⏑–⏑–, ⏑⏑⏑⏑–⏑–⏑–

VII. 35.

17. Vasantatilaka.

––⏑–⏑⏑⏑–⏑⏑–⏑––

I. 8, 26, 30; II. 10, 13; III. 13, 25, 41; IV. 2, 3, 13, 15, 16, 17, 22; V. 1, 5, 9, 22, 24; VI. 13, 17, 22, 27; VII. 4, 6, 17, 25, 26, 32.

18. Mālinī.

⏑⏑⏑⏑⏑⏑––, –⏑––⏑––

I. 10, 18, 19; II. 4; III. 4; V, 6, 7, 19; VII. 7, 34.

19. Śikhariṇī.

⏑ – – – – –, ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ – – ⏑ ⏑ ⏑ –

I. 9, 23; II. 11; III. 10, 40; V. 11; VI. 10; VII. 33.

20. Hariṇī.

⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ –, – – – –, ⏑ – ⏑ ⏑ – ⏑ –

III. 15; IV. 21; VII. 24.

21. Mandākrāntā.

– – – –, ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ –, – ⏑ – – ⏑ – –

I. 14, 32; II. 15, 16; III. 27; IV. 4, 5.

22. Pṛthvī.

⏑ – ⏑ ⏑ ⏑ – ⏑ –, ⏑ ⏑ ⏑ – ⏑ – – ⏑ –

V. 23.

23. Śārdūlavikrīḍita.

– – – ⏑ ⏑ – ⏑ – ⏑ ⏑ ⏑ –, – – ⏑ – – ⏑ –

I. 13, 29; II. 2, 5, 6; III. 12, 39; IV. 7, 8, 11, 19, 20; V. 10; VI. 4, 5, 6, 15, 19; VII. 8, 11, 12, 27.

24. Sragdharā.

– – – – ⏑ – –, ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ –, – ⏑ – – ⏑ – –

I. 1, 7.

II. TABLE SHOWING THE METRE OF EACH STANZA, FOLLOWING THE ORDER OF THE STANZAS IN THE TEXT.

Act I.		Act II.		Act III.		Act IV.	
i. 1	sragdharā	ii. 1	āryā	iii. 1	śloka	iv 1	vaṅśastha
i. 2	āryā	ii. 2	śārdūlavikrīḍita	iii. 2	ārya	iv. 2	vasantatilaka
i. 3	„	ii. 3	puṣpitāgrā	iii. 3	upajāti	iv. 3	„
i. 4	„	ii. 4	mālinī	iii. 4	mālinī	iv. 4	mandākrāntā
i. 5	śloka	ii. 5	śārdūlavikrīḍita	iii. 5	āryā	iv. 5	„
i. 6	„	ii. 6	„	iii. 6	upajāti	iv. 6	śloka
i. 7	sragdharā	ii. 7	upajāti	iii. 7	āryā	iv. 7	śārdūlavikrīḍita
i. 8	vasantatilaka	ii. 8	śloka	iii. 8	„	iv. 8	„
i. 9	śikhariṇī	ii. 9	āryā	iii. 9	„	iv. 9	śloka
i. 10	mālinī	ii. 10	vasantatilaka	iii. 10	śikhariṇī	iv. 10	vedic triṣṭubh
i. 11	śloka	ii. 11	śikhariṇī	iii. 11	āryā	iv. 11	śārdūlavikrīḍita
i. 12	āryā	ii. 12	drutavilambita	iii. 12	śārdūlavikrīḍita	iv. 12	puṣpit.& aparav.
i. 13	śārdūlavikrīḍita	ii. 13	vasantatilaka	iii. 13	vasantatilaka	iv. 13	vasantatilaka
i. 14	mandākrāntā	ii. 14	śloka	iii. 14	āryā	iv. 14	āryā
i. 15	āryā	ii. 15	mandākrāntā	iii. 15	hariṇī	iv. 15	vasantatilaka
i. 16	„	ii. 16	„	iii. 16	vaṅśastha	iv. 16	„
i. 17	vaṅśastha	ii. 17	śloka	iii. 17	„	iv. 17	„
i. 18	mālinī	ii. 18	„	iii. 18	āryā	iv. 18	āryā
i. 19	„	ii. 19	vaitālīya	iii. 19	gīti	iv. 19	śārdūlavikrīḍita
i. 20	āryā			iii. 20	āryā	iv. 20	„
i. 21	vaṅśastha			iii. 21	„	iv. 21	hariṇī
i. 22	„			iii. 22	drutavilambita	iv. 22	vasantatilaka
i. 23	śikhariṇī			iii. 23	śloka	iv. 23	āryā
i. 24	āryā			iii. 24	aupacchandasika	iv. 24	upajāti
i. 25	śloka			iii. 25	vasantatilaka		
i. 26	vasantatilaka			iii. 26	āryā		
i. 27	āryā			iii. 27	mandākrāntā		
i. 28	„			iii. 28	śloka		
i. 29	śārdūlavikrīḍita			iii. 29	„		
i. 30	vasantatilaka			iii. 30	„		
i. 31	puṣpitāgrā			iii. 31	āryā		
i. 32	mandākrāntā			iii. 32	vaṅśastha		
i. 33	āryā			iii. 33	śloka		
				iii. 34	„		
				iii. 35	vaṅśastha		
				iii. 36	śloka		
				iii. 37	āryā		
				iii. 38	aupacchandasika		
				iii. 39	śārdūlavikrīḍita		
				iii. 40	śikhariṇī		
				iii. 41	vasantatilaka		

Act V.		Act VI.		Act VII.		
v. 1	vasantatilaka	vi. 1	vaitālīya	vii. 1	vaitālīya	
v. 2	śloka	vi. 2	āryā	vii. 2	upajāti	
v. 3	upajāti	vi. 3	"	vii. 3	drutavilambita	
v. 4	"	vi. 4	śārdūlavikrīḍita	vii. 4	vasantatilaka	
v. 5	vasantatilaka	vi. 5	"	vii. 5	upajāti	
v. 6	mālinī	vi. 6	"	vii. 6	vasantatilaka	
v. 7	"	vi. 7	āryā	vii. 7	mālinī	
v. 8	aparavaktra	vi. 8	drutavilambita	vii. 8	śārdūlavikrīḍita	
v. 9	vasantatilaka	vi. 9	"	vii. 9	śloka	
v. 10	śārdūlavikrīḍita	vi. 10	śikhariṇī	vii. 10	vaṅśastha	
v. 11	śikhariṇī	vi. 11	upajāti	vii. 11	śārdūlavikrīḍita	
v. 12	āryā	vi. 12	puṣpitāgrā	vii. 12	"	
v. 13	vaṅśastha	vi. 13	vasantatilaka	vii. 13	śloka	
v. 14	āryā	vi. 14	vaṅśastha	vii. 14	"	
v. 15	śloka	vi. 15	śārdūlavikrīḍita	vii. 15	"	
v. 16	vaṅśastha	vi. 16	śloka	vii. 16	vaṅśastha	
v. 17	āryā	vi. 17	vasantatilaka	vii. 17	vasantatilaka	
v. 18	vaṅśastha	vi. 18	āryā	vii. 18	rathoddhatā	
v. 19	mālinī	vi. 19	śārdūlavikrīḍita	vii. 19	upajāti	
v. 20	upajāti	vi. 20	vaṅśastha	vii. 20	āupacchandasika	
v. 21	āryā	vi. 21	āryā	vii. 21	"	
v. 22	vasantatilaka	vi. 22	vasantatilaka	vii. 22	āryā	
v. 23	pṛthvī	vi. 23	āryā	vii. 23	śloka	
v. 24	vasantatilaka	vi. 24	śloka	vii. 24	hariṇī	
v. 25	śloka	vi. 25	"	vii. 25	vasantatilaka	
v. 26	upajāti	vi. 26	upajāti	vii. 26	"	
v. 27	śloka	vi. 27	vasantatilaka	vii. 27	śārdūlavikrīḍita	Summation of Stanzas
v. 28	drutavilambita	vi. 28	āryā	vii. 28	śloka	Act i. has 33
v. 29	āryā	vi. 29	śloka	vii. 29	"	" ii. " 19
v. 30	śloka	vi. 30	upajāti	vii. 30	vaṅśastha	" iii. " 41
v. 31	śālinī	vi. 31	"	vii. 31	upajāti	" iv. " 24
v. 32	āryā	vi. 32	praharṣiṇī	vii. 32	vasantatilaka	" v. " 32
		vi. 33	śloka	vii. 33	śikhariṇī	" vi. " 37
		vi. 34	vaṅśastha	vii. 34	mālinī	" vii. " 35
		vi. 35	praharṣiṇī	vii. 35	rucirā	Sum . . 221
		vi. 36	āryā			
		vi. 37	śloka			

HARVARD ORIENTAL SERIES

Founded in 1891 by CHARLES ROCKWELL LANMAN and HENRY CLARKE WARREN.

Edited, with the coöperation of various scholars, by CHARLES ROCKWELL LANMAN, A.B. and LL.D. (Yale), LL.D. (Aberdeen), Professor of Sanskrit (since 1880: Wales Professor since 1903) at Harvard University (founded, 1636).

Member of the American Philosophical Society (founded, 1727); Fellow of the American Academy of Arts and Sciences (1780); President (for 1889–1890) of the American Philological Association (1869); President (for 1907–1908 and 1919–1920) of the American Oriental Society (1842).

Honorary Fellow of the Asiatic Society of Bengal (Calcutta, 1784); Honorary Member of the Société Asiatique (Paris, 1822); the Royal Asiatic Society (London, 1823), and the Deutsche Morgenländische Gesellschaft (Leipzig, 1845).

Honorary Member of the North-China Branch of the Royal Asiatic Society (Shanghai), the Finnish-Ugrian Society (Helsingfors), the India Society (London); Honorary Correspondent of the Archæological Department of the Government of India; Foreign Member of the Bohemian Society of Sciences (Prague, 1759); Member of the Colonial Society of Massachusetts; Corresponding Member of the Academy of Sciences of the Institute of Bologna (1712), of the Society of Sciences at Gottingen (1751), of the Russian Academy of Sciences (Petrograd, 1725), and of the Académie des Inscriptions et Belles-Lettres (1663) of the Institute of France.

Published by the Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, U.S. of America. The home office of the Press is at Randall Hall, Cambridge. The Agent of the Press in Great Britain is Humphrey Milford, Oxford University Press, Amen Corner, London, E.C., England.

Direct application for books of this Series may be made, with remittance, to the Harvard University Press at Cambridge, Massachusetts. The volumes will then be sent by mail or parcel-post direct to the buyer.

The list-prices are subject to a trade-discount. No extra charge is made for postage. This list is here revised up to date of December, 1923. Prices of previous revisions are cancelled.

Descriptive List. A bound volume, containing a list of the volumes, and a brief memorial of Henry Clarke Warren, joint-founder, will be sent free upon application to the Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts. The List tells the general nature and contents of each work of the Series, and the uses which that work is designed to serve. The List gives also extracts from critical notices of those works, taken from various periodicals of high standing. Appended is a partial list of libraries where the Series may be found.

Externals of the volumes. The books of this Series as a whole are printed on paper of a quality and tensile strength far above the average. They are all bound durably in full buckram. The edges are cut, but the margins are ample; and the tops are gilded, not for ornament, but to make cleaning easy. The backs are properly lettered. No work is issued until it is complete. Volume 10 is royal quarto (32 cm.); volumes 7 and 8 are super-royal octavo (28 cm.); the rest are royal octavo (26 cm.).

For sale or public inspection. A complete stock of the publications of the Harvard University Press is carried by the Oxford University Press in London. Copies of this Series may be seen also in the Reading Room of the Harvard Library, Widener Hall, Cambridge, and at Randall Hall, Cambridge, and at the New York Public Library.

Some of the public libraries in which this Series may be found are given below, in a list on pages 13–15.

LIST OF THE HARVARD ORIENTAL SERIES

REVISED TO DECEMBER, 1923

Volume 1. Jātaka-Mālā. Stories of Buddha's former incarnations, by Ārya Çūra. Edited in Sanskrit [Nāgarī letters] by Professor HENDRIK KERN, University of Leiden, Netherlands. 1891. Second issue, 1914. Pages, 270. Royal 8°. Price, $3.

A masterpiece, as to language and style and metrical form, of Buddhist literature of the Northern Canon. By the Honorable (ārya) Çūra. Stories used as homilies in old Buddhist monasteries. Editio princeps. Kern (1833-1917), long the honored Dean of the Dutch Orientalists, thought that Çūra flourished not far from 600 A.D., or earlier. English translation by Speyer, London, 1895, Frowde.

Volume 2. Sānkhya-Pravachana-Bhāshya, or Commentary on the Exposition of the Sānkhya philosophy. By Vijñāna-Bhikshu. Edited in Sanskrit [Roman letters] by Professor RICHARD GARBE, University of Tübingen, Germany. 1895. Pages, 210. Royal 8°. Price, $3.

Sānkhya is dualistic. It recognizes souls and primeval matter, but not God. Vijñāna, however, is a pronounced theist. But in spite of his distortions of the original system, his Commentary (about 1550 A.D.) is the fullest source that we have for a knowledge of the Sānkhya system, and one of the most important (Garbe's Preface). Garbe studied the whole work with Bhāgavata Āchārya in Benares. German translation by Garbe, Leipzig, 1889, Brockhaus. Partial English version in J. R. Ballantyne's The Sānkhya Aphorisms of Kapila, London, 1885, Trübner.

Volume 3. Buddhism in Translations. Passages selected from the Buddhist sacred books, and translated from the original Pāli into English, by HENRY CLARKE WARREN, late of Cambridge, Massachusetts. 1896. Eighth issue, 1922. Pages, 560. Royal 8°. Price, $1.20.

In accordance with the author's wish, the original price of this beautiful volume was set very low, at $1.20. In spite of greatly changed conditions, that price has been maintained unaltered. Prefixed is a beautiful photogravure of a Gandhāra Buddha.

Buddhism portrayed in the words of the Buddhists themselves. The life of Buddha (a beautiful narrative), his teachings, and his monastic order form the substance of this work. The Pāli passages, done into vigorous English and accurately rendered, are chosen with such broad and learned circumspection that they make a systematically complete presentation of their difficult subject. Warren's material is drawn straight from the fountain-head. It is this fact that has given to his work an abiding importance and value. It has been highly praised by competent judges. Moreover, it has enjoyed a very wide circulation in America and Europe and the Orient. And nearly half of the work was included by President Eliot in *The Harvard Classics* (New York, P. F. Collier and Son), of which a quarter of a million sets and more have been sold. The usefulness of Warren's work has thus been incalculably enhanced.

The life of Henry Warren as a scholar is memorable in the annals of American learning. A brief memorial of his life and public services is appended to volume 30 of this Series, of which he was joint-founder. It is also issued with the Descriptive List of this Series (see above, page 1). The List may be had, free, upon application to the Harvard University Press.

Volume 4. Karpūra-Mañjarī. A drama by the Indian poet Rāja-çekhara (900 A.D.). Critically edited in the original Prākrit [Nāgarī letters], with a glossarial index, and an essay on the life and writings of the poet, by STEN KONOW, Professor of Indic Philology at the University of Christiania, Norway, and Epigraphist to the Government of India.

— And translated into English with introduction and notes, by C. R. LANMAN. 1901. Pages, 318. Royal 8°. Price, $3.

A play of court-intrigue, and the only extant drama written entirely in Prākrit. It presents interesting parallels with the Braggart Soldier of Plautus.

Volumes 5 and 6. Bṛhad-Devatā (attributed to Çāunaka), a summary of the deities and myths of the Rig-Veda. Critically edited in the original Sanskrit [Nāgarī letters], with an introduction and seven appendices [volume 5], and translated into English with critical and illustrative notes [volume 6], by Professor ARTHUR ANTHONY MACDONELL, University of Oxford. 1904. Pages, 234 + 350 = 584. Royal 8°. Not sold separately. Price, $6.

The Great-Deity (-book), "hardly later than 400 B.C.," is one of the oldest books ancillary to the Rig-Veda. It includes very ancient epic material: so the story of Urvaçī, the nymph that loved a mortal (whence Kālidāsa's great drama, Urvaçī). The text is edited in a way that meets the most rigorous demands of exact philological criticism. The typographic presentation of text, version, and notes (critical and expository) is a model of convenience.

Volumes 7 and 8. Atharva-Veda. Translated, with a critical and exegetical commentary, by WILLIAM DWIGHT WHITNEY, late Professor of Sanskrit in Yale University, Editor-in-Chief of *The Century Dictionary*, an Encyclopedic Lexicon of the English Language. Revised and brought nearer to completion and edited by C. R. LANMAN. 1905. Pages, 1212. Super-royal 8°. Not sold separately. Price, $10.

The Atharva-Veda is, next after the Rig-Veda, the most important of the oldest texts of India. Whitney (1827–1894) was the most eminent American philologist of his century, and these monumental volumes form the crowning achievement of his life-long labors as an Indianist. For his translation, he expressly disclaims finality; but his austere self-restraint, resisting all allurements of fanciful interpretation, makes of his version, when taken with his critical and exegetical commentary, the sure point of departure for future study of this Veda and for its final comprehension.

The text-critical notes form the most important single item of the work. These give the various readings of the "authorities." The term "authorities" includes not only manuscripts (of Europe, India, Kashmir), but also living reciters (the Hindu equivalents, and in some respects the superiors, of manuscripts); and, in addition, the corresponding (and often variant) passages of the other Vedas. Whitney gives also the data of the scholiast as to authorship and divinity and meter of each stanza; extracts from the ancillary literature concerning ritual and exegesis; and a literal translation. Version and Comment proceed *pari passu*. Prefixed is an elaborate historical and critical introduction, and a sketch of Whitney's life, with a noble medallion portrait. A leaf of the birch-bark ms. from Kashmir is beautifully reproduced in color. The typography is strikingly clear.

Few texts of antiquity have been issued with appurtenant critical material of so large scope. And never before or since has the material for the critical study of an extensive Vedic text been so comprehensively and systematically gathered from so multifarious sources, and presented with masterly accuracy in so well-digested form.

Volume 9. The Little Clay Cart (Mṛc-chakaṭika). A Hindu drama attributed to King Shūdraka. Translated from the original Sanskrit and Prākrits into English prose and verse by ARTHUR WILLIAM RYDER, Instructor in Sanskrit in Harvard University. 1905. Pages, 207. Royal 8°. Price, $2.

A play of such variety, humor, and swift-moving action, that it has often been produced on the modern stage. Version, true and spirited. "The champagne has been

decanted, and has not lost its fizz." Noble *typography* (Merrymount Press). *Most books of this Series are technical. This one, like Warren's Buddhism, may be happily chosen as a gift-book.*

Volume 10. Vedic Concordance: being an alphabetic index to every line of every stanza of the published Vedic literature and to the liturgical formulas thereof, that is, an index [in Roman letters] to the Vedic mantras, together with an account of their variations in the different Vedic books. By Professor MAURICE BLOOMFIELD, of the Johns Hopkins University, Baltimore. 1906. Pages, 1102. Royal 4°. Price, $15.

The Vedas are, in general, the oldest extant records of the antiquity of India, and indeed of Indo-European antiquity. They are the sacred books of the oldest religion of the Hindus. They represent parts of a mass of traditional material, current in the various schools of Vedic learning, and handed down from teacher to pupil by word of mouth. What was originally one and the same stanza, appears in the texts of the various schools in more or less varying forms. The variations are often such as appear in the varying forms of popular ballads or of church hymns. Thus it happens that the texts of these different Vedic schools are often virtually related to each other and to their presumable original, as are the several kindred manuscripts of (let us say) a Greek play to each other and to the archetype from which they are descended. The comparison of these variant forms of a given text is often indispensable for ascertaining its original form and true meaning. This comparison is just what the Concordance enables us easily to effect. It is a tool of the very first importance for future editors and revisers and translators of Vedic texts.

The Concordance covers nearly all the important published texts, and is in one single alphabetic arrangement and one single volume. It is a royal quarto of over 1100 pages, of double columns, containing 125,000 lines or more. For the lines of the Rig-Veda alone, about 40,000 entries are required. The lines of the Atharva-Veda by themselves would require over 18,000 entries, but are often merged with those of their Rig-Veda correspondents. No less than 119 texts have been drawn upon for contributions to the work.

The book was printed (in the early years of the century) in a limited edition of 1000 copies, now half exhausted; and was printed, not from electrotype plates, but from type. The expense in money alone, to say nothing of scholarly labor, was about seven thousand dollars. It is not likely that any publisher or scholar will soon undertake a new edition. For many decades, doubtless, the work will maintain its value unimpaired, an enduring monument to the industry and learning and resolute will of Professor Bloomfield.

Volume 11. The Pañcha-tantra: a collection of ancient Hindu tales, in the recension (called Pañchākhyānaka, and dated 1199 A.D.) of the Jaina monk, **Pūrna-bhadra,** critically edited in the original Sanskrit [in Nāgarī letters; and, for the sake of beginners, with word-division] by Dr. JOHANNES HERTEL, Professor am königlichen Realgymnasium, Doebeln, Saxony. 1908. Pages, 344. Royal 8°.

Volume 12. The Pañchatantra-text of Pūrnabhadra: critical introduction and list of variants. By Professor HERTEL. 1912. Pages, 246. Royal 8°.

Volume 13. The Pañchatantra-text of Pūrnabhadra, and its relation to texts of allied recensions, as shown in **Parallel Specimens.** By Professor HERTEL. 1912. Pages, 10: and 19 sheets, mounted on guards and issued in atlas-form. Royal 8°. Volumes 11–13 not sold separately. Price of all three together, $4.

Volume 14. The Pañchatantra: a collection of ancient Hindu tales, in its oldest recension, the Kashmirian, entitled **Tantrākhyāyika.** The original Sanskrit text [in Nāgarī letters],

editio minor, reprinted from the critical editio major which was made for the Königliche Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, by Professor HERTEL. 1915. Pages, 160. Royal 8°. Price, $2.

For two thousand years and more, the tales of the Panchatantra have instructed and delighted the Hindus. The Panchatantra has exercised a greater influence than any other work of India upon the literature of the world. It was the Panchatantra that formed the basis of the studies of the immortal pioneer in the field of comparative literature, Theodor Benfey. His Pantschatantra laid the foundation of the scientific treatment of the history of the fable. From the Panchatantra there came the lost Pahlavi translation, among whose effluxes are some of the most famous books of south-western Asia and of Europe, the Arabic Kalilah and Dimnah, the Directorium of John of Capua (1270), the Buch der Beispiele (1483) in German of great vigor and beauty, — and so on, down to that gem of racy Tudor English, Sir Thomas North's translation of Doni (1570), reprinted by Joseph Jacobs, London, 1888.

Hertel gives us here one recension of known authorship and date (1199), and another, the Kashmirian, many centuries older. To volume 11, Lanman adds an essay on The Externals of Indian Books. Of the Kashmirian recension, Hertel made a German version (Berlin, 1909, Teubner). The typography of both editions is clear and beautiful. The confusing emboxments of the stories (a second in the first, a third in the second, and so on) are disentangled in a most ingenious and simple way.

Volume 15. Bhâravi's poem Kirâtârjuniya, or Arjuna's combat with the Kirāta. Translated from the original Sanskrit into German, and explained, by CARL CAPPELLER, Professor at the University of Jena. 1912. Pages, 232. Royal 8°. Price, $2.

The subject-matter is taken from the great epic of India, the Mahā-Bhārata. Like the Ajax of Sophocles as compared with the Ajax of Homer, this poem is an instructive example for the student of literary evolution or literary genetics. For centuries it has been acknowledged in India as one of the six Mahā-kāvyas or most distinguished specimens of artificial poetry, a masterpiece of its kind.

Volume 16. Çakuntalâ, a Hindu drama by Kâlidâsa: the Bengālī recension, critically edited in the original Sanskrit and Prākrits by RICHARD PISCHEL, late Professor of Sanskrit at the University of Berlin 1922 Pages, 280. Royal 8° Price, $3.

As descendants of Bhārata, the Hindus are called Bhāratans. Their "continent" is called Bhārata-varsha, and their great epic is called the Great Bhāratan (Story or Fight), Mahā-Bhārata. Çakuntalā is the mother of Bhārata, and the beautiful story of her birth and life is told in the Great Epic. This play is a dramatization of that story, and is the masterpiece of the literature of India.

In 1898, Pischel wrote: "Es ist der sehnlichste Wunsch meines Lebens eine korrekte Ausgabe zu machen." His Prākrit Grammar was off his hands in 1900. In 1902 he was called to the Berlin professorship. The six years of his tenancy were crowded with toil (finds from Chinese Turkestan, etc.). Then came the call to Calcutta, and, in 1908, his death at the threshold of India. Under many difficulties, the book (all but a couple of sheets) was printed at Stuttgart (Kohlhammer). Then came the world-conflagration. . . . The printed sheets reached America November 28, 1923.

Volume 17. The Yoga-system of Patañjali, or the ancient Hindu doctrine of concentration of mind. Embracing the Mnemonic Rules, called Yoga-sūtras, of Patañjali; and the Comment, called Yoga-bhāshya, attributed to Veda-Vyāsa; and the Explanation, called Tattva-vāiçāradī, of Vāchaspati-Miçra. Translated from the original Sanskrit by JAMES HAUGHTON WOODS, Professor of Philosophy in Harvard University. 1914. Pages, 422. Royal 8°. Price $4.

Three works in one pair of covers. The Rules are a set of mental pegs on which to hang the principles and precepts of a system which you must learn from the living teacher of your "school." The Comment is a reinvestiture of the skeleton of the Rules with the flesh and blood of comprehensible details. And the Explanation is of course a commentary on the Comment. The Comment is the oldest written systematic exposition of Yoga-doctrine in Sanskrit that we possess.

Of the Hindu philosophies, by far the most important are the ancient dualism called Sānkhya, the monism of the Vedānta, and the Yoga-system. Kāuṭilya, prime-minister of Chandragupta (300 B.C.), mentions Sānkhya and Yoga as current in his day. But the elements of Yoga, rigorous austerities and control of the senses, are indefinitely antique, and are one of the oldest and most striking products of the Hindu mind and character.

When one considers the floods of pseudo-scientific writing with which the propagandists of Indian "isms" in America have deluged us, one is the better prepared to appreciate the self-restraint of Dr. Woods in keeping all that pertains to miracle-mongering and sensationalism in the background, and in devoting himself to the exposition of the spiritual and intellectual aspects of Yoga. His work " continues the tradition of austere scholarship " which has, from the beginning, characterized the Harvard Oriental Series.

Volumes 18 and 19. The Veda of the Black Yajus School, entitled Tāittirīya Samhitā. Translated from the original Sanskrit prose and verse, with a running commentary. By ARTHUR BERRIEDALE KEITH, D.C.L. (Oxford), of the Inner Temple, Barrister-at-law, and of His Majesty's Colonial Office, sometime Acting Professor of Sanskrit at the University of Oxford, Author of ' Responsible Government in the Dominions.' Volume 18, kāṇḍas I–III; volume 19, kāṇḍas IV–VII. 1914. Pages 464 + 374 = 838. Royal 8°. Price $7. Not sold separately.

The Rig-Veda holds unquestioned primacy in the sacred literature of the Hindus; but their greatest mediæval scholiast on the Vedas, Sāyaṇa, did not write his commentary on the Rig-Veda until after his commentary on the Yajur-Veda, because (as he expressly tells us) of the transcendent importance of the Yajur-Veda for the sacrifice. The Yajur-Veda is the Veda of sacrificial formulas. An accurate edition of the Tāittirīya-Samhitā was published in 1871–2 by Weber. It waited nigh fifty years for a translator.

For the difficult task of translation, no English or American Sanskritist was so well qualified by previous studies as Keith. To it he has brought his wide and varied learning, and with such effectiveness as to produce a work, which, in spite of its large extent, is notable for its well-rounded completeness. The entire text is translated. The commentary runs *pari passu* with the version, embodies the gist of Sāyaṇa's scholia, and is presented with the utmost typographical perspicuity. An elaborate introduction is given, treating of the relation of this text to kindred texts, its contents, language, style, and date ('about 600 B.C.'), and the religious ritual of ancient India.

Volumes 20 and 24. Rig-Veda Repetitions. The repeated verses and distichs and stanzas of the Rig-Veda in systematic presentation and with critical discussion. By MAURICE BLOOMFIELD, Professor of Sanskrit and Comparative Philology in the Johns Hopkins University, Baltimore. 1916. Pages, 508 + 206 = 714. Royal 8°. Not sold separately. Price, $5.

Volume 20 contains Part 1: The repeated passages of the Rig-Veda, systematically presented in the order of the Rig-Veda, with critical comments and notes. Volume 24 contains Part 2: Comments and classifications from metrical and lexical and grammatical points of view, and from the point of view of the themes and divinities of the repeated passages. Also Part 3: Lists and indexes.

The aim of this work is to help us to understand the oldest religious document of Indo-European antiquity. The arrangement of Part 1 enables the student to bring under his eye at one time all the passages that he needs to compare, and to do so with utmost ease and speed. The material of this work was, from a typographical point of view, exceedingly intractable. The result as a whole is a marvel of clarity and convenience.

This work is the first of three natural sequels to Bloomfield's great Vedic Concordance: 1. The Rig-Veda Repetitions; 2. The Reverse Concordance; 3. The Vedic Variants. A draft of the second has been actually prepared by Bloomfield. And he and Edgerton have in hand the first draft of the third, a systematic presentation and critical discussion of the variant readings of the Vedic texts.

Volumes 21 and 22 and 23. Râma's Later History, or Uttara-Râma-Charita, an ancient Hindu drama by Bhavabhūti. Critically edited in the original Sanskrit and Prākrit, with an introduction and English translation and notes and variants, etc. By SHRIPAD KRISHNA BELVALKAR, Graduate Student of Harvard University. (Now, 1920, Professor of Sanskrit at Deccan College, Poona, India.)

Dr. Belvalkar, when returning to India in 1914 from his studies at Harvard, shipped his manuscript-collations and other papers and his books by the German freighter, Fangturm. In August, 1914, the Fangturm was interned at the port of Palma, Balearic Islands. In 1919, she was released. In May, 1920, Dr. Belvalkar recovered his papers.

Volume 21 was issued in 1915, complete.

Of volume 22, the first 92 pages, containing the text of the whole play, have been in print since January, 1915, awaiting for nigh five and one-half years the recovery of the material for the rest of the book.

Of volume 23, the material included collation-sheets giving the readings of manuscripts from widely-separated parts of India, from Nepal to Madras, from Calcutta to Bombay. In spite of the generous assistance of His Majesty's Secretary of State for India in Council, the work of getting the loan of these mss. was so great that it seemed best not to try to do it again, but to await the release of the Fangturm. — There is hope now that volumes 22 and 23 may be issued.

Volume 21. Râma's Later History. Part 1. Introduction and translation. (Prefixed is a convenient synoptic analysis of the play. The introduction treats of Bhavabhūti's life and date and works, and includes a summary of the Râma-story as given by the Rāmāyaṇa. Lanman adds an essay entitled 'A method for citing Sanskrit dramas.' The method is very simple and practical.) 1915. Royal 8°. Pages 190. Price, $2.

Volume 22. Râma's Later History. Part 2. The text, with index, glossaries, etc. (This was printed at Bombay, with the exquisitely beautiful type, newly cast for this work, of Jāvajī's Nirṇaya Sāgara Press, and upon paper made expressly for this edition at the Wolvercote Mill of Oxford. Each Prākrit speech is followed by the Sanskrit version in immediate sequence.) See above.

Volume 23. Râma's Later History. Part 3. Explanatory and critical epilogue. (Critical account of the manuscripts. Running expository comment. The variant readings of the mss. The typographical 'make-up' of Comment and Variants into pages is such that they go *pari passu*. These epilegomena close with an essay on the two text-traditions of the play, a time-analysis, a note on the Hindu stage, etc.) See above.

Volume 24. Rig-Veda Repetitions. Parts 2 and 3. By Professor BLOOMFIELD. Described above, with volume 20.

Volume 25. Rig-Veda Brāhmanas: The Aitareya and Kauṣītaki Brāhmaṇas of the Rig-Veda. Translated from the original Sanskrit. By ARTHUR BERRIEDALE KEITH, D.C.L., D.Litt., of the Inner Temple, Barrister-at-law, Regius Professor of Sanskrit and Comparative Philology at the University of Edinburgh. 1920. Pages, 567. Royal 8°. Price $5.

In August, 1915, this work was ready for printing. In August, 1916, it was delivered to the Controller of the Oxford University Press. In 1918, the Press had nigh 350 men at the war. Of the older men who were left, many were busy with urgent war-work, such as a Report on Trench-fever for the American Expeditionary Force. And when, after the armistice, the printing was resumed, the author was engrossed in the work of Lord Crewe's Committee on the Home Administration of Indian Affairs.

The Vedic literature falls into three clearly sundered groups: the Vedic hymns or Mantras; the Brāhmaṇas, 'the priestlies' or 'priestly (discourses)'; and the Sūtras. Keith thinks that the Aitareya is not later than 600 B.C. The plan of the work is like that of volumes 18–19: elaborate introduction; translation; running comment on the same page. The skill of the priestly story-tellers is at its best in the splendid legend of Çunaḥçepa (threatened sacrifice of son by father: cf. Isaac, Iphigeneia, Phrixos). Despite the pseudo-profundity and puerility of the Brāhmaṇas, they are of genuine significance to the student of Hindu antiquity, social and religious. And they are in fact the oldest Indo-European prose extant.

Volumes 26 and 27. Vikrama's Adventures, or The Thirty-two Tales of the Throne. A collection of stories about King Vikrama, as told by the Thirty-two Statuettes that supported his throne. Edited in four different recensions of the Sanskrit original (Vikrama-charita or Sinhāsana-dvātrinçakā) and translated into English with an introduction, by FRANKLIN EDGERTON, Assistant Professor of Sanskrit at the University of Pennsylvania. Nearly ready.

Vikrama's Adventures is one of the most famous story-books of mediæval India Vikrama is one of the most noted quasi-historical heroes of his times. His magic throne, hidden upon his death, is discovered by a later king, Bhoja. Each of the thirty-two (dvā-trinçat) statuettes that support his throne (sinhāsana) tells one story to Bhoja. Hence the alternative title. The theme of the tales is Vikrama, who is meant to serve as a kind of Hindu King Arthur, an example for real kings.

Edgerton hopes that his work may prove suggestive as a model for students of comparative literature. The text of each of the recensions (Southern, Metrical, Brief, Jain) is printed in horizontally parallel arrangement, so that the stories which correspond to each other in substance are given, each story in all four recensions, in immediate juxtaposition. And the translation is treated in like manner. Comparisons are thus facilitated to a degree never before attained in a work of this kind.

From all this, Edgerton reconstructs, with some detail, and with reasonable certainty, the original work from which the current versions are derived. This he presents in the form of a Composite Outline, the concrete solution of a problem in literary genetics.

Volumes 28 and 29 and 30. Buddhist Legends. Translated from the original Pāli text of the Dhammapada Commentary, by EUGENE WATSON BURLINGAME, Fellow of the American Academy of Arts and Sciences, sometime Harrison Fellow for Research at the University of Pennsylvania and Johnston Scholar in Sanskrit at the Johns Hopkins University and Lecturer on Pāli in Yale University. 1921. Pages, 366 + 370 + 378 = 1114. Royal 8°. Not sold separately. Price $15.

Dhámma-pada, or Way of Righteousness, is the name of one of the canonical books of the Buddhist Sacred Scriptures. It consists of 423 stanzas. These are reputed to be

the very words of the Buddha himself. The Dhammapada Commentary, composed by an unknown author in Ceylon about 450 A.D., purports to tell the circumstances under which Buddha uttered each one of these stanzas. In telling them, it narrates 299 stories or legends. These stories are the preponderating element of the Commentary, and it is these which are here translated.

In style and substance the tales resemble those of the famous Jātaka Book, the Buddhist Acta Sanctorum, a counterpart of the Legends of the Christian Saints. And they present many parallels to well-known stories of mediæval literature, Oriental and European. For the comparative study of such parallels, Dr. Burlingame's Synopses, clear and brief, will prove a very great convenience. His vigorous diction suggests familiarity with such "wells of English undefyled" as the Bible and the Book of Common Prayer. The work gives a vivid picture of the every-day life of the ancient Buddhists — monks, nuns, lay disciples. It is thus, incidentally, an admirable preparative for the study of the more difficult Buddhist books in the original. As especially attractive stories may be cited: Lean Gotamī seeks mustard-seed to cure her dead child; Murder of Great Moggallāna; Buddha falsely accused by Chinchā; Visākhā; the Hell-pot. A critical and historical introduction is prefixed. At the end is an *intelligent* index, modeled after that of George Foot Moore's *History of Religions*.

In September, 1909, Mr. Burlingame came to Harvard University to pursue his studies with Mr. Lanman. It was at the suggestion of the latter that Mr. Burlingame undertook the task of translating into English the Dhammapada Commentary. He first made a table of contents of the work, giving the title of each story and the place of its occurrence in the Burmese text and also in the Cingalese text. He added an index to the titles, and an extremely good analysis of Books 1 to 4. This most useful preliminary work was formally presented to the American Academy of Arts and Sciences on December 8, 1909, by Mr. Lanman. The manuscript of the article was delivered February 5, 1910, and published soon after as pages 467–550 of volume 45 of the Proceedings of the Academy. The admirably elaborated manuscript of the entire translation of the Dhammapada Commentary was delivered by its author on January 10, 1917, just before the War

THE HARVARD UNIVERSITY PRESS

publishes other works relating to India, as follows:

Sanskrit Reader: Text and Vocabulary and Notes. By CHARLES ROCKWELL LANMAN, Wales Professor of Sanskrit at Harvard University. Seventh issue, 1920. Royal 8°. Pages, 430. Price, $3.

The Reader furnishes the text for 60 or 80 lessons, and with it, the needed lexicon and notes. The notes make constant reference to Whitney's Sanskrit Grammar: see below. These two volumes supply all that is strictly indispensable for the beginner. The text is in the Oriental (Nāgarī) letters; but a transliteration of the first four pages in Roman letters is added. The Reader is designed especially to meet the needs of those who have not the aid of a teacher.

The text is chosen: 1. from Classical Sanskrit works (Nala-story, fables of Hitopadeça, "Manu's Laws"); and 2. from the Vedic literature (Rig-Veda hymns, Brāhmaṇas, Sūtras for wedding and burial). A literary-historical introduction is given for each kind of text. The vocabulary is in Roman letters, and is elaborated with the utmost care. Special heed is given to the development of the meanings (semantics: pāda, foot, leg, leg of lamb, quarter, quarter of a four-lined stanza, line, line of a three-lined stanza), and also to the etymological cognates in English, Greek, and so on (ta-d, τό, ðæ-t, tha-t, is-tu-d).

Parts of Nala and Hitopadesha in English letters. Prepared by C. R. LANMAN. 1889. Royal 8°. Pages, 50. Price, 50 cents.

A reprint of the first 44 pages of the Reader (see above), transliterated from the Oriental characters into English letters. It corresponds page for page and line for line with its original, so that the references of the Vocabulary and Notes of the Reader apply exactly to this reprint. With the Grammar and Reader and this reprint, the student is enabled to acquire a knowledge of the structure of the Sanskrit and to do some reading, without first learning the Oriental letters.

Sanskrit Grammar: including both the Classical language, and the older dialects of Veda and Brāhmaṇa. By WILLIAM DWIGHT WHITNEY, late Professor of Sanskrit at Yale University. Fifth issue, 1923, of second edition, 1889. 8°. Pages, 578. Price, $4.50.

The greatest extant repository of the grammatical facts concerning the Sanskrit language. A masterpiece of orderly arrangement. Prefixed is a brief account of the literature of India.

Vedanta Philosophy. Outline of the Vedanta system of philosophy according to Shankara. By PAUL DEUSSEN. Translated by JAMES H. WOODS, Professor of Philosophy at Harvard University, and CATHARINE B. RUNKLE of Cambridge, Massachusetts. Second edition. 1915. 8°. Pages, 56. Price, 50 cents.

This book, a translation of the summary given by Deussen at the end of his monumental work, Das System des Vedanta, was first published in 1906. Since then, thanks to the learning and enthusiasm of Charles Johnston, the whole great work has been made accessible in an English version (Chicago, 1912, The Open Court Publishing Company). Nevertheless, the small book was so inexpensive and practical, that a new edition was made in 1915. The summary, although brief and compact, is yet so lucid and adequate, — in short, so altogether admirable, that it is not likely soon to be superseded by a better exposition of what has been to untold millions at once a philosophy and a religion.

IN PREPARATION

Sanskrit Grammar. The essentials, in briefest form and for beginners, as to sounds and sound-changes and inflection. With an appendix of linguistic Comment, entirely separate from the Grammar, and drawn from English and Greek and Latin. By C. R. LANMAN. 1924. Royal 8°. Pages, about 50 + 50. Price, $1.

Of all the Indo-European languages, Sanskrit is incomparably well adapted as an elementary study for the purposes of mental discipline in general and of rigorous linguistic training in particular. The transparency of its structure is absolutely unique. The various elements — prefix, root, derivative suffix, inflectional ending — which in synthesis constitute the word, are easily made the subject of quick and certain analysis by the veriest beginner. Thus Sanskrit serves best to reveal the fundamental principles which underlie the structure of English, Greek, Latin, etc. For these have suffered linguistic erosion to such a degree that their original structural features are often no longer recognizable. The habit and power of alert observation and of linguistic reflection (such, for example, as shows you without reference to any book, the connection of *batch* with *bake*, of *fil-th* with *foul*, of *gris-t* with *grind*) are best won by the study of some foreign language. One single year of Sanskrit may, with proper books, be made so fruitful, that any intending Anglicist or Hellenist or Latinist may well hesitate to forego the unmatched opportunity which it offers for winning a habit and a power that shall enable him to tackle his English or his Greek or his Latin more vigorously and effectively.

For this purpose, the mastery of Oriental alphabets is of no use whatever. The inflections and sound-changes of Sanskrit are far less difficult than is commonly supposed, and are positively easy if you separate the difficulties of the language from those of the writing. Therefore this grammar prints all Sanskrit words in Roman letters. The use of Roman letters makes clear to the eye, instantly and without a word of comment, countless facts as to the structure and analysis of the forms. And by combining ingenious typographic arrangement with the use of Roman letters, it is possible to accomplish wonders for the visualizing memory.

The explanatory or illustrative matter, drawn from English, Greek, and Latin, will be found helpful and often entertaining. Thus palatalization (important in Sanskrit: *k* becomes *ch*, *g* becomes *j*) is illustrated by *drink drench*, *hang hinge*, and so on. The section-numbers of the Comment correspond throughout with those of the Grammar, so that reference from the one to the other is 'automatic.'

Bhāratan Readings. Easy and interesting stories from the Mahā-Bhārata in the original Sanskrit. Printed in Roman letters, with a literal English version. By C. R. LANMAN.

These show to the beginner how exceedingly easy the easy epic texts are. They are chosen with common sense and good taste, and are purged of long-winded descriptive passages. They are in simple unstilted language, entertaining, full of swift-moving action and incident. Among them are the story of Çakuntalā (heroine of the masterpiece of the Hindu drama, and mother of Bhārata: see above, page 5), the Flood, the great Gambling-scene, the Night-scene on the Ganges (in which the fallen heroes come forth from the river and talk with the living), Vipula (who restrains Ruchi from a lapse of virtue by hypnotizing her), the Man in the Pit (prototype of the famous mediæval allegory), Nala and Damayantī (cut down from a thousand stanzas to a few hundred), and so on. To make easier and quicker the understanding of the text, each stanza is printed as four lines (not two), and the literal version is given in a parallel column.

The Indic Alphabet called Nāgarī, in which Sanskrit is commonly printed. A brief manual for beginners. By C. R. Lanman.

This is not to be taken up until the student has acquired a considerable vocabulary of common Sanskrit words, and such familiarity with the inflectional endings and prepositional prefixes and with the rules of sound-combination, as shall enable him quickly to separate the words, which, in the writing of India, are confusingly run together. By printing the little book at Bombay, with the rich and admirable type-fonts of the Nirṇaya Sāgara Press, it will be easy to make many things clear which are now stones of stumbling.

LIBRARIES OF CITIES, UNIVERSITIES, ACADEMIES, ETC.

(A PARTIAL LIST)

IN WHICH THE HARVARD ORIENTAL SERIES MAY BE FOUND

L. (B.) = Library (Bibliothèque, etc.)
Ac. (Ak.) = Academy (Akademie), etc.
U. = University, Universität, etc.
R.A.S. = Royal Asiatic Society

AMERICA, UNITED STATES OF

California
Berkeley, University of California
San Francisco, Public Library
Stanford University, U. Library

Connecticut
Hartford, Trinity College Library
Middletown, Wesleyan University L.
New Haven, Yale University Library
—— American Oriental Society's L.
Norwich, Otis Library

District of Columbia
Washington, Library of Congress
—— Catholic University of America

Illinois
Chicago, The Chicago Public Library
—— The Newberry Library
—— University of Chicago Library

Louisiana
New Orleans, Tulane University L.

Maine
Brunswick, Bowdoin College Library

Maryland
Baltimore, Johns Hopkins U. L.
—— The Peabody Institute

Massachusetts
Amherst, Amherst College Library
Boston, Public Library
—— Harvard Club of Boston
—— American Ac. of Arts and Sciences
Cambridge, Harvard College Library
—— Radcliffe College Library
Northampton, Forbes Library
Wellesley, Wellesley College Library
Williamstown, Williams College L.

Michigan
Ann Arbor, University of Michigan L.

Minnesota
Minneapolis, Public L. of Minneapolis
—— Minneapolis Athenæum
Northfield, Carleton College Library

Missouri
Columbia, University of Missouri L.
St. Louis, Washington University L.
—— Public Library of St. Louis

Nebraska
Lincoln, University of Nebraska L.

New Hampshire
Hanover, Dartmouth College Library

New Jersey
Princeton, Princeton University Library

New York
Brooklyn, Brooklyn Public Library
Ithaca, Cornell University Library
New York, Columbia University Library
—— Harvard Club L., 27 West 44th St.
—— New York Public Library
—— University Club L., 5th Ave. at 54th St.

North Carolina
Chapel Hill, U. of North Carolina

Ohio
Cincinnati, Public L. of Cincinnati
Cleveland, Adelbert College Library
—— Cleveland Public Library
Oberlin, Oberlin College Library

Pennsylvania
Bryn Mawr, Bryn Mawr College L.
Philadelphia, Free L. of Philadelphia
—— American Philosophical Society
—— University of Pennsylvania L.
—— Library Company of Philadelphia

Rhode Island
Providence, Brown University Library
—— Providence Public Library

Tennessee
Nashville, Vanderbilt University L.

Virginia
Charlottesville, U. of Virginia L.

Wisconsin
Madison, University of Wisconsin L.

CANADA, Dominion of

Montreal, McGill University L.

Toronto, University of Toronto L.

EUROPE

Austria

Vienna, Academy of Sciences
—— Hof-Bibliothek, Hofburg
—— University Library
—— Oriental Institute of the U.

Belgium

Brussels, B. Royale de Belgique
Louvain, B. de l'Université

Czecho-Slovakia

Prague, Universitäts-Bibliothek
—— Bohemian Society of Sciences

Denmark

Copenhagen, Royal Danish Academy
—— University Library

Finnland

Helsingfors, Finnish-Ugrian Society

France

Lyons, B. de l'Université
Paris, B. de l'Institut de France
—— Bibliothèque Nationale
—— B. du Musée Guimet
—— B. de la Société Asiatique
—— U. de Paris à la Sorbonne
Strasbourg, B. de l'Université
Toulouse, B. de l'Université

Germany

Berlin, Universitäts-Bibliothek
—— Indogermanisches Seminar der U.
—— Königliche Bibliothek
—— Prussian Ac. of Sciences
Bonn, Universitäts-Bibliothek
—— Orientalisches Seminar der U.
Breslau, Universitäts-Bibliothek
Erlangen, Universitäts-Bibliothek
Freiburg in Baden, Universitäts-B.
Göttingen, Universitäts-Bibliothek
—— Society of Sciences
Halle, Universitäts-Bibliothek
—— Deutsche Morgenländische Gesellschaft
Heidelberg, Universitäts-Bibliothek
Jena, Universitäts-Bibliothek
Kiel, Universitäts-Bibliothek
Königsberg, Universitäts-Bibliothek
Leipzig, Universitäts-Bibliothek
—— Indogermanisches Institut, U.
—— Saxon Society of Sciences

Germany (*continued*)

Munich, Bavarian Ac. of Sciences
—— Hof- und Staats-Bibliothek
—— Universitäts-Bibliothek
—— Seminar für Arische Philologie
Tübingen, Universitäts-Bibliothek
Würzburg, Universitäts-Bibliothek

Great Britain

Aberdeen, University Library
Cambridge, University Library
Edinburgh, Advocates' Library
—— University Library
Glasgow, University Library
London, British Museum
—— India Office Library
—— Royal Asiatic Society L.
Manchester, Victoria U. L.
Oxford, Bodleian Library
—— Indian Institute
—— Balliol College Library
St. Andrews, University L.

Greece

Athens, Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ἑλλάδος

Italy

Bologna, Reale B. Universitaria
Florence, B. Nazionale Centrale
—— Società Asiatica Italiana
Milan, Biblioteca Ambrosiana
Naples, Regia B. Universitaria
Padua, Regia B. Universitaria
Rome, B. Apostolica Vaticana
—— Accademia dei Lincei
Turin, B. Nazionale di Torino

Netherlands

Amsterdam, Royal Ac. of Sciences
The Hague, Koloniale Bibliotheek
Leiden, Rijks-Universiteit
Utrecht, University Library

Norway

Christiania, University Library

Russia

Petrograd, Public Library
—— Academy of Sciences

Spain

Madrid, Biblioteca Nacional

EUROPE (*continued*)

Sweden
- Stockholm, The Royal Library
- —— Royal Academy of Sciences
- Upsala, University Library

Switzerland
- Basel, Universitäts-Bibliothek
- Zürich, Stadt-Bibliothek

ASIA

Burma
- Rangoon, Bernard Free Library
- —— Buddhasasana Samagama, Pagoda Road

Ceylon
- Colombo, Ceylon Branch, R. A. S.
- Kandy, Kandy Oriental Library

China
- Nan-king, L. of the Teachers' College (Kao Teng Shih Huang)
- Pe-king, L. of the Government University (Tai Shio)
- Shang-hai, North-China Branch, R. A. S.

Indo-China
- Hanoi, Ecole Française d'Extrême-Orient

India
- Agra, Agra College Library
- Ahmedabad, Gujarat College Library
- Ajmere, Government College Library
- Aligarh, U. P., Anglo-Oriental College
- Allahabad, Muir Central College
- Bangalore, L. of the Central College
- Baroda, Baroda College Library
- Benares, Queen's College
- —— Government Sanskrit College
- Bombay, Wilson College
- —— Bombay Branch, Royal Asiatic Society
- —— Elphinstone College Library
- —— University of Bombay
- Calcutta, Asiatic Society of Bengal
- —— Imperial Library

India (*continued*)
- Calcutta, Library of the Sanskrit College
- —— Buddhist Text Society
- Dacca, Dacca College Library
- Ernakolam, Cochin, Ernakolam College
- Gwalior, L. of Victoria College, Lashkar
- Hooghly-Chinsura, Hooghly College L.
- Hyderabad, Deccan, Nizam College L.
- Jaipur, Rajputana, Sanskrit College
- —— Maharaja's College
- Jammu, Kashmir, Raghunath Temple L.
- Krishnagar, Bengal, K. College L.
- Kumbhakonam, Tanjore, K. College L.
- Lahore, Dayanand Anglo-Vedic College
- —— L. of the Oriental College
- Lucknow, L. of Canning College
- Madras, Madras University Library
- —— Library of the Presidency College
- Mysore, L. of the Maharaja's College
- Poona, Deccan College Library
- —— Bhandarkar Oriental Institute
- Simla, Archæological Library

Japan
- Tokyo, Asiatic Society of Japan
- —— Imperial Library of Japan
- —— Imperial University of Tokyo
- —— Waseda University Library

Java
- Batavia, Society of Arts and Sciences

Siam
- Bangkok, National Library

The Atharva-Veda is of large interest and importance for the history of the crude beginnings of Medical Science and the Art of Healing. See the Address, "Yale in its relation to Medicine," delivered by Professor William Henry Welch, of the Johns Hopkins University, in "The Record of the Celebration of the Two Hundredth Anniversary of the Founding of Yale College," New Haven, 1902, pages 203–204. Mainly at the suggestion of Doctor Welch, copies of Whitney's *Atharva-Veda* (volumes 7 and 8 of the above-given List) were accordingly sent to the following Medical Libraries:

District of Columbia, Washington: Library of the Surgeon-General's Office, U. S. Department of War.

Illinois, Chicago: The John Crerar Library.

Maryland, Baltimore: Library of the Medical School of the Johns Hopkins U.
—— Library of the Medical and Chirurgical Faculty of Maryland.
Massachusetts, Boston: The Boston Library Society's Library, 114 Newbury St.
—— Boston Medical Library, 8, The Fenway.
—— Library of the Harvard Medical School, Longwood Avenue.
New York, Brooklyn: Library of the Medical Society of the County of Kings, 1313 Bedford Avenue.
—— New York: Library of the New York Academy of Medicine, 21 West 43rd St.
Pennsylvania, Philadelphia: Library of the College of Physicians, Locust St. and 13th St.
Great Britain, London: Library of the Royal College of Surgeons of London.
—— Library of the Royal Society of Medicine, 20 Hanover Square, W.

temple]. This is called the *hundi* (cheque) of Baijnāth. The suppliant, having taken this cheque, goes to the place named on it, according to the directions contained in it. The man upon whom the cheque has been drawn pays the money without attempting evasion or guile. A Brāhman once brought a *hundi* of Baijnāth to the very writer of this book, and he, knowing it to be a bringer of good fortune, paid the money and satisfied the Brāhman. More wonderful than this is a cave at this holy place. The high priest enters into the cave once a year, on the day of the Siva-brata, and having brought some earth out of it, gives a little to each of the ministers of the temple. Through the power of the Truly Powerful, this earth becomes turned into gold, in proportion to the degree of merit of each man."

Under the Muhammadan Government the chief priest appears to have paid a fixed rent to the Rājās of Bīrbhūm, and the administration of the temple seems to have been left entirely in the hands of the priests. When the British rule began, it was decided to take over the management of the temple, and with this object an establishment of priests, collectors and watchmen was organized in 1787 at Government expense. The revenue soon fell off, as the chief priest beset the avenues to the temples with emissaries, who induced the pilgrims to make their offerings before approaching the shrine. The result was that, though there were 50,000 pilgrims in 1789, the receipts only amounted to Rs. 4,084. Next year the Collector of Bīrbhūm, Mr. Keating, appointed an establishment of 120 armed policemen with 15 officers in order to improve the collections, with the result that they increased to Rs. 8,463. He himself visited Deoghar in 1791 in order to superintend the collections personally and stop the peculations of the police. His report gives an interesting account of the difficulties under which the pilgrims laboured at that time. "Of wealth among any of them there was no appearance. No more than five families had any conveyance or hired house to reside in. About a hundred had simply a blanket drawn over a bamboo as a protection from the weather; and the rest—varying from fifteen to fifty thousand, according to the season—took up their abode under the adjacent trees, with no kind of conveniency whatever. There was too general an appearance of poverty to suppose that the temple could profit much from the oblations of its devotees, and little could be expected from wretches who seemed in want of every necessary of life."*

In 1791 Government relinquished its claim to a share of the offerings, and entrusted the management of the shrine to the

* *Annals of Rural Bengal*, page 281.

Ojhā, or head priest, on his executing an agreement to keep the temples in repair and to perform all the usual ceremonies. He was also bound on pain of dismissal to keep order and not exact offerings from the pilgrims. The post of *Ojhā* was held to be hereditary, but the appointment was made by Government and the priest was to be over 40 years of age. According to Mr. Keating, the income of the temple in 1791 consisted of the offerings and of the proceeds of 32 villages and 108 *bighās* of land, which he estimated at Rs. 2,000 a year; some years later we find the total income estimated at Rs 25,000 a year. Under this system the mismanagement of the temple was a source of constant complaint. The temple and *ghāts* were frequently out of repair, and the *Ojhā* was charged with alienating villages from the temple and treating "his situation as a means of enriching himself and his family." On his death in 1820, a dispute over the succession arose between an uncle and his nephew, and the Collector, in his position as Local Agent, had to go to Deoghar to hold an enquiry. The nephew Nityānand was eventually appointed, but neglected to carry out the terms of his appointment, for it was soon reported that the "whole place and environs were a scene of dirt and stench," and only a quarter of the income (estimated at Rs. 1,50,000 annually) was spent on the temple. Finally, Nityānand was charged with malversation of the funds, and the uncle, Sarbānand, was in 1823 appointed *Ojhā* in his stead, a yearly provision being made for his nephew. On the death of this priest in 1837 the property was attached till a successor could be appointed by Government after taking the opinion of Brāhmans.* Since then disputes between the high priest and the *pāndās* regarding the control of the temple have been frequent, and in the course of recent litigation, which had its origin in these strained relations, a high priest was dismissed from his office.

About 300 families of *pāndās*, who belong to a branch of Maithil Brāhmans, are attached to the temple, and earn a livelihood by assisting pilgrims in performing the various ceremonies connected with the worship of the god. They have their own chief, who is designated the *Sardār Pāndā* or high priest, and of recent years this office has vested in members of one family. In accordance with a recent decree of the courts, the administration of the temple is now vested in a council of trustees, which includes the high priest and other *pāndās* as well as laymen.

---

* Sir W. W. Hunter, *Annals of Rural Bengal*, pp. 278-85. E. G. Drake-Brockman, *Notes on the Early Administration of Birbhum* (1898), pp. 32-33.

Deoghar Subdivision.—A subdivision in the south-west of the district lying between 24° 3′ and 24° 38′ N. and between 86° 28′ and 87°4′E., with an area of 952 square miles. It is bounded on the north by the Bhāgalpur and Monghyr districts; on the south by the Jāmtārā subdivision; on the west by the Monghyr and Hazāribāgh districts; and on the east by the Dumkā and Goddā subdivisions of this district. The subdivision contains several clusters of rocky hills covered with jungle, but its general aspect is that of a rolling series of long ridges with intervening depressions. Most of these rolling uplands have been denuded of the forest with which they were once covered, and are cultivated with highland crops, while the depressions, which are exceedingly fertile, yield winter rice. The population of the subdivision was 297,403 in 1901 as against 284,115 in 1891, its density being 312 persons to the square mile. It contains 2,368 villages and two towns, viz., Deoghar, its headquarters, and Madhupur.

Dumkā (or Nayā Dumkā).—Headquarters of the district, situated in 24°16′ N., and 87° 15 E. Dumkā is one of the oldest British stations in Bengal, being shown on the map of 1769 as "Duncaw," a fact which lends colour to the idea that the original name was Dumkoh, *koh* being a common termination to names of villages in the Santāl Parganas. It was then a *ghātwāli* police post in the Birbhūm jurisdiction, but in 1795 was transferred to Bhāgalpur and made the site of one of the four Kohisthani police thanas for the regulation of the Rajmahāl Hills. The name frequently occurs in the old correspondence as Dumkah or Doomka till 1855, when the station was first called Naya Dumkā, in contradistinction to the old village of Dumka (Purāna Dumka), by the officer commanding a detachment of troops stationed here during the Santāl rebellion. It is only occasionally called Nayā Dumkā, except in official reports. In 1855 Dumka was made the headquarters of the Santāl Parganas district, but soon afterwards the headquarters were removed and it was left as the headquarters of the Dumkā sub-district only. In 1872 the sub-districts of the Santhāl Parganas were constituted sub-divisions, and Dumkā again became the headquarters of the whole district.

Situated on rising ground, which slopes down to the river Mor, and with a far-flung girdle of hills in the background, Dumka is one of the most picturesque stations in Bengal. It contains a pretty creeper-clad English church, close to which is a small lake called Phutta Bāndh. On a mound in the lake, which is connected with the tank by a small bridge, is a stone pillar erected in honour of Dr. Kelly, formerly Civil Surgeon, who had

the lake excavated. The town, which forms part of the property of Mr. Maling Grant, had a population of 5,326 persons in 1901 and was constituted a municipality in 1903. It is somewhat difficult of access, being 38¾ miles from the Râmpur Hât station on the Loop Line, and 41½ miles from Deoghar ; travellers usually do the journey from Râmpur Hât in *thika gâris*, for which previous arrangement has to be made, as they have to be brought in from Dumkâ.

Dumkā Subdivision.—Central subdivision of the district lying between 23° 59′ and 24° 39′ N. and between 86° 54′ and 87°42′E., with an area of 1,429 square miles. It is bounded on the north by the Goddā and Pākaur subdivisions of this district and by the Bānkā subdivision of the Bhāgalpur district ; on the south by the Jāmtārā subdivision and the district of Birbhūm ; on the east by the Râmpur Hat subdivision of the latter district and the Pākaur subdivision of this district ; and on the west by the Deoghar and Jāmtārā subdivisions. The subdivision consists for the greater part of rolling open country with long ridges and intervening depressions, but a large area is occupied by hills and forests in the north, where part of the subdivision is included in the Dāmin-i-koh. There are two principal ranges, running south from the Pākaur and Goddâ subdivisions, which enter this subdivision close to the Silingi bungalow in the extreme north of the Dumkâ Damin. They run parallel to each other and, passing through the Dâmin, terminate in the Nângalbhânga hill, over which the Râmpur Hât road is carried. To the south-east is another extensive range known as the Ramgarh Hills, situated in *tâluks* Darin Mauleswar and Sulunga. The scenery in these hills, and especially near the Nargauj, Silingi and Karcho bungalows, is very picturesque, hill after hill stretching away in the distance covered with dense jungle, while far down in the valleys are seen terraced rice fields green with paddy. The population of the subdivision in 1901 was 416,681, representing a density of 292 persons to the square mile. The population is contained in 2,105 villages, the headquarters station being Dumkā.

Goddā.—Headquarters of the subdivision of the same name, situated 49 miles north of Dumkâ. The town has a population of 2,208 persons and contains the public offices usually found at subdivisional headquarters, but otherwise is of no special interest. It is somewhat difficult of access, the nearest railway station being Ghoghâ on the Loop Line, 31 miles to the north.

Goddā Subdivision.—North-western subdivision of the district, lying between 24°30′ and 25°14′N. and between 87° 3′ and 87° 36′ E., with an area of 967 square miles. It is bounded

on the north by the Bhāgalpur district and a small portion of the Rājmahāl subdivision; on the east by the Dāmin-i-koh portion of the Rājmahāl and Pākaur subdivisions; on the south by *pargana* Handwe in the Dumkā subdivision; and on the west by the Bhāgalpur district. Its length from north to south is over 50 miles, and its breadth varies from 12 to 24 miles. The east of the subdivision, along the skirts of the Rājmahāl Hills, is included in the Dāmin-i-koh and consists of hilly country, with forests in the southern half. The western portion of the subdivision, comprising the zamīndāri tract, is different in character. *Tappa* Manihāri to the north is a fertile alluvial plain very similar to the adjacent level country in the Bhāgalpur district. Next to it comes *tappa* Pātsundā, an upland tract sloping downwards towards the west. Towards the south in *parganas* Passai, Goddā and Barkop the country is undulating.

The rivers of the subdivision, which rise for the most part in the uplands to the east, receive the drainage of the western slope of the hills, and flow generally in a westerly direction into the Girua, which flows northwards to the Ganges close to the western boundary of the subdivision. In the Manihāri plain there are two streams, the Koa and Bhorai, which have scoured out deep channels in the alluvial soil. *Tappa* Pātsundā is separated from *pargana* Barkop on the south by the Sundar river, which rises in the hills of Telo Bungalow. South of the Sundar there are three streams, the Sapin, Bheriya and Harna, the two latter flowing through *pargana* Goddā. The largest stream of the subdivision is the Kājrā, which rises in the highlands of Belbathān and Passai, and is fed by five separate streams. It flows past the town of Goddā, where it has a considerable width. The Lilji flows through *parganas* Amlamatia and Goddā, and joins the Chir river above Panjwāra. The latter stream is also joined by the Poreya and Sugathan, which flow westward through *pargana* Passai.

The chief hills of the subdivision are in the Dāmin-i-koh and belong to the Rājmahāl range, of which there are a few outliers. In the west of Passai there is a small range which continues westward into the Bhāgalpur district; in Barkop there is a cluster of small hills of black rock, and an isolated hill at Bisaha; while other detached hills of black rock are found in Pātsundā and Manihāri.

The subdivision contains 1,274 villages, and its population in 1901 was 390,223, the density being 404 persons to the square mile. To the east, in the Dāmin-i-koh, the country is sparsely inhabited, but the Mahāgāma and Goddā thānas to the east form one of the most fertile and densely populated tracts in the district.

Handwe.—A *pargana* in the north of the Dumkā subdivision. The *pargana* appears to have been originally a *ghātwāli* subordinate to the Kharagpur Rāj in Monghyr and was held by a Khetauri family, the head of which, Subhān Singh, was in 1792 recognised by Captain Browne as *istimrāri mukararidār* of the estate under Kharagpur, the rent fixed being Rs. 2,171. In Buchanan Hamilton's time the greater portion of it was held by Subhān Singh's descendant, one Jhabban Singh. Of the 22 *tāluks* included in the *pargana*, 13 belong to the descendants of Jhabban Singh and are known as the Handwe Rāj; 2 small *tāluks*, Beldaha and Eksingha, are held by *mukararidārs*; 4 *tāluks*, viz., Jhopa, Karma, Saharamahra and Kamardiha, are in the *khās* possession of the Banaili Rāj, which has taken the place of the Kharagpur Rāj; two, viz., Kherwa and Belgāma, are held by the descendants of the original *ghātwāls*; while the last, Kesri, till recently belonged to a Khetauri, but was purchased in 1902 at an auction sale by his creditors. The Handwe Raj is now held by Rānī Keshabatī Kumārī, who has adopted Kumār Sat Nārāyan Singh as her heir and has a life interest in the estate. Its headquarters are at Nuni Hāt, four miles from which, under the Lagwa hill, is the ancestral home of the Khetauri proprietors. The income of the estate is about Rs. 1,25,000, but it is heavily indebted and has therefore been taken under the management of the Court of Wards.

Jāmtārā.—Headquarters of the subdivision of the same name situated on the Chord Line of the East Indian Railway. It is merely a village, with a population of 278 persons, containing the public offices usually found at a subdivisional headquarters.

Jāmtārā Subdivision.—Southern subdivision of the district, lying between 23° 48′ and 24° 10′ N. and between 86° 30′ and 87° 18′ E., with an area of 698 square miles. It is bounded on the north by the Dumkā and Deoghar subdivisions of this district; on the east by the district of Bīrbhūm and the Dumkā subdivision; on the south by the districts of Mānbhūm, Burdwān and Bīrbhūm; and on the west by the district of Hazāribāgh. The subdivision, which is bounded on the south by the Barākar and is intersected by the Ajay river, is a rolling upland country with long ridges and intervening depressions. It is traversed by the Chord Line of the East Indian Railway and contains three stations at Mihijām, Jāmtārā and Karmatārh. The population of the subdivision was 189,799 in 1901, as compared with 173,726 in 1891, the density being 272 persons to the square mile. It contains 1,073 villages, and is divided into the following *tāluks*—Afzalpur, Ambā, Amjorā, Amlājori, Asnā, Bābupur, Bāgdahuri, Bhāngāhir,

Bharchandi, Chaukhanda, Dhadika, Dhasunia, Geriâ, Ghâti, Jâlâin, Jâmjuri, Jâmkânâli, Kâjrâ, Kâtnâ, Kenduâkâstâ, Khâjuri, Kundahit, Mândhâra, Maro, Nâgri, Nâlâ, Nârâyanpur, Pabbiâ, Pâkuriâ, Pâlâjuri, Pindâri Satki, Sihârketiâ, Sundarpur and Taro.

Jungleterry.—A district which was in existence from 1772 to 1780. It included almost the whole of the present Santâl Parganas and also a large tract to the west and north-west, which now forms part of the Hazâribâgh, Monghyr and Bhâgalpur districts, viz., Kharakdihâ in Hazâribâgh, South Gidhaur in Monghyr and South Kharagpur in Bhâgalpur. The only portions of the Santâl Parganas as now constituted which did not form part of the Jungleterry are the Jâmtârâ subdivision and the alluvial portion of the Râjmahâl subdivision between the Ganges and the Râjmahâl Hills. The name is a corruption of *Jangal Tarai.*

Kânkjol.—A *pargana* in the south of the Râjmahâl subdivision. It is mentioned in Todar Mal's rent-roll as a *mahâl* in *Sarkâr* Audamber or Tandâh, and there is also a *pargana* of the same name north of the Ganges in the Purnea district. General Cunningham is of opinion that the name is derived from Kânkjol, a village 16 miles south of Râjmahâl. "Kânkjol is an old town, which was once the headquarters of an extensive province, including the whole of the present district of Râjmahâl, and a large tract of country which is now on the east of the Ganges, but which in former days was on its west bank. Even at the present day this tract is still recorded as belonging to Kânkjol; and I was, therefore, not surprised to hear the zamîndârs of Inâyatpur and the surrounding villages to the east of the Ganges say that their lands were in Kânkjol. The simple explanation is that the Ganges has changed its course. At the time of the Muhammadan occupation it flowed under the walls of Gaur in the channel of the present Bhâgîrathî river. Part of the trans-Gangetic Kânkjol is in the Puraniyâ district bounded by Akbarpur, and part in the Mâlda district bounded by Mâlda proper."*

Kuarpal.—A *tappa* situated partly in the Goddâ and partly in the Pâkaur subdivision. It stretches across the Dâmin-i-koh and is the largest hill division in the estate. The name, which is also spelt Kumârpal or Kunwarpal, means the hills of the Kumârs or princes, and is the northernmost tract inhabited by the Mâl Pahârias.

Madhupur.—A town in the Deoghar subdivision, situated on the Chord Line of the East Indian Railway, 183 miles from Howrah. Population (1901) 6,840. The town is 820 feet above

* Reports, Arch. Surv. Ind., XV, p. 37.

sea-level and has a growing reputation as a health resort among the Bengali community. A number of new houses have consequently been built in recent years by residents of Calcutta and other places. It is a growing town with a considerable number of European railway employés and an increasing population of Bengali gentlemen who have country residences here. It has recently been constituted a municipality; and there is a junction here for a branch line to Giridih.

Mahuāgarhi.—A hill in the south of the Rājmahāl Hills with a height of about 1,500 feet. On the summit is a Pahāria village called Pokharia after a ruined stone tank, which is still pointed out. It also contains the remains of a stone fort attributed to one Kushial Singh, a Rājput Rājā, who placed himself at the head of the Pahārias and was slain in a battle against the Rājās of Handwe at a spot beneath the hill, the name of which, Rājāmārā, commemorates his death.

Manihāri Tappa.—A *tappa* in the north of the Goddā subdivision. It was formerly held by a family of Khetauris, of whom Buchanan Hamilton has given the following account. A Nat Rājā called Dariyār Singh was chief of the northern hillmen and lived in the Manjhwe valley, where he built and occupied a fort called Lakragarh. A Khetauri called Kalyān entered his service, and Kalyān's son Rupkaran became commandant of the fort. In 1600 A. D. Mān Singh was sent by Akbar to settle the affairs of Bengal, and was opposed by a chief called Subhān Singh. The Nat Rājā favoured Subhān, but Rupkaran, deserting his master, expelled him from the fort and helped Mān Singh to force the defiles. "He then advanced with Mān Singh to Bengal, and his family entirely attribute to his prowess the overthrow of Subhān. It would appear, indeed, that he rendered essential service, as his rewards were considerable. In the first place he obtained in *mansab jāgir*, free of rent and in perpetuity, five *parganas*, viz., Dursaraf in Puraniyā (Purnea), Yamuni (Jamuni) and Akbarnagar in Rājmahāl, and Manjhuya (Manjhwe) and Kangyiyala (Kanjiāla) comprising the valley included by the hills of the mountaineers. Besides this he procured, as a zamīndāri *tappa*, Manihāri, a part of the Bhāgalpur *pargana*. Mān Singh conferred the title of Rājā on his favourite, who enjoyed these estates until the Fasli year 1015 (A. D. 1608)." When Buchanan Hamilton wrote his account, a descendant of Rupkaran named Rājā Gajrāj Singh, son of Sujan Singh, held the estate.

A local tradition communicated by the Deputy Commissioner agrees more or less with this account. It runs as follows:—The

tappa was formerly held by seven Nat brothers, who lived at seven different places, but Majmai (in the Dāmin-i-koh near Burio Hāt) was their capital, at which they met during the Durgā Pūjā festivals. They were overthrown by a Khetauri named Rupkaran Singh, the son of Kalyān Singh, who was marked for future greatness by a miraculous occurrence, for one day, while he was reposing under the shade of a tree, he fell asleep, and a serpent sheltered him from the sun by spreading its hood over him like an umbrella. Rupkaran entered into a conspiracy to kill the Nat Rājās, to whom the Khetauris used to supply fuel at the time of the Pūjās. During one of these festivals, when the Nat brothers were intoxicated, he and his fellows rose up against them, and having killed them established the Khetauri Rāj. Rupkaran Singh reigned from 1008 to 1015 (F), and one of his descendants received the title of Rājā and *tappas* Jamuni and Chitaulia as *jāgīr* from the Emperor of Delhi between 1067 and 1075 (F). The next Rājā, Kishori Singh, having become a convert to Islām and married a member of the family of Shāh Shujā, Viceroy of Bengal, obtained several more *jāgīrs*, but his nephews, Harichānd Singh and others, enraged at his apostasy, assassinated him. His burial place at Majmai used to be looked upon as a holy place, and even now his descendants offer sweetmeats there in his name. Coming to later times, the raids of the Pahārias forced Rājā Sujan Singh to grant *jāgīrs* in order to prevent their incursions, and in this way 36,000 *bighās* were assigned to *jāgīrdārs*. During his time (1163 to 1187 F.) a fire broke out in Majmai, and the residence of the Rājās was burnt down.

The subsequent history of the family may be briefly told. In 1792 A. D., during the time of Gajrāj Singh, *tappa* Manihāri was permanently settled at a *jamā* of Rs. 8,192. Gajrāj Singh became insane and his property was managed by the Court of Wards from 1804 till his death in 1833, when he was succeeded by his two sons, Rājā Bhāgwān Singh and Kumār Chandan Singh. In 1836 suits were brought by Government for the resumption of the *mansab jāgīr* and of the Manihāri *ghātwāli jāgīr*; and a decree was given in favour of Government in 1838. In that year the zamīndāri of Manihāri was sold for arrears of revenue and purchased for Rs. 15,500 by Babu Ananda Nārāyan Ghose (son of the *dīwān* of Lady Hastings) of Pāthuriāghātā, Calcutta, whose family are still in possession. The last proprietor was Heramba Chandra Ghose, grandson of Ananda Nārāyan, who died in 1907 without issue and was succeeded by his widow, Srīmatī Paritoshinī Dāsī.

Between 1836 and 1841 Chandan Singh was convicted of murder and was sentenced to imprisonment for life; while Bhagwān Singh developed insanity and his property was managed by his wife Rānī Dularbatī till 1840, when Mr. Pontet, on the strength of the resumption decree, took possession of the inner valleys of the Rājmahāl Dāmin. The Manihāri *jāgīr* and those portions of the *mansab jāgīr* which lay outside the Dāmin-i-koh were settled after resumption with the Manihāri family or their successors in interest. Between 1838 and her death in 1888 Rānī Dularbatī, who was in receipt of a pension from Government, gradually parted with all the family property.

Recently, during the resettlement operations, Nahal Singh and Sib Nārāyan Singh, descendants of Mahtab Singh, a brother of Rājā Gajrāj Singh, aided by certain pleaders of Bhāgalpur to whom they had transferred a nine-annas interest in their rights, brought numerous suits, as reversionary heirs of Rānī Dularbatī, against the present owners of the resumed *jāgīr* villages, claiming restitution on the ground that the Rānī could not alienate more than her life interest in the estate. The suits were mostly withdrawn on compromise. In 1900 a suit was brought against Government by Nahal Singh, Sib Nārāyan Singh and three pleaders of Bhāgalpur for the restoration of the inner valleys in the northern half of the Dāmin-i-koh, *i.e.*, *pargana* Bara Kanjiāli, *tappa* Payer and Haveli Manjhwe. The suit was eventually compromised, Government agreeing to give the two descendants of the Manihāri Rājās a fixed hereditary pension of Rs. 50 a month and to pay a lump sum of Rs. 20,000 to the other three plaintiffs, in return for which they abandoned their claims.

Tappa Manihāri now comprises two portions, viz., *māl* and *jāgīrdāri* villages. The latter account for one-third of the area and are held by a number of different persons; while the former are the property of the Ghose family of Pāthuriāghātā. The *tappa* is divided into eight subdivisions called *dihis*, viz., Gobindpur, Bājitpur, Doe, Madhura, Chanda, Dumariā, Phulbāriā and Chaijora. It contains a few places of interest. In Gobindpur there is a village now called Kasbā, and formerly Manihāri, from which the *tappa* has taken its name. It contains several large tanks, at present silted up, from the beds of which, as well as from other places in the village, images carved in stone and other architectural remains have been obtained. Bricks of large dimensions are also found as well as engraved slabs of black stone. Māngarh, a *mauza* contiguous to Kasbā, is associated with the memory of Akbar's general Mān Singh. The story current among the people of the place is that when Mān Singh came to

conquer Bengal he encamped at Manihāri and built a fort, which was called Māngarh after him. Legend also relates that his son Jagat Singh, married the daughter of Birendra Singh, the chieftain of the *tappa*, without his father's permission. Bikram Kita is said to have been the capital of Birendra Singh, and there are still remains of a fortress there called Bimligarh after Bimalā, his wife and the step-mother of Jagat Singh's bride. Close by are two images carved out of the rock, which, it has been suggested, may be images of Buddha. The people believe that every one passing by these images should throw stones at them, otherwise evil will befall upon them. On a hillock called Mahā-Pahāria in the north-east of the *tappa* there are remains of a stone fortress.

Muhammadābād.—A *pargana* in the south of the Dumkā subdivision with an area of 133¼ square miles. It was formerly held by the Rājās of Nagar in Bīrbhūm, but in 1851 was purchased at a Civil Court sale by Madhusudan Mukherji of Kenduliā, who sold the property eight years later to Babu Krishna Chandra Chakravarti, father of Rājā Rām Ranjan Chakravarti Bahādur of Hetampur, the present zamīndār. The *pargana* is separated from the rest of the Dumkā subdivision by the Lakhanpur Hills on the north-west and the Rāmgarh Hills on the north-east. The river Mor cuts through a narrow gorge between these two ranges and runs for about 10 miles through the *pargana* before passing into the Bīrbhūm district.

Nayā Dumkā.—See Dumkā.

Pākaur.—Headquarters of the subdivision of the same name, situated on the Loop Line of the East Indian Railway. Population (1901) 1,519. It contains the usual public offices found at a subdivisional headquarters and has no buildings of any interest except a Martello tower, 30 feet high and 20 feet in diameter, which was built in 1856 for the protection of the railway officers and their bungalows. It is loop-holed for musketry and has room on the top for one or two light guns. This tower afforded protection to the railway officers and some officers of a sepoy regiment when a company of mutineers passed through the place in 1857. From the top of it there is a fine view of the Rājmahāl Hills, and Jangipur 15 miles to the east is also visible. During the Santāl rebellion the town was destroyed by the Santāls, who, to the number of 8,000, armed with bows, arrows and battle-axes, plundered and burnt the bungalows, sacked the Rānī's palace and overran the town, murdering many of its inhabitants.

Pākaur Subdivision.—Subdivision in the north-west of the district, lying between 24° 14′ and 24° 49′ N. and between 87° 23′

and 87° 53′ E., with an area of 863 square miles. It is bounded on the north by the Rājmahāl subdivision, from which it is separated for a distance of 20 miles by a long chain of hills extending from the river Gumāni. The district of Murshidābād adjoins it on the east and south, and another range of hills separates it from the Dumkā Dāmin on the west. The subdivision contains three distinct tracts viz., (1) a portion of the Dāmin-i-koh Government estate, (2) the zamīndāri portion of *pargana* Ambar, and (3) *pargana* Sultānābād. The first occupies the north western corner of the subdivision and has an area of 285 square miles. The zamīndāri portion of Ambar lies on the east and *pargana* Sultānābād on the south, the combined area of these zamīndāri tracts being 398 square miles. The greater part of the Dāmin-i-koh is a hilly tract populated by aborigines, who live upon forest produce and such crops as can be grown on the hills; whereas the zamīndāri tracts are mostly inhabited by Muhammadans and Hindus. *Pargana* Ambar is a level rice plain studded with hills here and there, in which conditions are the same in Sultānābād except for a strip of about 4 miles adjoining the Dumkā Dāmin, where the country is rocky. The principal rivers are the Bānsloi, Brāhmanī, Pāglā, Torai and Gumāni. The Bānsloi and Brāhmani, which are used extensively for irrigation, are the largest rivers in the subdivision, each having an average breadth of about 200 feet. Both flow through the Sultānābad *pargana*, and so does the Paglā or "mad river," a stream notorious for its violence. The Torai is a narrow river in *pargana* Ambar of some importance on account of its fisheries, and the Gumāni is a hilly stream in the Dāmin-i-koh running along the boundary between this and the Goddā subdivision. The population of the subdivision was 238,648 in 1901, the density being 349 persons to the square mile.

Pātsundā.—A *tappa* in the Goddā subdivision, bounded on the north by Manihāri and on the south by Barkop. As related in the article on Barkop, Pātsundā originally formed one estate with Barkop under a Khetauri family, but was separated from it. Up to 1903 it was held by a descendant of Deb Barm, the founder of the Khetauri family, but it was sold in January 1904 for debt and purchased by some *mahājans* of Bhāgalpur.

Rājmahāl.—Head-quarters of the subdivision of the same name situated in the north-east of the district on the right bank of the Ganges. Population (1901) 2,047. Once the capital of the Viceroys of Bengal, the town is now a collection of mud huts interspersed with a few respectable houses and some ruins of nobler edifices. The remains of the old Muhammadan city, buried in

rank jungle, extend for about 4 miles to the west of the modern town, but most of the buildings have fallen into ruins or have been destroyed in order to provide ballast for the railway. The following account of the remains still extant has been prepared from a note contributed by the Subdivisional Officer.

On the east of the Sub-Registry Office are the ruins of a temple of Siva, and on the west is an old and large well, which the Railway Company used for pumping water for their engines. It is said that when Shâh Shujâ was defeated the ladies of his zanāna threw into this well whatever jewellery they had. West of the well is a building known as the Holil, the upper part of which is modern, being built by the Railway Company, but the lower part consists of old arched halls and rooms in good preservation. The ruins of a building known as the Hammân or bath are found on the west of this building; imbedded in the walls of its rooms are the remains of pipes, which were used to convey water from a big well a short distance to the north. West of this stands the *cutcherry* building, the verandahs on both sides of which were built by the Railway Company. The interior walls, with the exception of a few partition walls also built by the Company, are old and unusually thick. Below this building are underground rooms which were closed up by the Railway Company. On the west of the *cutcherry* building is the old cemetery. There are 11 tombs in it, of which three have inscriptions dating back to 1847, 1848 and 1859.

On the west of the cemetery is the Sangdalân or marble hall, said to have been built by Mân Singh and popularly known as Mân Singh's Sangdalân. At present it consists of three rooms, of which the centre one has an arched roof supported by six stone pillars, all finely polished. Some beams projecting on the river side point to the existence of underground rooms. This building is in the occupation of the Railway Company and is used as a godown. About 50 yards from the Sangdalân is an old mosque in good preservation, also belonging to the Railway Company, which has made it over for use as a charitable dispensary. It is said that it was built in two months to enable the Emperor Akbar to perform his worship when he visited Rājmahāl in connection with the building of the Jâma Masjid described later.

On the east of the road leading south from the southern bazar is another mosque still used by the local Muhammadans. On the west of this road is the tomb of Mainâ Bibi and also a tank known as Mainâ *Talão*. The tomb is a picturesque one and is carved inside, but is overgrown with jungle. The tank is about 90 feet square, with *pakkā* masonry work and *ghâts* on each side; it is full of

weeds and dries up in the hot weather. Both the tank and the tomb belong to the Nawāb Bahādur of Murshidābād. About 300 yards to the south is the cemetery now in use, on the east of which is a fine mosque in ruins belonging to Panchan Khān of Kotwāli Mālda: there is a tank with a *pakkā ghāt* to the east of it. On the west of the cemetery is the *jhil* known as Anant Sarobar or Anna Sarobar About 20 years ago the *jhil* used to have water in it all the year round, but since then it has been drained by Government In this *jhil* there are the ruins of a structure said to have been built as a pavilion from which spectators could watch the regattas held in the lake in the time of Shāh Shujā. On the southern outskirts of the *jhil*, about 200 yards south-west of the cemetery, are the ruins of the Phulbāri and the zanāna buildings of Shāh Shujā. The floor of these buildings is visible in some places, and there are underground rooms with pipes in them, by which water was brought from a reservoir connected with the lake. A portion of a bridge about 6 feet high is still standing: it probably extended across the *jhil*, as another portion may be seen a considerable distance to the west. On the south-west of these ruins the *jhil* stretches towards Udhuā Nullah: opposite the Phulbāri it is flanked by a thick parapet wall. On the south of this wall is a piece of high land containing an Idgāh, where the Muhammadans congregate during the Bakr Id. About 2 miles south-east of the Idgah is the Nāgeswar Bagh, in which the only remains of a garden are a few mango trees and two wells, which supply excellent drinking water to the people of the locality.

About 600 yards west of the mosque where the charitable dispensary is located is Mr. Hennessy's bungalow, an old building with a thick parapet wall towards the river. This wall extended about 2 miles to the west as far as Jagat Seth's house in Nawāb Deori, but it is now broken owing to its bricks having been removed for building purposes. The bungalow compound contains a building known as the Bāradwāri from the fact that it has 12 doorways (three on each side); in the middle is an arched room where *darbārs* used to be held. It is said that this building belonged to Fateh Jang Khān, a rich Muhammadan zamindār. According to local tradition, he incurred the displeasure of Mān Singh for having sent word to Akbar that Mān Singh was building a palace for himself when the foundations of what is now the Jāma Masjid were being laid. On this account, it is said, Mān Singh had his house blown up with gunpowder. This story finds some corroboration from the state of the ruins of the buttresses and a portion of the parapet wall on the north.

About half a mile west of the Râjmahâl basar and on the south of the Bhâgalpur road is the tomb of Mīrân, son of Mir Jāfar Khân, Nawāb of Bengal (see Chapter II). The tomb, which stands in a mango garden with walls on three sides, is made of brick and is unassuming in appearance; on the north towards the road are the ruins of buildings probably intended for the accommodation of visitors. The Jâfarganj Nawâb, a descendant of Mir Jāfar, is in charge of the tomb. About 400 yards west of it, and on the north of the Bhâgalpur road, are the ruins of a building known as the Pathargarh or stone house. It had a hall in the middle with two storied rooms on each side; up to a height of about 6 feet the wall was made of stone and above that of polished bricks; the doorways were all of stone. This building has recently been demolished, and only the bare walls are left. Some say it was formerly a mint where Jagat Seth, the banker and financier of Murshidābâd, used to coin money; but others simply say that it belonged to a rich merchant. West of this is an old temple of Siva at a place known as Mahâdebthân, and three *samâdhis* or tombs of Vaishnava *Sâdhus*. At Nawâb Deori west of this temple is the site on which Jagat Seth's palace stood. Ten years ago there were two structures here known as the *naubat-khânâ*, but now nothing remains except a parapet wall. About 400 yards to the west were the houses of the Nawâb family of Murshidâbâd and a fine Imāmbârâ, which was in existence till about 20 years ago. Close by there are two mosques, one of which, known as Raushan Masjid, is in fairly good preservation.

About two miles west of Nawâb Deori and south of the Bhâgalpur road is the Jama Masjid erected by Mân Singh, which is one of the oldest buildings in Rājmahâl. This mosque, a fine specimen of the Mughal style, is situated on a small eminence called Hâdaf, about 4 miles west of the railway station; the name Hâdaf is an Arabic word meaning a hill or archery butts. One legend relates that Mân Singh originally intended the building to be a palace for himself, and that when Fateh Khân informed the Emperor Akbar he converted it into a mosque. Another tradition is that Mân Singh intended it to be a Hindu temple but converted it into a mosque in order to avert the anger of the Emperor, to whom it had been reported that he was profaning the town by erecting a temple for idolatrous worship. The northern part of the building has now fallen down, but the mosque is magnificent even in ruin. On the west of it is a temple of Siva said to have been built by Mân Singh, and opposite it on the north of the Bhâgalpur road are the ruins of a building known as the Bâradwâri, in which there are some stone pillars

still standing. Between the Jama Masjid and the Bāradwāri are the remains of a gateway; and it is said that there was a subterranean passage leading from the courtyard of the Masjid to the Sangdalān at Rājmahāl. About one mile south-east of the Jama Masjid, at a place known as Kitghar situated on the western outskirts of the Anna Sarobar, there is a well about 30 feet in diameter known as Mān Singh's well. Half a mile south of the Jama Masjid is a Muhammadan cemetery which appears to have been used by the Muhammadan gentry living here; some of the tombs are of stone and contain carvings and inscriptions.

About 800 yards north-west of the Jāma Masjid may be seen an old Muhammadan bridge, 236 feet in length with six pointed arches of 10 feet span, built on five piers and having four round bastions, one at each corner. It is on the road to Sāhibganj, and is said to be contemporaneous with the Jāma Masjid. About half a mile to the north of the bridge is a rock called Pīrpahār, because there is the tomb of a *Pīr* or Muhammadan saint on the top of it. On a hillock to the west of it is a place sacred to the Hindus, called Kānāithān. Its sanctity is due to the fact that Krishna is said to have danced here. It is a place of pilgrimage visited by pilgrims returning from the *melā* of Rāmkeli at Mālda.

Rājmahāl Subdivision.—North-eastern subdivision of the district lying between 24° 43′ and 25° 18′ N. and between 87° 27′ and 87°57′E., with an area of 741 square miles. It measures about 40 miles from north to south and 30 miles from east to west; its width is greatest in the south and narrows down towards the north, at one point being only about 12 miles. To the north and east the boundary is the main stream of the Ganges, beyond which are the districts of Purnea and Mālda. To the west the boundary is formed by the Manjhwe Hills running from north to south, beyond which lie the Bhāgalpur district and the Goddā subdivision of this district. To the south the boundary is formed by an irregular line of hills and high land running from east to west, which form the watershed between the Gumāni and Bānsloi rivers; south of this line lie the Dumkā and Pākaur subdivisions of the Santāl Parganas and the Jangipur subdivision of the Murshidābād district.

The eastern portion of the subdivision and a narrow strip along the Ganges to the north consist of alluvial and *diāra* land of the kind so familiar in Bengal. The whole of the western portion, forming about three-fourths of the total area, consists of hills, valleys and pleasant undulating country. *To the north the* hills extend in an unbroken line running parallel to the Ganges

and leaving a narrow strip of level land between them and the river. To the east they run almost due north and south as far as the Gumāni river, except at one point where a wedge-shaped block projects to the east near Udhuā Nullah. All along their eastern face is a tract of low-lying country stretching down to the Ganges, which is very liable to floods. The south-east of the subdivision, however, on the borders of the Jangipur and Pākaur subdivisions, consists of undulating country with a gravelly soil.

There are two main ranges of hills, *viz.*, the Rājmahāl Hills to the east and the Manjhwe Hills to the west, which run parallel to one another from north to south at an average distance of some 10 miles. The Rājmahāl Hills extend as far as the point where the Gumāni river debouches into the plains; and the Manjhwe Hills run south till they meet the Gumāni near its source in the Goddā subdivision. These two ranges coalesce in the north and form a range running close to the river from east to west. South of the Gumāni there is another irregular range of hills running more or less from east to west, and forming the watershed between the Gumāni and Bānsloi rivers. The Ganges skirts the subdivision, and there are only two other rivers of any importance, viz., the Gumāni and its tributary the Morel or Moran. The valleys formed by these two rivers are among the most noticeable physical features of the subdivision. They are from four to eight miles broad, are very rich and fertile, and are studded with prosperous Santāl villages. The population of the subdivision was 276,703 in 1901, its density being 373 persons to the square mile. It contains one town, Sāhibganj, and 1,292 villages, one of which, Rājmahāl, is its headquarters. The greater portion of the subdivision is included in the Dāmin-i-koh.

Sāhibganj.—A town situated in the north-east of the Rājmahāl subdivision on the southern bank of the river Ganges. It extends over about 2 square miles along the Ganges and is intersected by the Loop Line of the East Indian Railway. Its situation is picturesque, for it occupies rising ground along the river bank and is backed by an amphitheatre of hills. A small hill to the south-west of the railway station commands a particularly fine view. Its population in 1901 was 7,558, but at the time of the census an outbreak of plague had caused a partial evacuation of the town, and its true population is probably about 12,000. The town has grown into importance as a trade centre since the construction of the railway. Local produce is received by river from the trans-Gangetic districts of Mālda, Purnea and North Bhāgalpur, while European goods are brought by rail for distribution to those districts. The principal articles of local trade are

rice, maize, other food-grains and *sabai* grass, which is brought down from the Râjmahâl Hills, pressed and exported in bales to Calcutta for the manufacture of paper. Sâhibganj was constituted a municipality in 1883, and the area within municipal limits is 1¾ square mile.

Sakrigali.—A village in the north-east of the Râjmahâl subdivision situated close to the Ganges, 6 miles east of Sâhibganj. It lies at the base of a long promontory running down from the Râjmahâl Hills, which terminate in a rocky knoll, on the top of which is an old tomb. The village derives its name from the Sakrigali pass, which in Muhammadan times was a pass of great strategic importance and the scene of several battles which have been mentioned in Chapter II. It consists of a narrow winding road, which must have been difficult to force when breastworks and trenches were built across it. According to Ives (1773) the road was 9 to 12 feet wide, cut through rock and hemmed in on either side by impenetrable jungle. He says that if a ball was discharged here, it could not go above 100 yards in a line, the road everywhere abounding with intricate windings. Raymond, the translator of the *Sair-ul-Mutâkharin*, writing about 1789, describes it as follows:—"Sacry-gally, or the gullet or lane of Sacry, is a narrow defile with the Ganga on one side, and a chain of woody hills on the other: and such is Talia-garry, which besides has a wall that shuts up the passage from end to end. The former defile may be 10 feet broad, and being overhanged with woods is capable of great defence, and seems to bar the passage from Bahar into Bengal: but the chain of hills that borders it would, on inspection, afford many other passages, and really there are many more. Rhago-dji in 1740 kept at his left both those defiles, and yet he penetrated with ease into Bengal." There are now no remains of fortifications, and this dreaded pass is merely a pretty lane.

The following description of the place was given by Bishop Heber in 1823:—"Sicligully is a little town, or rather village, of straw huts, with the ruinous bungalow and ruinous barracks of Mr. Cleveland's crops, at the base of a high rocky eminence at an angle of the Ganges. The shore is rocky, and the country rises gradually in a succession of hill and dale to the mountains distant about three or four miles. The rocky eminence which I mentioned is quite insulated, and rather higher than the Red Castle Cliff at Hawkstone, which, from the fine timber growing on and round it, it a good deal resembles. I saw some ruins on the top, and on enquiry found that they were the remains of the tomb of a Mussulman saint, one of the conquerors of Bengal, and as devout as he was valiant. The tomb itself is well worth the

trouble of climbing the hill. It stands on a platform of rock, surrounded by a battlemented wall, with a gate very prettily ornamented and rock benches all round to sit or pray on. The 'Chamber of the tomb' is square, with a dome roof very neatly built, covered with excellent chunam, which, though 300 years old, remains entire, and having within it a carved stone mound, like the hillocks in an English churchyard, where sleeps the scourge of the idolaters. The ancient honours of the lamp kept burning, etc., have long been discontinued, but I was told it was the general opinion both of Mussulmans and Hindoos that every Thursday night a tiger comes, couches close to the grave and remains there till morning." According to Ives the tomb is that of Saiyad Ahmad Makhdūm and was built by Shaista Khān, the uncle of Aurangzeb. Close to the village of Sakrigāli is a small bazar called Paltanganj, which is so called from its having contained the barracks of the Pahāria corps raised by Cleveland. The name Sakrigali is probably derived from *sakra* (from the Sanskrit *sangkirna*), meaning narrow, and *gali*, meaning a path.*

Sankara.—An estate in the Dumkā subdivision extending over 50 square miles and comprising 107 villages. The following sketch of its history has been prepared from a note contributed by the Deputy Commissioner. The estate appears to have been granted as a *lākhirāj* property to one Jay Singh by Asadullā Zamān Khān, who was Rājā of Nagar in Bīrbhūm in the 18th century. In 1840 it was resumed by Government and temporarily settled with the heirs of Jay Singh, and in 1845 it was resettled with Digbijay Singh, grandson of Sumar Singh, who again was the grandson of Jay Singh. Digbijay Singh was killed during the Santal insurrection of 1855 on the eastern emkankment of a tank close to his house at Gando; a withered *sāl* tree marks the spot at which he met his death. The estate was then taken under the management of the Court of Wards, and was farmed out to Mr. G. H. Grant of Bhāgalpur for a period of 10 years from May 1856 to April 1866, on the expiry of which the lease was renewed for another 5 years. In the meantime, in 1865, the estate was permanently settled, the annual land revenue demand being fixed at Rs. 2,765-9. A settlement of rent was carried out by Mr. Browne Wood in 1875-76, the aggregate rental payable by the ryots being fixed at Rs. 14,322. A resettlement was carried out by Mr. Craven in 1891-92, the effect of which was to increase the rental to Rs. 20,269-8. A revision of the settlement is now being carried out by Mr. Allanson.

* H. Beveridge, *Sāhibganj and Rājmahal*, Calcutta Review, Vol. XCVI (1893), pp. 71-72.

The estate is at present held by Siva Sundari, the daughter of Digbijay Singh, who resides at Gando and is generally known as the Gando Rānī. The members of the family call themselves Kumārbhāg Pahārias and are believed to be of the same stock as the Māl Pahārias in the Dumkā subdivision, amongst whom they have a number of relatives. The estate derives its name from the village of Sankara, once the family residence, which lies in the Dāmin-i-koh, on the northern side of the river Brāhmanī, which separates the two estates. It is said that before the family settled at Gando| they used to live at Pathaithān, where they migrated from Brindāban. The family also appears to have lived for a time at Murgathali on the Punsia Hills and before that at Dighi near the Singhin Hills. The latter hills are closely connected with the traditions of the family; and the family deity Singhabāhinī (rider of the lion), one of the names of the ten-armed Durgā, is supposed to reside in a cave in them. Human sacrifices used to be offered to her, the last rite of this nature being performed under the orders of Prithi Singh, an uncle of Digbijay Singh. Prithi Singh escaped the gallows, but his associates paid the extreme penalty of the law on the other side of the Dumkā *bāndh* at a spot known to this day as *Phānsia dangal* (the hanging ground).* The misfortunes of the family are ascribed to the wrath of this goddess, who even now is supposed to appear in visions and ask for human sacrifices.

Further information regarding the estate is given by Mr. W. B. Oldham in his work *Some Historical and Ethnical Aspects of the Burdwān District*. "Sankara is the name of the group of hills south-west of the present Dāmin-i-koh, which, though part of the original Dāmin-i-koh recognized by Cleveland, were cut off from it in the years 1826 to 1833 by that extremely self-willed and autocratic officer, the Hon'ble John Petty Ward when he was forming the present ring-fence in those years. Cleveland made no distinction between the Maler and the Māl, and conferred a set of his stipends on the Māls of Sankara, and of course, with them, the privileges of his legal system for the hills. Sankara lay in the Bīrbhūm zamīndāri, close to the cleared country, and easily accessible; and the chief of Cleveland's time, Tribhuban Singh by name, more resembled a petty *tālukdār* than one of the barbarous mountaineers, and was, in fact, a

* Mr. W. B. Oldham writes in *Some Historical and Ethnical Aspects of the Burdwan District*:—"In 1868 it seemed as if nothing could save Sankara from sale and extinction, and, to avert the impending ruin, the heads of the family seized and sacrificed an unfortunate Bhojpuri trader on the top of Singini Math (the horned head), their highest hill.

plainsman. His son, Sumar Singh, a man of great character and physical energy, combined the predatory habits of a Pahária with the cunning and litigiousness of a Bengali, and used to raid almost up to the civil station of Surī, about 30 miles away, and to secure immunity from the consequences by pleading the privileges of Cleveland's system and trial by his peers. In this way he formed a very considerable *tâluk*, the genesis of which only came to light in the course of Mr. Ward's operations. That officer indignantly cut it off from the Dâmin-i-koh, and in doing so had to sever the genuine mountaineers recognized by Cleveland, and vested with sets of stipends by him, in the high hills to the south-west of Sankara. All this territory was restored to the permanently-settled tracts in the midst of which it lay It is curious that, notwithstanding his indignation with Sumar Singh, Mr. Ward made no attempt to interfere with the Sankara stipends, which continued to be paid till 1879, when I resumed them. Sumar Singh, meanwhile, retained his ill-gotten territory and the title of Rājā; and in the litigation which followed his death the *Dāyabhāga* was claimed by one party of disputants as the law governing the family and was decreed to be so by the Privy Council. The present ward, his grand-daughter Sibu Sundarī, is still called Rānī in her own little court."

Sarath Deoghar.—A *tappa* in the south of the district comprising the whole of the Deoghar subdivision and part of the Dumkā and Jāmtārā subdivisions. The whole *tappa*, except a few acres in the town of Deoghar, is divided into *ghātwālis*, some of which form very considerable *tāluks*. These *ghātwālis* are governed by Regulation XXIX of 1814, which is in force only in Sarath Deoghar.

Sultānābād.—A *pargana* in the Pākaur subdivision within the jurisdiction of the Maheshpur and Pākuriā police stations. The traditional history of the *pargana* is as follows It was originally a thick jungle, infested by wild animals, in which the Pahārias settled under a chief called Chānd Sardār. He lived at a place, about 6 miles north of Maheshpur, which was called after him Chāndpur; the name is still met with in old records and maps, but the modern name of the village is Amlagāchi In course of time, Hindus and Muhammadans came and settled in this tract, one of their leaders being Sultān Shāh, who settled at a place 4 miles south of Maheshpur, where the present village of Dum-Dum is situated. Sultān Shāh reclaimed the jungle here and built a mosque, which is still in existence though in a ruinous state. It is regarded with veneration both by the Hindus and Muhammadans of the locality, who call it Shabamuddin Shāh's

dargāh. The place where Sultān Shāh lived was named after him Sultānābād, and that name was given to the surrounding country.

According to the chronicles of the Maheshpur family Sultānābād was conquered by two brothers Abu Singh and Baku Singh, who came from Gorakhpur with a number of followers on a visit to their relative, the Rājā of Kharagpur, and in alliance with him defeated all the zamīndārs of the country. The elder brother, Baku Singh, became ruler of the greater part of the tract thus conquered and established his capital at Maheshpur. He was the founder of the Maheshpur Rāj family, which is still in possession of Sultānābād. The younger brother, Abu Singh, took what was left and reclaimed a large area of hill and jungle. The two brothers, having secured themselves in possession, obtained recognition from the Nawāb of Bengal, to whom Baku Singh sent every year some forest produce as tribute. His brother Abu Singh settled among the Pahārias and is said to have married a Pahāria woman. Of the descendants of Baku Singh there is nothing of interest to record till we come to Garjan Singh, who held the estate from 1161 to 1165 of the Bengali era (A.D. 1754-58). During his time bands of Marāthā freebooters passed through Sultānābād, and some of them are said to have been defeated by Garjan Singh and driven across the Ganges. In order to save himself and his family from their attacks Garjan Singh had subterranean rooms built in Maheshpur, the ruins of which may be seen to this day. On the death of Garjan Singh without issue his widow, Rānī Sarbeswarī, succeeded to the Rāj and was in possession when the British rule began.

The *pargana* was at first included in the Rājshāhi Division, but was brought under the hill system by Cleveland in 1781. Two years later Rānī Sarbeswarī was tried and deposed by him in consequence of her instigating the depredations of the Māl Pahārias, but in 1791 the estate was restored to Makum Singh, a nephew of Garjan Singh, with whom a settlement was effected in 1799. On his death in 1803 the estate was held first by his widow and then by his grandson, Raghunāth Singh, who was succeeded in 1832 by his sister Jānakī Kumārī Devī, who held the estate till 1888. Her husband was Gopāl Chandra Singh, a Rājput of Gorakhpur, who received the title of Rājā in 1872 and of Mahārājā in 1875. In 1888, four years before her death, Jānkī Kumārī made over the property to her youngest son Indra Nārāyan Singh, on whose death in 1892 it passed to his four minor sons, Jogendra, Debendra, Gyanendra and Phanindra, with their mother Rānī Rādhā Pyārī Devī as their guardian. The

estate was taken over by the Court of Wards in 1907 on their joint application. The headquarters of the estate are at Maheshpur.

Several places in the *pargana* are the subject of local legends. Haripur, 14 miles south-east of Maheshpur, is said to have been the residence of one Hari Singh and contains the ruins of large tanks and Saiva temples. Two miles north-west of Haripur there is a Santāli village formerly known as Sibpur, with the ruins of five Saiva temples, close to which is a sulphurous spring. About a mile east of Maheshpur is Garhbāri, said to have been the residence of Kaidar Rai, an officer in the employ of the Nawāb of Murshidābād, who having incurred the displeasure of the Nawāb sought shelter here. Devīnagar, about six miles south-west of Maheshpur, was once the residence of Lālā Uday Nārāyan, a Bhojpuri officer in the service of the Nawāb of Murshidābād. Ruins of houses and temples attributed to him are still extant, and among the inhabitants of the village there are a number of Bhojpuris. Near Devīnagar there are two smaller villages called Kotālpokhar and Akdāsāl. It is believed that the Kotāls or Kotwāls (*i.e.*, guards) of Lālā Uday Nārāyan were stationed in Kotālpokhar in order to guard his houses and property, and at Akdāsāl was the *akhrā* (or wrestling ground) of his soldiers and retainers. There was also a road constructed from Devīnagar to Murshidābād, which can still be traced.

Teliāgarhi.—A ruined fort situated 7 miles east of Sāhibganj close to the East Indian Railway line. It stands on a plateau on the lower slope of the Rājmahāl Hills, at the foot of which the Ganges formerly flowed: tradition, indeed, says that soldiers used to sit on the walls with fishing rods and catch fish from the river below. Owing to its position it was a place of great strategic importance, and was known as "the key of Bengal." Ives gives the following account of it as it appeared in 1757. "This is only a wall carried on from the brink of the river (which at this place is prodigiously rapid) to the foot of the mountain, and is almost impassable, being covered, like that at Sicarigully, with thick woods and jungle; and hath this further impediment, that very near to the wall runs a rivulet, on the side of the hill, seemingly impracticable to pass over. The bastions are without parapets, having eight sides that are not eight feet wide, and they have contrived to build the walls so artfully, that the rivulet serves for a ditch in front. The bastion wall, which is about 14 feet high and 50 yards long, entirely commands the river, which though it be three-fourths of a mile broad here, yet the current is such as to carry all boats close under the platform." The translator of the

Sair-ul-Mutākharin, however, writing at the close of the 18th century, had no great opinion of its strength. "Telia-Garry is a fort that shuts up the passage into Bengal. It consists in a wall, strengthened with towers, that extends from the foot of the hills to the rocky bank of the Ganges. It has neither ditch nor rampart, and yet answers well enough the purpose in a country where they know nothing of sieges, and hardly anything of artillery Else a battery of 24 pounders would make a breach in it in half a day: and a couple of mortars placed upon the brow of the hill would destroy every man and every building in the fort."

The Ganges, having changed its course and formed a large *char*, is now far away from Teliāgarhī, the East Indian Railway line now running close to the fort. The fort, moreover, has fallen into ruins; but long walls, made of stones and bricks in alternate courses, may still be seen to the north, east and west. There are gates in the eastern and western sides, and the length of the walls is approximately 250 feet. To the south the adjoining hill formed a natural protection. The northern wall has three octagonal pavilions, one at each end and one in the centre Inside there are several rooms along the walls, and a small mosque with three domes stands in the north-western corner; while in the south-eastern corner an old bath still exists. To the north, in the plain, are traces of more ancient buildings, but they are in utter ruin. Carved stones, such as are found at Gaur, are lying among the debris, and perhaps a mosque in the old Bengali style existed here. Local tradition states that the fort is called after a Teli zamīndār who was compelled by the Muhammadans to embrace Islām, but it seems more likely that the derivation is *teliā*, a Hindi word meaning black, which would naturally be applied to the fortress on account of the black stones used in building it.*

Udhuā Nullah.—A village on the bank of the Ganges situated 6 miles south of Rājmahāl, close to which the battle of Udhuā Nullah was fought on the 5th September 1763. The following description of the battle is given by Broome in his *History of the Rise and Progress of the Bengal Army*:—"The position selected by the enemy was one of exceeding strength, to add to which no pains or expense had been spared. It commanded the main and only road, and extended across the gorge formed between the Ganges and the Rājmahāl Hills, a steep spur of which ran out and narrowed the pass at this particular point. A deep morass extended along the front of the lines from near the foot of the hills to within less than 100 yards from the river, along which

* H. Beveridge, *Sāhibganj and Rājmahāl*, Calcutta Review, Vol. XCVI (1893), pp. 67-70.

narrow strip ran the road. The left of the intrenchment rested on the river; from hence it ran in a south-westerly direction for about a mile, when it abutted upon a steep isolated hill which was strongly fortified and garrisoned. From this it again branched off in a more southerly direction up to the main spur of the mountains, amongst the ravines and scarped precipices of which it finally terminated. The whole of this line of works was of recent construction; the ramparts were about 60 feet thick and 10 high, surmounted by a parapet of about 18 feet thick and 7 feet high; and in front, along the whole line on the plain, ran a deep ditch of 60 feet wide and about 12 deep. Batteries were erected at convenient intervals, and upwards of 100 pieces of cannon were mounted upon them. Some distance to the rear was the old line of works, and the Oodwah Nullah, from which the pass derived its name, the steep banks of which formed a natural defence of themselves. Across this a stone bridge had been thrown, where a strong guard was stationed; and in the interval the whole of the army was encamped. The force collected here comprised all the troops that had escaped from Gherriah, with the reinforcements sent by Meer Kossim Khan, the whole amounting to upwards of 40,000 men, including the regular Brigades of Sumroo, Markar and Aratoon.

"The only accessible point was along the bank of the river, and to attack this the army now bent their endeavours. Fascines and gabions were constructed, approaches lined out, and batteries thrown up with considerable skill, the troops, Europeans and natives, working with cheerfulness and alacrity; but the progress of these operations was very slow, owing to the limited means at command. The force was moreover constantly harassed by parties of the enemy stealing out of the intrenchments near the foot of the hills, and fording the morass before daylight. This compelled Major Adams to extend his camp to the left and throw up an intrenchment in front, his right resting on the river and his left on a branch of the morass. The King's and Company's Battalions were in the centre, the Sipahi Battalions divided on the flanks; a strong guard of Sipahis was pushed forward to the right to support the parties in the trenches, to which the artillery, the paucity of whose numbers could admit of no relief, were entirely confined. The Company of Volunteers under Captain Wedderburn and the three Companies of Captain MacLean's Battalion that had recently arrived, were stationed in the boats for the defence of the stores and the command of the river. In these tedious operations nearly a month was consumed. At length, on the 4th of September, three batteries had been erected, the nearest

of which was within 300 yards of the fortifications, on the massive ramparts of which the Artillery of the English could make but little impression, although all the siege guns of the force had been disembarked from the boats. A small breach was effected, however, close to the gateway near the river, but of a very imperfect nature, and success, if not hopeless, appeared very distant.

"On that day a European soldier of Meer Kossim Khan's army, originally a deserter from the Company's service, came in and offered, on condition of pardon, to point out a ford through the morass by which the troops might cross and attack the left of the entrenchment. That such a ford did exist the previous attacks of the enemy had proved, and the proposition was readily embraced. Arrangements were accordingly made that night, and the following morning the Grenadiers of the 84th Regiment and those of the European Battalion, with two Battalions of Sipahis, of which Captain Broadbrook's (the present 1st Native Infantry) was one, got under arms three hours before daybreak, the whole under the command of Captain James Irving; whilst the remainder of the force, leaving a sufficient guard in camp, moved quietly into the trenches, with the intention of making a false attack to attract the enemy's attention, which was to be converted into a real attack if circumstances permitted. This latter party was commanded by Captain Moran, and a reserve column was held in readiness under Major Carnac to act as might be found advisable.

"The detachment under Captain Irving crossed the morass with great difficulty, the men being obliged to carry their arms and pouches on their heads to save them from getting wet. They succeeded, however, in reaching the intrenchment without being discovered, and there being no ditch at that point, they planted the scaling ladders they had purposely brought and mounted the rampart. This was close to the isolated hill already mentioned, and as the latter was strongly stockaded on the summit and might be looked upon as the key of the position, Captain Irving determined to ascend and endeavour to carry it by surprise. Strict orders were given to the men on no account to fire, but to trust solely to the bayonet, and several of the enemy, who were found lying asleep under the parapet, received their passports into eternity from that silent and deadly weapon. Before the party reached the summit the alarm was given, but too late; the Grenadiers rushed forward, closely followed by the Sipahis, and in a few minutes they were masters of the stockade and not one of the enemy left alive.

"A *mussaul* that had been brought for the purpose was now lighted and held aloft as the preconcerted signal for the party in the

trenches. The Artillery from the advance battery opened a sudden and heavy fire upon the breach, until the party under Captain Moran had got close to it. Great difficulty was experienced in crossing the ditch, and when this was effected, the breach was found to be very steep and only wide enough for one person. The enemy, however, distracted by the varied attack, made but a feeble resistance, and a sufficient party having ascended by means of scaling ladders opened the gates to their comrades. The whole force now rushed in and, as previously agreed upon, turned to their left, whilst Captain Irving's party having moved to the right, the whole united, and a fearful scene of carnage ensued.

Village headmen.

"It was yet barely daylight, and the enemy, confounded by the suddenness of the attack coming from several quarters, were thrown into inextricable confusion, to add to which, their own guard stationed at the bridge over the nullah had orders to fire upon any one attempting to cross, with a view of compelling the troops to resistance—a duty which was performed with fearful effect. A heap of dead speedily blocked up that passage and forced the fugitives to look for some other channel of escape. Many threw themselves into the river and were drowned, others attempted to cross the Oodwah, but the steepness of the banks and the pressure and confusion of the panic-struck crowd, caused a vast sacrifice of life. The greater portion of those who escaped got off by skirting the hills, and many perished amongst the difficulties and precipices of that route. A few attempted to make a stand in the old lines, but they were speedily overpowered and destroyed; 15,000 are said to have perished in this attack and during the flight. To the credit of the English no unnecessary slaughter was committed; after being once assured of success, none fell by their hands save those in actual opposition. An immense number of prisoners were taken, including several officers of rank, all of whom were kindly treated and subsequently released. The great casualty was chiefly attributable to the panic, the confusion, and the darkness, as also to the usual mode of egress being closed. The loss of the English was comparatively inconsiderable, the only officer whose death is recorded being the gallant Captain Broadbrook, who had so long commanded the 1st Battalion of Sipahis. Lieutenant Hampton was also severely wounded. Upwards of 100 pieces of cannon were captured, besides a vast quantity of military stores, and so complete was the overthrow, that the enemy never attempted to rally either at Rajmahal, which was fortified, or in the Sickreegullee or Teereeahgullee passes, either of which was equally tenable with that of Oodwah Nullah—and the wearied fugitives, arriving in

the neighbourhood of Mongheer, brought the first intelligence to Meer Kossim Khan of the disaster that had befallen his army.

"When the difficulties of the undertaking, the enormous disproportion of the forces, and the completeness of the result are considered, this must be acknowledged to have been a most extraordinary and brilliant achievement; and though the success was attributable to the surprise, the siege operations, considering the means, were highly creditable to the army, more especially when it is remembered how little practical knowledge either officers or men could have possessed of that description of warfare."

The lines of entrenchment can still be traced, and an arch of the bridge over the *nullah* is still standing. The *jhil* on the right through which the British troops waded on the night of the surprise, is part of the great *jhil* through which the railway line passes between Tinpahār and Rājmahā.

Vaidyanath—*See* Deoghar.

INDEX.

A.

B.

J.

K.

L.

M.

N.

O.

P.

T.

CONTENTS